

Isaac de Fuentes

M. Wertheim

roman

ISAÁC DE FUENTES

M. WERTHEIM

ISAÄC DE FUENTES

een geschiedenis uit het geslacht De Fuentes

VIERDE DRUK

MCMLXV

AMSTERDAM - ELSEVIER - BRUSSEL

Van dezelfde auteur verscheen bij Elsevier
VORST VAN DE BALLINGSCHAP
PRENTEN AAN DE GALG
DE SOETE BAZINNE
DE LAATSTE LEVANO

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

De gebeurtenissen in dit boek zijn gefantaseerd.

De stoffelijke omhulsels der personen hebben niet bestaan, doch hun geesten hebben geleefd.

Zij kwamen naar mij toe en bleven bij mij. Zij namen mijn hand en legden die op het papier. Ik behoefde niet te denken, noch geraakte ik vermoeid, want zij schreven hun eigen geschiedenis.

DE SCHRIJVER

In Ur der Chaldeeën diende ik Abraham als knecht. En ik stond tussen hem en Efron, de Hethiet en woog op zijn bevel de 400 zilveren sikkelen uit, de koopsom voor Sara's graf in de spelonk van Machpéla. En ik haalde Rebecca voor Isaác en stierf kort na mijn meester Abraham. Het was in vrede.

En ik kwam met Jacobs zonen in Egypte en zag Jozef, de onderkoning. Met Jacob keerde ik weer, als hoofdman over zijn knechten en leefde in het land Gosen. Ik stierf kort na mijn meester Jacob. Het was vrede.

En de zweepen van Pharao's werkmeesters geselden mijn rug, want ik was slaaf in Egypteland, totdat Mozes ons tot opstand bracht. En ik stierf, na mijn leider Mozes, in een gevecht bij het ingaan van Kanaän. Het was oorlog.

En de boer Saul was mijn banbeer en ik diende hem als boogschutter. En ik bracht een bloedend stuk rund met zijn dreigend bevel naar de buurstammen. Ik stierf door mijn eigen zwaard, zoals Saul door het zijne. Het was in oorlog.

En ik zag Amos en hoorde zijn hartstochtelijk waarschuwende woorden. Ik stierf als rijke jongeling en het land was in vrede en in overvloed en in verderf.

En ik leefde in Samaria en zag Sargon, die het land verwoestte en ons wegvoerde, nadat Salmanasser onze ondergang gezworen had. Ik stierf door de hand van een Assyriër, toen ik mij verzettede. Het was in oorlog.

En ik zag Nebukadnezars soldaten in Jerusalem en zij joegen mij voort door de woestijn naar Babylon.

En ik was ambtenaar van Nehemia Ben Hakalja, de stadhouder van Artaxerxes en herstelde de muren van Jerusalem op zijn bevel. Ik stierf in Babylon als een hoge beambte. Het was in vrede en in verbanning.

En ik leefde onder Antiochus Epiphanes en weigerde de Griekse beschaving. Als vrijschutter onder Juda Maccabeus heb ik mijn plicht gedaan. Ik stierf met hem bij Eleasa. Het was in opstand.

En ik zag Jozua van Nazareth voor Pontius Pilatus en mijn hart was vol medelijden voor deze mens. Ik ben uit de menigte gevlucht, omdat ik laf was en mijn stem niet verhief. Ik stierf als een arme boer, het gemoed vol aroeging. Het was vrede, doch het land was vol dreiging.

En ik trok met de Romeinse legioenen naar de Tutoonse landen. Ik was koopman en voorzag de garnizoenen van koren en wijn. Ik stierf in vrede en aan mijn graf stonden Germaanse hoofdlider en zij cerden mij.

En ik diende Maimonides als schrijver en ik heb opgetekend hetgeen de grote denker zeide. Ik stierf in vrede, doch het schemerde reeds voor de Joden in Europa.

En ik was rabbijn in Keulen; ik werd geslucht toen driehonderd gemeenten werden verdelgd, omdat er pest heerste in de christenlanden. En deze waren vol moord en brand en roof.

En ik leefde als koopman in Spanje en stond voor Torquemada, maar God redde mij van de brandstapel. Ik stierf in Antwerpen na mijn vlucht, berooid als een bedelaar. Het land was rijk en welvarend.

En ik leefde in Polen en was kleermaker en wisselde ook geld om te leven. Ik stierf onder de hoeven van Chmielnicky's Kozakkenpaarden. En het land was arm, vermoeid en gebrandschat.

En ik zal komen en sterven, jaar na jaar, eeuw na eeuw, totdat het God behaagt deze aarde te verdelgen.

Nu leef ik, nog leef ik, nadat men mij heeft gezocht en opgejaagd. Het Opperwezen heeft mij gered, zoals die keer in het Spanje van Ferdinand en Isabella en ik zal hebben af te wachten hoe Hij wenst, dat ik dit leven verlaat.

Ik tel nu 73 jaren en al mijn dierbaren zijn dood of verspreid. Ester, mijn vrouw, stierf onder het puin van Rotterdam; ik moet er dankbaar voor zijn, dat al het verdere leed haar bespaard is gebleven. Zij is wel gezegend. Rachel, mijn dochter, haar man en mijn kleinkinderen keerden niet weer uit Polen. Hun as is verspreid in de wind, tot stof zijn zij wedetgekeerd. Waarom? Nimmer zal er een antwoord zijn, want er was ook geen antwoord op de gruwelijke dood van de dierbaren uit al mijn levens. Benjamin is gesneuveld op de Grebbeberg, hij is begraven te midden van zijn kameraden. Van mijn bloed is geofferd voor het land, dat ons heeft opgenomen als zijn kinderen en waarvan ik de wetten altijd geëerbiedigd heb. Want de wet van het land, dat is de wet. Jesaia is gegrepen als lid van de illegaliteit en werd gefusilleerd. Hitlers knechten wisten niet, dat hij een Jood was, daarom is hij niet vergast of omgebracht in hun mijnen. In Jesaia heb ik nog eens geleefd zoals ten tijde van Juda Maccabeus. Ester mijn dochter leeft, Jona mijn schoonzoon leeft. Zij wonen met hun kinderen in Palestina. Het gaat hun goed op de grond onzer vaders, doch ik vrees. Nooit is dit land rustig geweest, deze landweg tussen Azië en Afrika. Hoeveel machten hebben er over dit land geheerst en hoeveel malen hebben de volken hier hun veten uitgevochten ten koste van de boer? Daarom vrees ik voor hen, hun kinderen en kindskinderen. Daarom vrees ik

voor mij zelf, voor mijn toekomstige levens, want ik leef en herleef in mijn nageslacht.

Het is niet zo opwekkend hetgeen ik neerschreef; het kan ook niet anders zijn, want ik ben tot de slotsom gekomen, dat er niets in het leven is. Ik heb mij voortgeplant, zoals er geschreven staat; ik heb mijn kinderen gehoeid en verzorgd, totdat zij volwassen waren. Dat had iets kunnen zijn. Maar daaraan twijfel ik nu na al hetgeen er is gebeurd. Voor mij was de taak volbracht toen de jongste meerderjarig werd en ik had van de aardbodem kunnen heengaan. Men zegt mij, dat het de zin van het leven is om de geest te beschaven, de mens te brengen op hoger plan. Ik kijk om mij heen. De geest is nog even groot of klein als duizenden jaren her en ik geloof niet, dat het beter worden zal, gedachtig aan een woord, dat ik eens opving:

‘De mens is niet in staat tot enig goed en geneigd tot alle kwaad.’

Wat ik gisteren begon te vertellen wil ik nu vervolgen, want in mijn eenzaamheid vermenigvuldigen zich mijn gedachten. Ik heb weinig vrienden en bekenden meer en daarom ben ik voor mijn gemoedsrust gedwongen op te schrijven, wat ik anders zou kunnen uitpraten.

Ik heb heden mijn aangiftebiljet voor de belasting ontvangen, daarom zit ik voor mijn geldtrommel en heb mijn bezit in mijn handen. Wat zal mij gelaten worden voor mijn levensavond door deze jongeren met hun titels van professor en hun graad van doctor en doctorandus, tegen wie ik mij niet verweren kan? Het is slechts nieuwsgierigheid, dat ik hiernaar vraag, want mijn levensnacht is weer nabij; maar toch zal ik verder moeten tot Gods welwillendheid voor mij gekomen zal zijn. Het deert mij niet meer, dat men mijn vermogen verminkt, het terugneemt als had ik het gestolen en ons, bezitters, suggereert dat wij ietwat misdadig zijn. Ik heb er vrede mee, dat men ons ouderen zo dadelijk staatspensioen zal opdringen; de dagen zijn verre, dat men zich schaamde voor de bedeling. Waar is de tijd der grote kooplieden, van de geslachten, die de wereld openden en de goederen brachten waar zij nodig waren? Waar zijn die mannen met hun brede kijk en durf? Waar is hun rechtschapenheid gebleven, de eerbied voor het gegeven woord, het ontzag voor onvervalste munt? Zij zijn er niet meer, omdat zij zijn ondergegaan in de eerste wereldoorlog en zij zullen in lange tijd niet

wederkeren. Nu zijn er anderen, geen mannen van traditie, van geslachten, die een fakkel brandend hielden en overgaven van vader op zoon. Het zijn kinderen van arbeiders en kleine burgers, studerend van beurzen of van de krampachtige besparingen hunner ouders. Zij zijn braaf maar zij kennen die wereld niet, die rijke wereld van grootse zaken, van forse behuizingen, van allure en traditie. Hun ideaal is de grauwe massa, een heersende beambtenkaste, afgepaste en kleine goederentoewijzingen van eenvormige en lelijke uitvoering. Aan hun experimenten gaat een wereld te gronde en dit volk is te moe, te lauw en te lui om zich te verzetten. Dit volk ziet de zwendel niet, doorgrondt de propaganda niet, die beter leven suggereert, doch het erfdeel aanvreet en het individuele, dat er nog was, omvormt tot langzaam bedekkende, alverstikkende angst en somberheid.

In mij brandt de herinnering aan mijn jeugd, aan de dagen van mijn vader, aan het verhaal van grootvaders leven. En voor ik terugkeer naar al degenen uit mijn vorige levens, tot hen die nog niet weergekomen zijn in hun stoffelijk omhulsel op deze aarde, zal ik U vertellen van mijn grootvader Isaác de Fuentes. Eén herinnering uit een reeks van leed en dood in al mijn levens. Een goede herinnering.

DE JOOD EN DE VIKING

Op het dek van het beurtschip 'De Sterke Broeder' staat Isaïc de Fuentes uit Le Havre en staart afwezig in de verte over de woelige, korte, schuimende golven van de Lek.

Hij is een fors gebouwd man, zijn 55 jaren zijn hem geen last. Het energieke gelaat met korte baard en geschoren bovenlip dwingt respect af en velen zullen, tegen hun wil, schuchter gegroet hebben, als Isaïc de Fuentes zijn strenge, donkere ogen op hen richtte.

Met hem reist zijn zoontje Eli. Het kereltje is 6 jaar, donkerblond van haar. Met dezelfde ogen als zijn vader, doch grijs. Isaïc de Fuentes zeilt op Rotterdam, het laatste deel van een lange reis over land. Van Le Havre door België en Brabant naar de grote Hollandse koopstad.

Hij verliet het Franse land, toen daar zijn vrouw Ester gestorven was, na een kort en gelukkig huwelijk. Hij was laat getrouwd; de jaren in Napoleons legers waren voor hem wel rijk aan gebeurtenissen en ervaringen geweest; materiële voordelen had hij er niet van genoten. Het bewind van Lodewijk XVIII liet de jonge Joodse kolonel zonder pensioen, omdat hij de gedachtenis aan de Keizer trouw wilde blijven, die zijn volk had opgenomen als Fransen en aan hen gelijkgesteld.

Niets nam hij mee naar het Noordwesten, dan de herinnering aan een grootse tijd. Hij liet er een verzorgd graf en een zaak in scheepsbenodigdheden achter.

Vele gedachten komen in hem op als hij staat op het dek van het

snelzeilende beurtschip. Zij komen en gaan of kloppen aan zijn herinnering, zoals de witgekuifde golven klotsen tegen de boeg van de snelle zeiler.

Hij ziet zichzelf weer als de rustige infanterie-kolonel, nauwgezet, zwoegend om zijn colonne tijdig ter plaatse te brengen. Hij heeft niet de bravoure van zijn kameraden bij de ruitery, hij valt ook niet op. Toch weet de divisiestaf, dat hij er is en dat men altijd op hem rekenen kan. En dat hij niet zal aarzelen.

Hij denkt weer aan Eylau, pas benoemd tot kapitein, te midden van een carré, door geen dood of verderf te vermurwen. Hij is weer in Rusland van 1812, marcherend in de brandende zomerhitte, op tijd, altijd op tijd.

En in die winter, te midden van een handvol mannen, zonder klagen terug over de Beresina, een van de weinige nog ordelijk trekkende corpsen. Zijn geest steunde op het Oude Boek, dat hem reeds in zijn prille jeugd op de ghetto-school was ingeprent. Exodus was in die dagen zijn behoud, hij vertrouwde op God. Geen kinderlijke voorstelling van een God, Die de gehele dag alleen met hem bezig zou zijn, maar op Een, Die hem kracht en verstand gegeven had, eens en voor heel het leven en alleen rekenschap over Zijn lening zou vragen op de dag des Oordeels. Steeds meer herinneringen komen, zoals de nieuwe landschappen opdoemen om de bochten van de rivier, die hij afzeilt. Voorbijgaand als de boomgroepen en behuizingen aan de wallekant. Er is weer de gedachte aan Waterloo. Met zijn colonne in de achterhoede van het verslagen leger, dag en nacht front makend tegen zwermende en achtervolgende Engelsen en Pruisen.

Zijn corps is nog model en men durft het nauwelijks aanvallen, zoveel kracht en beheersing stralen van deze mannengroep uit. Hij dult nog geen vergrijp tegen de discipline en de instellingen van het leger. Soms bloedig handhaaft hij de orde onder de officieren.

De Keizer werd verbannen. Het nieuwe bewind verlangde een nieuwe eed; die zweert hij niet.

Toen werd Isaïc de Fuentes beproefd met vervolging en verbanning, met honger en bespotting. Hij trok langs de wegen, stil, schamel gekleed, maar verzorgd. Hij bleef waardig en boog zich voor niemand. Er was hem geleerd alleen te buigen voor het Opperwezen en Dit verlangt geen onwaardige mensen. Er waren boeren en burgers, meelijdende lieden, wrokkende tegen

het nieuwe regime, terugverlangende naar de glorie van het Keizerrijk. Men bood hem aalmoezen en ondersteuning; hij aanvaardde alléén werk en beurde hoffelijk zijn loon, niet dankend, omdat hij meer gaf dan van hem werd verlangd.

Zijn tocht door Frankrijk en de wereld duurde twintig jaren en Isaïc de Fuentes ging niet ten onder.

In het jaar 1835 kwam hij te Le Havre en vond daar Ester, de dochter van een kleine Joodse reder.

De herinneringen worden onduidelijk. Zij verwazen en zijn verre blik ziet het Hollandse landschap niet meer, noch de grijze rivier, de grauwe, stormende luchten. Hij kijkt om zich heen, als komend uit een andere wereld en zoekt met de ogen zijn zoon Eli, die bij de schipper aan het roer is en honderduit praat in snel Frans waarop geen antwoord volgt. Een lach en een vriendelijke blik is al wat de schipper geven kan. Gerustgesteld verzinkt de Fuentes weer in zijn overpeinzingen en stapt terug in dat andere, oude leven van voorbijgane dagen.

Daar is Ester, het kastanjebruine meisje, met de grijsblauwe ogen. Zij is geen Joodse vrouw van onvermengd bloed. Hij ziet haar als de wedergeboorte van een zeevaardersdochter, lang geleden door hartstocht of geweld in de rij vrouwen van dit geslacht geplaatst. Vijf jaren was het geluk hem gegeven, jaren van rustig voortleven zonder zorgen, zonder grote gebeurtenissen, soms in laaiende hartstocht van een ouder wordende man voor zijn jonge en knappe vrouw. Hij had zijn handel in scheepsartikelen; het kapitaal stamde uit Esters bruidsschat. De Fuentes was geen koopman. Hij was niet soepel en verkocht tegen vaste prijzen. Hij werd ook nooit vertrouwelijk met zijn kopers, kapiteins van thee- en graanclippers, vissers voor New Foundland en al die honderden zeelui, die Le Havre aandeden. Hij luisterde hoffelijk naar hun verhalen, beleefde ze niet.

In Ester stroomde zeemansbloed. Dikwijls ging zij met de knechts de waren afleveren aan boord van de schepen en genoot van de verhalen van de zeelieden. Soms ook voer zij mee naar de overkant van het Kanaal en alleen haar liefde voor Isaïc en de kleine Eli weerhield haar om in Engeland over te stappen op de grote oceaanzeilers. Op die reisjes stond zij pal in de wind, starend over de wijde zee.

Isaïc de Fuentes zucht diep. De wind en de golven zijn nu ook om hem. Zij pakken hem, maar niet met de herinnering aan geluk. Zij roepen het grote leed weer in hem op. Ester viel hun ten offer op een reis naar Southampton. Het schip sloeg te pletter op de Engelse kust en enige dagen later brachten bedremmelde, schuwe schippers haar stoffelijk overschot mee in een dichtgenaaid zeil. Alleen de scheepsjongen was gered en angstig onder de starende, borende blik van Isaïc de Fuentes vertelde hij van de ramp. Tot het laatst had zij zich vastgeklampt aan het want, zonder schreeuwen, zonder huilen, als een Vikingdochter ondergaande met haar schip.

De kapitein komt en nodigt met gebaren Isaïc voor koffie in het kombuis. Nog met de gedachten elders volgt hij. Eli zit er reeds en doet zich tegoed aan tarwebrood en kaas en vraagt nog steeds honderd en een dingen. Na de koffie gaat Isaïc weer naar zijn hoekje voor de mast. De schipper heeft hem verteld, dat zij binnen enkele uren Rotterdam zullen bereiken, want zij zeilen vlug voor de wind. Hij wil deze laatste uren nog alleen zijn met de elementen, zijn vijanden. Zij houden hem gevangen en fluisteren hem weer nieuwe herinneringen in, die pijnlijk en dierbaar zijn. Hij voelt, dat het nimmer zal terugkeren, dit samenzijn met deze werktuigen Gods.

Hij ziet weer zijn schoonvader en de huilende moeder. Een man, die reder maar geen zeeman was. Een moeder, die nimmer iets van de zee had begrepen, omdat zij boerin was, een Poolse. Zij jammerde in haar jiddische bijgeloof over straf voor zijn leven als soldaat. Straf voor het verwaarlozen van zijn kerkelijke plichten; voor het vrije leven, dat hij Ester had toegestaan. Zijn hoffelijke aard gebod hem haar tot het einde aan te horen.

Toen vertelde hij de beide oudjes, dat hij de stad ging verlaten en zijn zoontje meenam. Zijn koophandel stelde hij onder het beheer van zijn eerste klerk, want de zaak verschaftte hem voldoende om van te kunnen leven en de jaren van zwerven hadden hem de waarde van een vast inkomen doen inzien.

Zo trok Isaïc met zijn zoon van stad tot stad, van dorp tot dorp en overal nam hij van mensen afscheid. Het waren oude krijgs-makkers; thans burgers; mensen, die hij had leren kennen en

waarderen tijdens zijn tochten. Na ieder vaarwel had hij het gevoel, dat hij iets onvervangbaars verloor, vriendschappen, die meer voor hem betekenden dan de trotse en stille man zichzelf bekennen wilde. In Nijmegen eindigde de tocht en van hier zeilde hij per beurtschip op Rotterdam in de maand Mei van 1840, toen Gods genade en vrede over deze landen waren.

Het is slechts korte tijd lopen van de Gelderse kade, waar het schip meerde, naar de Hoogstraat.

Isaac draagt een klein valies met zijn meest kostbare bezittingen en papieren, waaronder de juwelen van Ester en het ridderkruis van het Legioen van Eer, dat hij verwierf bij Borodino in 1812. Ook Eli draagt een tasje met zijn eigen kostbaarheden. Hierin zijn het weinig gebruikte gebedenboek van zijn moeder, enige gouden Lodewijken door grootvader als noodpenningen geschonken, een haarlok in medaillon van de bonne in Le Havre en dan nog van grootmoeder een antiek, Joods amulet met cijfers en spreuken. Hun grote bagage zal worden gebracht door een loopknecht van kerkvoogd Davidson, in wiens huis zij zullen gaan wonen.

Rotterdam is veel gewend en let nauwelijks op vreemdelingen, doch het schenkt toch meer dan gewone aandacht aan deze statige heer met het vreemde, energieke gezicht en deze kleine jongen. Er ging iets vorstelijks van hem uit en daarom werden ze veel gegroet op de korte weg naar hun gastheer.

Kerkvoogd Jacob Davidson is door een kruier gewaarschuwd, dat het schip is aangekomen en sindsdien staat hij voor zijn huisdeur om zijn gasten te verwelkomen. Hij kent hen niet en verleent gastvrijheid op verzoek en aanbeveling van een handelsvriend in Frankrijk.

Davidson is kerkvoogd van de synagoge aan de Boompjes en de Joodse gemeente betuigt hem de eer, die hem hiervoor toekomt. Hij is klein van gestalte en heeft een schuwe natuur. Jarenlang heeft hij, tegen een gevoel van minderwaardigheid gestreden en dat eerst overwonnen, toen hij tot kerkvoogd werd gekozen. Sinds jaren gaat het goed in zijn binnenste; hij voelt zich flink; een man, die wat te zeggen heeft. En daar ziet hij zijn gasten komen. Zijn jarenlange strijd is vergeefs geweest, dat gevoel van

niets te zijn is weer terug, de aanblik van deze herenfiguur doet hem innerlijk verschrompelen tot wat hij was aan het begin van zijn loopbaan: een schuchtere zoeker, een kleine Joodse provinciaal. 'Vrede zij met U', zegt hij in het Hebreeuws. Isaïc antwoordt in het Frans, vraagt naar de welstand van zijn gastheer en uit zijn verheugenis hem in gezondheid te mogen aantreffen. Het eerste conflict is tussen hen gerezen. Jacob Davidson is vóór alles Jood, daarna Nederlander. De Fuentes is alleen Fransman, zijn Jood-zijn is zijn geloof. De kerkvoogd vraagt in enkele hoffelijke school-Franse woorden naar het verloop van de reis en nodigt hem binnen; en als hij naast deze statige man, die welwillend op hem neerziet, de lange, marmeren gang naar de salon inloopt, voelt hij zich gast in eigen huis.

In de prachtige, ruime salon, waar alles van grote welstand getuigt, wacht Rebecca Davidson. Zij is een grote, zware vrouw, donker van haar en oogopslag en zij zal zeker dit huis beheersen. Zij begroet haar gast met een diepe altstem in slecht Frans en kijkt hem daarbij langer aan dan welvoeglijk is bij een eerste ontmoeting. Ook Davidson, haar man, heeft zij snel bekeken en daarop dadelijk het hoofd afgewend, met ogen die zoeken naar een steunpunt in de kamer.

Er zijn ook de kinderen Davidson, twee jongens en drie meisjes. De oudste is Susanne, even groot en donker als haar moeder, maar met de slankheid der jeugd. Zij is heel knap, Susanne, haar ogen zijn te fel. Zij begroet de gasten zeer hoffelijk in goed Frans, want zij was enige jaren bij een tante in Parijs. De kleine Eli trekt zij direct naar zich toe om hem te knuffelen en kijkt daarbij naar de Fuentes, zijn verheugde bijval zoekend. Die is er echter niet, met een lichte ontstemming in zijn stem roept hij de jongen bij zich. Als de hoffelijkheden gewisseld zijn, verzoekt hij hun hem zijn kamer te willen wijzen, opdat hij zich kan verfrissen.

Zodra hij de salon verlaten heeft, barst het gesprek onder de Davidsons los.

'Hoe bestaan er zulke mannen?' zegt Rebecca. Jacob antwoordt niet, treurig ziet hij naar zijn vrouw. Hij betaalt voortdurend met zijn eigenwaarde op een nimmer eindigende rekening, die Rebecca opende, sinds zij, de knappe Rotterdamse koopmans-

dochter, erin toestemde met deze kleine, onaanzienlijke provinciaal te trouwen. Zij dacht hiermede haar vaders zaken te kunnen redden, maar stelde de ondergang alleen enkele jaren uit.

'Ik heb er in Parijs velen zo gezien en gesproken, moeder,' zegt Susanne.

'Dat waren dan toch zeker geen Joodse mannen, Susanne! Ik herinner mij niet, dat tante Josephien ooit over zulke kennismakingen van jou heeft geschreven.'

'Kom moeder, wat denkt U steeds kwaad,' bitst Susanne.

'Ik heb meer ervaring dan jij, mijn kind, en deze opmerkingen passen je niet.' Susanne bijt zich op de lippen en zwijgt. Zij twijfelt aan haar moeders ervaring, naast vader en in een kleine stad als Rotterdam.

'Ik vind dit een zeer ongeschikt onderwerp,' zegt Davidson beslist. Hij heeft zijn houding hervonden en in zijn gevoel heeft hij zijn gezag hersteld.

'Ja vader,' is alles wat Susanne nog zegt.

Hij loopt plechtig rond. Rebecca schikt hier en daar iets op de feestelijke avonddis. Men is gespannen en wacht.

Isaïc de Fuentes brengt zijn zoon naar bed, nadat een dienstmeisje een avondtentje voor hem op de kamer heeft opgediend. Terwijl de jongen in het grote bed ligt, vermoeid na de lange tocht, zit Isaïc even bij hem en vertelt een van zijn lotgevallen. Sinds Esters dood doet hij dit bijna iedere avond. Hij vertelt en belicht de gebeurtenissen en wacht gespannen op de reacties van zijn zoon. Eli luistert meestal aandachtig en Isaïc heeft tot zijn vreugde bemerkt, dat zijn jongen zeer intelligent is en een grote dosis gezond verstand bezit. Als de Fuentes opstaat om naar beneden te gaan voor het avondeten, vraagt hij:

'Eli, wat heeft je tot nu toe getroffen in het nieuwe land?'

'De schippers, vader. Het zijn goede schippers.'

'En waar dacht je aan, jongen?'

'Als ik groot ben, zal ik veel goederen met deze schepen uitzenden, net als grootvader.'

'Daar is veel geld voor nodig.'

'Dat moet hier wel zijn, vader, want er zijn hier veel schepen.' Dan strijkt Isaïc zijn zoon over de haren en zegt: 'Nacht, mijn jongen.'

'Nacht, vader.'

Wanneer Isaïc de kamer binnentreedt, wacht de familie in spanning. Omdat de kerkvoogd en zijn vrouw reeds in feestkleding gestoken waren voor dit eerste avondmaal met hun gast, heeft ook de Fuentes nu avondkleding aangetrokken. Hij verschijnt in kuitbroek, met zilver begespte schoenen, jabot en kanten lubben aan de mouweinden. Hij vindt het gezelschap uitgebreid met de verloofde van Susanne, een lange jongeman met een knap, maar onaangenaam gezicht. De Fuentes beoordeelt hem bij de eerste vluchtige kennismaking als een ambitieuze man zonder veel zelfverwijten en niet kieskeurig in zijn middelen. De gastheer gaat aan het hoofd van de tafel zitten en verzoekt Isaïc aan zijn linkerzijde te willen plaatsnemen. Nadat hun gast gezeten is, nemen moeder Rebecca en de kinderen hun vaste plaatsen in en even heerst een afwachtend, haast verlegen zwijgen. De Fuentes zet een klein kapje op. Wetende in het huis van een kerkvoogd te zullen wonen, heeft hij dit tijdig aangeschaft. Sinds zijn jongensjaren heeft hij zo'n kapje niet meer gedragen en steeds met ongedekt hoofd voor zijn Heer gestaan. Davidson zegt de zegenspreuken voor de gewassen. Hij spreekt deze uit in goed Hebreuws en met volle overtuiging. Dat verheugt Isaïc; hij houdt ervan dat, wanneer men dingen doet, deze goed worden gedaan, anders dienen zij te worden nagelaten. Hij heeft dikwijls de zegenspreuken zonder aandacht horen afdreunen en dan zijn gastheren met zijn mening ontstemd, dat het de Schepper liever was, wanneer men zonder gemurmel op Zijn voedsel aanviel, zoals soldaten na een lange mars, dan dit binnensmonds gemompel als een loftuiting te moeten aanvaarden. Rebecca laat rijkelijk opdienen, want zij is een goede gastvrouw. Na de soep komt het gesprek op gang en de kerkvoogd begint zich behaaglijk te gevoelen.

Kijk eens aan! Hij is het hoofd van dit gezin, een rijk gezin en hij heeft een bijzonder mens als gast aan zijn tafel. Een soldaat, een groot soldaat zal in zijn huis wonen en hij is parnas en een flink koopman, een knap meisje is zijn dochter en deze lieve kinderen zijn zijn kinderen.

Hij kijkt over zijn tafelzilver, zijn porselein, zijn prachtige meubelen en dan naar Rebecca. Zij is zijn vrouw: al is zij groot en fors en heerszuchtig, zij is en blijft zijn vrouw. De vreugde in Davidson is haast volledig, ware daar niet de herinnering aan het herleefde minderwaardigheidsgevoel. Rebecca is volgens

haar gewoonte zwijgzaam. Met stille wenken regelt zij de bediening. Af en toe kijkt zij naar haar gast. Soms lang, maar zij wendt direct het hoofd af, wanneer zij zich door hem bemerkt ziet. Er trekken vele gevoelens over haar gezicht, nieuwsgierigheid, verwondering en spijt, ook genegenheid met een weinig hartstocht. Davidson, wiens blikken met welbehagen over zijn bezittingen waren, heeft dit plotseling gezien. Zijn goede stemming wijkt en een gevoel van twijfel, of het juist is zijn huis voor deze heer open te stellen, overvalt hem. Dat beetje hartstocht in Rebecca's ogen kan hij haar vergeven, het is ook wel begrijpelijk. Er was een tijd, dat haar gevoelens voor hem meer dan warm waren; hij is trots op haar, want hij is de man van deze knappe, nog verlangende vrouw. Alleen, spijt op haar gezicht kan hij moeilijk verdragen, dat treft te diep.

Susanne is kribbig, tegen haar gewoonte in. Zij kijkt veel naar haar moeder, achterdochtig en een beetje wangunstig. Aan Isaïc de Fuentes besteedt zij weinig aandacht. Soms een ogenblik als om zich te overtuigen, dat hij er nog is, zoals spelers tersluiks naar de prijs op de jurytafel kijken. Haar verloofde, Martin Simons, irriteert haar voortdurend. Ook vóór de komst van Isaïc de Fuentes had Susanne wel bedenkingen tegen de gewoonten van haar aanstaande man, maar haar practisch verstand wist deze steeds te overwinnen met de gedachten, dat het volmaakte op deze wereld niet bestaat en de kleine Rotterdamse gemeente maar weinig knappe, vooruitstrevende jongemannen telt.

Maar deze avond is haar verstand horig geworden aan haar gevoel. Zij kan nu zijn luide etenswijze niet verdragen. Zijn daverende lach doet haar rillen; zijn oude, in slecht Frans vertelde anecdoten hinderen haar. Opeens verzoekt zij hem nu eens een keer met geestiger grappen voor de dag te komen. Martin, hogelijk verbaasd, zwijgt onmiddellijk, laat daarbij dom zijn mond half geopend, zodat enige zichtbare etensresten Susanne snel het hoofd doen afwenden. De familie is die avond uit haar geestelijke baan. Zij voelen allen de tegenstelling tot hun gebruikelijke harmonie.

Onverwachts vermindert Jozef, een jongen van 17 jaar, de toenemende spanning door Isaïc de Fuentes te vragen iets te willen vertellen van een zijner veldtochten.

‘Wat ik ook bedenk, jongeman,’ zegt Isaïc, ‘het is steeds het-

zelfde: bloed en tranen, verwoestingen en geestelijke ontredde-
ring bij beide partijen. Als jongeman en vooral in deze tijd zul je
verlangend zijn heldenfeiten te horen van kerels zoals jij. In
mijn lange leven heb ik inderdaad zogenaamde heldendaden
gezien en nu is het vreemde, dat zij in mijn herinnering tot één
massa zijn geworden; zij zijn ineengeschrumpeld tot één
bloedige stapel doden.'

Dit antwoord is moeilijk voor Jozef. Hij begrijpt het Frans wel
en ook de zin van het gezegde. Een antwoord schiet door zijn
brein. Hij kan het echter niet onder woorden brengen in de
vreemde taal. Hij antwoordt niet en kijkt ver weg, teleurgesteld.
Maar daar komt Isaïc hem te hulp. Lachend en tot grote ver-
rassing van het gezelschap, dat zienderogen oplucht, zegt hij
nu in tamelijk behoorlijk Nederlands: 'Antwoordt mij maar in
het Nederlands, mijn jongen. Het is verscheidene jaren geleden,
dat ik hier was, maar ik geloof, dat het nog wel zal gaan met de
kennis van jullie taal.'

Dan vertelt de Fuentes, dat hij drie jaren in Nederland in garni-
zoen heeft gelegen, er later veel heeft gereisd en de taal daardoor
tamelijk beheerst. Bovendien wil hij nu gaarne zoveel mogelijk
Nederlands gaan spreken.

Isaïcs bekentenis brengt vrolijkheid. Men lacht veel, de stemming
wordt opperbest. Opeens vraagt Jacob aan zijn zoon, of hij
de heer de Fuentes nog wil antwoorden. De kerkvoogd heeft
onder de vrolijkheid het thema vastgehouden. Dit is zijn
wereld, die van de geest en het debat, zoals op de wekelijkse
leeravonden bij Rabbiin Zernowits; dan geeft hij zich geheel,
alles om hem heen wordt ondergeschikt: zijn vrouw, zijn kinde-
ren, zijn zaak.

Het gezegde van zijn gast is een grote vreugde voor hem. Dit
is dus niet alleen een soldaat, die hij enige tijd zal herbergen, dit
is een filosoof met een lange en rijpe ervaring. Al vocht hij
dikwijls tegen een gevoel van minderwaardigheid, dan betrof
dit alleen zijn postuur, zijn positie in de maatschappij, zijn vader-
rechten. Maar zonder morren, zonder wrokkende gedachten,
echter wel na grondig onderzoek, aanvaardt hij steeds de over-
heersing van een groter of voornamer intellect. Nu antwoordt
hij voor zijn zoon in scherp gekozen woorden.

'De rij doden is in Uw gevoel het totale resultaat van de ver-
richte heldendaden. Stelt U, dat alleen een stof-vernietigende

handeling heeft plaats gehad, of erkent U daarnaast ook nog de hoge geestelijke waarde van het heldenfeit?’

Davidson kijkt zijn gast scherp aan en strijkt uitdagend over zijn puntbaardje. De Fuentes denkt na; hij speelt dan meestal met een voorwerp, dat binnen zijn bereik is; nu een tafelmesje. Hij keert het om en om, tikt dan scherp op de rand van zijn bord en antwoordt nadenkend: ‘Vele schakeringen van heldenfeiten dwarrelen door mijn geest, maar wanneer ik mij nog eens bezin, blijft mijn antwoord zoals het was. Er rest een reeks doden en vernielingen en de doden zijn veelal heerlijk verminkt. En er is nog iets, dat in mijn herinnering blijft; het besef, dat de staat, belichaamd in zijn beampten, nagenoeg geen profijt en lering trekt uit deze bloedoffers, ze gevoelloos aanvaardt zonder er acht op te slaan en, erger nog, ze verkwanselt voor vermeende voordeeltjes. Nee, mijnheer Davidson, de helden sterven voor niets. Napoleon, wijlen mijn geëerbiedigde keizer, is een voorbeeld van de staatsambtenaar, bekleed met de hoogste macht, die duizenden en duizenden heldendaden heeft doen verrichten en het resultaat was een Frankrijk, niet groter, niet beter, niet mooier dan toen hij begon.’

‘Dus al wat wij in onze jeugd als flink, moedig en mannelijk vereerden en ten voorbeeld namen, wilt U vernietigen met het opmaken van een balans over een verloren eindoerlog?’ vraagt Davidson teleurgesteld.

Isaac wordt enigszins rood in het gelaat, doch is beheerst in zijn antwoord.

‘Flink, moedig en mannelijk, wat al dikke woorden, mijnheer de kerkvoogd. En waarom moeten die eigenschappen bijna altijd in verband gebracht worden met oorlogvoeren? Daar heb ik ze het minst gezien. Wat is moed, mijnheer Davidson? Ook de keizer heeft eens gezegd: ‘Moed is de onderschatting van het gevaar’. Dat is tenminste definitie, die uit ervaring stamt en die ik volledig beamen kan. Maar er zijn soorten van moed. Daar is de moed der wanhoop, der dronkenschap, die voor zelfbehoud en vooral de moed over de zwakkeren. Wat heb ik ‘moedigen’ er op los zien sabelen op vluchtende colonnes, op eenzame artilleriestellingen, op weerstrevende boeren, die niet tot de bedelstaf gebracht wilden worden. Ik zal U een vertelling doen, waarin U alle soorten moed vindt en U kunt er naar believen ook flinkheid en mannelijkheid in zoeken. Maar ook: de lering...

Er gingen eens vijf en twintig pioniers met de moed der overschatting naar een brug om een riviertje in handen te krijgen. Zij vertrokken beheerst, zeker van hun zaak, bereikten de rivier en vonden een brugbezetting, die minder sterk was dan zij hadden verwacht, bovendien in een ondeskundige opstelling. Hun moed steeg onrustbarend. Zij zouden die stelling wel eens even nemen. Ze gingen te water, elkaar aanvurend met geestige gezegden in hun streekdialect. Tot het eerste salvo er vijf veraste en deed verdrinken. Op slag werd het de moed voor zelfbehoud, want het bereiken van de andere oever zou hun de kans geven niet in het water om te komen en de vijand te overmeesteren. Dan sneuvelden er nog acht. De twaalf overlevenden stonden tot hun schouders in het water te midden van suizende kogels, verzinkend in de modder, verkleumd en belaagd door de snelle stroom. Zij vuurden zo goed mogelijk met de moed der wanhoop, zij die met de moed der overschatting waren uitgetrokken.'

'Maar mijn beste kolonel,' interrompeert Davidson, 'dat is toch maar één geval uit vele; U kunt met dit avontuur toch niet generaliseren. Ik geef toe, er zijn vele gevallen zo, maar die moed, hoe U die ook bestempelt en sorteert, leidde tot een daad, een heldenfeit, een resultaat voor het leger, de staat.'

'De overlevenden bereikten de andere oever,' hervat Isaác zijn vertelling, 'omdat de tegenstander niet moedig meer behoefde te zijn. Hij had voldoende ruimte en gelegenheid er vandoor te gaan zonder gevaar gestraft te worden wegens verlaten van zijn post omdat er, reeds verder de rivier op, teruggetrokken werd. Die twaalf waren nu moedige helden, vermeld in een dagorder. De dertien gesneuvelden bleven nog een uurtje helden in de gesprekken van hun makkers en liggen thans in mijn herinnering in die grote rij doden, anonieme zonen van anonieme moeders, die stil haar tranen wegslikten over haar omgekomen kind. Het heldenfeit heeft geen nut gehad, want de keizer ontruimde nog tijdens de veldtocht het veroverde gebied, om zijn tegenstander gunstig voor vrede te stemmen. Hij kwam er nog eens terug, offerde wéér talloze, wanhopig moedige zenuwlijders, om ten slotte het gehele gebied te verliezen. Met een blik op de kaart en een beetje kennis van economie, geschiedenis en volkenkunde, had ieder normaal mens hem dit wel vooruit kunnen vertellen.'

‘U heeft mij niet bewezen, dat het heldenfeit niet bestaat,’ triomfeert de kerkvoogd. ‘U heeft alleen Uw opvatting van onnuttigheid kunnen uiteenzetten en de soorten van moed aangeduid, waaruit het heldenfeit is opgebouwd.’

Er heerst zwijgen aan tafel; dan hervat de Fuentes na enig nadenken: ‘Juridisch heeft U gelijk, het bloedvergieten echter in aanmerking genomen, heeft het aantonen van de nutteloosheid het meeste doel.’

Parnas Davidson wordt heel opgewekt en is vol strijdlust. Zo gaat het hem altijd bij woordgevechten. Hij is zo’n Joodse geleerde, die avond na avond kan debatteren over de plaats van een letter in de Schrift. Alleen de vorm en de schrijfwijze, de commentaar van lang gestorven geleerden en de commentaren op deze commentaren kunnen hem in extase brengen. Zo fel staat hij soms tegenover anderen, dat jarenlange vriendschappen er door worden verstoord. Het menselijke ziet hij vaak niet meer. De Thora en de Talmoud, de ritus en het Woord, dat is zijn alles. Het heden is voor hem een vreemde wereld en de noodgedwongen aanraking ermee beangstigt hem en roept tegenzin in hem op. Op zijn leeravonden, zijn Sabbath en feestdagen leeft hij, de andere dagen brengt hij haast mechanisch door, met zijn gedachten in de wereld van de boeken en hun uitleggingen.

Isaïc is van deze geestesgesteldheid los geraakt door zijn leven van soldaat en zwerver. De traditionele opvattingen in zijn jeugd zouden hem zeker in deze wereld hebben gebracht, als de stroom der gebeurtenissen in het Keizerrijk hem niet naar andere stranden had gespoeld. Hij was vijftien jaar, toen hij in zijn kleine Lotharingse geboortedorp nog in de traditionele Jodenkleding rondliep en daar jarenlang de Joodse school had bezocht. Zijn geest begon reeds te verstarren. Maar toen kwam Gheysen, de Belg, in zijn leven; Gheysen de bierbrouwer, bijgenaamd Rouge et Noir om zijn rode drinkerskop en zwarte haren. Hij was als een orkaan; wanneer hij met zijn houten been zijn weg baande door het dorp, was alles om hem heen vol leven en zijn zware bariton dreunde in sappige zinnen. Op een dag stond Isaïc langs de kant van de weg en zag de vertrekkende vrijwilligers voor het leger van het Consulaat. Hij keek met halve aandacht, want zijn gedachten waren bij een stuk uit de Thora. Daar bonkte Rouge et Noir naar hem toe en beierend

als een bronzen torenklok klonk zijn stem: 'Allez, jeune homme, wat staat gij daar? Allez, waarom gaat gij niet mee voor de glorie van Frankrijk? Zie, jonge kerel, Uw ras is vrijgemaakt! Betaal mee aan de rekening en zorg, dat Uw kinderen niet meer in zulke kleding als gij draagt behoeven rond te lopen! Zie naar mij, jongeman, een kind van de revolutie, een soldaat van Frankrijk, verminkt, inderdaad, maar niet in de geest. Ik was er bij in België, aan de Rijn, in Italië! Dit is het leven! Niet dat bij Uw boekskens van tweeduizend jaar geleden!'

Hij pakte Isaïc bij de arm en bonkend en galmend bracht hij hem naar het gemeentehuis. Daar zat een prachtstuk van een Sansculottenburgemeester en omdat Isaïc fors van gestalte was, werd er zonder bezwaar drie jaar bij zijn leeftijd geteld. Zo kwam Isaïc de Fuentes bij het leger. In de kokende golven van een bewogen tijd; gestuwd door de orkaan van een revolutie. En prompt daarop als zoon doodverklaard door een fanatieke vader, die voortleven wilde met de Verwoesting van de Tempel.

Deze twee werelden staan hedenavond tegenover elkaar. De oude, verstarde Schriftgeleerde, de man van de letter tegenover de man van het leven, die veel gezien en beleefd heeft en voor wie de wegen en het lot der mensheid nog belangwekkendheid hebben.

Davidson voelt de tegenstelling niet, zijn gedachten woelen, om Isaïc op een woord te kunnen vangen. De Fuentes ziet zijn tegenstander zeer scherp en op het moment, dat hij hem herkent, verflauwt zijn belangstelling voor hem. Hij laat hem gaarne de overwinning, want strijd om een formule is hem geen moeite waard. Hij vocht met zijn woorden tegen het nutteloze bloedvergieten, vóór de duizenden doden, die in een onafzienbare rij zullen blijven toestromen om waanzinnige ideeën te betalen. En hij vond geen begrip voor zijn gevoel.

Ook Rebecca heeft hem niet begrepen. Haar geest heeft niet eens de moeite gedaan zich ervoor in te spannen. Zij heeft geluisterd naar Isaïcs stem, die sonore bariton, en mijmerde weg op dat geluid, alleen onaangenaam gestoord door de felle debatstem van haar man. Zij denkt niet aan iets bepaalds; prettige dingen uit haar leven flitsen voorbij en het is omringd en doortrokken van dat aangename geluid. Wanneer Isaïc niet meer praat, zucht ze diep; haar dromen zijn voorbij en zij houdt zich

verder bezig met het leiden van de maaltijd en de gedragingen van haar kinderen.

Alleen Susanne heeft de Fuentes begrepen. Toen hij sprak keek zij hem aan, zonder hem te zien. De doden, het soldatenavontuur trokken zichtbaar aan haar geest voorbij. Zij zag waartegen hij sprak: het doelloze, waarvoor zovelen sterven, telkens en telkens weer, eeuw na eeuw. Zij zag zijn knappe, doorploegde gezicht niet meer, hoorde zijn warme stem niet, al het zinnelijke was verre van haar; het was zijn geest, die haar ging beheersen, zijn zienswijze, die haar doordrong en haar deed zien en nadenken. Martin Simons stond buiten dit alles. Er waren ogenblikken, dat hij dit voelde. Dan zet hij deze gewaarwording met ongeduld van zich af. Wat zou hij zich druk maken om deze redenerende mannen en die aanwezige, afwezige vrouwen? Hij is een man van materiële dingen en de overvloedige maaltijd is hem ruim voldoende. Daarbij gaan zijn gedachten naar zijn zaken, zijn plannen en de vrouwen, die buiten Susanne in zijn leven zijn. Van Susanne voelt hij zich zeker; laat zij zich vanavond maar bezighouden met dat nieuwe, die Fransman met zijn theorieën. Er zullen nog avonden genoeg volgen, dat het nieuwe oud geworden is en alledaags. Dan zal het weer Martin Simons zijn, die op de voorgrond treedt met zijn moderne gesprekken, zijn *savoir vivre*, zijn zakelijke ervaringen, zijn liefkozingen. Dit alles overdenkt hij en drinkt daarbij behaaglijk zijn wijn.

Jozeef, de zoon, is stil. Hij is nog niet ontwikkeld genoeg om partij te kunnen kiezen. Hij voelt de waarheid in Isaác de Fuentes' woorden, maar zijn jeugd kan geen afstand doen van heldenverering. Hij wil niet geloven, dat mijnheer de Fuentes gelijk heeft. Zelf wil hij meemaken om te bewijzen, dat deze oude heer het niet bij het rechte eind heeft. Hij is ervan overtuigd, zoals alle jeugd, dat het voor hem anders zal uitkomen dan bij de vorige generatie. Hij zou dat willen bewijzen met het leven zelf, nu, onmiddellijk. Zijn gedachten stormen voort door landen en over zeeën; hij ziet zichzelf als soldaat en zee-man. En zijn fantasie wordt weer beteugeld door zijn huidig leven: de school, een meisje en de athankelijkheid van het ouderlijk huis.

De tijd van uitvliegen is er nog niet voor Jozeef Davidson.

Het is laat geworden. De kaarsen zijn bijna opgebrand, het dessert wordt opgediend. De gastvrouw nodigt hen in de salon

voor de koffie. Terwijl Davidson zijn gast een sigaar aanbiedt, zet men zich om het haardvuur. Isaac de Fuentes rookt nadenkend en vergenoegd; hij geniet van een sigaar. Davidson is een nerveuze roker; hij doet het vlug, met korte pafjes en toch is zijn sigaar ontelbare malen uit en moet aangestoken worden in de kaarsvlam van de antieke blaker, met veel gemors van as en schroeien van zijn baardharen. De sigaar hindert hem bij zijn betoog, te meer daar hij in het vuur van het debat de neiging heeft het gesprokene met de handen te accentueren, in tegenstelling met de Fuentes, die bij het spreken de handen vast ineengestrengeld houdt. Men praat nu verder over dagelijkse dingen, maar de kerkvoogd begint minder deel te nemen aan het gesprek. Blijkbaar wil hij iets belangrijks vragen, want hij schuift onrustig in zijn armstoel. De Fuentes volgt dit met bijzondere aandacht en ziet hem opeens als een onrustig deinend schip, een walvisjager, waarvan dadelijk een harpoen in zee zal neersuizen. Plotseling vraagt de kerkvoogd aan de gast: 'Wilt U zich aansluiten bij onze gemeente en onze synagoge bezoeken?' Dit is de harpoen, die Isaac verwachtte. Zijn gezicht betreft, verstrakt, hij legt zijn sigaar neer en antwoordt ernstig: 'Mijnheer de Parnas, ik zal mij bij Uw gemeente aansluiten, doch Uw synagoge bezoek ik niet.'

'Waarom het één wel en niet het ander?'

'Ik sluit mij bij Uw gemeente aan, omdat ik mij verplicht gevoel te helpen haar in stand te houden, hoewel ik geldelijke steun ook zonder lidmaatschap zou kunnen geven. De kerk bezoek ik niet. De dienst is mij plechtig genoeg, doch niet de houding van de kerkbezoekers. Wanneer ik één wil zijn met de Almachtige, is dit mij niet mogelijk, wanneer ik links en rechts word afgeleid door roezemoezende kerkgangers, die het doel van de dienst niet begrijpen en alleen nog mechanisch de ritus uitvoeren. Ik ga tot mijn God, alleen, buiten in Zijn vrije natuur.'

Isaacs antwoord is beslist, blijkbaar volgt hij reeds jarenlang zijn besluit. Davidson verbleekt, zijn hart bonst. Zo'n verklaring in zijn huis? Jarenlang is de kerk en haar voorgedij zijn leven. Hij schept vreugde bijna alleen in het nauwgezet volgen der riten, het houden van de Sabbath en de hoogtijdagen. Er is bij hem eens een innerlijke tweestrijd geweest over hetgeen hij zou willen missen, indien het Opperwezen hem zou doen kiezen tussen Thora en Kerk, gezin en broodwinning. Hij voelde zich toen

diep zondig om in zijn hart te moeten bekennen, dat hij de Kerk verkoos. Spijt, grote spijt, die hem lijfelijk aandoet, drukt hem diep in zijn stoel en hij gevoelt, dat hij de Fuentes aankijkt met haat, iets dat hem nog nimmer is overkomen. Ook Isaïc voelt zich onbehaaglijk door zijn verklaring. Hij meende het in volle ernst, doch de idee onhofelijk te zijn geweest, doet hem zeggen: 'Het spijt mij U dit te hebben verklaard. Het ware beter geweest het voor mij te houden, maar ik wilde niet anders dan eerlijk antwoorden. Later, wanneer wij elkander beter kennen, hoop ik de kwestie nog eens met U te bespreken en wij zullen elkanders standpunt dan zeker waarderen.'

Davidson antwoordt niet. Hulpeloos kijkt hij zijn gezin rond en wat hij verwacht, vindt hij ook. De familie Davidson is wel heterogeen samengesteld, maar naar buiten is zij één. Zij kibbelen onderling en vaders gezag is niet groot, maar een aanval op hun jarenlange gewoonten en inzichten dulden zij niet en vooral niet op hun kerk, want zij zijn angstig voor hun God.

Rebecca snelt haar man te hulp. Zij is onder de indruk van Isaïcs mannelijke verschijning gekomen, doch dit heeft tevens haar moederlijke bescherming wakker geroepen jegens haar moeilijk vechtende echtgenoot. Haar diepe alt klinkt scherp als zij zegt: 'Was het niet beter geweest voor een zoon der revolutie, om het huis van een ouderwetse Joodse familie stil voorbij te gaan, in stede er onrust te brengen?'

'Inderdaad Mevrouw, ik geloof, dat ik mij zeer vergist heb. En ik vraag U wel excuus. De gevolgen zal ik aanvaarden.'

Susanne is het eens met de familie-opvatting, doch de bruuske manier van moeder, die haar nimmer heeft aangestaan, komt weer eens in conflict met de van haar vader geërfd hofelijkheid: 'Moeder, vergeten wij niet, dat de heer de Fuentes onze gast is!' 'Vergat mijnheer de Fuentes het niet éérs?' bitst Rebecca terug, 'ik wil graag vrede, maar niet tot iedere prijs.'

Davidson heeft zich inmiddels hersteld; hij schaamt zich nu in zijn huis, waar volgens de oude opvattingen een gast heilig is, met deze te hebben gekibbeld. Maar de hulp van Rebecca heeft hem goed gedaan. Hij wil nu sussend iets in het midden brengen, doch Rebecca staat plotseling op. Zij is opeens oud en waardig. Het oude, trotse koopliedengeslacht der Van Hamburgs leeft in haar; mensen, die verbindingen hadden over heel de wereld en met eigen schepen voeren op Zuid-Amerika. Rebecca heeft

veel verdragen in haar leven, van haar man, haar kinderen en haar familie, doch op één gebied is zij onvermurwbaar: haar gezin met zijn opvattingen en instellingen is onschendbaar. 'De heren willen mij verontschuldigen. Ik zou de drukke dag willen beëindigen.'

Allen staan op om haar goedennacht te wensen en Rebecca is heel duidelijk de moeder, het middelpunt van het gezin. Ook Martin Simons neemt afscheid, druk en joviaal en verheugd te kunnen vertrekken. Susanne brengt hem tot de huisdeur, na de kinderen en ook Jozef opdracht te hebben gegeven zich ter ruste te begeven.

Isaïc en Davidson zijn alleen; zij roken zwijgend en zien elkaar soms tersluiks aan. Voor beiden is het gebeurde onaangenaam. Davidson zit echter zo ongelukkig te kijken en nerveus te roken, dat Isaïc plotseling in de lach schiet. Ook Davidson heeft behoefte zich te ontspannen en stemt vergenoegd in. En zo zitten beiden als twee schuldige schooljongens, nadat de straffende meester de klas verlaten heeft. De Fuentes staat op en reikt Davidson de hand: 'Wees overtuigd, Davidson, dat God evenveel voor mij betekent als voor U en dat Zijn zegen mij even dierbaar is. Hij verscheen mij in andere gedaanten als aan U, maar Hij is Eeuwige en Enig. Goedennacht, Davidson.'

Diep geroerd blijft de kerkvoogd achter. Dat God Eeuwige en Enig is, heeft de Fuentes in het Hebreeuws gezegd en hiermee wiste hij voor Davidson al het onaangename van deze avond uit. Hij zit nog even alleen in de feestelijke salon, totdat het speelwerk in de pendule ook hem aan bedtijd herinnert. Langzaam en nadenkend sloft hij door de lange gang en schuift de grendel voor zijn huisdeur.

Die nacht sloep Jacob heel weinig. Het gehele gesprek met zijn gast komt hem weer voor de geest en in prachtige volzinnen komen de antwoorden, die hij Isaïc had kunnen geven. Wanneer hij dit alles had kunnen zeggen op het juiste moment, hoe zou hij het geestelijk tournooi gewonnen hebben! Dat is een der wondere dingen in zijn leven: de sprakeloosheid op het moment en achteraf die welsprekendheid in gedachten. Het spijt hem, dat de Fuentes weg zal gaan om deze botsing met Rebecca en hij peinst over een oplossing. Een mooie volzin schiet de kerk-

voogd te binnen om zijn gast tot herziening van zijn voornemen te brengen en hij leert hem uit het hoofd om hem morgen aan Isaïc te kunnen zeggen. Met voldoening slaapt hij in. Want Davidson blijft zijn gehele leven een kind dat rust en vrede wil, al was dit slechts in de kleine wereld van zijn gedachten.

Het huis is reeds vol leven geweest als Isaïc de Fuentes 's morgens de eetkamer binnenkomt om te ontbijten. De kinderen zijn naar school, Susanne is naar de markten aan het Stijger en de Blaak om groente en vis te kopen voor het avondeten.

Rebecca is er niet. Nadat zij de kinderen had verzorgd, trok zij zich terug in de keuken om de dienstmeisjes hun werkzaamheden op te dragen en het zilver en porselein, dat de vorige avond gebruikt was, zelf op te bergen. Zij is vroeger naar de keuken gegaan dan anders, want zij wil de Fuentes niet ontmoeten. Rebecca is meestal lang kwaad en bekent zelden ongelijk. En nu ze gelijk heeft, wordt haar houding onverzettelijk. Voor haar man behoeft zij zich niet in te tomen: Davidson is altijd de mindere om aan hun kibbelarijtjes een einde te maken. Maar Isaïc kent zij niet en haar intuïtie waarschuwt haar, dat de Fuentes tegen een vrouw niet het eerste woord zal zeggen om een geschil bij te leggen. Zij heeft daarom de veilige manier van retraite gekozen, om iedere kans op verzwakking van haar houding te voorkomen. Isaïc vindt zijn ontbijt goed verzorgd en niet welbehagen drinkt hij de chocolademelk, die Susanne voor hem heeft bereid om hem te plezieren en ook wel om hem haar kennis van de Franse gewoonten te tonen. De Fuentes is in sommige opzichten een genietster. Hij heeft dit overgehouden uit de vredesjaren van het Empire, toen alle officieren een grote staat voerden en zich de aardse vreugden goed lieten smaken. Hij vindt het prettig, dat zijn ontbijt zo goed verzorgd is en het mooie servies en het heldere linnen geven hem een opgewekt gevoel. Hij kijkt naar de schilderijen en de meubels; zijn gastheer moet een welgesteld man zijn. Dan denkt hij aan Eli, die door een dienstmeisje wordt gekleed en nu toch wel beneden had kunnen zijn. Hij wil zich juist op de hoogte gaan stellen, als zijn gastheer binnentreedt.

Davidson zegt schuchter goedenmorgen, terwijl de Fuentes hem tegemoet gaat en hem gemoedelijk de hand drukt. Davidson heeft reeds ontbeten en was ook al op zijn kantoor, want zijn

kerkvoogdij eist naast de zaken veel tijd en deze vindt hij in een vroege dag. Hij komt zich op de hoogte stellen of het zijn gast aan niets ontbreekt en om de prachtige volzin te zeggen, die hij 's nachts uit het hoofd heeft geleerd. Als beiden zo aan de tafel zitten, Jacob vredig informerend naar het welzijn en de nachtrust van zijn gast, en Isaïc, fors aitzierend, hoffelijk en welwillend antwoordend, komt juist Rebecca de kamer binnen. Ze blijft maar heel even en was gedreven door nieuwsgierigheid en de onrust, dat iets aan zijn ontbijt zou ontbreken. Ook had zij zojuist besloten de mindere te zijn en haar gast te verzoeken een eventueel besluit om te vertrekken te willen herroepen. Dat korte moment in de kamer, nadat zij Isaïcs morgengroet met een knik heeft beantwoord, is echter voldoende voor haar, alles nu te laten zoals het is. Zij heeft haar man gezien, klein, tevreden en onaanzienlijk. Een schnorrer aan zijn eigen tafel, naast de adellijke heer de Fuentes. In één oogopslag ziet zij de toekomst: Isaïc, die te allen tijde Jacob zal overvleugelen door zijn houding en savoir vivre; en ook haar, al is zij geestelijk sterk. Isaïc zal de heer des huizes zijn, allen zullen om hem heen draaien als planeten om de zon en Davidson zal berusten, want zo is zijn aard. Dit wil Rebecca niet; nooit, zolang zij leeft, denkt zij in opkomende drift en daarop heeft zij bruusk de kamer verlaten, de mannen verbluft achterlatend. Davidson is er weer nerveus van geworden; hij kent zijn Rebecca en haar stemming betekent, dat er heden geen vrede zal zijn in zijn gemoed en zijn gedachten ontustig om haar heen zullen cirkelen. De mooie, bestudeerde volzin is hem geheel ontschoten; daarom vraagt hij nu maar schuchter en met doorzichtige diplomatie: 'Mijnheer de Fuentes, wanneer U ons werkelijk gaat verlaten, waar zult U dan wonen in deze, voor U vreemde stad?'

'Ik denk, dat ik kamers in het Maashotel zal nemen.'

'U zult daar niet ritueel kunnen leven?'

'Dat is zeer spijtig, maar daar het de eerste keer van mijn leven niet is, dat ik dat doe, zal ik er wel zonder ietsel doorkomen, mijn waarde!'

Isaïc heeft het vlot gezegd en enigszins vreemd kijkt hij naar het plechtige gelaat van Davidson, die hem antwoordt:

'Alleen in nood moogt U een wet breken, mijnheer, en nood is er voor U in het geheel niet. Ons huis -- en dat van vele andere Joden -- staat voor U open.'

'Ik heb geen gewetensbezwaren, wanneer ik niet ritueel eet. Bovendien, mijnheer de kerkvoogd, is er niet eens een Jood geweest, die zeide, dat men niet verontreinigd wordt door hetgeen de mond ingaat, maar wel door hetgeen de mond verlaat?' Dit is het einde. Een Jood, die Christus in zijn huis citeert, is te veel voor Davidson. Hij is zoals velen van zijn geloofsgenoten, die nooit het Nieuwe Testament hebben bestudeerd, omdat voor hen de Schrift en de geschiedenis eindigen bij de Verwoesting van de Tempel door de Romeinen; van wat daarna kwam willen zij niets weten. Tweeduizend jaren geleden stond de wereld stil en sindsdien dwarrelen zij in een donkere, bodemloze ruimte, van waaruit zij eens zullen worden teruggevoerd naar de zon. Die zon zal schijnen in het Beloofde Land en de geschiedenis van dat land zal vastknopen aan het Oude Testament en wat er tussen lag zal vergeten worden als een boze droom. Jozua van Nazareth beschouwen zij als een rebel tegen de wet en tegen de instellingen van Mozes en velen wijten het verlies van hun land en de verbanning aan hem en niet aan de Romeinen. Velen kennen zijn geschiedenis niet, noch zijn leer, ook niet de misstanden, waartegen hij opstond. Zij kennen alleen de Wet en het Woord van Mozes en ze hebben nog steeds ontzag voor diens ijzeren hand, die hen uit Egypte leidde en waarvan zij de kracht tot op de huidige dag zeer diep voelen. Alles wat daartegen is, is hun vijandig; naar geen enkel argument willen zij luisteren.

'Dit was, dit is en dit zal de Wet zijn.' Al het andere is veroordeeld en uitgebannen.

Davidson staat op. Onbewust is hij waardig en zijn gezicht staat streng en onverzoenlijk.

'Isaïc de Fuentes, ga met God waarheen gij wilt. Voor Jood en Christen staat dit huis steeds open, ook voor U, die geen van beiden zijt.' Hij loopt naar de deur en als hij die opent, loopt de kleine Eli tegen hem op. Bij het zien van de jongen wordt Jacob vertederd, hij legt zijn handen op diens hoofd en zegent hem. En dan, zonder verder één woord, verlaat hij zijn eetkamer.

Die middag verliet de Fuentes het gastvrije huis om zijn intrek te nemen in het Maashotel. De bagage zal door een der knechts van Davidsons Lakenhandel worden bezorgd en Isaïc heeft besloten met zijn zoon naar het logement te wandelen. Er is

veel vertier in het groeiende Rotterdam. Sleperskarren rijden er zonder tal en machtig zijn de koopmanspanden. De kaden van de binnenhavens zijn opgetast met goederen, die de beurtschippers naar de provinciën vervoeren. Bijna huis aan huis is een handelsfirma gevestigd en Isaïc ziet vele wereldnamen op de huisdeuren. Zij wandelen langzaam naar de rivier, waar schepen liggen uit alle landen der wereld en Eli raakt opgewonden over hetgeen hij ziet. Met veel geduld vertelt Isaïc zijn zoon van de inrichting der schepen, over de landen waar zij vandaan komen en over de soort goederen, die zij aanvoeren.

‘Vader, gaat U ook weer aan de schepen leveren?’

‘Ik weet het nog niet, mijn jongen,’ is het aarzelende antwoord, ‘ik ben maar een kleine shipchandler en hier in Rotterdam zijn vele oude en krachtige zaken, die een vreemde eend in de bijt zonder genade zullen bestrijden.’

‘U kunt toch óók vechten, vader!’

‘Niet zo, niet zoals zij, mijn jongen. Ik ben soldaat geweest, geen koopman. Die vechten anders en ik ben te oud geworden om het nog te leren,’ zegt Isaïc bedrukt.

‘Ik zal het later beslist doen, vader! Moeder had het ook gekund, is het niet?’

‘Ik geloof van wel, ik geloof van wel,’ mompelt Isaïc afwezig. Zo wandelen zij langs de Maas en zeggen niet veel meer. Opeens blijft Isaïc staan en heft het gezicht van zijn zoontje op.

‘Eli, wanneer ik hier shipchandler of reder zou worden, zou jij dan je vaders zaken groot maken? Zou jij daar later plezier in hebben?’

‘Ja, vader. Ik zal de grootste zaak maken van deze haven en misschien nog veel meer! Ik hou van de schepen, vader, en van het water!’

‘Dan zal ik eens zien wat er te doen zal zijn. Als mijn oude botten nog maar méé willen.’

Reeds een week wonen Isaïc en zijn zoon in het Maashotel en de Fuentes moet zichzelf bekennen, dat het niet gemakkelijk is met een kleine jongen.

De kamermeisjes en ook de vrouw van de kastelein zijn zeer welwillend om voor de jongen te zorgen, als Isaïc er op uit moet, maar het is geen oplossing, die hem bevredigt.

Op een dag zit hij hierover na te denken in de conversatiezaal,

die op de woelige Maas uitziat. Hij heeft erover gedacht om op de een of andere wijze contact te zoeken met Davidson, maar zijn trots heeft die gedachte ook meteen weer onderdrukt. Hij overwoog ook reeds de stichting van een eigen huis. Het probleem van de vrouwelijke hulp is hij juist bezig te overdenken als de ober komt en juffrouw Susanne Davidson aandient. Isaïc staat snel op om haar te gaan begroeten in de hall, waar hij het zeer knappe, vol gratie en modieus geklede meisje aantreft.

Dan zitten beiden in de conversatiezaal en Susanne begint enigszins aarzelend:

‘U zult het wel zeer vreemd vinden, mijnheer de Fuentes, dat een jong meisje zonder chaperonne een heer in zijn hotel komt bezoeken, maar ik zou liever niemand in deze aangelegenheid willen betrekken.’

‘Wanneer U een heer bezoekt, kunt U dat rustig zonder chaperonne doen,’ antwoordt Isaïc vrolijk, ‘kom aan, mejuffrouw, wat mag ik U laten serveren?’

‘Nee, nee, ik wilde U maar even spreken en zo gauw mogelijk weer vertrekken.’

‘De zoon der revolutie heeft anders ouderwets veel tijd!’ spot de Fuentes.

Susanne kleurt; zij vindt het niet prettig aan het gezegde van haar moeder herinnerd te worden.

‘Ik kom voor Eli.’

‘Voor Eli?’

‘Ja, voor hem. Ik heb over U en hem nagedacht, nadat U zo haastig uit ons huis vertrokken was. Het kan zo niet goed gaan. U als oudere heer kunt een kind van zeven jaren niet naar behoren verzorgen en grootbrengen.’ Susanne is zeer beslist.

‘Eigenlijk moet ik mij nu heel beledigd gevoelen, dat eist de bon ton. Maar ik geef U groot gelijk. Het is het probleem, waarover ik juist zat te denken.’

‘Mijnheer de Fuentes, U moest bij ons terugkomen.’

Susanne heeft het er uitgeflapt tegen haar wil.

‘Juffrouw Susanne, dat kan niet. Mijn vrije geest past niet in Uw orthodoxe omgeving en de botsingen en spanningen zouden niet van de lucht zijn. Nee, dat is geen oplossing en het zou misschien Uw vaders gezin uiteenrafelen.’

Isaïc is ernstig geworden en hij kijkt nadenkend door het venster.

‘Nee,’ herhaalt hij, ‘dat is geen oplossing. Bovendien zou ik ook

voor mijn gevoel er niet toe kunnen komen als een boetvaardige terug te keren. Ik heb dat nooit gedaan.'

'Voor Eli zoudt U het doen,' vleit Susanne.

'Voor Eli. . . ' Isaïc stokt. Nadenkend kijkt hij weer naar buiten. Voor Eli zou hij het doen, dat voelt hij op eens, want zijn zoon is het enige, dat hij bezit, maar hij kan er niet toe komen het te erkennen.

'Juffrouw Susanne, ik kan dat niet zo besluiten. Er zijn méér oplossingen. Wat dacht U ervan, wanneer ik een eigen huishouding opzette?'

Susanne denkt na, zij kan spontaan zijn in onbelangrijke dingen, maar ernstige zaken overweegt zij lang en grondig, koel wikkend en wegend, haast te nuchter voor een jonge vrouw.

'Het is een oplossing,' zegt zij langzaam, 'maar wie zal de vrouw zijn, die dat huis bestuurt?'

Isaïc kijkt haar aan; een ondeelbaar ogenblik ziet hij spanning en verwachting in haar ogen, dan slaat zij ze snel neer, diep blozend en onrustig.

'Ik ben een oude man, juffrouw Susanne, en daarbij past een oude, trouwe huishoudster. Wilt U mij helpen er zo een te zoeken?'

Na Esters dood heeft hij niet meer aan vrouwen gedacht. Nu heeft zich een ondeelbaar moment iets anders aan hem geopenbaard en hij heeft het gevoel gehad, dat hij er niet vatbaar voor was. Het deed hem pijn, omdat het de naderende ouderdom meldde; het verheugde hem, omdat ook herinnering en eerbied nog zo sterk in hem leefden.

'Ik zal U graag helpen, mijnheer de Fuentes, hoewel het ons zeer spijt, dat U niet terugkomen wilt.'

'Ons, juffrouw Susanne? Zijn dan Uw ouders het ééns met Uw stappen?'

'Zij weten van niets, maar ik ken hen zo goed, dat ik zeker van hun vreugde ben, wanneer U zoudt terugkomen.'

'Juffrouw Susanne, bij Uw ouders wonen zal ik niet, maar ik wil U allen zeer gaarne geregeld bezoeken.'

Susanne's zending is hiermede ten einde. Zij verlaat Isaïc de Fuentes, teleurgesteld, maar diep in haar hart is toch blijdschap. Die van een vrouw voor een sterke, onomkoopbare man.

Op een der volgende dagen besloot Isaïc tot het inrichten van een eigen woning en huurde een groot huis aan het Haringvliet.

Hij heeft dit pand gekregen door bemiddeling van de Franse Consul, die tot beider vreugde en verrassing een oude krijgsmakker bleek te zijn uit de Spaanse veldtocht.

Monsieur Anatole Daumer is getrouwd en vader van een talrijk gezin, waarin de vreugde hoogtij viert.

Zijn vrouw Madeleine, een Lotharingse fabrikantendochter, is voortdurend in de weer, sinds hun ontmoeting, om de oude vriend van haar man met alles behulpzaam te zijn. Zij rust niet vóór Isaác beloofd heeft met zijn zoon bij hen te komen inwonen, totdat het nieuwe huis zal zijn ingericht. Het verschil is groot, tussen de orthodoxe, wat sombere, gedegen familie Davidson en de sprankelende Fransen, waarvan de huisvader nooit wil debatteren en slechts opgeruimd en lachend door het leven gaan. Maar als Isaác de twee families met elkander vergelijkt, kan hij de een niet minder achten dan de ander en hij verlangt ernaar de Davidsons weer te zien.

Als er drie weken verlopen zijn, is het huis van Isaác de Fuentes gereedgemaakt door bekwame Rotterdamse ambachtslieden. Het is een grote vreugde voor hem als hij vóór de oplevering met de meester-meubelmaker een rondgang doet. Zijn woonkamer is hem bijzonder lief; deze is gelegen aan de achterzijde en ziet uit op de Maas. Het plafond is gebeeldhouwd; er is een grote, marmeren schouw en boven de deuren prijken grijswitte engelen, schilderijtjes van een groot meester. De wanden zijn behangen met gobelins in vakwerk van donker eikenhout. Een zware kristallen kaarsenkroon hangt in het midden van het plafond. Bijna de gehele dag schijnt de zon door de drie hoge vensters en doet de mooie, donkere meubels glanzen. Deze inrichting kost Isaác veel geld en reeds tweemaal heeft hij een goudzending van zijn kassier te Le Havre moeten laten komen. Ook heeft zijn eerste commies hem al onderdanig geschreven zijn privé-opnemingen wel met bijzondere aandacht te willen beschouwen op de balansstaat, die deze trouwe dienaar bescheidenlijk heeft bijgesloten.

Dit is het zwak van Isaác de Fuentes: zijn huis. De anders zo degelijke man kan geen weerstand bieden aan een meubel, een schilderij of een antiquiteit. Dan kijkt hij niet op kosten. Hij heeft geen rust, voordat hij het stuk bezit en kan het dagelijks gaan bezien en er zijn vreugde aan beleven. Bij het middenraam

van de prachtige en gezellige woonkamer heeft Isaïc een grote, met leer beklede stoel doen plaatsen. Wanneer hij hier zal zitten, zal hij over de diepe tuinen naar de Maas met al haar bedrijvigheid kunnen kijken en zijn gedachten laten gaan over verleden, heden en toekomst.

Nu heeft hij het huis met de meester-meubelmaker doorgelopen en beiden zitten aan de Oud-Hollandse balpoottafel, waarop wijn en glazen gereedstaan. De gezellen staan eerbiedig achter de stoel van hun patroon opgesteld en kijken nieuwsgierig naar deze uitheemse klant, die zich zo rijk heeft doen inrichten. De Fuentes staat op en dankt in enige korte, warme woorden voor de smaakvolle en tijdige aflevering van het werk. Dan grijpt hij diep in de zak van zijn geklede rok en trekt een zakje te voorschijn. Hij betaalt in blinkende, gouden rijers en ieder van de gezellen ontvangt een ruime fooi. Dan schenkt hij voor elk een glas geelrode middagwijn. De meester dankt in gedegen Rotterdams voor de verleende opdracht en hoopt, dat zijn opdrachtgever tevreden is met het geleverde en nog vele jaren in vrede en vreugde van zijn huis zal mogen genieten. Isaïc verstaat hem wel niet woordelijk, maar hij begrijpt volkomen zin en oprechtheid van het gezegde en opgewekt drinkt hij de meester en zijn gezellen toe.

Als allen vertrokken zijn, gaat Isaïc in zijn stoel bij het middenvenster zitten en kijkt bewogen de kamer rond. Hij overdenkt, dat het precies zo is geworden als hij het zich gedacht heeft. Lang zit hij daar en denkt aan Ester. Het schemert reeds, als hij zijn nieuwe woning verlaat en bij Anatole Daumer binnenkomt voor het avondeten. Isaïc is stil die avond. De gedachten aan Ester hebben een schaduw over zijn vreugde geworpen, zodat Anatole hem tersluiks aankijkt en ten slotte vraagt wat hem scheelt.

‘Is je huis je uiteindelijk toch niet bevallen? Of heb je een onaangename ontmoeting gehad? Je bent zo somber en stil.’

‘Integendeel, Anatole, juist omdat het mij zo goed is bevallen, ben ik er treurig om. Man, ik had een arm willen missen, wanneer ik Ester dit alles had kunnen aanbieden! Ik weet hoe zij gereageerd zou hebben op het prachtige uitzicht, op het schilderachtige van de rivier. In een dolle bui zou zij door het huis hebben gedanst en zij zou mij hebben gekust, dat ik naar adem zou hebben gesnakt.’

‘Leef met het heden, Isaïc,’ zegt Anatole zacht.

‘Dat is gemakkelijk te zeggen voor iemand die nog met al zijn levenden verbonden is, maar niet voor hem, die gekoppeld is aan een dierbare dode. Alle vreugde wordt dan getemperd door de herinnering. Maar weet je, Anatole, toch is ook dat een vreugde; zó geschapen te zijn, dat men zijn dierbaren niet vergeten kan.’ Anatole zwijgt. Het verheugt hem, dat het leven hem nog niet heeft genoodzaakt Isaïcs ondervinding op waarheid te toetsen.

Na het avondeten gaan beiden zitten lezen en roken, totdat Madeleine thuiskomt met de kinderen. Deze drukte doet alle melancholie verdwijnen en daarvoor zorgt Madeleine wel het meest met haar bedrijvige, vrolijke persoonlijkheid.

Als de kinderen naar bed zijn, komt Madeleine lachend de kamer in. Zij opent energiek de ramen, want de sigarenrook slaat brandend op haar ogen. Het protest van de heren helpt niet en zij sluit de vensters niet eerder, voordat het laatste greintje rooklucht verdwenen is. Als zoenoffer schenkt zij daarna, met een brede glimlach, koffie voor hen in. Dan strijkt zij haar man over het dikke, grijze haar en gaat behaaglijk zitten, haar rokken breeduit draperend.

‘Wel, Isaïc, ik heb goed nieuws voor je! Raad eens!’

Zij wacht het antwoord niet af.

‘Ik heb een huishoudster voor je! Morgen zal ze zich komen voorstellen. Je moet haar nemen, want ze is juist degene, die jij hebben moet. Een prachtexemplaar, Isaïc! Ze stamt uit een Zeeuwse schippersfamilie, heeft in goede huizen gediend en heeft de beste getuigen. Maar je moet geen haast maken, want het spijt ons toch zo, dat je ons gaat verlaten.’

Zo babbelt Madeleine maar voort, ondertussen koekjes etend en breiend. Ze merkt niet, dat Anatole stil achter de hand geeuwt en Isaïc zijn gastvrouw steeds meer verwonderd aankijkt om deze woordenstroom.

Het is reeds halftwaalf als Madeleine eindelijk opstaat en de beide mannen naar bed jaagt, vrolijk, onvermoeid, maar zeer beslist.

De volgende middag stelt de Zeeuwse huishoudster zich voor. Zij is een flinke, knappe vrouw, vóór in de veertig, met een mooi, rechtschapen, enigszins streng gezicht. Haar optreden is rustig en beschaafd en zij laat de indruk achter van een onver-

woestbare rots te zijn in de branding van de wereldzee. Isaïc kan niet direct besluiten en verzoekt haar dringend nog enige dagen op zijn beslissing te willen wachten, waarvoor hij haar een schadeloosstelling in het vooruitzicht meent te moeten stellen. Zij weigert, zij is dermate gesitueerd, dat zij desnoods enige jaren kan wachten en zegt heel beslist, dat het besturen van een huishouding voor haar niet alleen een kwestie van geldelijk voordeel is. De eer en het genoegen van de arbeid stelt zij zeer hoog.

Isaïc heeft het uitstel bedongen, omdat hij zich gebonden acht tegenover Susanne Davidson, van wie hij nog steeds niets vernomen heeft. Nadat de Zeeuwse vertrokken is, stuurt hij een kruier met een briefje naar Susanne en verzoekt haar hem te willen berichten, hoe ver haar bemoeiingen gevorderd zijn. Hij ontvangt per kerende antwoord met het verzoek de volgende avond de gast der familie Davidson te willen zijn en dan tevens iets over een huishoudster te horen.

Met gemengde gevoelens begeeft de Fuentes zich op de afgesproken tijd naar het huis van Jacob Davidson.

Jacob verwelkomt hem aan zijn huisdeur en de ontvangst is bijzonder gastvrij en vererend. Ook Rebecca is er weer met haar overdreven verzorgde theetafel en hoeveelheden versnaperingen, voldoende om een gehele compagnie te onthalen. Zij schijnt de twist geheel vergeten, en is vrolijk, voor haar doen haast lief. Susanne straalt, want het is háár werk, dat Isaïc weer is teruggekomen en triomfantelijk kijkt zij naar haar moeder.

Vergenoegd strijkt Jacob zijn baardje. God is groot, God is goed. Hij wil geen ruzie, Hij wil vrede en saamhorigheid onder de kinderen Israëls. Isaïc is terug in zijn huis en straks zal Rebecca hem een Joodse huishoudster voorstellen en die zal hij nemen, zo God wil, en een jiddisch huis zal toegevoegd zijn aan de Joodse Gemeente Rotterdam.

‘Vanavond bespreken wij geen diepgaande zaken, Mijnheer de Fuentes, nu hebben wij feest en spreken over de dagelijkse dingen,’ zegt Jacob en hij vraagt honderduit over Isaïcs plannen, zijn huis en zijn inrichting. Tegen acht uur dreunt de zware klopper op de huisdeur en een plechtige stilte overvalt de familie Davidson. Dat zal ze zijn, de Joodse huishoudster! Isaïc bekijkt met ingehouden pret dat tafereel van grote verwachtingen. Voor niets ter wereld zal hij deze goede mensen vanavond

willen teleurstellen of ontmoedigen en hij besluit hen hiervoor te bewaren, wát er ook kome.

Dan komt de huishoudster binnen. Zij is een kleine, mollige vrouw van dertig jaar, niet onknop met haar blauwe ogen onder zwarte wenkbrauwen. Het blijkt, dat zij verre familie van Rebecca is en het wordt Isaác duidelijk, dat het initiatief geheel is overgegaan op Rebecca en de verdere onderhandelingen zullen over haar moeten lopen. Een directe sollicitatie wordt het niet. Men is dit in deze Joodse familie niet gewend en de bedoeling schijnt te zijn, dat Isaác en de huishoudster elkaar wederkerig zullen gadeslaan, de indrukken zullen verwerken tot een beslissing en dat later een bemiddelaar beiden zal polsen en eventueel een bindende overeenkomst tot stand zal brengen. Het is dezelfde werkwijze als bij een huwelijk en Isaác vindt het zeer amusant en ook gemakkelijk. Van hem wordt dus hedenavond geen beslissing verlangd en de goede verhouding met de familie loopt zo geen gevaar. Het vrouwtje heet Josine, maar Rebecca en Susanne noemen haar nicht Sientje. Isaác richt het woord tot haar in zijn nog wat gebroken Nederlands en zijn 'Mademoiselle Josine', wanneer hij haar toespreekt met zijn mooie, diepe bariton, verwacht haar telkens weer. Susanne en Rebecca doen uitzonderlijk haar best om de huishoudster haar kwaliteiten te laten tonen en praten over boeken en muziek. Maar nicht Sientje kijkt hulpeloos rond en Isaác durft zij nauwelijks aan te kijken. Want zij kan zich haast niet voorstellen, dat dit een Joodse man is en in haar hoofdje komt de gedachte, dat God zich heeft vergist met deze mens en dat mijnheer de Fuentes een Christen is. Isaác heeft reeds spoedig haar verwarring bemerkt en hij is een beetje boos, dat men dit vrouwtje uit haar wereldje heeft gerukt en in onrust gebracht.

Omstreeks halfelf maakt Jacob een eind aan de marteling. Hij doet het niet, omdat hij de verlegenheid van nicht Sientje voelt, maar het past niet, dat een vrouw later over straat gaat, zelfs al draagt hij Jozef op, nicht naar haar woning in de Oppert te brengen. Sientje geeft allen de hand en wanneer zij voor de hoog opgerichte Isaác staat, kijkt zij tot hem op als tot een bouwwerk. Tranen staan in haar ogen en haar mond trilt, wanneer zij haar kleine mollige hand in de zijne legt en hij bij het goede nacht wensen 'Mademoiselle Josine' zegt.

Het is geen goede nacht voor nicht Sientje. Zij woelt en woelt in haar bed en is opstandig tegen God, Die haar haar rust ontnomen heeft. Zij wil niet bij deze man in betrekking, want zij voelt zich daarvoor te nietig, te lelijk en te onbekwaam. Maar kort daarop wil zij het hevig wél. Heel haar leven wil zij deze man dienen, al zijn grillen verdragen, stil wachtend op zijn bevelen. Als een hond zou zij naar hem toe willen kruipen, als zij maar bij hem mag zijn. Haar hoofdje doet pijn, voortdurend dreunt er de zin: 'je bent niets, niets, een dom, onwetend vrouwtje.'

Het wisselt af met een opstandige stem, die vraagt wat zij minder is dan andere vrouwen, waarom zij minder rechten zou hebben op hetgeen zij als een geluk in haar leven beschouwt. Midden in de nacht, verhit van koorts, staat zij op en bij het licht van de kaars leest zij in haar gebedenboek. Langzaam daalt de rust weer in haar ziel; zij verzoent zich met God, die Eeuwig en Enig is en wijs in Zijn besluiten en zij zal wachten op Zijn teken.

Als zij dan eindelijk is ingeslapen, is daar de droom, die beslist over haar verder leven. Een Engel staat aan haar bed. Zij ziet hem heel duidelijk en hij zegt tegen Josine, dat God in het geheel niet tevreden is met Isaác de Fuentes en al heeft Hij hem al meermalen beproefd, toch zal zijn weg een eenzame zijn.

'En God wil niet, dat gij aan zijn zijde gaat, Josine. Het is U gezegd!'

Reeds vroeg in de morgen laat nicht Sientje door de kruier een briefje naar Rebecca brengen. Zij schrijft, dat zij na rijp beraad inziet, te weinig opleiding te hebben genoten om het grote huis van de in eerste kringen verkerende Heer de Fuentes te besturen en zij verzoekt nicht Rebecca dit aan hem te willen mededelen en nogmaals te danken voor de eer haar bewezen. Als dit briefje verzonden is, voelt Josine zich treurig, maar opgelucht. De vrede daalt wederom in haar hart en zij voelt dat eens de dag zal komen, waarop het Opperwezen Zijn eenzame wees zal zegenen en gelukkig maken.

Rebecca Davidson gaat naar het huis Daumer om Isaác te bezoeken. Het is haar angstig te moede, want zijn persoonlijkheid voert oorlog met de hare en zij voelt zich de mindere. Madeleine ontvangt haar hoffelijk. Rebecca is het eveneens en toch mogen

beide vrouwen elkander op het eerste gezicht niet. Madeleine is er zelfs heel stil van, dus moet de directe vijandschap wel erg zijn. Rebecca wil niets van de verzorgde thee gebruiken, werkelijk niet om onaangenaam te zijn, maar haar orthodoxie verbiedt nu eenmaal het gebruiken van voedsel, dat niet ritueel is bereid. Madeleine weet dit niet; zij voelt haar afkeer des te dieper na deze weigering.

Reeds na korte tijd verlaat Madeleine de kamer om gelegenheid voor een onderhoud te geven.

'Nicht Sientje heeft mij verzocht U te berichten, dat zij haar sollicitatie intrekt, omdat zij zich niet in staat voelt Uw huis te besturen.' 'Dat spijt mij heel erg,' is het hoffelijke antwoord van de Fuentes. 'Dat spijt U niet, Mijnheer de Fuentes!' is Rebecca's felle reactie. 'Uw hoffelijkheid doet U onwaarheden zeggen. Het spijt U in het geheel niet, want nicht Sientje stond U niet aan.' Rebecca kijkt Isaác doordringend aan, maar de Fuentes slaat de ogen niet neer.

'Madame Davidson, het spijt mij inderdaad niet, maar de bon ton vereist nu eenmaal dat het mij wel moet spijten en die wil ik vooral tegenover U, die zo streng aan de rituele vormen vasthoudt, niet veronachtzamen.'

'Juist mijnheer, maar die vooral toch óók graag de waarheid hoort, prettig of niet. Het spijt U niet, omdat U geen strenge huishouding wilt voeren en omdat nicht Sientje wellicht niet respectabel genoeg is. Maar het spijt mij, dat het niet nicht Sientje mocht zijn om U terug te brengen tot onze ritus, onze gemeente, naar het Jodendom.'

'Madame, ik heb mijn inzichten gewonnen na een lang leven vol ervaringen; ik geloof niet, dat nicht Sientje mijn opvattingen ooit had kunnen wijzigen. Geen éne vrouw, al was zij nog zo intelligent en duizendmaal verleidelijker dan de kleine Made-moiselle Josine.'

'Het is ons doel niet geweest U te verleiden. Ons doel was U goed te doen, U terug te voeren in het Joodse milieu, ter wille van Uw eigen leven en Uw eenzaamheid. En voor ons om een 'mitswe', een goede daad, te doen. En dan... een man als U te verleiden, dat zal wel heel moeilijk zijn.'

Het laatste heeft Rebecca zacht gezegd en de sterke, forse vrouw moet blozen en de ogen neerslaan, hoe zij er ook tegen vecht. 'Het is bij mij niet moeilijker dan bij iedere andere man,' lacht

Isaïc, 'ik hoop niet dat er zich een legende van boeman om mij gaat ontwikkelen. Ik ben een gewoon mens met normale gevoelens en reacties en ik hoop dat te blijven.'

Rebecca kijkt nog steeds niet op. Zij, die bekend staat voor haar scherpe doelende gezegden, weet het gesprek niet meer verder te voeren. De Fuentes, die haar verlegenheid bemerkt heeft, steekt een sigaar op, haar zo gelegenheid gevend zich te herstellen en de plotselinge leegte in haar gedachten te overwinnen.

'Wat gaat U thans doen, wanneer het niet onbescheiden is dat te vragen?' begint Rebecca weer. 'Zullen wij verder voor U zoeken?'

'Nee, nee mevrouw, dat is niet nodig. Madame Daumer heeft eveneens een relatie aangezocht en nu Uw beschermeling zich heeft teruggetrokken, zal ik Madame Daumers kampioene een kans dienen te geven,' spot Isaïc.

'Een Christin?' vraagt Rebecca achterdochtig.

'Inderdaad een Christin,' knikt de Fuentes.

'Moet dat dan? Is er in deze gemeente geen Joodse vrouw te vinden, die Uw huishouding goed en zorgvuldig kan besturen? Wilt U dan alleen staan? Weinigen zullen Uw huis bezoeken, niemand zal bij U iets eten of drinken en ook zeer weinigen zullen U uitnodigen. Wij allen zijn in verbanning, maar in die verbanning behoren wij één en ondeelbaar te zijn, om onze God geschaard, tot Hij het genoeg vindt en ons terugvoert naar Zion. Pleeg geen verraad aan Uw volk, want U zijt en blijft een Jood, dat wast al het water van de zee niet af.'

Rebecca is bleek van opwindings en staat nu kaarsrecht voor haar stoel, haar donkere ogen branden. Dan, nerveus, trekt zij haar zwarte mitaines aan, strikt de band van haar luifelhoed, frommelt aan de speld van haar omslagdoek. Haastig gaat zij naar de deur en zich omdraaiend vraagt zij geheel onbeheerst:

'Waarom, in hemelsnaam, waarom dan toch?'

De Fuentes vecht met een opkomende drift, iets dat de laatste jaren zelden is gebeurd. De aderen zwellen aan zijn slapen, zijn donkere ogen sluit hij even, de lip boven de korte baard wordt een streep.

'Waarom, vraagt U, Madame, waarom? Wel mevrouw, omdat ik twee redenen heb, twee.' Hij loopt op Rebecca toe en staat nu vlak voor haar. Ontzaglijk groot is hij, haar voorhoofd reikt tot zijn kin en Rebecca is toch een forse vrouw.

‘Ik zal ze U noemen. De eerste: iedere Joodse vrouw, die mijn huishouding voert, zal trachten mij te trouwen. En als ik dat zou doen, na al mijn dierbare herinneringen vertrapt te hebben, dan is er toch nog altijd mijn zoon Eli.’

Rebecca is muissstil, onafgebroken ziet zij naar Isaäcs ogen, die in de verte staren. Hij vervolgt:

‘Wanneer ik dan trouw en er komen kinderen, dan is het leven van mijn eerstgeborene verwoest, een stiefmoeder met eigen kinderen, de Here beware het stiefkind! Mijn andere reden, Madame? Gij Joden zoekt het verkeerd. U kunt geen volk zijn zonder land, zonder eigen regering, zonder leger en vloot. Gij zijt niets anders dan Zigeuners. Maar U kunt zich ook verbinden met het volk, met hetwelk gij eeuwen de grond deelt, dat een goed volk is en Uw Godsdienst respecteert. Een ras, mevrouw, daar geloof ik niet meer in. Ik heb te veel gezien in deze wereld.’

De Fuentes is weer volkomen beheerst, zo ook Rebecca. Wat Isaäc gezegd heeft, maakt veel indruk op haar. Vooral zijn eerste reden, dat iedere Joodse vrouw hem zal willen huwen. Zij denkt hieraan het meeste. Als zij nog steeds naar hem opkijkt, worden haar ogen zacht en vullen zich met tranen, die groot en helder op haar handen druppen. De Fuentes kan niet tegen vrouwentranen. Alle hardheid valt dan van hem weg en hij zal alles willen doen om de onaangenaamheden uit de weg te ruimen. Spontaan neemt hij Rebecca’s handen in de zijne, hij knikt haar bemoedigend en glimlachend toe en vraagt:

‘En nu, Madame Davidson, is nu ook Uw huis voor mij gesloten? Bent U ook bij degenen, die mij gaan uitbannen als een melaatse?’ Rebecca antwoordt niet. Zij staart naar de grond. Wanneer zij haar ogen, nat van tranen, naar hem opheft, is er alleen een zacht: ‘Nooit, nooit.’

Het is even muissstil, dan buigt Isaäc het hoofd, brengt haar handen naar zijn lippen en hoffelijk drukt hij zijn handkus op de beide mitaines.

Rebecca ziet op het volle grijze haar van dit voor haar gebogen hoofd en bijt zich in de onderlip.

Het is Jannetje Kan, de Zeeuwse, die huishoudster wordt bij de Fuentes. De eerste dagen heeft Jannetje alleen met de dienstboden in het nieuwe huis gewoond, alles nog eens gereinigd

en de laatste voorbereidingen getroffen voor de komst van Isaïc en Eli.

Madeleine heeft toezicht gehouden en aanwijzingen gegeven, die de stuurse Jannetje zwijgend heeft aangehoord en maar ten dele uitgevoerd. Ter wille van de lieve vrede heeft Jannetje zich beheerst tegenover de drukke Française, maar als op de laatste dag Madeleine eindelijk zelfvoldaan de woning verlaat, dan is de deur iets te hard door Jannetje Kan dichtgeklapt.

Isaïc heeft eraan getwijfeld of zijn keuze van deze stuurse stille vrouw wel de juiste was, maar als hij met Eli die Vrijdagmiddag zijn eigen huis voor het eerst betreedt, ziet hij dat hij goed heeft gedaan. Jannetje staat in de hal, fris en verzorgd, de beide dienstmeisjes achter haar.

Jannetje had Eli nog niet gezien en wanneer de jongen haar ter begroeting een handje komt geven, legt zij beschermend de hare op zijn hoofd. Haar strenge ogen glimlachen en zij kan er niets aan doen, dat zij in haar Zeeuwse dialect moet zeggen: 'Och, me lam, och Here, dat schaapje.'

Na enige dagen op het bestuur van zijn huis te hebben toegezien, is Isaïc zeer tevreden en verheugd.

Jannetje heeft alles haast militair precies geregeld en dit sluit aan bij Isaïcs opvattingen van regel en orde, die hij jarenlang in zijn soldatenleven heeft toegepast. De kamers zijn altijd opgeruimd en blinkend helder. De mooie meubels komen schitterend tot hun recht en Anatole heeft niet kunnen nalaten in zijn vriendenkring te fluisteren, dat Isaïc de Fuentes in een museum woont, onder toezicht van een strenge conservatrice.

Het eten wordt precies op de door Isaïc verlangde tijden opgediend en is zwaar en overvloedig, zodat de heer des huizes Jannetje heeft moeten verzoeken dit te matigen.

Wanneer de Fuentes de eetkamer binnenkomt, zit Eli reeds aan tafel. Jannetje staat achter Isaïcs stoel, terwijl een van de dienstboden bij het buffet wacht om de eerste schotel te overhandigen. 'Zodra hij zit, neemt ook Jannetje tegenover hem plaats en de maaltijd verloopt verder nagenoeg zwijgend, omdat Isaïc en Jannetje elkaar nog slecht verstaan en Jannetje het gesprek nooit begint.

Isaïc heeft deze tafelorde wel wat streng gevonden en was daardoor de eerste dagen wat onrustig tijdens de maaltijd. Maar nu vindt hij het opeens prettig en goed. Na het eten gaat hij

naar zijn lievelingsplekje in de woonkamer. Vindt er zijn rookgerei gereed; een kooltje smeulend in het testje voor de lange gouwenaar en een brandende kaars in een antieke blaker voor zijn havana.

En voorts is Jannetje een zeer prettige verschijning. Zij is een struise vrouw en toch niet grof; met dik, glanzend, blond haar, tegen het achterhoofd opgekamd, de blanke, mooie nek vrijlatend; en pijpkrullen aan de slapen. Zij heeft prachtige, sterke, grijze ogen en een licht verleidelijk onderkinnetje, een strenge volle mond met gave tanden en de enkele keer, dat Jannetje lacht, is zij zeer bekoorlijk. Isaïc heeft meermalen tersluiks naar haar gekeken en de Adam in hem moet bekennen, dat deze frisse, goedgeklede vrouw voor iedere man een kostbaar en bekoorlijk bezit moet zijn.

Ook Jannetje heeft haar heer goed opgenomen, als hij daar zo voornaam en beheerst in zijn stoel zit en ook zij is tevreden met deze mens, evenals zij dat met zijn zoontje is.

Zo leeft Isaïc de Fuentes korte tijd voort als een goed gesitueerde burger. Totdat op een dag een tweede brief van zijn commies uit Le Havre komt met het dringende verzoek zijn privé-opnemingen te herzien, omdat de gehele winst van zijn onderneming hieraan opgaat en geen kapitaal meer wordt gevormd, voor welke kleine uitbreiding dan ook. De Fuentes vindt het niet zo erg. Hij is nu eenmaal geen koopman en zolang er geen verlies is, acht hij de brieven van zijn commies overdreven en hinderlijk voor zijn gemoedsrust. Hij spreekt erover met Anatole Daumer, die het roerend met hem eens is. Maar in Madeleine leeft de spaarzin van de Franse vrouwen en zij komt heftig in actie.

‘Welnu, Isaïc, wanneer je niet luistert naar je commies, dan zal eerstdaags het herenleven uit zijn en je zult je belangrijk moeten bekrimpen.’

‘Dat zal ik heel erg vinden, Madeleine, maar toch kan ik mezelf nog niet voldoende opwinden om weer te gaan werken,’ is het enigszins bedrukte antwoord.

‘Dat valt ook niet mee op jouw leeftijd,’ zegt Anatole. ‘Ik geloof echter, dat als je geld steekt in een Rotterdamse onderneming, het ontbrekende zal kunnen worden verdiend.’

‘Ik zal er dan eens naar omzien,’ zegt Isaïc, nog steeds bedrukt.

Het is de eerste keer in zijn huis, dat het eten hem niet smaakt en hij is zelfs kribbig tegen Jannetje, die heden wederom alles als een uurwerk laat verlopen. Die avond moet hij steeds weer zijn lectuur onderbreken. Zijn gedachten dwalen om de brief van de commies, het onderhoud met de Daumers en het gesprek met Eli, toen zij langs de haven wandelden. Hij voelt zich beschaamd de belofte tegenover Eli nog niet te zijn nagekomen en zijn hersens beginnen koortsachtig te werken om een plan te ontwerpen. Wanneer Jannetje binnenkomt om zijn avondwijn te serveren, zegt hij:

‘Wel, Jannetje, wat denk jij ervan als ik hier eens aan het werk ging? Ik wil een zaak beginnen, om te kunnen blijven wie wij zijn.’

‘Dat zal Uw leven belangrijk verlengen en een goed voorbeeld zijn voor Uw zoon,’ antwoordt zij droogjes. Zij wenst hem goedenavond en verlaat stuurs de kamer, want zij is zijn kribbige bui in de vooravond nog niet vergeten. Verbluft kijkt Isaïc haar na, drinkt bedachtzaam van zijn wijn en onderdrukt krachtig een licht erotisch verlangen naar de wegwiggende Jannetje.

Anatole Daumer wordt door Madeleine niet met rust gelaten en men ziet de slanke, elegante consul de laatste dagen veelvuldig het zakenkwartier van Rotterdam doorkruisen en handelsvrienden bezoeken. Madeleine heeft gezegd, dat hij een relatie voor Isaïc moet vinden en een verbinding tot stand moet brengen. En Madeleines wil is wet, al lacht zij nog zoveel en al strijkt zij Anatole nog zo moederlijk over zijn grijze haar. Anatole looft de Heer, als hij eindelijk een belangrijke relatie heeft weten te bewegen een onderhoud met Isaïc te hebben. Hij deelt het Madeleine mee, in de hoop, dat zijn rust zal weerkeren, maar het is olie op het vuur. Madeleine is niet meer te houden. Zij wil zich tot in de details ermee bemoeien en deze avond is zij niet tot zwijgen geneigd. Ten einde raad staat Anatole om negen uur op om naar Isaïc te gaan. Het is een ware vlucht en voor het eerst sinds jaren is er nu een kleine ruzie tussen de echtelieden, die Madeleine verbaast.

Balorig komt Anatole bij de Fuentes binnen. Isaïc loodst hem in een stoel, presenteert een sigaar. Jannetje is ook reeds ter plaatse; als een feilloze machine werkt haar organisatie. Weldra worden beide heren bediend met avondwijn, die precies op

temperatuur is; een schotel zandkoekjes en sneetjes brood met vlees en gerookte zalm.

'Madeleine is de laatste dagen ontzettend, Isaïc,' zucht Anatole, terwijl hij zijn wijn behaaglijk drinkt. 'Ik zou die commies van jou wel door elkaar willen schudden!'

'Kom, kom, Anatole, beiden doen het voor mijn bestwil. Ik wil graag zo blijven leven en dan heb ik ook nog voor de toekomst van Eli te zorgen.'

'Misschien wil Eli later helemaal niet in zaken, wellicht wil hij studeren of soldaat worden,' werpt Anatole tegen, 'wij dringen onze kinderen meestal naar een loopbaan, die zij eigenlijk geheel niet wensen.'

'Van Eli weet ik, dat hij koopman en reder wil worden.'

'Dan bederft die aap van een jongen al vroeg zijn vaders leven,' opponeert Anatole.

'Drink nog eens uit Anatole, neem het niet te zwaar en wanneer het je te lastig is, laat dan verder alles rusten.'

'Je kent mij, Isaïc. Ik heb zulk een natuur, dat ik niet ophouden kan voordat ik een resultaat heb bereikt. De reder Van Sliedrecht wil met je praten. Het is een rauwe klant, maar een koopman. Ga er deze week eens heen, maar ... blijf op je qui vive.'

'Ga mee, Anatole.'

'Geen denken aan; je zult alleen het koude bad in moeten! Ik kan mij in de toekomst wel amuseren met jou te zien spartelen in de greep van die bonk en dat is dan tevens de beloning voor mijn moeite.'

'Je maakt het niet aanlokkelijk, kerel, maar ik heb wel voor heter vuren gestaan,' zegt Isaïc opgeruimd.

'En òf, Isaïc! Weet je nog, hoe wij ons hebben losgewerkt bij Baïlen?'

'En de stormloop op de pas van Some Sierra!' jubelt Isaïc.

'En hoe hebben wij Moore bij La Coruna in het water gejaagd! Isaïcje, Isaïcje, wat een tijd!' Anatole juicht haast. De herinnering verjongt. Beide mannen zijn in vuur geraakt, de herinneringen beginnen te leven. Dát was hun tijd, hun leven! Twee Franse kolonels, bruisend van jeugd, succesvol in hun werk en in de liefde. Vol idealen in een tijd, waarin het onmogelijke niet bestond en de hoogste posten bereikbaar bleken voor een ieder. Zij willen vanavond niet meer in het heden leven, zij kunnen geen huisvaders meer zijn, geen gezeten burgers, voor wie levens-

ernst is aangebroken. Zij drinken elkander toe; zij drinken op Frankrijk, op de nagedachtenis van de Keizer, op de herinnering aan een veldslag, op een vrouw, nog een vrouw, vele.

De tijd verstrijkt, zij bemerken het niet. De Friese stoeltjesklok in de gang heeft reeds twee uur met zijn zilveren bel verkondigd, zij hebben het niet gehoord. Als eindelijk de wijn op is en de schalen leeggegeten zijn, keert de bezinning weer en Anatole kan eerst na drie pogingen uit zijn stoel komen om tot afscheid met Isaïc een cognac te drinken. Ook Isaïc is niet geheel natter, hij is meer dan statig in zijn gang, wanneer hij Anatole naar de deur brengt en hij moet soms plotseling een zijstap doen om het evenwicht niet te verliezen. Anatole is zeer geestig en zijn schallende lach daverd door het huis. Isaïc's bariton is dieper dan ooit en zijn Franse volzinnen rollen als het gebeier van een torenklok. Anatole's lachen achterna.

Eindelijk is Anatole vertrokken en de huisdeur heeft zwaar gedreund. Er heerst nu een ijzige stilte. Isaïc is naar de rokerige kamer teruggegaan, in zijn stoel gevallen en het duurt niet lang of hij slaapt diep, het hoofd achterover tegen de leuning van zijn stoel, de mond vast gesloten, zijn gehele gelaat als van steen zo strak, de ademhaling zwaar.

Dan komt Jannetje in haar witte nachtjapon, haar kanten nachtmuts, een wollen geborduurde doek om de schouders en zachte bontpantoffeltjes aan de voeten, zachtjes binnen, haast onmerkbaar schudt ze het hoofd en loopt op Isaïc toe. Ze strijkt hem lief over het haar, bedeesd en bevreesd, en dekt hem zachtjes toe met een wollen deken, die ze heeft meegebracht. Dan kijkt ze nog even rond naar de chaos van het gelag. Moederlijk fluistert ze: 'kwajongens!' en verlaat stil de kamer.

Het duurt nog enige dagen voordat Isaïc de Fuentes naar de reder Van Sliedrecht gaat, die zijn kantoor op de Wijnhaven heeft. Het geheel maakt de indruk van een grote hardwerkende onderneming, waaraan tal van commiezen en klerken verbonden zijn. Nadat Isaïc zich heeft laten aandienen, wordt hij bij de reder in diens kantoor verzocht. Er heerst stilte in het roezemoezige klerkenkantoor, wanneer de Fuentes er doorheen loopt, want het gebeurt niet alle dag, dat er een à la mode geklede, statige oude heer op bezoek komt in deze omgeving van schippers, varens gasten en slepers. De Fuentes is vandaag bijzonder

verzorgd met zijn harige grijze hoge hoed, zijn donkergrijze geklede jas met hoogopstaande zijden kraag, de strakke nauwe broek met hakkebanden, de vadermoorders met opgebolde zijden plastron, de zware wandelstok met ronde gouden knop. Ook op de reder maakt de Fuentes enige indruk, want hij staat ter begroeting half van zijn stoel op, hetgeen in de Rotterdamse handelskringen als een bijzondere welwillendheid van Van Sliedrecht bekend is. Wanneer de Fuentes plaats heeft genomen op de kruk aan Van Sliedrechts hoge schrijftafel, zegt de reder zonder inleiding:

‘Men heeft mij verteld, dat U geld wilt verdienen, Mijnheer de Fuentes?’

‘Willen is het woord niet!’ lacht Isaïc, ‘men mòèt geld verdienen om in dit leven te kunnen zijn.’

De reder kijkt hem argwanend aan en antwoordt:

‘Willen of moeten, dat is om het even. Geld in bezit te krijgen is het doel. Wat hebt U mij voor te stellen?’

‘Niets,’ lacht de Fuentes vriendelijk verder. ‘Aan Rotterdamse kooplieden heb ik niets voor te stellen. Ik wacht wat de heren aanbieden, waarna ik kan zien of het al dan niet aanvaardbaar is.’ Van Sliedrecht wordt er stil van. Of deze man is een uitgeslagen koopman òf hij is een kind in zaken, maar dan een onhandelbaar kind, dat moeilijk te voldoen zal zijn.

‘Hm, hm, Uw zaak in Le Havre is van kleine omvang en het rendement kan niet heel groot zijn,’ valt de reder aan.

‘Inderdaad klein, maar kerngezond,’ pareert de Fuentes.

‘Hebt U cijfers?’ vraagt de reder iets milder.

Bedaard en omstandig haalt Isaïc enige papieren uit de achterzak van zijn lange overjas en ontvouwt deze langzaam voor de ongedurige reder, die voortdurend op zijn kantoorkruk zit te schuifelen. Wanneer Van Sliedrecht dan de papieren, nu plotseling rustig, gaat inzien, heeft de Fuentes de gelegenheid hem eens op te nemen. Hij kijkt lang op de balansstaten en het schijnt de Fuentes toe, dat hij de cijfers niet leest of ontleeft, maar al turende zijn gedachten laat gaan en een plan ontwerpt. Isaïc zit er bedaard bij, de beide handen steunend op de goudbeknopte wandelstok, die klem staat tegen een der kruksporten.

De reder kijkt op. Hij ziet deze gedegen, welverzorgde en glimlachende heer de Fuentes, wachtend, alsof hij niet voor zichzelf maar voor een ander kwam.

‘Die cijfers zijn goed, maar dat wist ik al,’ bekent de reder, ‘ik heb reeds geïnformeerd en de introductie van Consul Daumer is een bevestiging. Zie hier mijn voorstel: ik koop Uw zaak voor tweemaal honderdduizend gouden franken.’ Hij zegt het laatste langzaam en nadrukkelijk en kijkt Isaäc daarbij aan als een hypnotiseur; maar een hypnose door kleine, twinkelende blauwe ogen is niet goed mogelijk en daarom schudt Isaäc met minzame glimlach van nee.

‘Wat moet ik met tweemaal honderdduizend gouden franken? Dat geeft mij maar zorg voor een nieuwe belegging. Het is mij niet te doen om mijn kapitaal los te maken, maar om een geregeld inkomen.’

‘Dat willen wij allemaal,’ zegt de reder wat grimmig.

‘Des te gemakkelijker voor U om mijn standpunt te begrijpen.’ Van Sliedrecht staat op, hij begint te ijsberen door het kleine kantoor, achter Isaäcs rug. De Rotterdamse handelswereld kent dit van de reder, het betekent een diepgaand kruisverhoor of er komt een voorstel, waarop met ja of nee moet worden geantwoord. Het wordt geen kruisverhoor. Nadat Isaäc het heen en weer geloop achter zijn rug enige minuten heeft verduurd, draait hij zich om op zijn kruk en volgt met zijn ogen de reder. Deze heeft hem eerst verbaasd en daarna misprijzend aangekeken, want hij verdraagt niet veel van anderen. Tegen zijn gewoonte in zegt hij echter niets, ijsbeert nog wat door, om dan ineens uit te vallen:

‘Wat wilt U? Verkopen wenst U niet, maar dan is de onderhandeling feitelijk geëindigd. Een ander kan geen zorgen nemen voor Uw belegging. Ik heb hoog geboden, heel hoog. Mijn bod is vervallen.’

‘U heeft veel geboden, omdat het kostbaar is,’ meent de Fuentes rustig. ‘Ik sla het ook niet af, omdat het niet genoeg zou zijn, maar ik wil een opbrengst om te leven, niet meer.’

‘Wilt U de onderneming dan verpachten tegen een vast bedrag?’ zegt de reder, ‘dan zal er heel anders aangepakt moeten worden dan nu. U leeft heel behoorlijk en zult dat willen blijven doen. Maar Uw pachter zal ook zijn winst willen hebben en de balansstaten tonen die mogelijkheid niet aan.’

‘Pakt U die zaak dan aan, U kunt er veel uithalen. Ik ben daar geen man voor.’

Van Sliedrecht is weer op zijn kruk geklommen, hij krabt in

zijn verwarde haren, strijkt zich over de chevrons, strekt zijn handen en schuifelt weer onrustig op zijn kruk.

‘Stel, ik pacht die zaak, wat moet U dan per jaar hebben?’

‘Ik verpacht haar niet, ik wil geen zorgen na de pachttijd.’ Isaac spreekt duidelijk en beslist. ‘Ik bied de zaak aan als inbreng en betaling voor een partnerplaats voor mijn zoon in Uw onderneming. Ik vraag daarvoor een vaste rente van 10.000 Hollandse guldens per jaar plus een gedeelte van de winst, die de zaak in Le Havre maakt en het recht de belangen van mijn zoon waar te nemen tot zijn meerderjarigheid.’

Reder Van Sliedrecht kijkt de Fuentes met onverholen verbazing aan. Dit is een nieuw soort koopman voor hem. Hij is geen groot handelsman en ook geen groot kind in zaken, maar hij is gevaarlijk. Hardop denkend, langzaam herhalend, zegt de reder: ‘Geen verkoop, maar een cadeau; geen partner, maar één in de toekomst, geen risico, maar een vast inkomen. Mijnheer de Fuentes, dat is niets voor mij.’

Isaac is opgestaan, grijpt hoed en stok; ook de reder komt van zijn kruk.

‘De onderhandelingen zijn hiermede ten einde, denk ik, mijnheer Van Sliedrecht’.

‘Nee, mijnheer de Fuentes.’ Piet van Sliedrecht heeft het gevoel de zeilen te hebben gestreken en daar kan hij niet goed tegen. ‘Wilt U mij nog eens bezoeken?’

Isaac is opeens beu van zaken en wil er enige dagen vrij van zijn. Daarom antwoordt hij de reder, dat hij verdere besognes heeft, maar hij zal hem ten spoedigste laten weten, wanneer hij hem weer bezoeken zal. Hun afscheid is koel en nauwelijks heeft Isaac de deur achter zich gesloten, of Piet van Sliedrecht stopt, met driftige drukken, tabak in een lange gouwenaar en kijkt verstoord en ontevreden over het gewoel van de Wijnhaven.

Enige dagen later wandelt Isaac met Eli langs de Boompjes. Er is een prachtige, grote graanclipper uit Zuid-Amerika binnengelopen en Eli hield niet op met vragen, tot de Fuentes zijn zoon heeft beloofd het schip te gaan zien. Wanneer ze dan van de Oude Haven komen aanwandelen, zien zij de vijfmaster reeds van verre en hoe meer zij het schip naderen des te sneller wordt de Fuentes door zijn zoon voortgetrokken.

Eli is stil geworden, wanneer hij voor het schip staat. Vol ontzag

kijkt hij op naar het want en ook Isaïc toont veel belangstelling. Beiden staan verdiept, spaarzame vragen en antwoorden worden gewisseld. Dan wordt de Fuentes fors op de schouder geklopt. Isaïc draait zich om en de reder Van Sliedrecht staat voor hem in zijn volle, machtige zwaarte, de hoed achterover op zijn verwarde haren, de handen diep in de klepbrockzakken, een stenen pijpje vast tussen de tanden geklemd. . .

‘Een fijn schuitje, wat, de Fuentes?’ bromt hij tussen de tanden. Isaïc is verrast door de zo kort aangebonden vertrouwelijkheden. Later zal hij bemerken, dat Piet van Sliedrecht slechts eenmaal officieel doet en spreekt en dat is bij de eerste ontmoeting. Daarna zal hij nooit meer iemand, waarmee hij kennis heeft gemaakt, aanspreken met mijnheer of met diens voornaam. Allen noemt hij voortaan bij de achternaam en zijn conversatie is zo rond van toon, alsof hij iemand reeds jaren kent.

‘Ten fijn schuitje, zeg ik,’ herhaalt de reder.

‘Inderdaad een prachtig schip, mijnheer Van Sliedrecht.’

‘Is dat je zoon, de Fuentes?’ Van Sliedrecht lacht breed naar Eli, steekt hem zijn grote zware hand toe, waarin die van Eli geheel verdwijnt.

‘Hou je ook zo weinig van schepen als je ouwe?’ vraagt de reder hem.

‘Hij is vol van schepen en varen, net als zijn moeder zaliger,’ antwoordt Isaïc voor zijn zoon.

‘Wou je de boot van binnen zien, jonkie?’ vraagt de reder. Eli kijkt vragend naar zijn vader, die weer voor hem antwoordt: ‘Als U het hem wil tonen en de kapitein vindt het ook goed, van mij heeft hij toestemming.’

‘Het schip is van mijn,’ zegt de reder droog, met een Rotterdamse nadruk op ‘mijn’.

Met zijn drieën staan ze nu het schip te bekijken; de Fuentes voornaam als altijd, Van Sliedrecht breed en wijdbeens, de kleine Eli aan de hand. Er is een schaduw op Van Sliedrechts leven. Hij heeft geen kinderen. Daarom heeft hij een zwak voor hen, in het bijzonder voor jongens. Menige jongeman is door zijn bemoeiingen verder geholpen en velen van hen gingen naar zee. Het is daarom ook, dat hij zich mild tot de Fuentes wendt: ‘Is dit de zoon, die later partner bij mij zou moeten worden?’ ‘Dat is hij, ik heb er maar één.’

Beiden turen weer naar het schip, terwijl Eli de hand van de

reder heeft losgelaten en nu langs de kade loopt om het voor en achter te bekijken. Van Sliedrechts hoed is naar voren gezakt, met een korte tik van de wijsvinger laat hij hem in de nek schuiven en zegt dan tot de Fuentes:

‘Luister, de Fuentes, hier heb je mijn voorstel, want ik zal maar niet wachten tot je weer op mijn kantoor komt. Je ziet daar niet naar uit. Je kunt je zoon bij mij inkopen voor honderdduizend gouden franken en die moet je mij betalen met de inbreng van die zaak in Le Havre. Ik betaal je een vaste rente van vijfduizend Hollandse guldens. Wat een aandeel in de winst betreft, dat doe ik niet, als jij niet werkt. Als jij de plaats van je zoon tot zijn meerderjarigheid wilt innemen en hard werken voor de kost, dan zal ik je hiervoor een winstaandeel geven, dat we ieder jaar zullen bepalen.’

Isaïc antwoordt niet direct. Wel vijf minuten denkt hij na.

‘Het inkomen, dat U mij garandeert, is niet hoog, in vergelijking met wat ik nu heb. Het winstaandeel zal wel behóórlijk moeten zijn, Van Sliedrecht.’

‘Bij mij lijdt er geen een honger! Mijn zaken floreren, ik ben een fatsoenlijk man en ik houd mijn woord. Het winstaandeel zal een veelvoud zijn van je rente en dat ik het je uitkeer, wil ik je wel schriftelijk geven.’

‘Wanneer je het mij schriftelijk geeft, wil ik het accepteren. Je krijgt geen grote zaak erbij, maar met jouw capaciteiten wordt het een mooie springplank voor zaken met Frankrijk en Spanje.’ Van Sliedrecht kijkt hem onderzoekend aan: die man is toch niet zo’n kind in zaken, als hij wel dacht. Tenminste, zijn zakenpolitiek heeft hij juist doorzien en in zijn hart is de reder daar blij om. Hij voelt niet veel voor lange uitleggingen en de mensen moeten hem met een enkel woord begrijpen. Beiden komen nog overeen, dat de contracten binnen enige dagen zullen moeten worden getekend. Bij het afscheid dreigt de reder goedmoedig met de vinger en mompelt:

‘Het is door je zoon, dat er een accoord gekomen is! Ik zal hem ’t schip nu laten zien en ik breng hem wel bij je thuis, want het zal wel even duren...’

Er zijn meer dan drie maanden verlopen, sinds de contracten met Piet van Sliedrecht werden gesloten. De reder komt zijn verplichtingen prompt na en van de diensten van de Fuentes

maakt hij nagenoeg geen gebruik. Die is hem te veel edelman voor de tamelijk ruwe scheepvaartzaken. Hij heeft de eerste commies uit Le Havre laten komen om hem te leren kennen. Hij is zeer tevreden geweest met deze nauwgezette en plichtsgetrouwe administrateur en hij heeft Isaïc eens gezegd, dat hij zijn jaargeld aan deze man te danken heeft, wat de Fuentes volmondig heeft beaamd om daarop zijn waardering voor deze beambte uit te drukken met een kleine bruidsschat voor diens dochter. Ook Van Sliedrecht heeft het zijne gedaan. Hij heeft het salaris niet onbelangrijk verhoogd en procuratie verleend. Ook het raadsel van zijn winst in deze onderneming, waaraan de Fuentes wel eens heeft getwijfeld, gezien de belofte van een veelvoud der rente als winstaandeel, heeft hij zijn partner onthuld. De naam van Isaïcs onderneming, die reeds enige eeuwen in Noord-Frankrijk bekend is, vormt de winst. Zij is oud en vertrouwd bij de kapiteins voor goede waar en goede diensten en nu Van Sliedrecht het werkkapitaal belangrijk heeft verhoogd, kan men aan grotere en meer schepen leveren en ook deelnemen in tochten van zelfstandige kapiteins. De omzet is met sprongen gestegen en de voorlopige cijfers tonen aan, dat inderdaad een belangrijke winst zal worden gemaakt. De Fuentes is hierover zeer verheugd. Hij is rechtschapen en als hij een zaak heeft gedaan, dan wenst hij zijn wederpartij niets dan voorspoed. Bovendien is hij nu van de zorgen voor Eli's toekomst bevrijd.

De Fuentes heeft zijn zoon niets verteld van de gevoerde onderhandelingen en ook niet, dat hij zijn toekomst verzekerd heeft. Hij is van mening, dat men kinderen niet zo vroeg zekerheid voor hun verdere leven moet geven, het beneemt hun de ondernemingslust en de drang om te leren.

Ook Jannetje heeft hij niets verteld en het is reeds diep in het najaar geworden, wanneer op een avond Jannetje de kamer binnenkomt, waar Isaïc bij het vuur zit te roken en te lezen. Dit is tegen haar gewoonte. Zij heeft haar eigen, gezellig ingerichte zitkamer aan de Haringvlietkant van het huis, waar ze in haar vrije tijd haar leventje leeft en niemand anders toelaat dan enkele goede vriendinnen en de kleine Eli. Zij blijft bij de tafel staan, de rechterhand steunend op het blad en met de linker speelt zij nerveus met de speld, die haar schouderdoek bijeenhoudt.

‘Wat is er Jannetje?’

‘Is het waar, dat U deelgenoot geworden bent bij de reder Van Sliedrecht?’

‘Vanwaar die wetenschap, Jannetje?’

‘Mijn broer uit Middelburg heeft mij een brief gestuurd, mijnheer. Ik zou dringend willen weten of het zo is.’

‘Jannetje, het zijn Uw zaken wel niet, maar ten dele is het waar.’

‘Hoe ver is ten dele,’ dringt zij aan.

‘Ik wil weten, waarom je mij dit kruisverhoor afneemt,’ zegt Isaäc beslist, ‘wellicht zal ik je daarna de zaak vertellen.’

‘Dat wil ik niet zeggen. Nu nog niet.’ Er springen tranen in Jannetjes ogen. Met moeite weerhoudt zij zich om niet in snikken uit te barsten. Zenuwachtig spelen haar vingers verder met de speld of frommelen aan de blanke hals.

‘Heeft U getekend?’ dringt zij verder aan.

‘Er is getekend,’ aarzelt de Fuentes.

‘Altijd tekenen mannen contract na contract, het lijkt wel een spel voor hen, zoals jongens knikkeren. Het streelt misschien wel erg hun ijdelheid om die vloeiende en krullende handtekening te mogen zetten. Wij vrouwen zijn bang voor de contracten,’ barst Jannetje los, ‘bang voor papier en inkt. Here God, hoe kunt U het gedogen!’

‘Jannetje, Jannetje, bedaar toch, wat scheelt er aan?’

‘Wat heeft U gedaan?’ gilt zij opeens, uitzinnig van drift.

‘Ik heb Eli ingekocht bij de reder Van Sliedrecht. Hij zal deelgenoot worden bij zijn meerderjarigheid. Tot zolang houd ik toezicht op zijn deel en geniet daarvoor een rente; dat is alles, Jannetje. Eli houdt van schepen en de zee, daarom leek het mij goed.’

‘Dus toch, dus toch juist,’ herhaalt Jannetje, geheel ontdaan. Isaäc is opgestaan. Hij is op haar toegelopen en heeft de arm om haar schouders gelegd. Het is Jannetje vreemd te moede; zoals vele vrouwen vóór haar, ondergaat zij de nabijheid van de Fuentes als iets vertederends. Zij kijkt naar hem op. Isaäc ziet plotseling hoe Jannetje was als kind en als jong meisje. Hij brengt haar naar de stoel die tegenover hem bij het vuur staat en drukt haar er zachtjes in neer. Hij neemt haar hand in de zijne, in die warme, harde soldatenhanden.

‘Jannetje, vertel het eens; denk maar, dat ik je vader ben, bij wie je je hart eens komt uitstorten.’

‘Vader,’ begint Jannetje haast fluisterend, ‘vader stierf voor de

reders Van Sliedrecht, en ook Jan. De oude Van Sliedrecht, dat was een waaghals, dat was een slecht mens. D'r moest een schip naar Java, met kanonnen en munitie voor het leger. Dat werd daar weer opgericht, toen de Engelsen weggetrokken waren. De oude Van Sliedrecht had het schip uitgerust en deel in de lading genomen. Vader was jaren kapitein bij de heren en is zelfs voor hen blijven varen op smokkelschepen, toen de Fransen ons land bezet hielden. Vader zei tegen de oude heer: 'Dat schip is te verrot voor zo'n reis en het doek is bar slecht.'

Maar de oude lachte en zei: 'Je vaart dit schip en anders donder je op.'

Vader hield vol, hij wou niet varen met een drijvende doodkist en toen schold de oude reder hem voor lafaard en beurtschipper. Vader sloeg hem zijn stenen zwijgertje uit zijn mond met al de tanden, die hij nog had en zeilde uit. Bij de Kaap ging het scheef, het volk in Rotterdam zei, dat de Vliegende Hollander hen te pakken kreeg en in tweeën zeilde, maar hij ging ten onder, omdat hij op een lekke schuit stond.'

Stil staart Isaïc naar Jannetje.

'Dat was mijn vader, mijnheer Isaïc en dat was 1816 toen ik een meisje was van nauwelijks zeventien jaar. Ik bleef achter met mijn jonge broertjes en zusjes, want moeder stierf vroeg. Toen kwam de oude reder naar Middelburg en gaf ons de gage van vader, die hij verdiend zou hebben als hij weergekomen was. Meer niet. Als kind zag ik erg tegen onze broodheer op en ik was nog dankbaar voor het geld. Ik heb hard geploeterd, mijnheer, om de broertjes en zusjes behoorlijk voor het leven op te voeden en toen op een dag kwam er ook voor mij een stukje geluk. Dat was Jan. Hij was stuurman bij de kleine vaart op Engeland en Denemarken, maar hij was een Geus. Hij had eens een dronken kapitein neergeslagen, die een scheepsjongen twaalf slagen met de kat had doen geven en zo kreeg hij een kwade naam bij de reders en weinig werk. Maar hij kende zijn vak, mijnheer Isaïc, en wij wilden trouwen, want wij waren erg verliefd. Toen schreef ik aan de oude Van Sliedrecht om een plaats voor Jan en ik beriep mij op de jarenlange trouwe dienst van vader. Hij kreeg een plaats op een Zuid-Amerika-clipper en voor hij uitzeilde zijn wij getrouwd. Veertien dagen was hij nog bij mij aan wal. In dat hete land kreeg hij gele koorts en daar lieten ze hem achter, want het schip moest verder. Hij heeft

de kapitein gesmeekt hem voor de terugreis te komen afhalen uit Bahia Blanca, waar hij ziek lag. Zij zijn niet langs gegaan. Ook niet de volgende schepen van de reder. Ze hebben geen hand voor hem uitgestoken en hem vergeten, als een vòd! En ik heb geschreven aan de reder, een voetval voor hem gedaan en toen heeft hij beloofd zijn best te doen om Jan op te sporen en terug te brengen. Maar hij was zijn belofte al vergeten, voordat ik zijn kantoor verlaten had. Jaren heb ik gewacht, jaren ben ik langs de havens gegaan om het volk te vragen naar Jan. Op een dag kwam er een stuurman bij mij en die bracht zijn bullenkist met zijn laatste brief. Het scheepsvolk had voor mij gevraagd en gezocht door heel Zuid-Amerika, want het is best volk. Maar de reders zijn slecht! Jan was nog genezen, maar heeft het toch niet kunnen klaren en is van uitputting gestorven, toen hij al gemonsterd had voor de terugreis op een Spaans schip.'

Jannetje heeft het hoofd tegen de stoel geleund en de betraande ogen gesloten. Zachtjes praat zij voort:

'En nu eet ik wéér brood, dat van het huis Van Sliedrecht komt!' Isaác zit er stil bij en denkt na over Jannetjes verhaal. Hij kan zich indenken, wat er in haar omgaat en opeens voelt hij een tegenzin in Piet van Sliedrecht en de onderneming. Langzaam overwint echter zijn gezond verstand en hij probeert een uitweg te vinden, omdat hij zich bewust wordt dat Jannetje hem gaat verlaten.

'Jannetje, luister eens. De oude heer heeft je al dat leed aangedaan. Maar hij is reeds lang dood en zijn zoon en opvolger heeft een goede naam als mens en patroon. Hij kan je de dierbare doden niet teruggeven, maar hij kent de misstanden uit zijn vaders tijd en heeft, voor zover ik gehoord heb, altijd getracht veel goed te maken en oud leed te verzachten door het betalen van pensioenen. Wanneer het de zeeman in de toekomst beter zal gaan, dan heeft Piet van Sliedrecht daar véél aan geholpen.'

Jannetje antwoordt niet; zij schijnt over Isaács woorden na te denken. Als zij de ogen weer opent, is het, alsof al het zachte en hulpeloze eruit verdwenen is. Het zijn weer de sterke ogen van Jannetje van alledag.

'Mijnheer de Fuentes,' zegt zij beheerst, 'wat raken mij de verbeteringen van Piet van Sliedrecht. Krijg ik mijn man hierdoor terug? Of kan ik de dood van vader vergeten? Of al de jaren, dat ik gezwoegd heb zonder geld voor mijn broers en zusters,

die voetval en al de tochten naar de havens, schip op, schip af, om berichten van Jan? Tochten naar ruw en smerig scheepsvolk, met een mes onder mijn omslagdoek? Het kan mij niet schelen, die pensioenen en betere gages en logies. Jan hebben ze vermoord, en vader! Was ik een man geweest, mijnheer, wellicht leefde de jonge reder niet meer, omdat ik met hem gevochten zou hebben. En nu, door U, lééf ik van hem!

Isaïc is geheel uit het veld geslagen, iets dat hem welhaast nooit is overkomen. Hij heeft veel ervaringen gehad en is tegen iedere situatie opgewassen geweest, maar nu weet hij niets anders dan te zwijgen en in het vuur te staren, langzaam aan zijn havana trekkend. Dan zegt Jannetje langzaam en fluisterend, alsof Isaïc niet in de kamer was: 'En daarom ga ik weg. Tussen Kerstmis en Nieuwjaar zal het nodig zijn, dat mijn opvolgster hier is, zodat ik haar aanwijzingen kan geven. De Here weet, hoe een pijn het mij doet.'

Lange tijd zitten beiden zo en zeggen niets. Jannetje leunt het hoofd tegen de zijklep van de bergère; de ogen gesloten, met hoogrode kleur op het behulde gezicht, de blonde, weerbarstige pijpekrullen verleidelijk tegen de blanke hals. Isaïc staart stil in het vuur. Wanneer hij tersluiks naar Jannetje kijkt, ziet hij dat zij ingedommeld is, vermoeid, het zakdoekje verfrommeld en vastgeknepen in de fel gebalde vuist, die op de stoelleuning rust. Dan staat hij op, verlaat zachtjes de kamer en gaat naar de keuken. Bij de hoogstverbaasde Miebetje, zijn keukenmeid, die de heer des huizes nog nooit in haar domein heeft zien komen, bestelt hij koffie en wacht aan haar tafel gezeten, totdat zij die gereed gemaakt heeft. Nooit zal Miebetje het vergeten en steeds weer in haar kringetje rondvertellen, hoe haar broodheer op een avond in de keuken kwam, bij haar aan tafel bleef wachten en toen een beetje onhandig met zijn blaadje met koffie en bijbehoren naar zijn kamer ging. En daar heeft Isaïc dit op de tafel bij Jannetje gezet, de kaarsen in de wandluchters gesnoten en de op tafel staande bron-olielamp iets lager gedraaid. Hij heeft ook zachtjes het vuur gezuiverd en met blokken aangevuld. Daarna heeft hij nog eens naar Jannetje gekeken en de rustige, gezellige zitkamer op de tenen lopend verlaten.

Het is laat in de morgen, als de Fuentes aan het ontbijt verschijnt. Niets in de kamer wijst meer op wat gisteravond is voorge-

vallen. Eli is reeds naar de Waalse school en ook Jannetje, die altijd zelf zijn ontbijt serveert, is al weg. Het eerste meisje bedient hem zwijgend. Isaïc vraagt haar dan naar juffrouw Jannetje en het meisje bericht hem, dat zij naar de markten is gegaan om inkopen te doen. De Fuentes heeft slecht geslapen en onder het kleden heeft hij gehoopt, dat Jannetje er als altijd zou zijn, want hij zou haar nog veel willen zeggen. Nu zij er niet is, beseft hij langzaam, dat het zo beter is. Het maakt hem weer rustig en hij bewondert de tact van zijn huishoudster.

Bij het middagmaal is zij er weer. Er is aan haar niets anders te merken, dan dat zij zich meer met Eli bezighoudt, het vermijdt Isaïc aan te kijken en zo weinig mogelijk met hem spreekt. Het is, alsof zij zich schaamt over haar uitbarsting. Isaïc doet moeite om haar tegemoet te komen en de dingen te laten, zoals zij altijd waren. Na enige dagen is de verhouding tussen hen weer gewoon en het lijkt of die avond maanden terug ligt en of hun gesprek door anderen is gevoerd.

De volgende weken is de Fuentes veel uit huis. Hij maakt grote wandelingen met Eli, legt vele bezoeken af, ook bij Anatole en Madeleine. Er is iets vreemds aan hem en Madeleine met haar scherpe intuïtie heeft maar weinig tijd nodig om in grote lijnen te weten te komen, dat en waarom Jannetje weggaat. De beweegredenen en het leed van Jannetje, de gevoelens en overpeinzingen van de Fuentes interesseren haar bitter weinig. Het enige, waarvan zij zich met veel élan en gebabbel heeft meester gemaakt, is de idee om Isaïc aan een nieuwe huishoudster te helpen. Zij zal beter informeren en er een uitzoeken, die nooit iets met mannen te doen heeft gehad. En nadat zij Isaïc eens achterdochtig heeft aangekeken, besluit zij om er een te zoeken, die geschapen is zonder enige bekoorlijkheid.

Anatole is diep geschokt, althans uiterlijk. Wanneer Madeleine een ogenblik haar gebabbel onderbreekt, neemt hij de kans waar, staat vlug op, geeft de Fuentes een wenk en zegt: 'Kom Isaïc, ga eens mee een glas wijn drinken in het Zuid-Hollands Coffyhuys. Dat zal je wat verstrooien en tot andere gedachten brengen.' Madeleine is verbluft, maar niet lang en ze interrumpeert: 'Anatole, jouw therapie is altijd wijn! Ik herinner mij, dat jijzelf enkele maanden geleden gecureerd moest worden bij Isaïc en de nachtwachts je heimelijk bij mij hebben afgeleverd!'

‘Och kom, Madeleine, je fantaseert maar wat,’ zegt Anatole klein. ‘Zo, zo, mannetje, wil je soms mijn kasboek zien? Daar staat met enige geheime letters ‘vijf en twintig stuivers’ en dat was het zwijggeld voor de heren dienders!’

Anatole staat er jongensachtig verlegen bij en de Fuentes moet er hartelijk om lachen.

‘Madeleine, het was mijn schuld, omdat het mijn wijn was. Maar laat hem nu meegaan, ik zal hem zelf en zonder kosten terug brengen.’

‘Nee,’ zegt Madeleine, ‘nee, hij blijft hier.’ Maar intussen staat zij op, schuikt de das van haar man recht en strijkt zijn jas wat glad; terwijl zij hem een zoen geeft, duwt zij hem de deur uit. Tijdens de wandeling naar het Coffyhuis moet Isaïc nog glimlachen om Madeleine. Zij is een babbelkous en een bemoeial, maar zij is ook een lieve vrouw en vaag komt bij hem de gedachte op, dat Jannetje toch wel wat vrolijker had kunnen zijn. Het eerste glas wijn drinken Daumer en de Fuentes zwijgend. Anatole kijkt zijn vriend meermalen tersluiks aan en hij kan maar niet begrijpen, dat Isaïc zich zo druk maakt over het heengaan van een huishoudster. Er zijn tallozen, die haar plaats graag zullen innemen. Hij zou het wel weten; meermalen vrijwillig van huishoudster verwisselen en niet de lélíjke uitzoeken.

‘Isaïc, man, kijk toch niet zo sip! Het is het einde der wereld niet! Je staat er toch buiten? Het is een zaak tussen Jannetje en Jannetje, zelfs niet tussen Jannetje en Van Sliedrecht. Wanneer zij gaan wil, komt er graag en vlug een ander.’

‘Zó een niet meer, Anatole.’

‘Je bent blijkbaar diep onder de indruk van haar kundigheid of haar bekoorlijkheden.’

‘Zeker ben ik onder de indruk van haar kundigheden. Mijn huishouding is model, mijn leven verloopt als een klok zonder dat het vervelend wordt. Mijn zoon heeft een opvoedster zoals er geen tweede is; als door een moeder wordt die jongen verzorgd en dan is Jannetje prettig om te zien. Wellicht ben ik onbewust ook diep onder de indruk van haar bekoorlijkheden.’ Isaïc kijkt star voor zich uit, als hij dat zegt.

‘Isaïc, is er meer tussen jou en haar?’ vraagt Daumer ronduit, ‘als dat zo is, dan is het toch gemakkelijk genoeg haar te houden.’

‘Nee, Anatole, niet wat jij bedoelt. Er is het dienstverband en de

invloed van haar persoonlijkheid. Als het dienstverband er alleen was, dan had ik er met niemand over gesproken en Jannetje stil verwisseld voor een ander. Maar als zij gaat, blijft er andermaal een leegte in mijn leven.'

'Ben je verliefd, Isaïc, oude kerel?'

'Nog niet, maar het gaat wellicht komen. Ik kan nu nog wel ontsnappen en ik wil dat ook wel om veel redenen, maar toch zou ik het ook weer verschrikkelijk vinden, als ik er aan ontkwam. Dàt zijn mijn persoonlijke gevoelens. En nu Jannetje. Omdat ik voor haar voel, kan ik haar houding ook begrijpen. Zij is dienstbaar bij een deelgenoot van een onderneming, die haar tweemaal zeer zwaar heeft getroffen. Zij heeft het gevoel verraad te plegen tegenover haar dierbare doden, als zij de dienst en nog wel tegen betaling blijft verrichten. Zij wil er nu een einde aan maken, omdat haar wonden nog niet zijn geheeld en haar wraaklust niet geluwd is. Alles zal zij nu daaraan ondergeschikt maken: haar gevoelens voor Eli, het plichtsgevoel tegenover een goede broodheer.'

'En als nu Jannetje ook nog andere gevoelens dan alleen plicht tegenover haar broodheer kent?'

'Ook dan zijn die gevoelens nog lang niet sterk genoeg om al het andere te overwinnen.'

'Ja, ja,' is het enige wat Anatole kan zeggen.

'Kom, Anatole, drink eens uit. Jij kunt mij niet helpen, en niemand. Bovendien is het zo belangrijk niet. Weet je, als een vreemde de feiten hoort, zal hij zich afvragen of ik niets anders te doen heb dan mij met zo'n futiliteit bezig te houden en er lange gesprekken over te voeren. Die vreemde ziet de gebeurtenissen als een plant op de grond: mooi of lelijk voor de ogen, nuttig of alleen curieus, maar hij ziet de b's wortels niet, dik en haarfijn, verward en verstrengeld in de donkere aarde. Die aarde is het beeld van ons innerlijk, donker, broeiend, vruchtbaar, samengesteld uit duizend dingen, met duizenden onzichtbare, kleine werelden. En daaruit trekken die wortels de sappen, de oorsprong voor de gebeurtenissen, die de buitenstaander dan ziet als de plant waarover ik je zoëven sprak.'

Anatole wordt er warm van. Hoe krijgt hij Isaïc weer in het spoor der dagelijkse dingen? Filosoferen is niets voor hem en zijn oppervlakkige geest doet een greep om zich heen om van het onderwerp af te komen; en hij grijpt gelukkig.

‘Isaïc, het is zoals je zegt. Niemand kan je raden en je zult er wel uitkomen. En nu gaan wij eens een heerlijke port drinken en ik ga je een hoop nieuwtjes vertellen. Maar ze zijn geheim en denk er aan, niets aan Van Sliedrecht vertellen, want die wil overal wat aan verdienen.’

Isaïc begrijpt Anatole; voor diepgaande gesprekken moet hij niet bij de Daumers aankomen, wel bij Jacob Davidson. Opeens herinnert hij zich, dat hij al die tijd nog niet bij hem is geweest en hij besluit er de komende week een bezoek te gaan brengen. Dan doet hij zijn best om zijn gedachten te verzetten en het gelukt hem mee te leven met al het nieuws, dat Anatole hem in een niet te stuiten stroom vertelt.

Het is December geworden. Op Sint-Nicolaasmorgen komt de Fuentes, nadat hij in de vroege een dringende boodschap heeft ontvangen, op het kantoor van reder Van Sliedrecht. Hij is er enkele weken niet geweest, omdat hij er nauwelijks nodig is en Van Sliedrecht hem eens heeft gezegd voor scheepszaken nog eens in de leer te gaan bij de jongste commies. De Fuentes heeft hem geantwoord dan maar liever de welgestelde nietsnut te willen blijven. Hij vindt het kantoor in koortsachtige werksstemming en zijn rustige en voorname bewegingen steken scherp af bij de jakkerende bedienden. Van Sliedrecht is er ook; met een baard van drie dagen, vermoeid, voortdurend sigaren rokend, die hij half in het haardvuur werpt.

‘Jonge, jonge, wat een aanbidding van de Mammon!’ lacht Isaïc. ‘Zo, de Fuentes, jij hebt makkelijk praten, jij hebt een handtekening gezet en sindsdien zorgen de kabouters voor het gedekte tafeltje.’

‘Misschien ben ik dan toch nog een goed koopman geweest, Van Sliedrecht!’

‘Maar nu kom ik je met gloeiende tangen uit je grote stoel opjagen. Je moet aan het werk, opdat je compagnon zijn vrouw eens kan zien en zich kan laten scheren,’ zegt de reder, terwijl hij in één teug een glaasje jenever omslaat.

‘Wat is er aan de hand, Van Sliedrecht?’ vraagt de Fuentes, terwijl hij omstandig zijn handschoenen uittrekt en rustig zijn stok, hoed en pelsjas aan de jongste klerk overhandigt.

‘Ga zitten en luister,’ zegt de reder kort, terwijl hij zelf opstaat, om rusteloos te gaan ijsberen.

‘Wij hebben drie schepen uitgerust voor Noord-Amerika en de lading bestaat uit... mensen.’

‘Wat zeg je?’

‘Ja mensen. Polen, Russen, Pruisen, God weet hoe al die gasten heten. Er schijnt in het Oosten honger te zijn, want sinds korte tijd willen ze allen naar de Staten en de havens van Europa zullen dat moeten verwerken. En daar wij, reders, dikke pensioenen tot onze last hebben’ – hierbij kijkt hij zijn compagnon plagend aan – ‘zullen wij ons deel uit deze scholen moeten zien weg te slepen.’

‘En wat is mijn taak in deze jacht?’

‘Ik heb iemand nodig, die een mensenmassa weet te vangen en te leiden. Voor jou als oud-militair is zoiets een kleinigheid. Kortom, compagnon, jij moet ze opvangen, sorteren, onder dak brengen en voeden; dat is alles.’

‘Dat is alles,’ herhaalt Isaïc nadenkend, ‘opvangen, sorteren, legeren en voeden. En wanneer komen die ongelukkigen?’

‘Die ongelukkigen? Ze naderen al in diligences, met beurtschepen, boerenkarren, lopend. De eersten kunnen met drie dagen hier zijn. En wat zal jij doen?’ vraagt Van Sliedrecht.

‘Ik begin met rustig naar huis te gaan,’ antwoordt Isaïc, ‘dan ga ik middageten en vervolgens kalm bij mijn vuur zitten roken en nadenken. Morgen kom ik dan bij je terug op kantoor en begin hier met een paar flinke commiezen, die je vanmiddag wel zult willen aanwijken.’

‘Wil je insinueren, dat de drukte hier overdreven is?’ vraagt de reder boos.

‘Nee, dat wil ik niet. Omdat ik echter geen verstand van scheepszaken heb, moet ik aannemen, dat jachten en driedaagse baarden bij het uitrusten van schepen behoort. Bij mijn werk behoort het niet,’ spot Isaïc.

Van Sliedrecht is nijdig. Driftig stopt hij een gouden en slaat weer een glaasje jenever om. Hij is echter te veel zakenman en weet een anders systeem te waarderen. En hij voelt zich ook wat jongensachtig tegenover deze rustige en beheerste de Fuentes. ‘Zul je het klaren met een volle buik?’ kan hij niet nalaten te zeggen.

‘Neem eens iets aan van mij, Van Sliedrecht,’ geeft Isaïc terug, ‘een soldaat moet altijd goed gevoed zijn, anders wil hij niet vechten, of althans niet lang. En een zeeman moet nuchter zijn en niet in de kajuit rondhangen.’

Van Sliedrecht vloekt; driftig verlaat hij de kamer en slaat de deur zo hard achter zich dicht, dat de glas-in-lood ruitjes ervan rinkelen en de commiezen verschrikt opkijken. Even later is hij terug, gekalmeerd, steekt zijn hoofd om de hoek van de deur en vraagt sarcastisch-vriendelijk:

‘Kan ik op U rekenen, edelman?’

‘Ik heb een handtekening gezet en de kabouters doen de rest; vraag het de kabouters,’ antwoordt de Fuentes, eveneens met een welwillend sarcastisch lachje. Dan knikken beiden elkaar vriendelijk toe, waarop de reder de deur weer dichttrekt.

Toch is Isaïc somber aan het middagmaal en eet minder dan gewoonlijk, hetgeen Jannetje nerveus maakt. Zij is de laatste tijd nog nauwgezetter geworden. De verzorging is nog beter, want zij heeft er zich een gewetenszaak van gemaakt deze betrekking feilloos uit te dienen. Zij durft ook niet te vragen wat eraan scheelt, want ondanks haar verhaal aan Isaïc en de grotere vertrouwelijkheid, die daardoor scheen te zijn ontstaan, blijft hij in haar ogen toch de broodheer, jegens wie schroom en dienstbaarheid passen.

En Isaïc heeft zijnerzijds ook geen moeite gedaan om de strakke dienstverhouding te verzachten. Hij is en blijft de voorname, vaak koele heer.

Jannetje brengt hem zijn middagkoffie bij het lievelingsplaatsje aan het middenvenster.

‘Jannetje,’ zegt de Fuentes, ‘ik zal vanavond niet meer thuis eten en eerst laat terug zijn. Wil je een boodschap sturen naar de heer Davidson, de lakenhandelaar op de Hoogstraat, dat ik hem tegen de avond hoop te bezoeken?’

‘Dat is spijtig, mijnheer, ik had U juist willen verzoeken mij hedenavond verlof te geven. Ik moet mij bij de familie Van Beek voorstellen voor het aanvaarden van een betrekking,’ zegt Jannetje zacht.

‘Kan dat niet wachten, Jannetje? Er is toch geen haast bij je vertrek? Het komt op enige maanden toch niet aan en wie weet, wat er nog gebeuren kan.’

‘Nee, mijnheer. Ik ga hier aan het eind van de maand weg. Ik ben met mijzelf in het reine en ik hoop dat te blijven.’

‘Ik moet je besluit respecteren, Jannetje. Het spijt mij je plannen voor hedenavond te moeten doorkruisen,’ zegt hij nu koel.

Jannetje verlaat haastig de kamer met een prop in de keel, want zij is de laatste tijd toch zichzelf niet meer.

Jacob Davidson is een en al glimlach, wanneer hij de Fuentes aan zijn huisdeur begroet. Zijn baardje staat strijdlustig vooruit en hij kijkt rond met een gezicht, dat uitdrukt:

‘Zien jullie wel? Hij is teruggekomen, door Gods sterke hand, in Jacob Davidsons huis. God is groot, Zijn wil is onverzettelijk en daarom is Isaïc terug.’

De Fuentes is goed geluimd en hij vindt het prettig om naast deze kinderlijke, goede man het huis verder binnen te gaan. Daar is Rebecca. Ook haar doet het groot genoeg, dat Isaïc hen weer bezoekt en nog wel uit eigen wil. Zij kijkt hem niet zo frank en vrij aan als de eerste keer, dat hij hun huis betrad, want nog zijn de schim van haar bezoek en haar tranen tussen hen. Daar is Susanne; zij is mager geworden, haar ogen branden en hebben rondom donkere schaduwen. Zij ziet er uit, alsof leed haar verteert.

Daar is Jozef; gediensig als altijd, zijn trouwe, bruine honden-ogen wederom in volle verering op de voorname heer de Fuentes gericht en hij zal ook nu weer iedere kleine wens van diens gezicht aflezen en voorkomen.

Daar zijn de kinderen, vrolijk, goed verzorgd en beleefd, voor wie het een feest is, dat er wederom een gast in hun huis is gekomen. ‘Mijnheer de Fuentes, ik heb met de maaltijd op U gerekend. Ik hoop, dat U blijft?’

‘Mevrouw, ik heb mijn huishoudster medegedeeld, dat ik hedenavond niet meer thuis zou komen eten. Ik heb dus Uw wens voorzien en ernaar gehandeld,’ antwoordt Isaïc vrolijk.

‘Zo moet het zijn, zo moet het zijn!’ jubelt de kerl vroeg, ‘geen plichtplegingen onder vrienden.’

En hij is innerlijk zó vol vreugde, dat hij in zijn gedachten dartelt met God, Die toch zo vriendelijk kan zijn voor Zijn trouwe kerkvoogd.

De maaltijd verloopt prettig, Rebecca heeft koude gekookte zalm doen opdienen met een keur van verschillend vers brood, kaassoorten, vruchten en gebak. Het is een lust voor de ogen, deze rijke tafel.

‘Wat een genoeg, wat een eer, wat een feest!’ juicht het in Davidson.

Hij zou nu wel willen opspringen, deuren en vensters willen openwerpen en iedere arme binnenroepen om mee aan te zitten en zich te goed te doen. Hij zou nu naar de synagoge willen snellen om zijn meest innige gebeden te zeggen, staande voor de heilige Arke. Hij zou naar zijn kantoor willen rennen om een wissel te schrijven ten bate van het oudeliedengesticht. Hij zou, ja wàt al niet! Davidson zou de hele wereld gelukkig willen maken, nu direct, uit dankbaarheid, dat deze avond er heeft mogen zijn. Isaïc de Fuentes is teruggekomen in zijn huis uit eigen vrije wil en hij eet aan zijn tafel en hij betuigt hem eer, hem, de groot geworden kleine Joodse jongen uit de provincie. Rebecca waagt het weer wat meer naar Isaïc te kijken. Zij doet het tegen haar wil. Zij moet naar zijn mond kijken boven de welverzorgde baard, die haar toen de beide handen heeft gekust. Zij ziet weer op naar dat volle grijze haar, dat zo dicht bij haar gezicht is geweest, zodat zij de geur ervan kon speuren.

Susanne is vriendelijk, maar innerlijk verkild; zij heeft gewrokt over het gesprek met de Fuentes, want zij heeft gevoeld, hoe hij een ondeelbaar moment in haar ogen heeft gezien, dat zij verlangde zijn huis te besturen, zijn vrouw te zijn. En Martin Simons is haar vreemder dan ooit. Hij staat haar tegen, maar nog voorkomt de familietucht de breuk, die onvermijdelijk is. Het kookt en woelt in Susanne en wanneer haar gevoelens en verlangens zullen losbreken, zal het met een alles verterende gloed zijn. Zij zal zich opbranden in liefde voor een mens of voor een zaak, die haar ter harte gaat.

Jacob leidt Isaïc naar het salon met een statigheid en een feestelijkheid, alsof de Fuentes een koning is en hij de alles-beheersende eerste minister. Hij voelt, dat een ernstige zaak hem zal verhogen, want als de Fuentes hem niet nodig had was hij niet gekomen. Men heeft hem nodig – hèm, Jacob Davidson – voor een grote zaak buiten zijn kerkelijke kring. Dat moet een zaak zijn uit de Christenwereld, waarin Isaïc veel vertoeft. God heeft het beschikt, dat hij, Jacob, de parnas van de synagoge aan de Boompjes, raad zal geven of helpen in een zaak van Christenen. God heeft hem gezien, heel zijn leven lang heeft Hij op hem gelet en nu gaat Hij hem beproeven. Nu gaat Hij zien, of Jacob Davidson gelovig is, goed voor zijn medemens; en dat hij niet alleen een schriftgeleerde is, die de ritus nauwgezet volgt.

‘Davidson,’ begint de Fuentes en laat het mijnheer weg, ‘Davidson, er komen grote groepen emigranten uit Europa voor de overtocht naar Noord-Amerika. Daarbij zijn veel Joden. Ik behoef niet te zeggen, wat deze mensen materieel en geestelijk ontberen en daarover moeten wij praten.’

‘En helpen wat wij kunnen!’ roept Davidson. Hij danst haast in zijn stoel van opwinding, strijkt onophoudelijk zijn baardje en het kapje op zijn hoofd wordt talrijke malen op en af gezet. Rebecca, Susanne en Jozef luisteren aandachtig. Zij durven niets te zeggen, daarvoor is de zaak te nieuw en te plotseling en die mijnheer de Fuentes is niet iemand om in de rede te vallen. De Fuentes vertelt dat er onderdak gevonden moet worden voor deze mensen, liefst bij geloofsgenoten. Zij moeten worden gevoed, zo nodig gekleed en geestelijk gesterkt voor de lange reis naar het grote onbekende.

‘Hoeveel Joden komen er?’ vraagt Davidson.

‘Dat is geheel onbekend. Op hoeveel families zouden wij kunnen rekenen, die onderdak zouden willen verschaffen?’ is de Fuentes’ wedervraag.

Rebecca heeft vanavond nog niet veel gezegd en zij zegt ook nu maar zeer kort:

‘Niet veel.’

Jacob kijkt zijn vrouw verwijtend aan. Zij komt met haar woorden aan zijn gemeente, die hij in gedachten veel hoger en edeler acht dan zij in werkelijkheid is. Vele teleurstellingen heeft deze gemeente hem reeds bereid, maar hij zal dat koppig nooit willen erkennen en alles toch ten goede praten. Hij zal altijd een vergoelijkende reden vinden om zijn gemeente aan de wereld te tonen, zoals hij haar gaarne zou zien en zoals zij niet is, noch zal worden.

‘Kom, kom Rebecca, er zullen velen zijn, die hun huizen openstellen, met ruime hand helpen en vol ijver zorgen, dat er aan niets gebrek is,’ zegt de kerkvoogd met overtuiging.

Rebecca antwoordt stuurs:

‘Jacob bekijk het nuchter. Zij zullen schoorvoetend helpen; zij zullen zeggen, dat zij geen luizenvolk in hun huis willen herbergen; zij zullen geld geven, niet om een Godgevallige daad te doen, doch om tegen elkaar te kunnen concurreren en anderen de ogen uit te steken.’

Jacob Davidson wordt stil van dit antwoord.

‘Toch zullen velen het als een mitswe beschouwen, als zij ze herbergen,’ houdt hij koppig vol.

De Fuentes komt tussenbeide en zegt:

‘Misschien heeft mevrouw gelijk. Wordt het echter een kwestie van geld geven, dan moet ik U nu reeds zeggen, dat daar geen sprake van kan zijn. Uitbesteding van logies is een kwestie van de reders en zal door hen worden betaald. Mijn bedoeling is plaats te vinden, opdat deze mensen voor korte tijd een dak zullen hebben en dat zullen wij vergoeden. Iets anders is de hulp, die niet in geld uitgedrukt kan worden en dat is nu de hoofdzak van mijn bezoek.’

‘Dan zal het veel gemakkelijker zijn,’ antwoordt Rebeca, ‘wat zullen zij zich uitsloven, als het geen vuile boel geeft en bovendien niets kost.’

Jacob springt op van kwaadheid. Het gebeurt hem haast nooit, maar nu moet hij toch de kamer uitgaan om een driftbui te onderdrukken. Hij is echter spoedig gekalmeerd en komt schuchter weer binnen om stil te gaan zitten. Hij kijkt tersluiks naar zijn vrouw, die doet of er geen onderbreking is geweest en met haar diepe alt zakelijk voortgaat: ‘Ik begrijp de rompslomp niet, groepen mensen over een stad te verspreiden en daarna weer te verzamelen. Waarom huurt Uw firma geen groot gebouw? Of een van Uw schepen kan toch wel dienst doen?’

De Fuentes kijkt met belangstelling naar deze merkwaardige vrouw en plotseling ziet hij het leven van Jacob. Rebecca beheerst haar man, haar gezin en haar mans zaken. Zij heeft een koel en nuchter verstand, hoewel zij bij tijden zal kunnen mijmeren en dromen over bepaalde dingen. Zij laat man en kinderen schijnbaar voortleven zoals zij dit wensen, zoals zij ook de zaken en dingen zich laat ontwikkelen, totdat zij opeens ingrijpt met een harde hand.

‘Mijn bezoek schijnt mij opeens overbodig. De oplossing van Uw vrouw is de juiste en wij kunnen rustig over andere dingen gaan praten.’

‘Toch niet! Al is de materiële kant zo te regelen, de geestelijke niet. U heeft het gezegd: de mensen behoeven ook andere steun voor zulk een reis, zoveel kleine, prettige dingen, die zo niet op te sommen zijn. De kerk doet niets.’

Jacob schuifelt weer zeer nerveus op zijn stoel, kucht en strijkt geagiteerd zijn baardje.

Rebecca kijkt hem streng aan, haast onmerkbaar met de hand duidend, dat hij zich beheersen moet.

‘De kerk doet niets,’ hervat zij, ‘dit is iets wat jij je niet persoonlijk moet aantrekken, Jacob. Wanneer allen waren zoals jij, dan behoefde ik dit niet te zeggen. Maar het wordt als altijd een strijd om de eer. Wie zal voorzitter zijn, wiens leiding zal worden aanvaard, wiens werkplan gevolgd? En wanneer de kerk het daarover op gebrekkige wijze zal zijn eens geworden, zijn de emigranten reeds hoog en droog in Amerika.’

‘Mevrouw, ik vrees, dat U de kerk te zwaar aanvalt,’ glimlacht Isaïc.

‘Mijnheer de Fuentes, ik ken ze sinds mijn meisjesjaren en U is een vreemdeling in Rotterdams Jerusalem. Wanneer U het wenst, zal ik een tiental dames weten te bewegen die kleine hulp te verlenen, naast hetgeen mijn man uit de kerk zal weten te toveren. Over twee of drie dagen zullen de dames te Uwer beschikking zijn.’

Rebecca is opgestaan en verontschuldigt zich. Zij wil gaan slapen, de dag was lang en druk.

Zij is als een orakel, dat na zijn uitspraak verdwijnt en Isaïc zal in later jaren altijd zien, dat zij alleen wil zijn en zich terugtrekt, nadat zij haar mening heeft kenbaar gemaakt en de richting aangegeven. Er is een grote leegte, nu zij weg is en het schijnt hun allen doelloos nog verder over de zaak te praten. De Fuentes heeft het gevoel bij een stervend vuur te zitten.

Door zijn ervaringen weet hij de avond met vertellingen tot een draaglijk einde te brengen, maar wanneer hij dan om elf uur op de stoep van de Hoogstraat staat en naar de maan opziet, moet hij diep zuchten en voelt hij zich geestelijk vermoeid.

Jacob Davidson, aan de binnenkant van de huisdeur, schuift langzaam de grendel voor. Dan leunt hij met het warme voorhoofd tegen de koele, koperen deurplaat en kan niet verhinderen dat grote tranen op de marmeren plavuizen druppen. Hij voelt zich zo gekleineerd en minderwaardig en kan daar niet tegenop, want het is waar, dat Rebecca zijn meerdere is, evenals de Fuentes met zijn voorname houding en Susanne en zelfs Jozef met zijn stille en slaafse welwillendheid.

Piet van Sliedrecht en Cie, reders en kooplieden, hebben een

oud schip gecharterd en tot drijvend hotel ingericht. Wanneer de emigranten komen – gelukkig eerst vele dagen later dan werd verwacht – kan men hun een redelijk comfort bieden. In de ogen van de Fuentes en Piet van Sliedrecht is het niet veel. Wanneer nu enige oude lieden met tranen in de ogen de reder bedanken op 's lands wijze, door hem de hand te kussen, dan weet de grote Piet niet waar hij blijven zal van ontroering en hij moet de telkens terugkerende brok in zijn keel wegspoelen met enige glaasjes jenever, die hij neemt in het kroegje aan de haven waar het schip gemeerd ligt. En dan gaat Piet gesterkt weer aan boord, waar een oud moedertje zelfs voor hem wil knielen en een Russische geestelijke hem met opgeheven crucifix heeft willen zegenen. Weer moet Piet de ontroering wegspoelen; de dankbaarheid trekt hem steeds weer naar het schip en de ontroering weer terug naar het kroegje.

Zo vindt Isaïc zijn compagnon na enige uren knap dronken. Zijn hoed staat achterover op het hoofd. Hij heeft zijn duimen in de armsgaten van zijn vest gestoken, zijn borst staat uitdagend vooruit en met overluide stem geeft hij zijn mening aan enige nieuwsgierige reders te kennen:

‘Dat het Hollands is emigranten te helpen! Dat het Hollands is royaal voor de dag te komen! Dat het Hollands is goed te voeden en te huisvesten en dat het Hollands is een goed mens te zijn!’ Ook de beloofde damesgroep van mevrouw Davidson is aanwezig. Er schijnen echter nog meer ploegen rond te waren. Het blijkt, dat Rebecca ook hierin verstandig is geweest. De groep emigranten bestaat uit alle standen en uit drie religies. Daar zij weinig mensen uit Christenkringen kent, heeft zij haar antipathie ten opzichte van Madeleine onderdrukt en deze opgezocht. Na hun gesprek schijnt de verstandhouding te zijn verbeterd en het resultaat is geweest, dat Madeleine twee groepen op de been heeft gebracht. Naar echt Nederlands gebruik is nu voor iedere religie een eigen groep aan het werk en de onderlinge naijver zal nu geen kostbaar deel van de tijd der barmhartigheid verslinden. De kwaliteit van het gepresteerde zal door iedere groep tot het hoogste worden opgevoerd, omdat geen de mindere van de andere wil zijn.

Hij ziet een reus van een boer, nog in zijn nationale boerendracht van Russisch hemd en laarzen; voor hem ligt een geschenkenbundel, die bestaat uit een hoge hoed, een modieuze jas en een

wandelstok met ronde knop. Er is ook een oude Poolse vrouw in gehavende kleren, met hoofddoek en hoge laarzen en ook voor haar zijn geschenken uitgestald. Het zijn modieuze zijden japonnen en hoeden en zij kan niets anders bedenken dan de zachte zijde te strelen met haar vereelte handen, telkens weer, uur na uur. Drie dagen duurt het oponthoud der emigranten; de laatste dag is het dank zij de Rotterdamse havenbevolking ontaard in een soort kermis. Er zijn kramen met koopwaar op de kade gekomen, handelaars uit roeiboten klimmen op en af.

Isaïc heeft vele fouten in de organisatie opgemerkt. Hij kan nu niet veel meer doen, ook omdat hij te weinig klerken ter beschikking heeft. In deze drie dagen is hij niet thuis geweest. Hij heeft nauwelijks enige uren per nacht in een grote stoel bij het vuur in het rederskantoor kunnen slapen. Hij betrapt zich erop soms onhoffelijk te zijn en geen geduld te hebben voor de tegenwerpingen of adviezen van zijn medewerkers. Wanneer hij daarenboven nog een brief van B. en W. en een bezoek van de commissaris van politie ontvangt, waarbij het misnoegen van de stadsbestuurders ten zeerste wordt kenbaar gemaakt, neemt hij Piet van Sliedrecht terzijde en weet zijn compagnon op bondige wijze te overtuigen, dat nu onmiddellijk het eerste schip dient te vertrekken.

Ook Piet van Sliedrecht is overwerkt. De met jenever gedrenkte zachtheid van gemoed is voorbij en met Rotterdamse voortvarendheid drijft hij zijn bootwerkers tot bekwame spoed aan. Op de avond van de derde dag zeilt dan eindelijk het schip de Maas af naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika.

Wanneer Isaïc thuiskomt, ongeschoren, met bestoite en verkreukte kleren, staat Jannetje met haar huishoudelijk personeel gereed om hem volgens haar plannen en vaste wil weer mens te maken. De vrouwen vormen een soort cordon, waarlangs Isaïc een bepaalde weg moet lopen om zijn badkamer te bereiken. Beneden staat de keukenmeid, onderdanig maar breeduit en verspert hem de weg naar haar domein. Op het portaal van de eerste verdieping staan het eerste en tweede meisje en beletten hem glimlachend de weg naar de huiskamer en het salon. Op de tweede verdieping staat Jannetje als een rots en er is maar één weg langs haar heen en die leidt naar de badkamer.

Er ligt daar een stapel handdoeken en ondergoed, de badkuip

is reeds vol warm water, een geborsteld en geperst costuum ligt gereed.

Wanneer Isaïc binnen is, legt Jannetje een groot stuk zeep op de badkamertafel en wil zwijgend vertrekken. Isaïc heeft zijn goede humeur teruggekreken door haar zorgen. Om de tactische wijze, waarop de vrouwen hem naar het water hebben geloodst moet hij glimlachen.

'Jannetje,' vraagt Isaïc, 'wat zeg je van onze emigranten?'

'Landverhuizers en luizen zijn één,' antwoordt Jannetje. 'Als deze mensen in de toekomst regelmatig gaan komen, dient U Uw garderobe duchtig uit te breiden, want mijn opvolgster zal Uw linnengoed beter kunnen weggooien dan het steeds te wassen.' Isaïc is geïrriteerd door het woord opvolgster; hij kan en wil nog niet aan het idee wennen, dat Jannetje gaat vertrekken. Bits zegt hij dan ook:

'Zo, zo, Jannetje, jij wenst dat jouw opvolgster mijn linnengoed zal weggooien. Maar denk eraan, dat jij haar dat niet instrueert. Behoorlijk wassen is ruim voldoende en bovendien, Jannetje, ik heb geen luizen en geen onreinheid bij deze mensen gezien.' 'Als ik bleef, gooide ik het weg.'

Isaïc kijkt haar aandachtig aan. Na drie dagen afwezigheid is hij getroffen door haar frisse verschijning, de mooie ogen en het volle blonde haar. En Jannetjes lichte onderkinnetje vertedert hem bijzonder. Hij lacht weer, als hij, dreigend, een paar stappen in haar richting doet:

'Dus jij wilt misschien mijn costuums ook al offeren. Maar dan zal je eerst eens constateren of ik werkelijk ongedierte heb medegebracht.'

'Ik heb gezegd: landverhuizers en luizen is hetzelfde! En nu vlug in bad, mijnheer Isaïc, en veel en lang boenen!'

Die avond is de Fuentes verder bijzonder goed geluimd, want al het vette der aarde, dat om hem is, het mooie kraakheldere huis, de goede verzorging, het overvloedige en beste eten, kunnen nauwelijks iets anders te voorschijn roepen.

Die nacht echter komen de zware gedachten over mensen en toestanden, die hij de laatste dagen heeft leren kennen. Wel veel heeft de Fuentes in zijn leven beleefd en gezien en weer moet hij zich bekennen, dat het nog niets was en niets zal zijn in vergelijking met alle leed, dat er is op Gods aarde.

Jacob Davidson, de parnas, heeft een slechte tijd gehad gedurende de landverhuizersdagen. Voor het eerst in al de jaren van zijn huwelijk is zijn huishouden geschokt en uit zijn voegen geweest. Al is ogenschijnlijk thans alles weer bij het oude, er is toch iets gebeurd, dat kleine onherstelbare barstjes heeft achtergelaten. Rebecca heeft enige dagen niet aan tafel gegeten en is zelfs een keer na middernacht thuisgekomen, weliswaar gechaperonneerd door een heer uit Rotterdams eerste families, maar het was toch na middernacht, dwarrelt het hardnekkig door Jacobs hoofd. En Susanne was er niet, wanneer Rebecca wel aan tafel was, en is de tweede nacht om tien uur thuisgekomen, alléén! En Jozef heeft al deze dagen de school verzuimd en langs de kade geworven. Hij heeft nog bijna niets gezegd, maar Jozef heeft onrust in het huis gedragen en dat maakt Jacob nerveus. Dan waren er ook hun critiek en raadgevingen, de zelfbewuste houdingen; en de zelfstandige diensten, die zij bewezen. En dat alles buiten hem om. Hij was er opeens voor hen niet meer en zij lieten hem onopgemerkt naar zijn kerk gaan.

Zij hadden nauwelijks belangstelling voor hetgeen hij te zeggen had of wat hij deed of wilde doen voor de emigranten. Heeft hij niet een zitting van de kerkeraad belegd en heeft men toen niet besloten iets te doen voor de geestelijke steun aan deze mensen en hebben zij niet de tweede dag nog eens vergaderd en dat besluit herhaald en bekrachtigd? Want deze tweede vergadering was nodig, omdat na de eerste bijeenkomst de tweedracht zo diep gezaaid was, dat hij de hele verdere dag en avond nodig heeft gehad de partijen te verzoenen en voor de nieuwe bijeenkomst te paaien. En was de tweede zitting niet hartverheffend? Gloedvolle redevoeringen, ook van hem; en dan het besluit door hem, Davidson, geredigeerd, waarin de rabbijnen en de leraar en de gemeentebeambten werd verzocht en opgedragen aan boord te gaan en troost en opbeuring kwistig uit te delen. En ook een som gelds uit de gemeentekas is gegeven om te worden verdeeld, evenals gebedenboeken en enkele gebedsdoeken voor hen, die deze tijdens de reis hadden verloren.

Er is teleurstelling geweest, zeker, nauwelijks één dag hebben zij ter beschikking gehad voor de practische uitvoering van het programma. Maar is het Jacob Davidsons schuld, dat die trotse Isaác de Fuentes Jacobs mannen nauwelijks kon helpen en die mesjogge dronken reder op stel en sprong het schip liet

vertrekken? Hij heeft zijn best gedaan voor Gods aangezicht en God heeft hem dit keer niet gezien in al die drukte. Dat voelt Jacob zo, want in zijn hart zijn niet de rust en de vrede, die hem zo vertrouwd waren.

Na die dagen duren de vrijheden van Rebecca en Susanne voort. Nimmer zullen deze vrouwen in het oude gareel terugkeren.

Het is Jannetjes tijd om te gaan. De 31ste December is grauw van daglicht en dik ligt de sneeuw op straten en kaden. Over de Maas scheren de meeuwen in grote troepen, zetten zich op de raas en het want van de beurtschepen, die langzaam stroomafwaarts glijden te midden van grote ijsschotsen.

Isaïc zit voor zijn middenvenster, rokend, somber voor zich uitstarend. Deze ochtend heeft zwaar dreunend bij hem aangeklopt, nadat in de voorafgaande dagen het komende afscheid als een roofvogel om hem heen wickte, loerend om met scherpe bek zijn ziel open te rijten.

Jannetje heeft niets gedaan om het afscheid te verzachten. Integendeel, de laatste dagen en vooral vanmorgen was alles tot het uiterste verzorgd, beangstigend nauwkeurig, tot het onwezenlijke toe, zodat Isaïc wel had willen uitroepen, dat het verwoest en vernietigd moest worden; en dat hij zou willen worden als die landverhuizers, verluisd, verhongerd, niets bezittend dan het eigen lichaam en de voddën waarmee het was gedekt. Het is nu stil in huis, hoewel allen er zijn. Isaïc en Eli, Jannetje en de dienstmeisjes, die fluisterend tot elkaar spreken, als was er een dode.

Isaïc overdenkt alles wat er gebeurd is. Een hij zit neer, bewegingloos, uur na uur. Ook heden zal hij niet de minste zijn, door hem zal het niet zijn, wanneer dit onafwendbare niet geschiedt. Hij is verstard.

Eli sluipt door het huis van kelder tot zolder. Hij kan geen rust vinden, nu moeder Jannetje hem vandaag gaat verlaten. Hij staat op de gang van de slaapverdieping weggedrukt in een hoek, wachtend tot de deur van Jannetjes kamer zal opengaan. Wanneer dat na lang wachten gebeurt en Jannetje een ogenblik op de gang verschijnt, glipt hij onopgemerkt naar binnen. Als Jannetje dan weer binnenkomt om verder te gaan met het pakken van haar uitgebreide garderobe en haar kleine bezittingen, bemerkt zij nauwelijks de kleine jongen, leunend tegen de muur,

die met grote, angstige, grijze ogen al haar bewegingen volgt. Dat is de derde maal dat Eli een moeder verliest in zijn jonge leventje. Reeds tweemaal heeft hij er zo bijgestaan, alleen met zijn verdriet en zijn angst voor wat zal komen, nu de beschermende vrouw heengaat.

Toen moeder Ester gestorven was en de schippers een doorkist uitdroegen, kon hij er niet bij dat daarin zijn moeder lag, die hem nimmer meer zou liefkozen, met hem zou praten, hem zou verzorgen. En toen de Bretonse bonne, die moeders plaats zo goed had ingenomen, hem ging verlaten omdat zij naar Holland vertrokken, heeft hij dit even zwaar en onherroepelijk gevoeld als de eerste keer.

Worgend was de pijn in zijn keel van het ingehouden verdriet, al huilde hij niet. Nu gaat het wéér gebeuren. Moeder Jannetje die hem verzorgde met pijnlijke nauwgezetheid, die hem opvoedde op haar eigen strenge manier, doch die ook dartel met hem kon spelen als niemand anders aanwezig was, gaat hem nu óók verlaten. Dan zal het sprookjesvertellen voorbij zijn, het samen eten als vader afwezig is, het straffen als hij iets misdeed en het plotselinge aanhalen als zij spijt had van haar harde straf. Eli's hoofd gloeit, er is weer die brok in zijn keel, maar weer kan hij niet huilen.

Wanneer Jannetje langs hem gaat en hem terloops over het hoofd strijkt, kan hij het niet langer meer inhouden en zegt: 'Jannetje, waarom ga je van mij weg?'

'Ik ga niet weg om jou, Eli. Alleen om dingen, die ik je nu nog niet kan vertellen.'

'Je gaat van me weg! Je gaat van me weg!'

'Ik ga toch niet om jou!'

'Wat geeft het, voor wie of wat! Je gaat van me weg en ik blijf weer alleen met vader!'

'Vader is lief en zorgzaam voor je.'

'Dat weet ik wel, maar jij, jij gaat van me weg!' Eli stampvoet als hij dit zegt. 'En waarom ben je dan gekomen, als je toch weer zo gauw heengaat?'

Jannetje zwijgt, langzaam vouwt zij wat linnengoed op.

'Jannetje, zeg me nu maar goedendag, ik kan niet afwachten totdat je weggaat, ik kan niet zien, dat je het huis uitstapt zoals mijn moeder weggedragen is en ook Françoise is gegaan. Toe zeg me nu goedendag en laat me weg gaan. Naar madame Daumer!'

‘Nee,’ zegt Jannetje schor.

Dan snelt Eli de deur uit, hij huilt en hij voelt het als een bevrijding, nu hij eindelijk huilen kan en de brok in zijn keel versmelt. Hij huilt nog, wanneer hij bij madame Daumer aanbelt, die hem breed omhelst en hem troost en zegt, dat zij nu zijn moeder wil zijn, moeder Madeleine. Maar Eli is niet te troosten.

Jannetje is geschrokken van Eli’s uitbarsting. Zij zet zich neer op de rand van haar bed en haar ogen dwalen door de kamer, die haar zo lief is geworden met het uitzicht op het brede, drukke Haringvliet. En twee stemmen kibbelen in Jannetje.

‘Dat ga je nu alles verlaten, Jannetje,’ zegt de ene stem, ‘dit mooie huis, dit kind, dat aan je zorg is toevertrouwd, deze trotse weduwnaar en onbekrompen broodheer. En waarom, Jannetje?’

‘Om vader, om Jan,’ antwoordt de andere stem.

‘Het is niet om vader, Jannetje, en niet om Jan; dat wàs. Het is om je wraak. Maar die zul je nooit krijgen!’

‘Het is om vader, het is om Jan, het is om mijn verwoeste jeugd.’

‘Het is niet meer om vader, niet meer om Jan of om de broertjes en zusjes, dat is al lang voorbij, Jannetje. Het is iets anders en dat heet koppigheid.’

‘Het is niet, het is niet, het is om vader; het is om Jan; ik wil het brood niet eten van Van Sliedrecht.’

‘Het geld is van de Fuentes en van Eli en de oude Van Sliedrecht leeft niet meer! Nee Jannetje, ontken niet!’

‘Ik wil niet, toch wil ik niet, ik gruw van dit alles!’

‘Jannetje, God stelde je op deze plaats, denk dáár aan. Kijk eens wat Hij je gaf: dit kind, deze man, brood en kleding en een dak. Denk goed na, Jannetje want God heeft niet zoveel tijd voor één mens, als duizenden nog wachten met hun leed.’

Jannetje heeft lange tijd op de bedrand gezeten, zo lang tot het schemeren ging. Zij pakt nu snel de koffers en valiezen. Dan doet ze haar zware mantel aan, knoopt de banden van haar hoed onder de kin, neemt mof en bont en is gereed voor de laatste, zware gang.

Aarzelend klopt Jannetje aan Isaäcs huiskamer en treedt binnen in het schemerdonkere vertrek. Langzaam draait de Fuentes zijn hoofd naar haar toe, staat dan zwijgend op uit zijn stoel, waarin hij de gehele middag haast onbeweeglijk heeft gezeten.

Jannetje wil flink zijn, maar ze kan slechts fluisteren:

‘Het is mijn tijd, mijnheer.’

Nog steeds zegt Isaïc geen woord. Hij gaat naar zijn secretaire, waarop een kaars haar warme gloed verspreidt en opent het deksel. Daar liggen een beurs en een brief, Jannetjes loon en getuigschrift. Zij staat nu naast hem voor de schrijftafel en hij ziet van terzijde op haar neer.

‘Dit is . . .,’ begint hij, maar hij kan verder niets zeggen. De grote, trotse Isaïc likt, wacht enige ogenblikken en hervat dan: ‘Neem dit, het is mijn geld, versta je goed, Jannetje, geld van Isaïc de Fuentes en niet van de oude reder Van Sliedrecht!’ Met moeite heeft hij het gezegd en nerveus wrijft hij langs wangen en baard. Jannetje kijkt naar de beurs en de brief. Wanneer zij haar hand ernaar zal uitsteken en het nemen, dan is alles onherroepelijk. Zij kan er niet toe besluiten, blijft er naar staren, minutenlang, terwijl Isaïc naast haar staat, groot en onbeweeglijk. Dan draait ze zich langzaam naar Isaïc, het hoofd gebogen als een onderdanig kind. ‘Ik kan niet,’ zegt ze eenvoudig en heft het hoofd niet op.

Isaïc staat er nog steeds, doodstil. Hij heeft dit gehoopt in de momenten dat zijn trots minder hevig was, maar het nimmer geloofd, van deze sterke vrouw. Eindelijk heft hij met de rechterhand haar kin omhoog en kijkt in de zachte, betraande ogen, betoverend mooi door het warme kaarslicht.

‘Jannetje, ik . . .,’ stamelt Isaïc. Zij staat dicht tegen hem aan en heeft haar hoed losgeknoopt en afgezet. Ze kijkt steeds naar hem op, naar zijn ogen, zijn haar, zijn voorhoofd, zijn baard, zijn mond en zij ziet, dat hij over haar heen naar de muur staart, waarop hun beider schaduwen ineen vloeien.

En Isaïc ziet op de muur een ondeelbaar ogenblik en toch oneindig lang een kleine vrouw met kastanjebruine haren en grijze, klare ogen, zich vastklampend aan het want van een schip, dat wegzinkt in de golven en hij hoort haar roepen, zo duidelijk dat hij het nimmer meer vergeten zal:

‘Isaïc! Eli!’

Tranen vloeien over Isaïcs wangen en het is Jannetje, die ze bet met haar zakdoekje dat ook haar tranen heeft gedroogd.

‘Kom, laten wij flink zijn,’ zegt ze zacht, ‘de tijd haalt en brengt en ik ben tevreden met dit.’

Isaïc neemt haar beide handen, buigt het hoofd en kust ze innig.

Wanneer Jannetje de kamer verlaat en op de helverlichte gang treedt, heeft zij het gevoel of een mantel van herinneringen van haar afgeworpen is en zij naakt voor vader Tijd staat, aan hem de keus latend, hoe hij dit herinneringsloze lichaam in het verder leven zal kleden. Slechts één ding heeft zij die avond nog gedaan, alvorens ze zich op haar kamer insloot. Ze is naar de keuken gegaan, streng en flink als altijd en heeft tegen de keukenmeid gezegd:

‘Haal jongeheer Eli bij madame Daumer en zeg, dat ik je dit opdroeg.’

Nog steeds heeft de winter zijn greep op de stad, als op een avond de klopper in onrustige roffel op Isaäcs huisdeur valt. Een verschrikte keukenmeid heeft een nerveuze Jacob Davidson binnen gelaten, die door Jannetje bij Isaäc de Fuentes wordt binnengeleid.

Isaäc behoeft niets te vragen, wanneer hij opspringt om Jacob te verwelkomen. Hij ziet aan Davidsons gezicht, dat er ernstige dingen zijn. ‘Ga hier bij het vuur zitten, heer Davidson, U ziet er verkleumd uit. Jannetje, wil je warme wijn brengen?’

‘Voor mij niet,’ onderbreekt Davidson. Ondanks zijn opgewondenheid vergeet hij niet, dat Isaäc hem geen rituele wijn zal kunnen schenken.

‘Wat is er gebeurd?’ vraagt Isaäc.

‘Mijnheer de Fuentes, ik kom... ik moet U mededelen, het is Martin Simons,’ hakkelt Davidson en hij strijkt nerveus zijn puntbaardje.

‘Is het om juffrouw Susanne?’

‘Nee, nee, dat is het niet, hij heeft...’; tranen springen de kleine Jacob in de ogen, hij schuifelt en wipt in zijn grote stoel en Isaäc krijgt medelijden met hem.

‘Zaken?’

‘Ja,’ knikt Davidson, ‘wissels vervalst, wissels met mijn naam heeft hij bij herhaling afgegeven en wanneer ik ze honoreer, brengt het mij tot de bedelstaf.’

‘En wanneer je ze niet honoreert, Davidson?’

‘Dan is het gevangenis voor Martin Simons.’

‘Dat is dan zijn straf, Jacob.’ Het is de eerste maal, dat Isaäc de kleine parnas bij de voornaam noemt en deze kijkt verrast en dankbaar op.

‘En Susanne dan, en mijn zaken naam, die geschonden is? Isaäc, alles wat er gaat volgen!’ Jacob schreeuwt het haast uit. ‘Alles gaat dan stuk, begrijp toch, Isaäc: het huis, mijn zaak! En kan een man parnas zijn, die zijn wissels niet honoreert?’

Isaäc kijkt Jacob Davidson doordringend aan, keert dan het hoofd af en staart in het vlammenspel.

‘Jacob, wat weegt het zwaarst?’

Davidson antwoordt niet, hulpeloos zien zijn bijziende ogen naar de Fuentes.

‘Jacob, maak van je hart geen moordkuil, ik weet het wel, het is niet Susanne, want Martin Simons was toch geen man voor haar en het is ook je zaak niet. Het is je vrees geen parnas meer te kunnen zijn. Maar weet dan, Jacob, dat beide beslissingen eender zijn in hun gevolg. Betaal je de wissels niet omdat je je naam niet dekken wilde, dan handhaaft een onaanzienlijke parnas zich nog maar korte tijd. Betaal je wel, dan red je Simons. Maar je zaak gaat stuk, want ze verliest haar vermogen. Je naam is gered, maar ze wordt gering. En een eerlijke, maar arme parnas, zal hij wel lang kerkvoogd blijven?’

Jacob Davidson zit roerloos in zijn stoel; het is juist, wat Isaäc zegt. Er is geen uitweg. Zijn loopbaan als kerkvoogd gaat ten einde, God wil het zo en Jacob Davidson zal zich ootmoedig voor Hem buigen.

‘Ik zie dit nu ook wel in, Isaäc, de slotsom is in beide gevallen eender. Maar tot welke weg zal ik moeten besluiten? Dit is ook de reden van mijn komst, waartoe moet ik besluiten?’

Jacob heeft dit rustig gezegd, hij is zichzelf weer geheel meester en het verheugt Isaäc, dat Davidson zo waardig kan zijn.

‘Jacob,’ hervat de Fuentes, ‘de weg is niet zo moeilijk te vinden. Tot mijn zeventiende jaar, totdat ik in het leger geworpen werd, heb ik Talmoud geleerd. Er is door onze Wetten zeer veel verordend om zuiver en eerlijk te zijn in zaken en ik geloof, dat het naar de geest van de Wetten zal zijn, als je betaalt. Men heeft vertrouwen gehad in je naam. Onze Wet zal zeker eisen, dat je dit nimmer beschamen zult.’

‘Het is prettig, dat je argument steunt op onze oude Wet, Isaäc, ik ben je hiervoor dankbaar, omdat mijn besluit nu zonder enige bedenking kan vallen. De Wet leeft en ze werkt voor nu en voor immer.’

Jacob staat op om te gaan.

Wanneer de Fuentes de straatdeur voor de kleine Jacob opent, legt hij hem de hand op de schouder en zegt nog:

‘Jacob, wanneer je te kort komt, dan ligt er nog een vermogen van Isaäc de Fuentes bij het bankiershuis Mendose en Zonen, het staat tot je beschikking.’

Dan stapt de kleine man in de sombere, donkere nacht en het is Isaäc zwaar te moede.

Het wordt voor de Rotterdamse koopmanswereld een aangename afwisseling in het dagelijkse monotone zakendoen. Zij beschouwen het geval Davidson, dat een publiek geheim is geworden, als een prachtig acrobatennummer. Zal de kleine Joodse lakenhandelaar de toer volbrengen; zal hij neerstorten of halverwege blijven hangen; zal hij de grond zwaar of licht raken? Zij zijn in het geheel niet slecht, deze Rotterdamse kooplieden en ze zullen de een voor de ander altijd willen helpen. Maar ze bekijken gevallen zoals dit als een spel, zonder acht te slaan op de knikkers, die zij kunnen verliezen. Zij sluiten zelfs onderling weddenschappen of Jacob Davidson de reis zal halen en meestal zetten zij een anker wijn in.

Intussen betreft de kleine Jacob zijn stellingen om de slagen te kunnen opvangen. Hij verkoopt met spoed grote voorraden laken en hij kan niet ontevreden zijn over de opbrengst. Er is zelfs een concurrent, die een diner zou verspelen als Jacob er doorkomt, maar die toch een flinke hoeveelheid van hem koopt tegen een te hoge prijs.

De eerste wissel komt voor en slaat in als een granaat. Het is een groot bedrag, dat Jacob zonder aarzeling betaalt. Dan komt de tweede, de derde, de vierde, een stróóm en er blijft nog slechts een ruïne, waarop de dappere Jacob onwrikbaar gereed staat om te betalen. Het moeilijke voor hem is, dat hij niet weet hoeveel de voortvluchtige Simons op zijn naam getrokken heeft en wanneer de vervaldagen zullen zijn. Hij hoopt, dat hij er zonder hulp zal komen en het is hem gegund. Zijn mooie huis op de Hoogstraat heeft hij nog moeten verkopen, maar de meubels kan hij behouden, nadat de laatste wissel is gehonoreerd. Een gemurmel gaat op in de koopmanswereld.

Davidson heeft de reis gehaald, doch met zware slagzij. De weddenschappen worden over en weer voldaan en nu het spel ten einde is, komen de menselijke gevoelens weer boven. Het

wordt bekend, dat Jacob Davidson totaal geruïneerd is; dat verkoop van zijn meubels hem een handelsgeldje zal moeten verschaffen om een kleine zaak te kunnen voortzetten. Ook wordt er gefluisterd, dat Isaïc de Fuentes een flink bedrag aan Jacob ter beschikking heeft gesteld, maar dat Jacob met beslistheid heeft geweigerd. Op een dag ontvangt Davidson een brief van een koopman, die een valse wissel van Martin Simons ter honorering had aangeboden. Hij schrijft dat hij zich bezwaard gevoelt het geld te hebben aanvaard en zijn kassier opdracht heeft gegeven het terug te storten. Er zijn meer zo, er zijn er ook, die de helft terug willen geven of een klein gedeelte; en er zijn er, die niets meer van zich laten horen. Jacob Davidson weigert de aanvaarding van het geld en in hoffelijke bewoordingen aan de welwillende wisselhouders motiveert hij dit op godsdienstige gronden. Dit is volkomen begrijpelijk voor deze kerkse en christelijke kooplieden, maar het verscherpt hun wil om nu zeker iets te doen ten einde deze Joodse koopman weer op de been te helpen.

Maar het zal niet gemakkelijk zijn, want Jacob Davidson heeft de vaste overtuiging, dat onze Lieve Heer bezig is hem te straffen en daar mag geen mens tussenbeide komen.

Zij weten het echter zo te regelen, dat Davidson zijn plaats behoudt bij de gezamenlijke inschrijving voor het leger en de garantie, die Jacob moet stellen, wordt dit jaar overgenomen door zijn partners. Het is niet zonder strubbelingen gegaan en Isaïc de Fuentes heeft, nadat Anatole Daumer hem van Jacobs halsstarrige en fanatieke houding heeft verteld, aan Davidson ter overdenking gegeven hoe het ook Gods wil is, dat de christenkooplieden hun naastenliefde betuigen en hem moeten helpen en dat hij het Opperwezen hier óók niet in de weg mag treden. En Isaïc was ondanks de ernst van het geval zeer vrolijk over de Godvrezende Jacob, die het zich zo moeilijk maakte door het Opperwezen te zien als een patroon met goede en kwade buien. Het is de volle winst van de inschrijving, welke men Jacob als zijn deel ter hand stelt en deze, in de overtuiging, dat dit zijn werkelijke aandeel is, staat wel zeer verwonderd over de bijzonder goede zaak, die de combinatie dit jaar mocht doen. Het bedrag stelt hem in staat zijn zaak zodanig te kunnen voortzetten, dat geen armoede zijn huis zal binnensluipen.

Het is wederom Mei geworden. Eén jaar is de Fuentes nu in Holland en als hij de tijd overziet, is hij niet ontevreden. Hij is ingeburgerd en algemeen geacht, heeft goede vrienden en relaties verworven. Hij bezit een mooi huis, heeft zijn kapitaal belegd en geniet een zeer behoorlijk inkomen. Bovendien wordt zijn huishouden uitzonderlijk goed bestuurd en de opvoeding van zijn zoon weet hij in vaste en bekwame handen.

Isaïc durft dit alles met diepe bevrediging te overdenken. Hij is vrij van het Joodse bijgeloof, dat voorspoed niet durft zien of bepraten; bang, dat het kwade geesten zal oproepen, waardoor het geluk kan worden verstoord. Hij geeft met volle handen aan liefdadige instellingen van alle gezindten en heeft daarbij niet het gevoel 'aflaat' te kopen. Want Isaïc kent vele zonden niet, omdat hij zich niet pijnigt met kleine dingen, die mensen zonden noemen en feitelijk slechts boeien zijn, welke men zich heeft aangedaan, zonder dat het Opporwezen dit verlangde. Hij heeft vreugde van zijn zoon, vreugde van zijn goede maaltijden, zijn wijn en sigaren; hij heeft plezier in goede boeken, de schouwburg, zijn kaartavonden. Hij lacht tegen aardige en intelligente vrouwen; hij heeft plezier in het weinige werk, dat Piet van Sliedrecht hem laat doen en hij heeft prettige belangstelling voor het werk van anderen. Inderdaad, de Schepper meent het niet slecht met deze zoon, deze soldatenzwerwer, wie Hij een goede levensavond schijnt te willen geven. En Isaïc de Fuentes weet dit.

Dan arriveert het tweede transport landverhuizers in Rotterdam, op doortocht naar die onbekende, onbevolkte en prachtige aardstreken, waar voedsel en levenskansen zullen zijn. Het is nu geen schip meer, waarin de landverhuizers zullen wonen voordat zij verder reizen. Piet van Sliedrecht heeft hechte houten barakken doen bouwen, een soort primitieve hotels.

De dag voordat de eerste groep naar Amerika zal vertrekken, wandelt Isaïc langs de kade, waar het schip geladen en zeilree wordt gemaakt. Hij blijft staan en ziet op naar het hoge, forse want en langs de sterke zijden en overdenkt, dat Piet van Sliedrecht een goede reder is, die geld over heeft voor zijn schepen en trouw dienstbetoon.

En als hij daar zo staat te mijmeren, is opeens oude Bennie Alter naast hem, oeroude Bennie Alter, met zijn aftandse kleren, zijn gerimpeld gezicht met de witte bakkebaarden, in oude, te grote

schoenen, leunend op een wandelstok. Hij schrikt van de hese, vermoeide stem, die uit een andere wereld schijnt te komen en tot hem zegt:

‘Meheer Izak, gane d’r weer gane? Gane d’r weer d’r nesjomme wage over het grote jam? Oi, is d’r niet land genoeg hier?’

Isaïc de Fuentes ziet neer op het zeer oude mannetje, dat evenals hij naar het schip en het want kijkt en Isaïc moet glimlachen. ‘Waarom zouden ze niet, Bennie. Als het oude niet meer deugt, waarom zal men dan niet het nieuwe proberen?’

‘Als het ouwe niet meer deugt, als... Wie zeg, dat het ouwe niet meer deugt? Sullie zegge het en U zeg ’t, U zeg het dubbeld. Waarom zeg U het dubbeld? Omdat U eran verdient!’ antwoordt Bennie een beetje heftig. Dat is zijn gewoonte. Als iemand Bennie Alter antwoord geeft, dan wordt hij altijd heftig en geïrriteerd en hij praat er nat van. Men zou denken, dat hij dan kwaad is. Maar verre van dat, kwaad is Bennie nooit, want daarvoor is hij te oud geworden.

‘Ho, ho,’ lacht Isaïc, ‘dat is niet juist, Bennie. Hebben wij de mensen hierheen gelokt? Hebben wij ze hier gehaald om hen over te brengen en zo aan ze te verdienen, of komen deze mensen vrijwillig? En omdat zij dit nu eenmaal doen is het toch geen kwaad, dat wij hen verder vervoeren?’

‘Gelok of niet gelok, ze benne d’r en jullie hebbe ze niet teruggestuurd. Oser. Me had ook kenne zegge: Mense, ga terug, het is daar niet beter, dan waar je vandaan komp. Ook daar zal je motte sappele, ook daar zal je jullie kindere zien afsterreve, ook daar zal je jezelf motte neerlegge. Wat is er verschil?’

‘Deze mensen zoeken vrijheid, Bennie. Ze kunnen de armoede, de ellende of onderdrukking niet meer verdragen en gaan trekken als een kudde, die wegrent van een dor geworden streek,’ antwoordt Isaïc kalm.

‘Vrijheid is schmoes en onderdrukking is schmoes. Weet U wat sullie wille? Ik weet het goed, ze wille probere daar zelf de baas te spelen over andere. En dat noemen sullie dan vrijheid. Praat me d’r niet van. Het is er niet, watte de mense verlange en het komp er niet. Waarom dan al die herrie, oi, waarom? Blijf rustig op je grond en ga dáár dood.’

Isaïc antwoordt niet. Hij denkt na over de woorden van de oude Bennie, die op zijn manier de doelloosheid van alles tracht aan te tonen.

'Bennie,' vraagt Isaïc, 'geloof je nog wel aan God?'

'Ik gaan Sjabbes naar Sjoel,' zegt Bennie kort.

'Ik vraag of je nog wel aan God gelooft, niet of je naar de kerk gaat.'

'Ik zien geen verschil. Als ik ga sjoelen geloof ik aan onze Lieve Heer, anders gong ik niet,' antwoordt Bennie korzelig. 'Goed, dat neem ik aan. Kun je jezelf indenken, dat het Opperwezen deze mensen ergens heen leidt om het hen beter te geven?' vraagt Isaïc.

'Meheer Isaïc, ik geloof in onze Lieve Heer omdat ik me hele lange leve in Hem heb geloof en als ik het afleg, dat geloof bedoel ik, dan heb ik niks over en ik wil wel wat over hebben voor de paar jare, die er misschien nog komme gaan. En wat zal ik me de sappel make voor die korte tijd? Het is als met me ouwe klere. Ik ken ze niet misse, en roch verstore ze me dikkels. Hoor toe: U ken me zoon zijn en daarom, ik zal je wat zegge. Ik heb dikkels an God gevraag, waartoe dits en waartoe dats en heb ik antwoord gekrege? Oser, heb ik antwoord gekrege. Ik heb gedach gehad, als het Opperwezen alles ken en alles ken zetten naar Zijn hand, waarom is er dan voor die mense geen brood in dat Polen en dat Rusland? Waarom is er oorlog, waarom is er misdaad, waarom echtbreuk, waarom benne d'r meides in de huize op de Dijk? Oi, waarom? Een klein kunsie voor God en alles was model, met één vingerwijzing. Ziet U, meheer Izak, dat benne de gedachte var. een ouwe man, die veel het gezien en veel het geleje. En dan vraag U: geloof je Bennie? en wat zal ik dan zegge?'

Isaïc de Fuentes is stil geworden. Ook hij heeft zichzelf deze vragen gesteld en ook aan theologen, ze hebben gezegd, dat dit het wezen der dingen is, grondslagen waaronder niet gekeken kan en mag worden. Eens heeft een aannemer hem in zijn vaktaal geantwoord:

'De palen krijg je nog te zien, maar niet de zandplaat waarop ze geheid staan.'

Het is Isaïc als jongere vreemd te moede om deze oude man te moeten antwoorden en beleren. Daarom zegt hij:

'Bennie, ik ben niet oud en wijs genoeg jou antwoord te kunnen geven. Ik aanvaard het geloof zonder veel te vragen en te wroeten en voel mij er wel bij. Vraag het eens aan anderen, aan onze rabbijnen, zij zullen je zeker kunnen helpen.'

‘Een oud man as ik hoef niemend meer te helpe, wat doe ik met die schmoes, wete ze veel! Ik heb gezien en ik heb geleje en ik zien nog en ik vraag nog en ik krijg toch steeds geen antwoord. Wete ze veel de rabboniem! D’r is in de loods een uit Polen, een wonderrabbi. Ik heb hem gevraagd en me kenne elkaar niet verstaan. Meheer Izak, misschien U wel, U ken talen en U heb gereis.’ ‘Waar is die rabbi, Bennie?’ vraagt Isaïc geïnteresseerd. Hij speurt een aangename afwisseling en wil deze graag beleven.

‘In de loods heb ik gezeg. Hij het een hele hofhouding van Jidden bij zich, maar ze hebbe geen klere an d’r lijf. Ik vraag U, wat is d’r goed an, geen schelling om te wisselc, geen ete, geen klere en allenig wijsheid. Geef mijn dan maar de boeren hier met goeje hofsteje. En die gane ook naar de kerk op z’n tijd en ze stane ook goed met ’t Opperwezen,’ murmelt Bennie.

‘Misschien heb je gelijk,’ zegt de Fuentes.

‘Misschien, zeg U? Nee, ik heb gelijk!’ antwoordt Bennie korzelig.

‘Dag meheer Izak, in de loods, heb ik gezeg.’

Dan stapt Bennie plotseling weg en wandelt verder langs de haven, langzaam, met gebogen rug, leunend op zijn stok.

Isaïc wendt zijn schreden naar de houten loodsen, die als hotel zijn ingericht en informeert bij een van zijn beambten. Hulpvaardig brengt zijn ondergeschikte hem naar een barak, waar in een der grotere kamers de rabbijn zijn tijdelijk verblijf heeft. Hij vraagt naar de naam van deze man en verneemt, dat hij zich Rabbi Mordechai ben Josua laat noemen. Nieuwsgierig treedt Isaïc binnen en ziet de rabbi achter een tafel terwijl links en rechts haveloos geklede Joden staan of zitten, aandachtig luisiterend naar de rabbijn, die juist bezig is hun iets te verklaren. Hij is van middelmatige grootte en stevig gebouwd, enigszins beter verzorgd dan zijn discipelen. Hij heeft een breed, mongools aandoend, gezicht, een lange rode baard en slaaplokken. Zijn neus is plat en breed en het vreemdste, haast huiveringwekkend, zijn de ogen. Zij zijn rood, geelachtig rood en fonkelend en kunnen kijken als die van een dier, onbeweeglijk.

Niemand let op het binnenkomen van Isaïc de Fuentes, totdat de meester klaar is met zijn uitlegging. Dan richt hij zijn vreemde ogen op Isaïc en vraagt, als in zichzelf gekeerd, in Jiddisch Pools: ‘Wat wil de Hollander?’

Isaïc staart de rabbijn aan; ondanks het vele, dat er in zijn leven

aan zijn ogen voorbijging, is deze verschijning geheel nieuw voor hem en de wijze van ontvangst druist in tegen zijn hoffelijke natuur. Daarom zegt hij kort:

‘Niets.’

De rabbijn antwoordt hem steeds aankijkend:

‘Er komt niemand voor niets,’ wendt zich van Isaïc af, strijkt zijn baard, sluit de ogen en neuriet zacht voor zich heen.

Dit schijnt een teken te zijn om heen te gaan, want de leerlingen kijken ongeduldig naar Isaïc, die zich nu omdraait en met korte, driftige passen het bedompte vertrek verlaat. De Fuentes loopt haastig terug naar de stad. Zijn gedachten zijn bij Bennie Alter en zwerven met vlagen van drift om de onhoffelijke ontvangst door de wonderderrabbi van Lublin.

In deze gemoedsstemming ontmoet hij Anatole Daumer op de Blaak. ‘Zo, oude kluizenaar!’ schertst Anatole, ‘ben je herrezen? Nooit of te nimmer zien we je meer bij ons.’

Het doet Isaïc goed weer eens in het vrolijke, intelligente gezicht van zijn oude strijdmakker te kijken. Anatole ziet er goed uit. Als altijd welverzorgd, met grijs-vilten hoge hoed en getailleerde, lange overjas. Hij is nog steeds de elegante, slanke bon-vivant.

‘En Isaïc,’ vervolgt Anatole, ‘ook in ons stamcafé zien we je niet meer. Je schijnt de schouwburg hoger te stellen.’

Isaïc heeft opeens behoefte aan wat gezelligheid en een gesprek.

‘Ja Anatole, je hebt gelijk. Het is zo vreemd: men doet niets en heeft tijd te kort. En nu ik je hier zo tref, zal ik meteen mijn zoenoffer brengen en daarom nodig ik je op staande voet uit voor een déjeuner in het Zuid-Hollands Coffyhuis.’

Anatoles ogen twinkelen van plezier en hij kijkt over de schouder van Isaïc naar twee knappe vrouwen, die uit de hoeken harer ogen naar de slanke Fransman lachen.

Hij pakt Isaïc onder de arm en dan gaan beiden naar de Korte Hoogstraat om hun apéritif in het ‘Zuid’ te gebruiken en hun huishoudens door een kruier te laten berichten, dat drukke bezigheden hen nopen tot een korte maaltijd in de stad in plaats van, zeer tot hun spijt, naar huis te kunnen komen.

Zo flaneren Isaïc en Anatole naar hun stamcafé.

‘Isaïc,’ zegt Anatole, ‘ik heb de laatste tijd rare mensen ontmoet en heb mij er perfect mee geamuseerd. Ik vind jullie uitvinding

om landverhuizers over Rotterdam te leiden buitengewoon geslaagd, want het breekt de dagelijkse sleur. Raad eens, wat ik onder je transitie heb gevonden? Een grootvorst, een generaal, een balletdanseres, dozijnen Polen, een Kozak en het mooiste, Isaïc, een rabbi met een nieuwe nuance in een oude godsdienst.'

Isaïc kijkt Anatole van terzijde aan en vraagt:

'Ben jij bij die wonderrabbi uit Lublin geweest?'

'Wonderrabbi? Welnee!' lacht Anatole, 'daar ziet hij helemaal niet naar uit.'

'Dan moet het laatste transport wel veel bijzonders bevatten,' zegt Isaïc nadenkend, 'want ik ben daar wel geweest.'

Ze zijn nu bij het restaurant gekomen; het afgeven van hun garderobe en de gezellige drukte om een plaats te vinden onderbreekt hun gesprek. En nadat zij met veel zorg hun maaltijd hebben samengesteld en het apéritif is gebracht, hervatten zij het gesprek.

'Zo, Isaïc, dus jij hebt een wonderrabbi gevonden,' begint Anatole, met beide ellebogen op de tafel leunend en de handen genoeglijk wrijvend. Hij kijkt daarbij onderzoekend de zaal rond op zoek naar bekenden of gebeurtenissen.

'Ja, Daumer, en een rare ook,' antwoordt Isaïc en hij vertelt Anatole zijn wedervaren met Bennie Alter en Mordechai ben Josua.

Inmiddels wordt een heerlijke kippensoep opgediend, die beiden zwijgend genieten, doch direct daarna vraagt Isaïc aan Anatole naar zijn belevenis.

'Kijk, Isaïc, mijn rabbi is een kolos van een kerel in Russische boerendracht, die de hele dag pijpen rookt en God en de hele wereld becritiseert. Hij propageert een leer, die begint in de hof van Eden met een ploegende, maaiende Adam. De mens moet volgens hem niet te veel boekjes lezen en vooral niet te veel oude boekjes en in het geheel geen oude geschiedenis leren. Hij moet zorgen, dat hij zo goed mogelijk leeft, zeer goed eet en drinkt en woont en veel kleren heeft en bovendien moet hij dan nog een hoop mooie dingen om zich heen hebben. En vooral niet zeuren en steunen, zegt hij, goed leven en genieten van het aardse; daarmee dien je God, die het de mensen met handenvol heeft toegeworpen en nu verwacht dat die mensen alleen maar zoveel verstand hebben, dat zij het oprapen en netjes verdelen.' 'Dat is het moeilijke: verdelen,' zegt Isaïc peinzend, 'dat zullen

de mensen onderling wel nooit geregeld krijgen. Er zal nog heel wat moord en doodslag plaatsvinden, al eer er een beetje orde in is.' Het gesprek wordt onderbroken door de komst van de kellner, die nu gekookte zalm met gesmolten boter serveert. Anatole en Isaïc moeten onwillekeurig glimlachen bij het gezicht van de schitterende schotel en Anatole kan niet nalaten op te merken dat de stellingen van de Russische rabbi veel aantrekkelijks bevatten. Zij worden, naarmate het déjeuner verloopt, beiden zeer toegewijde aanhangers van deze leer, vooral als achtereenvolgens nog braadvlees à la jardinière en gevogelte met compote worden opgediend.

Anatole revancheert zich tijdens de maaltijd met een heerlijke witte en rode bordeaux en koffie met likeur tot slot. Beiden zijn meer dan verzadigd. Het is een mijmerende stemming, die geen gedachte toelaat aan ontberingen en gebrek, de machtige tegenspelers van de overvloed.

De werkelijkheid klopt echter weer bij hen aan door de komst van een oude man, die verlof heeft zijn kranten tijdens de maaltijd in het restaurant te verkopen. Onderdanig en beleefd schuifelt hij tussen de tafeltjes door, fluisterend zijn waar aanbiedend, met schichtige ogen naar de volle schotels kijkend, loerend naar de gérant of geen misprijzen op zijn gelaat verschijnt. Want dat kan hem zijn verlof kosten, een stuk van zijn broodwinninkje. Anatole is zeer mild gestemd, haast sentimenteel. Het brengt hem ertoe om in een jongensachtige opwelling de krantenman aan zijn tafel te nodigen en hem een eten aan te bieden. De oude man schrikt ervan en fluistert:

'Nee, nee, mijnheer. Laten de heren geen grappen maken.'

'Het is geen grap, mijn waarde,' zegt Anatole, 'ik neem het oprecht.'

'Mijnheer,' antwoordt de krantenman, 'ik geloof U graag en ik zou ook wel eens zo lekker willen eten, maar morgen, mijnheer, dan behoef ik niet weer binnen te komen, dat is vast. Ik word geduld, omdat ik mij netjes en onderdanig gedraag en dat is de grondslag van mijn boterham. Nee, heren, morgen bent U er niet en dan moet ik hier ook mijn kranten verkopen.'

Anatole en Isaïc kijken elkaar eens aan. Anatoles eerste schrede op het pad van de Russische rabbi is reeds een mislukking. De angst om dat te verliezen wat men reeds heeft, maakt uiterst

voorzichtig en onderdanig. Zal men dan medewerking kunnen verwachten van al die millioenen, die zo'n heel klein beetje bezitten, en tot een betere verdeling komen? Beiden voelen, dat het alleen zal kunnen beginnen bij hen, die niets hebben.

'Eet dan vanavond eens iets bijzonders,' zegt Anatole en reikt de oude man een ruime fooi, die deze eerst met zijn vereelde handen aanpakt, nadat hij schuchter heeft gekeken of geen kellner of gérant hem bespiedt. Dan legt hij opgelucht en met weids gebaar een courant op Anatoes tafel en schuifelt verder, zo goed mogelijk gewoon doende, maar met een popelend hart om deze dwaze, rijke oude heer.

De goede stemming is een beetje verloren, zodat Isaïc en Anatole besluiten het restaurant te verlaten.

Wanneer zij op straat staan in de tamelijk kille Meidag, beseffen beiden, dat de middag gebroken is. Het is te vroeg om naar huis te gaan, te laat voor zaken of bezoeken.

'Isaïc,' zegt Anatole plotseling, 'die wonder rabbi van jou, dat is je ware voor vanmiddag. Hij ziet direct aan ons, dat wij zelfvoldane burgers zijn waarboven hij verheven is en dat geeft hem voldoening, en wij met onze volle magen kunnen tegen een stootje. Zijn geringschatting doet ons niets door onze culinaire pantsering.'

'Dan gaan wij erheen,' lacht Isaïc. Het is vreemd; deze waardige, ernstige heer de Fuentes krijgt iets jongensachtigs onder de invloed van Anatole en zal soms dingen doen, die anders nooit bij hem opkomen of die hij als on hoffelijk verwerpt.

Beiden zijn deze middag te lui om te lopen en een rijtuig moet hen dan ook ter plaatse brengen.

Voor de verblijfplaats van de rabbi bezint Isaïc zich. Zijn gezond verstand heeft wederom de overhand; daarom zegt hij tegen Anatole:

'Zijn wij nu wel in de juiste stemming voor een God- en Schriftgeleerde; zullen wij ons niet een beetje slungelachtig voelen om zonder doel en voorbereiding binnen te vallen?'

'Isaïc, ga je deserteren?' vraagt Anatole, 'die stemming komt gauw genoeg, een doel heb ik ook en voorbereiding hebben wij Fransen niet nodig.'

Dan klopt hij Isaïc bemoedigend op de schouders en treedt binnen bij de wonder rabbi van Lublin.

Het is schemerdonker in de kamer waar niemand aanwezig is.

Als beiden enige ogenblikken nieuwsgierig rondgekeken hebben, gaat in de zijwand een deur open en een jonge schamel geklede Poolse Jood verschijnt. Hij heeft een knap intelligent gezicht. Zijn buiging is volmaakt. Met enigszins gebogen hoofd komt hij naderbij en vraagt in goed Duits: 'Zijn de heren van de politie?' 'O nee,' antwoordt Isaïc in gebroken Duits, 'wij zijn particulieren, die hun opwachting willen maken bij de wonderrabbi en hem enige vragen stellen.'

Zichtbaar opgelucht antwoordt de Pool:

'Onze meester is in gebed, willen de heren wachten? Ik zal onze rabbi dan vragen of hij U ontvangen wil.'

'Dat is goed,' antwoordt Isaïc, waarop de jongeman zich door de zijdeur terugtrekt.

Anatole doet inmiddels een ronde door de kamer. Alsof hij in een museumzaal is bekijkt hij geïnteresseerd en kritisch het meubilair. Dan bladert hij in enige op tafel liggende Hebreeuwse boeken, als stond hij voor een boekenstalletje zijn keus te doen. Isaïc drentelt wat op en neer en amuseert zich met het beschouwen van zijn vriend. Plotseling staat rabbi Mordechai ben Josua in de kamer. Hij is van buiten gekomen, terwijl Isaïc en Anatole hem door de zijdeur verwachtten. Zij zijn hierdoor enigszins verrast.

Rabbi Mordechai zet zich achter zijn tafel. Hij schijnt verheugd, dat hij achter deze borstwering is en door de zijdeur enige volgelingen als een argwanende lijfwacht het vertrek binnenkomen. Rabbi Mordechai kijkt Isaïc recht in de ogen en herkent hem. 'Het niets, dat nieuwsgierigheid heette blijkt een zaadje te zijn geweest. Het kiemde en reeds is het boven de grond,' zegt hij niet onvriendelijk tegen de Fuentes, in het Frans met Russisch accent. 'Het plantje zoekt de zon en werkt zich omhoog, ondanks de steen, die onhoffelijkheid heet,' antwoordt Isaïc ironisch.

Anatole wrijft zich de kin, terwijl hij vol aandacht de schermtseling die hem veelbelovend toeschijnt, volgt.

'Ieder dier besnuffelt het onbekende, zo doet ook de mens,' zegt de rabbi. Isaïc knikt begrijpend. 'Wat wilt U weten?', vervolgt de wonderrabbi, zich nu direct tot Anatole wendend. 'Hoe weet U, dat ik U iets vragen wil?', vraagt Anatole verbaasd. 'Veertig van mijn zestig jaren heb ik mensengezichten gezien en slechts zeer weinige zijn mij niet ontsloten geworden,' antwoordt de rabbi zacht.

Dan vraagt Anatole: 'Wat staat hoger, rabbi, leven voor de geest of voor het stoffelijke?'

'Al het leven, dat is alle geest en alle stof, komen van God. Er is geen verschil in waardering, indien men Zijn Werken dient,' is rabbi Mordechai's antwoord.

'Alle leven, alle geest en alle stof komen van God,' herhaalt Anatole langzaam voor zichzelf. Dan vraagt hij plotseling:

'Is kwaad leven?'

'Ja,' en de rabbijn kijkt Anatole doordringend en wetend aan.

'Is kwaad dus van God,' vraagt Anatole ironisch.

'Ja,' antwoordt de rabbi.

'Waarom rabbi?'

'Kwaad is de toetssteen van het goede,' verklaart rabbi Mordechai, 'hoe wil de mens zijn vooruitgang zien, als hij niet vergelijken kan. God schiep daarom het kwade.'

'Waarom koos de Schepper deze omweg, waarom schiep hij de mens goed en kwaad, in stede van in enen volmaakt?' vraagt Anatole verder.

Roerloos zit rabbi Mordechai ben Josua achter zijn tafel te midden van zijn stille leerlingen. Hij sluit de ogen en wuift langzaam met zijn rechterhand, alsof hij iets onaangenaams uit zijn nabijheid wil verjagen. Hij antwoordt:

'Dit was de vraag van duizenden die gestorven zijn. Het zal de vraag zijn van duizenden die komen gaan. Het antwoord kan alléén van God komen. Wanneer en door wie zal het Hem behagen te spreken? Gaat heen en bid voor Uw innerlijke rust.'

'Nog één vraag, rabbi,' zegt Anatole, die thans zeer ernstig is geworden. Het geeft zijn intelligente, knappe gezicht een bijzondere bekoring.

'Zal het Opperwezen mij straffen voor deze vragen en voor mijn ironie?'

De rabbi opent de ogen en kijkt Anatole haast vrolijk aan.

'Nee, heer, God straft nooit! Hij waakt alleen angstvallig voor het evenwicht in al Zijn scheppingen, opdat niets de eeuwige baan verstoort.'

Dan staat de rabbi op. Stil en waardig knikt hij de beide mannen toe en verlaat de kamer door de zijdeur. Nadat hij vertrokken is, komt de Pool, die hen ontvangen heeft, met een open schaal op Anatole en Isaïc toe. Zwijgend leggen beiden er wat zilvergeld op en verlaten de barak.

‘Nu,’ zegt Isaïc, wanneer ze weer buiten zijn en langzaam het barakkenstadje verlaten. ‘Wij hebben weer een probleem meer in ons leven gekregen. Een wonderrabbi, die het kwaad ook van Goddelijke oorsprong verklaart en heel consequent mededeelt, dat het Opperwezen de gevolgen van Zijn schepping nooit bestraft.’

‘Het is heel goed mogelijk,’ antwoordt Anatole diep in gedachten. ‘Verklaar mij dat eens, Anatole, ik begrijp het niet.’

‘Dat is het juist, Isaïc. Ik voel voor zijn reïnering, maar duidelijk uitleggen kan ik het niet. Ik geloof, dat ik eerst nog eens te rade ga bij mijn rabbijn, de man van het goede leven. Misschien kan hij mij de verklaring geven.’

‘Wij zullen ons dan moeten haasten, want het transport vertrekt overmorgen,’ merkt Isaïc op.

‘Voor heden hebben wij genoeg, Isaïc. Laten wij morgen gaan en nu de dag besluiten met hedenavond een bezoek van jou bij Madeleine en mij. Zij zal ons zeker weer in het rechte dagelijkse spoor praten.’

Isaïc slaat de uitnodiging af; hij heeft plotseling lust om alleen te zijn, thuis op zijn plaats bij het venster aan de Maas en daar zijn gedachten te laten gaan.

De vrienden nemen vrij spoedig afscheid en spreken af, elkander de volgende morgen weer te ontmoeten bij het Oude Hoofd voor de morgenkoffie en daarna de rabbijn van Anatole ook eens op te zoeken.

Wanneer Isaïc thuiskomt beukt het leven met harde slag op hem. Hij vindt een radeloze, behuilde Jannetje; een versufte keukenmeid en twee muisstille ontdane dienstboden. Jannetje laat hem niet veel tijd tot vragen stellen, want het barst bij haar los: ‘Eli is weg.’

‘Eli is weg?’ vraagt Isaïc. ‘Eli is weg?’ Tamelijk ruw grijpt Isaïc Jannetje bij de schouder. ‘Wat zeg je Jannetje. Eli is weg, waarheen?’

Jannetje begint weer te huilen en kan geen woord uitbrengen. ‘Toe Jannetje, vlug, wat is er gebeurd?’ dringt Isaïc, met een door spanning versteend gezicht.

Dan komt hortend en stotend het verhaal, dat Eli niet is thuis gekomen om koffie te drinken en dat enige bedremmelde vriendjes zijn komen vertellen, dat zij samen met hem waren

gaan boomstamwippen op de houtvloten bij het Boerengat. Plotseling is Eli tussen de stammen te water geraakt en niet weer boven gekomen. De vriendjes zijn gillend weggelopen en hebben alleen gezien, dat mannen zijn komen toesnellen. Zij wisten niet wat er verder is gebeurd, omdat zij in één ononderbroken ren naar de stad zijn gevlucht en niet hebben durven omkijken. Jannetje heeft links en rechts burens gealarmeerd en is naar het Boerengat gesneld, maar daar was niets meer te zien. Isaac vraagt niet meer. Hij geeft Jannetje zijn wandelstok en hoed en beveelt op vreemde, harde toon om zijn slappe viltmuts en zijn lange reisjas. Tussen haar tranen door ziet Jannetje een geheel veranderde Isaac, een man met korte, driftige bewegingen, saamgeknepen lippen en gezwollen aderen aan de slaap. Zo heeft kolonel Isaac de Fuentes er soms uitgezien als het ging om leven of dood. Terwijl de Fuentes zijn jas toeknoopt, zegt hij onredelijk: 'Vier vrouwen in huis en nog geen zorg voor één kind.'

Jannetje schrikt zichtbaar en verstrakt. Prompt komt het bitse antwoord: 'Één zoon en een vader, die er nooit tijd voor heeft.' Fel kijkt Isaac Jannetje aan. Zij heeft het hoofd in de nek geworpen en hij ziet haar gezicht met de staalgrijze ogen, hard en uitdagend, waar een flits van haat en angst voor de eigen moed overheen trekt. Isaac draait zich nu plotseling om en is met enige grote stappen bij de voordeur, die met een harde slag achter hem dichtvalt.

De avond begint reeds te vallen. Met forse stappen loopt Isaac naar het Boerengat. Niets duidt op een drama, als hij ter plaatse is gekomen. Daar stroomt de Maas rustig in het schemerdonker; daar liggen de balken en de stammen in vloten aan de oever, onbeweeglijk en daar zijn enige kleine boten met eenzame vissers, die zich gereedmaken huiswaarts te roeien. Maar niemand is er in de omgeving die een inlichting kan geven. Volkomen doelloos stapt Isaac op een vlot, loopt er op tot de rand van het water en volkomen doelloos roept hij: 'Eli'.

Niemand antwoordt. Hij loopt weer naar de wallekant en beklimt de dijk. Het is nu vrijwel donker geworden en de gedachte maalt steeds door zijn hoofd, dat hij niets heeft bereikt, niets. Hij staart naar de stad, waar steeds meer lichten worden ontstoken en een grote verlatenheid komt over hem. Dan gaat hij rechts langs de dijk naar de kant van Krimpen aan de IJssel.

Jannetjes verwijt schiet hem te binnen; kwaadaardig wil hij het van zich schudden, maar het komt steeds terug en hoe langer hoe meer moet hij Jannetje gelijk geven. Hij heeft geen tijd aan zijn jongen besteed. Alles heeft hij voor hem over gehad. Alles wat maar voor geld te koop is, een vaste toekomst, een mooi huis, speelgoed, boeken, zorgzame vrouwen, alles voor zijn opvoeding; maar haast geen tijd van zijn eigen tijd heeft hij aan hem gegeven. En hij heeft zoveel tijd, Isaac de Fuentes, ondanks zijn vele beslommerende niemendalletjes en hij beseft dat nu, als de dood aan zijn deur wil kloppen. Hij snelt voort over de dijk, ergens moet een woning zijn en daar moet men hem bericht kunnen geven. Dat moet, dat moet, dreunt het door zijn hoofd. Hij zal ze schudden en slaan, alles zal hij kort en klein beuken, maar bericht moet hij hebben, het moet, het moet. Hij is door drift bezeten.

Eindelijk is daar een huisje aan de dijk. Bonzend dreunen zijn vuisten op de deur, die door een verschrikte dagloner wordt geopend. Een angstige vrouw is op de achtergrond zichtbaar. Isaac is hoogst nerveus en dat heeft invloed op zijn taal. Terwijl hij anders vloeiend Nederlands spreekt, zijn het nu enige hakkelende woorden, meest Franse, waarmede hij de goede man ondervraagt.

Hij behoeft niet veel te zeggen. Deze mensen weten direct, dat dit de vader is van het bewusteloze jongetje, dat hedenmiddag door enige boeren langs de dijk is gedragen. Zij praten ook niet lang. Zwijgend brengt de vrouw een stallantaarn, pet en jas van haar man en snel schiet de boerenknecht in zijn klompen. 'Kom mee, mijnheer,' is alles wat hij zegt en brengt Isaac naar een boer, die kortbij in de polder woont.

Op zijn klompen komt een forse man te voorschijn. De knecht meldt eenvoudig:

'Dat is hem, baas, de vader van de jongeheer,' en verdwijnt dan snel met zijn lantaarn in de vallende nacht.

De boer is van middelbare leeftijd, doch reeds zijn de haren vergrijsd, het gezicht gerimpeld. Zijn ogen staan ernstig onder de borstelige wenkbrauwen en er is diep verwijt in zijn stem, wanneer hij zegt:

'Gij zijt niet te vroeg, heer.'

'Ik was afwezig en heb het juist gehoord,' bitst Isaac en vervolgt dan zacht: 'Leeft mijn jongen?'

‘Ja, hij leeft, dank de Heer,’ antwoordt de boer en met de koppigheid van zijn stand vraagt hij weer:

‘Als gij er niet waart, waarom kwam dan geen van jouw mensen?’

‘Er waren alleen radeloze vrouwen, waar is mijn jongen?’

Zwijgend gaat hij voor naar de opkamer, waar in een groot boerenbed onder dekens en dekbed, Eli ligt. Zijn ogen zijn gesloten, het gezicht is heel bleek, doodskleurig; en hij beweegt niet. Bij het bed zit de boerin en aan het voeteneinde staat de huismeid.

Als Isaïc het bed nadert, staat de boerin op om plaats te maken voor de vader. Zwijgend, steeds starend naar zijn zoon, zet Isaïc zich langzaam op de vrijgekomen stoel, nauwelijks durvend te ademen, terwijl de tranen hem in de ogen springen.

Deze stille tranen roeren de boerin diep, want met schorre stem en zenuwachtig friemelende handen zegt ze stuurs:

‘Hij zal het halen, heer, heeft de dokter gezeed, hij heeft veel water binnen gekregen en dat is hem slecht gekomen.’

Isaïc knikt zonder haar aan te zien en blijft staren naar zijn zoon. De boerin vervolgt:

‘Hij is voortdurend van zichzelf, maar da geet over, heeft de dokter gezeed. Hoe oud is hem, heer?’

‘Zeven,’ antwoordt Isaïc dof. Hij voelt onder de dekens en grijpt de steenkoude hand van zijn zoon. En dan is de gehele werkelijke wereld om Isaïc de Fuentes verdwenen. Hij ziet de drie bezorgde boerengestalten niet meer, die tevergeefs nog iets vragen en dan schuw de kamer verlaten. Hij ziet de prachtige Oud-Hollandse meubels in de opkamer niet, die van de welstand getuigen van deze boer. Hij voelt alleen de ijskoude hand van Eli en ziet zijn bleke, bewusteloze gezicht. En zijn leven, dat voorbij is gegaan, keert tot hem terug en toont zijn beelden. Zijn herinneringen dwarrelen dooreen; de tijd van het Consulaat, Rusland, de zwervtochten door de wereld, Ester, Jannetje, weer Ester en Jannetje; de geboorte van Eli. Hij beleeft het weer; de in barensweeën kermende Ester, die hem niet bij de geboorte aanwezig wil zien. Hij wachtte in de huiskamer, op en neer lopend als een dier in zijn kooi, zonder gedachten. Dan plotseling stilstaand met intense aandacht voor een beeldje, een meubel, een schilderij; dan weer ijsberend, gespannen luisterend naar de geluiden in de kraamkamer, biddend. Hij, Isaïc, de gedroste rabbijnzoon, biddend tot het Opperwezen. Dat Hij Ester zal

bijstaan, dat Hij haar zal helpen, niet om hem, maar om Esters wille. Hij beloofde aan het Opperwezen sommen geld. Geld beloofde hij voor de armen, voor de blinden, voor de behoeftige kraamvrouwen. Toen riep Ester om hem en hij ging. En zij wilde alleen even zijn hand vasthouden, de warme harde mannenhand. Die hand wilde Ester kussen en tegen haar wang vlijen, nu zij nieuw leven aan deze aarde gaat geven.

En zij keek naar hem op met angstige, zachte, grijze ogen. Hulpeloos, hulpzoekend als een hond, die sterven gaat. Dan moet hij de kamer weer verlaten, want zij wil niet, dat hij haar scheurend lichaam ziet. En haar bloed. Iedereen zou zij aan haar bed dulden, niet hem, Isaác de Fuentes, want zij schaamt zich voor hem.

Met het hoofd in de handen heeft hij verder gewacht op de verlossing, niet denkend aan Ester, niet aan het kind, niet aan zijn zaken, maar aan Rusland dacht hij. Aan stervende mensen, brandende hofsteden, aan de dood in velerlei vorm, maar niet aan Ester, omdat hij geen voorstelling had van het lijden en het gevaar waarin zij verkeerde. En nog zat hij er met vele gedachten, toen de baker hem breedlachend, alsof zij het kind zelf had gebaard, kwam roepen. Hij zag Ester weer met een klein, ingevallen gezichtje; hem opgelucht, tevreden toeknikkend en dan de ogen sluitend.

En dat lelijke gerimpelde mensje in het wiegje was zijn zoon, die hij Eli noemde. Naar zijn vader, die hem had afgezworen en in treur over hem had gezeten.

Nu ligt Eli hier bijna verdronken. De jongen, waarvan hij hield, maar die hij nog niet hartstochtelijk lief heeft gehad, omdat zijn gevoelens te veel verdeeld zijn over ambities, liefhebberijen, het eigen ik, de herinneringen aan een egocentrische vrijgezellentijd.

En nu breekt ze pas door, de liefde voor zijn zoon. Nu eerst als de Schepper en Bestuurder der wereld hem met harde hand wakker schudt in de avondschemer van zijn leven. Isaác bidt in het Hebreeuws gebed na gebed, zonder samenhang met wat er gebeurd is. Hij bidt in de taal van een oeroud volk, dat zijn Enige en Eeuwige God altijd trouw bleef ondanks zijn afdwalingen en loslaten der wetten. Isaác voelt een milde rust over zich komen en de hand van zijn zoon wordt warm van wederkerend leven.

Vroeg in de morgen rijdt de boer, gekleed in zijn beste zwart in een sjees met dubbel span paarden naar Rotterdam om een vermoeide en verhuilde Jannetje uit haar nachtwake te verlossen. Hij brengt haar de goede tijding van het behoud van jongeheer Eli en met welgevallen rusten zijn blikken op de knappe vrouw. Hij maakt zich breed, beschermend en gewichtig. Hij voelt zich in zijn goede kleding, met zijn stevige sjees en het prachtige span, de rijke boer, vrij op zijn grond en meester over vele knechten.

Ook is hij hoffelijk en hij weet het. Maar de valiezen, die Jannetje mee zal nemen, gevuld met kleren voor Eli en haarzelf, tilt hij niet in de sjees, nee hij geeft alleen aanwijzingen hoe ze te leggen aan de zwoegende dienstmeisjes. Wel helpt hij Jannetje instijgen en hij wil niet kijken naar haar mooie benen die tot de kuiten te zien zullen zijn bij het instappen, maar hij doet het toch. En tijdens de rit naar zijn hofstede zit hij kaarsrecht met gepresenteerde zweep en kijkt vele malen naar de babbelende, opgeluchte vrouw en zijn gedachten zijn zondig. Hij worstelt met de duivel en overwint hem niet. Het bloed bruist door zijn aderen en hij voelt zich opnieuw jong en voor het eerst in zijn leven is er spijt, als hij het span het erf op drijft. Jannetje installeert zich op de hoeve, want de boer heeft Isaïc nadrukkelijk gezegd, dat Eli de hofstede niet mag verlaten alvorens hij geheel hersteld is en de dokter begroot de tijd op een week. En omdat de boerin het druk heeft, is Jannetje nu gehaald en allen zijn tevreden met deze oplossing.

De volgende dag rijdt de boer Isaïc naar de stad terug. Onderweg wil de Fuentes het gesprek brengen op betaling van de gemaakte kosten, doch de boer heeft met strenge blik en woorden Isaïc duidelijk gemaakt, dat men naastenliefde en Christenplicht niet moet omzetten in geld. Hij wenst niets te aanvaarden dan de vriendschap van mijnheer de Fuentes en zijn zoon.

Isaïc heeft geen aard in zijn huis, nu Eli en Jannetje weg zijn. De dienst wordt door de meisjes verricht, of Jannetje er was, doch de sfeer is weg. Hij heeft geen geduld om op zijn lievelingsplekje bij het venster te zitten. Zijn sigaar smaakt hem niet en hij dwaalt rusteloos door zijn huis.

Hij is op Eli's kamer, alles betastend en bekijkend en hij zit er zelfs een uurtje doelloos voor het venster. Ook is hij op Jannetjes kamer gegaan; nog nooit is hij er geweest sinds Jannetje

er bezit van nam. Hij kijkt er rond, neemt potjes en reukflesjes ter hand en zet ze afwezig weer neer; strijkt achteloos over de beddesprei, bekijkt enige miniatuur familieportretten. Dan opent hij een deur, Jannetjes kast. Een reuk komt hem tegemoet. Het is Jannetjes zachte parfum, die uit haar kleren geurt. Het maakt hem onrustig en een heftig verlangen naar haar thuiskomst welt in hem op. Hij zou nu direct wel terug willen naar de boerderij, in Jannetjes nabijheid en naar Eli, die hij vreemd genoeg voelt als een zoon van Jannetje en niet van Ester. Ester. De gedachte aan haar naam verdringt zijn verlangens; en snel sluit hij de kastdeur.

Hij verlaat Jannetjes kamer en gaat ineens het huis uit, terloops de keukenmeid mededelend, dat zij niet met het avondmaal op hem moet rekenen. Zijn gang is naar het kantoor van Piet van Sliedrecht op de Wijnhaven.

Zijn komst brengt enige opschudding, want het ongeval van Eli is in de stad bekend geworden en alleen enkele van Isaäcs burens weten, dat het goed is afgelopen.

De commiezen en de klerken dringen om hem heen, belust op bijzonderheden, teleurgesteld, dat het geen drama is geworden en verheugd dat het goed is afgelopen.

Piet van Sliedrecht komt groot en machtig uit zijn privé-kantoor. Zijn sterke hand pakt zijn compagnon onder de arm en leidt hem naar binnen, zijn personeel berovend van een welkome onderbreking in hun dagelijkse arbeid.

‘Zo, de Fuentes, ik heb gehoord, dat je zoon er door gerold is. Overigens moet je die dingen niet zo zwaar nemen. Ik heb, geloof ik, tweemaal in de Maas en driemaal in de Leuvehaven gelegen en je ziet, ik ben er nog. Zo worden ze vertrouwd met het water, waar ze later de kost vandaan moeten slepen. Hoe is het met hem? Ik hoop geen longontsteking of zoiets,’ voegt hij er toch bezorgd aan toe.

‘Nee, Van Sliedrecht, maar veel vuil water naar binnen gekregen en de tijd zal leren of hij er nadeel van heeft.’

‘Nou, wij drinken op de goede afloop,’ en vol plezier schenkt hij twee glazen jenever in, want het is Piet een oprechte vreugde dat hij een gelegenheid gevonden heeft om een extra borrel te kunnen nemen.

Dan zegt hij:

‘Het transport is gisteren uitgevaren, alles is goed en op tijd

gegaan en als de reis zonder ongelukken verloopt, hebben wij een aardige stoot gemaakt.'

Behaaglijk trekt hij aan zijn gouwenaar en vervolgt achteloos: 'Wij hebben een beetje gedonder gehad met een goede kennis van je: Jacob Davidson.'

'Moeilijkheden met Davidson?' vraagt Isaïc verwonderd, 'hoe is dat mogelijk?'

'Het is een beroerde zaak, de Fuentes, je zult er eens heen moeten gaan, want onze schuld is het werkelijk niet. Kijk eens, Davidsons zoon heeft zich aan boord verstoken en is mee uitgevaren naar Amerika. Daar kunnen wij toch niets aan doen, wat jij? Het nadeel is nog, dat wij hem de kost moeten geven, als de kapitein hem in Engeland niet afzet.'

Isaïc kijkt Piet enigszins afwezig aan en mompelt:

'Jozef uitgeknepen? Dat is een zware slag voor de man. Zoiets kan ik nu goed begrijpen.'

'Klets,' driftigt Van Sliedrecht, 'een jonge borst, die de wereld in wil, dat is toch geen doodzonde of een abnormaliteit. Zijn jij en ik bij moeders pappot gebleven?'

'Nee, Piet, maar onze vaders waren anders dan Jacob Davidson. De jouwe was een keiharde en die wilde keiharde zoons en de mijne was een eigenwijze stijfkop, die mij per omgaande als zoon afzwoer en zo zijn dierbare innerlijke rust herstelde. En bovendien meende een Gode welgevallig werk te hebben gedaan.'

'Als Davidson zijn zoon niet aan de wereld heeft willen afstaan, dan is nu het Oppervezen tussenbeide gekomen en heeft hem met geweld genomen en daar doet Het goed aan, want met zoveel boekjesstudenten komen wij er niet. God, wat is het slecht verdeeld. Jullie soort vaders krijgen zoons en dan wordt het een probleem en mijn soort, die ze broodnodig heeft, blijft kinderloos. Als het mijn zoon was geweest, de Fuentes, dan had ik uitbundig plezier gehad en met hem gepronkt.'

'En wat doet Davidson?' vraagt Isaïc.

'Eerlijk, de Fuentes, ik weet het niet. Ik ben gevlucht voor die jammerende man. Maar ja, ik vond het toch ook vervelend voor hem en zou graag zien, dat je namens onze firma erheen ging.'

Ze blijven nog een korte tijd op kantoor, want Piet van Sliedrecht vraagt Isaïc advies in enige Franse zaken en is blijkbaar

prettig gestemd over de raadgevingen, die zijn zelden aanwezige compagnon hem geeft.

Bij het afscheid vraagt Van Sliedrecht, hem eens thuis te bezoeken, als Eli genezen zal zijn.

Isaïc heeft geen rust alvorens hij Jacob Davidson zal hebben bezocht en ondanks het feit dat de laatste dagen vol van allerlei zijn geweest, begeeft hij zich die middag nog naar de kleine kerkvoegd in zijn nieuwe woning in de Wagenstraat.

Jacob ontvangt hem met een zo grote treurigheid, dat Isaïc er stil van wordt en het gevoel heeft een sterfhuis te betreden. Het was een grote slag in Jacobs leven. Langzaam is het feit van Jozefs vlucht hem geopenbaard geworden. Eerst verliep het tijdstip, waarop Jozef placht thuis te komen, zonder aandacht. Toen verliep het eerste half uur, de eerste schuchtere ongeruste vraag van Rebecca en het geruststellende antwoord van Jacob. Er ging meer dan een uur voorbij en de vraag van Rebecca was nu bezorgd en het antwoord van Jacob werd onzeker. En nog een uur ging voorbij, waarin Rebecca vele malen naar het venster liep en Jacob ongerust in de straat is gaan staan en links en rechts heeft uitgekeken. Om negen uur des avonds pakte een woeste angst Rebecca en zij wilde de stad in om navraag te doen. Maar Jacob heeft gezegd rustig te zijn; hij heeft haar zelfs bevolen thuis te blijven, want hij, de man en vader, ging op onderzoek uit.

Deze tocht zal Jacob nimmer vergeten. Het hoofd der school wist van niets en verwees hem naar een schoolvriend van Jozef. Deze vertelde hem, dat Jozef plannen had om te gaan varen en Jacobs hart stond een ogenblik stil in zijn benauwde borst. De schoolvriend wist ook het adres van een kroegbaas, die voor de reders aanmonsterde en waar Jozef eens was geweest.

Dapper heeft Jacob Davidson zich erheen gehaast; hij heeft zich door het lawaaiige en lachende varensvolk moeten wringen om over de toeg de kastelein te kunnen ondervragen.

Deze heeft niet veel tijd voor hem over gehad en hem afgesnauwd met de mededeling, dat hij zijn zoon niet had gemonsterd. Maar er was een halfdronken varens gast, die Jacob vertelde, de jongen aan boord van het landverhuizersschip te hebben gesmokkeld en dat hij zich nu hier van het verdiende geld heerlijk bedronk. Hij lachte terwijl zijn zware handen van pret op Jacobs schouders

bonkten. Hij dronk hem toe en vroeg of hij nog meer zoons kon weg helpen.

Hij ging in zijn dronkenschap zover om geld te eisen van de vader, omdat hij het veel te goedkoop had gedaan.

Het is Jacob onduidelijk geweest hoe hij uit de kroeg is gekomen. Hij kon niet bij de deur, want de gasten drongen hem terug en de dronken matroos trok hem met zijn gorillahanden steeds weer naast zich op de bank. Maar hij heeft nog een vage herinnering aan een opgedirkte waardin, die zijn bedrongenheid had gezien. Deze vrouw heeft de zeeman hardhandig van Davidson gescheiden en Jacob naar buiten geloodst met een bemoedigend knikje en een klapje op de schouder.

Het landverhuizersschip. Hij is naar de ligplaats gerend, nachtblind, struikelend over stoepen en zich bezerend aan muren en bomen, door hei-geroep van passanten weerhouden om in het water te lopen. Maar het schip was er niet meer. Een verlaten kade, een kabbelende, onheilspellende donkere rivier, klotsend tegen de beschoeiing.

Hoe lang hij er gestaan heeft, weet Jacob niet.

Bij de synagoge aan de Boompjes gekomen, heeft hij er even stil gestaan en een strijd met God schoot in zijn gemoed. God, zijn Toeverlaat, zijn Steun, zijn Alles en Alles, heeft hem verlaten, hem, Jacob Davidson, die zo zijn best heeft gedaan. Heel zijn leven. Hij dwaalde verder langs de oude havens, zoekend en vragend naar een antwoord voor deze straf, die zijn God hem weer had opgelegd.

‘Wat is het dan geweest, O Heer, was ik niet gelovig in Uw Almacht, was ik niet trouw aan Uw eredienst, was ik niet milddadig, niet zedig, niet eerlijk in wandel en handel? Was ik geen goede man en vader? Geef mij toch antwoord, O God, O God in de Hemel, geef mij toch antwoord; hetzij goed of slecht want ik buig mij voor Uw Almacht!’

Hij tast zijn gehele leven af en vindt geen fout. Maar dan antwoordt het Opperwezen aan Jacob, zoals Hij het de aartsvaders heeft gedaan: ‘Jacob, Jacob,’ roept een Stem in hem en Jacob antwoordt in de stormachtige wind, prevelend in het Hebreeuws: ‘Hier ben ik.’

En de Stem gaat voort:

‘Waarom vraagt gij, Jacob! Ik ben de Eeuwige, Uwe God, Ik heb U gegeven en Ik kan U ontnemen naar het Mij goeddunkt.

Herinner U, Jacob, hetgeen Ik gesproken heb tot Mozes, Mijnen knecht: Ik, de Here Uw God, ben een ijverige God, die de misdaad der vaderen bezoekt aan de kinderen, aan het derde, aan het vierde lid dergenen, die Mij haten; en doe barmhartigheid aan duizenden dergenen, die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden. Hoort, Jacob, Uwen God is Het oordeel en Ik zal U niet openbaren Mijne bezoeking, noch Mijn zegen op Jozef, Uwen zoon.'

Leegte is om Jacob Davidson. God heeft gesproken. Met hem, Jacob, zoals met Abraham, Isaïc en Jacob. En de kerkvoogd ijlt naar huis, naar Rebecca.

Hij vindt haar thuis met grote, angstige, betraande ogen en hij kan geen woord uitbrengen om zoveel leed. Moeizaam spreidt hij de armen, met gebogen hoofd 'neen' schuddend en zijn 'weg' is van een intense treurigheid.

Rebecca is opgestaan, zij heeft de handen voor de ogen geslagen en heftig huilend schokt haar lichaam. Dan laat het verzet in haar op en doet haar de armen met gebalde vuisten ten hemel spreiden, als om God dreigend aan te roepen.

Verschrikt is hij op haar toegelopen, zijn hand sluit haar mond, zijn gillend 'Rebecca' brengt haar tot bezinning en haar opstand vervloeit in een gierend schreien, het hoofd geleund tegen de tafelrand. Dat alles ziet Jacob aan, stil in zijn stoel.

Die avond sliepen beiden in met een gefluisterd 'wel te rusten', hand in hand, als twee gestrafte kinderen.

Isaïc de Fuentes is de huiskamer binnengegaan en heeft Rebecca stil de hand gedrukt. Bijna woordloos zitten zij op deze Meidag bij de lege haard.

Dan zegt hij:

'Jacob, is het wel zo erg, hetgeen er is gebeurd?'

Jacob antwoordt niet, hij denkt aan de woorden:

'Ik zal U niet openbaren Mijne bezoeking noch Mijn zegen op Jozef, Uwen zoon.'

Isaïc vervolgt:

'Als hij daar nu werkelijk terecht komt en een goed en welvarend mens wordt? Jozef is geen losbandige geest en het voorbeeld van zijn moeder en vader zal altijd bij hem zijn.'

'Als,' zegt Rebecca, wiegend met haar hoofd, 'als... Hoevelen verworden door een nieuwe omgeving. *Als*, mijnheer Isaïc, *als*, dat is zo'n vreemd woord.'

Isaïc de Fuentes praat en praat om de beide mensen het idee uit het hoofd te brengen, dat hun zoon in den vreemde ten onder zal gaan. Hij haalt talloze voorbeelden aan en vertelt van zijn eigen begin. Het helpt ook niet, dat hij hen erop wijst, dat zij nog meer kinderen hebben, want halsstarrig komen zij steeds terug op Jozef.

Isaïc heeft hen dan nòg eens gewezen op hun andere kinderen en hen er haast ruw aan herinnerd, dat ook deze rechten hebben en thans gevaar lopen door de koestering van een vermeend verdriet te worden verwaarloosd.

Rebecca heeft hem vreemd vijandig aangekeken en zonder nog een woord te zeggen heeft zij de kamer verlaten, het aan de hulpeloze Jacob overlatend dit gesprek te beëindigen.

Isaïc is niet lang meer gebleven. Hij heeft Jacob bemoedigend op de schouder geklopt en gezegd:

‘Als de eerste brief komt, dan spreken wij elkaar nader!’ en is daarop heengegaan. Geen woord heeft hij gezegd van het ongeval met Eli.

Anatole heeft de afgesproken morgen in het Zuid-Hollands Coffy-huis tevergeefs gewacht op de Fuentes en ongeduldig, boos en niets vermoedend omtrent de reden van Isaïcs wegblijven, is hij naar de haven getogen, omdat hij zich nu eenmaal in het hoofd heeft gezet zijn Russische rabbijn nog eens te spreken. Hij heeft hem weergevonden in het barakkenkamp en de pijprokende reus heeft hem begroet als een oude bekende.

Er gebeurde verder iets wonderlijks. De Rus gaf hem vrijwel bij het begin van het gesprek te kennen, dat hij er voorlopig niet aan dacht door te reizen naar Amerika, maar eerst eens hier in Holland ging leven en rondneuzen. Het leek hem een best land. Waarom zou hij in den vreemde, weliswaar in een ander kleed, direct weer in zorg en armoede beginnen?

Anatole heeft hem gevraagd, waarvan hij dacht te gaan leven in deze stad, waar de bevolking de dood heeft aan nietsnutten. ‘Weest onbezorgd, heer Consul,’ heeft de Rus hem gezegd, ‘men wil zich de eerste tijd met mij amuseren en daar heeft men geld voor over. En de eerste, die dat doet, zijt gij, mijnheer de Consul.’

Verbaasd heeft Anatole hem aangekeken en geheel sprakeloos heeft hij de rabbijn horen voortgaan:

‘Gij gaat mij nu uitnodigen om enige dagen Uw gast te zijn, en ik wil honderd gulden van U lenen, welke ik U wel nooit zal terugbetalen.’

Anatole is in de lach geschoten en heeft de Rus vormelijk uitgenodigd zijn gast te zijn en hem vreemd genoeg veertig zilveren rijksdaalders geleend. Hij heeft geen spijt gehad van zijn uitnodiging, want de rabbijn heeft zich ontpopt als een weliswaar sluwe, maar ontwikkelde man, die zeer belezen is en een heldere kijk op de structuur van deze wereld schijnt te bezitten.

Madeleine heeft, eerst mokkend, de vreemde en vuile gast zijn kamer gewezen en toen de arme Anatole een uur lang ononderbroken haar mening gezegd over zijn dwaze invallen. Zij is deze monoloog begonnen met de rabbijn, maar na vijf minuten was zij bij Isaïc de Fuentes en bij al de vrienden van haar man en zijn familie terechtgekomen.

Anatole heeft het zwijgend aangehoord; ineengedoken in zijn stoel gezeten, zijn houding voor zulke strafgerichten. Hij weet, dat wanneer zijn familie de revue gaat passeren, ook het einde nadert. Met zijn achterneef en diens amourettes eindigt Madeleine even plotseling als zij begonnen is, niet vermoed, maar bevredigd. Anatole staat niet op, hij blijft in zijn speciale houding, want hij weet uit jarenlange ervaring wat komen gaat.

Madeleine kijkt hem dan plotseling aan, schijnt hem weer te herkennen als haar man, de eeuwige grote jongen. Ze pleegt dan op te staan, hem over zijn haar te strijken en zijn uitgedoofde sigaar aan te steken. Zij geeft hem dan ook iets te drinken naar de tijd van de dag, zoent hem heftig en Anatole zal verder op een zijner lievelingskostjes kunnen rekenen.

En zo is het ook nu weer gegaan. De speciale schotel bestond uit gebraden poularde, waarvan de Rus er één geheel heeft opgegeten, waarna hij dromerig en melancholiek naar zijn gastvrouw heeft gekeken. Dat er vrouwen met zulk een kookkunst bestaan, is voor hem een openbaring en toont hem een groot gemis in zijn leven.

Madeleine, de praatgrage, is ook goede vrienden met de rabbijn geworden. Hij heeft de aanvankelijk slechte indruk direct al weten weg te werken door gewassen en met verzorgde baard aan de eerste dis te verschijnen. Ook heeft hij een schoon Russisch overhemd aangetrokken, zijn laarzen opgewreven, en zo heeft hij zijn gastvrouw alle eer trachten te bewijzen. Bovendien

spreekt hij vloeiend Frans, wat Madeleine bijzonder vertedert. Hij heeft veel te vertellen en schijnt een bijzondere slag te hebben om met vrouwen om te gaan, zodat Madeleine nu ook van harte de uitnodiging van Anatole herhaalt om voor enige dagen hun gast te zijn. Deze enige dagen worden echter weken en tot grote verwondering van Anatole en Madeleine verveelt hij hen niet. Ondanks zijn bijzondere opvattingen, blijkt hij toch een bescheiden man te zijn met weinig behoeften en wensen. Bovenal echter trekt zijn altijd opgewekt en zonnig humeur en zijn bereidwilligheid om iets te doen voor anderen. En zijn zucht om altijd iets te leren uit gesprekken, zelfs uit dat met een kind, waarvoor hij een aandacht heeft als voor een volwassene.

Hij heeft zijn nieuwe omgeving ook goed beoordeeld, want talrijk zijn de uitnodigingen, die de vriendenkring van Anatole tot hem heeft gericht en de kinderlijke man heeft met groot genoegen uitgerekend, dat wanneer hij systematisch de logeerpartijen afwerkt, hij wel ruim een halfjaar onderdak en voeding zal hebben.

Anatole wijst hem er echter op, dat zijn methode, om door geldleningen à fonds perdu in zijn financiële behoeften te voorzien, in dit land moeilijk te verwezenlijken zal zijn. Madeleine schaft raad. Ze weet nog wel niet van de lening van honderd gulden, maar haar intuïtie zegt, dat vandaag of morgen de arme Rus wellicht bij hen zal aankloppen en tegen deze idee komen alle, in Madeleine gereïncarneerde, rentenierende Franse voorouders in opstand.

Zij zegt hem, dat hij een beroep moet gaan uitoefenen en ze zegt hem ook welk: tolk en leraar in de Russische talen.

Rabbijn Lachowitzky is plotseling vol enthousiasme en zou onmiddellijk willen beginnen. Maar wanneer hij met zijn gastvrouw tot de slotsom komt, dat hij geen sou heeft om te kunnen beginnen – want men moet het toch even kunnen uitzingen –, dan is hij ook ineens geweldig treurig. Madeleine heeft dan een harde strijd met zichzelf gestreden en Lachowitzky een lening van vijfhonderd gulden uit haar privé-vermogen aangeboden met het uitdrukkelijke beding niets, maar dan ook niets hiervan, aan haar man te vertellen. Als goede en zuinige Française doet zij het echter niet zonder ontvangstbewijs en een rente van drie procent, maar daar is niets tegen; men kan goede vrienden zijn en toch zakelijk. De dankbaarheid van de rabbijn is niet te be-

schrijven en hij heeft beloofd haar oudste zoon Russisch te leren, al duurt het tien jaar. Beiden hebben toen geglimlacht. Madeleine omdat zij weet, dat Lachowitzky nooit tien jaren hier zal blijven en de rabbijn bij de gedachte, dat beide echtelieden geld hebben geleend aan dezelfde persoon en het onder geen beding voor elkaar zouden willen weten.

Na een kleine maand is de dag gekomen, dat Lachowitzky zal vertrekken en zijn intrek nemen in een gehuurde kamer bij een familie in de Oppert. Die laatste avond zal feestelijk zijn en Madeleine heeft weer een gebraden poularde voor dit afscheidsdiner op haar programma genomen.

Op deze dag is het, dat Anatole zijn vriend Isaïc de Fuentes op het Steiger bij de Korenbeurs in het oog krijgt. Dreigend met zijn stok in de lucht zwaaiend, komt Anatole op hem af, en bijt hem toe: 'deserteur!'

'Wee hem, wanneer liefde verkeert in haat,' antwoordt Isaïc en Anatole schiet in de lach.

'Isaïcje, Isaïcje, mijn jongen, waarom heb je je woord gebroken? Wanneer je stam- en naamvader dat had gedaan, dan was noch Mozes noch Christus er geweest en we liepen als heidenen hier rond. Is dat nu een voorbeeld aan de wereld?'

'Ik heb mijn woord moeten breken, omdat mijn jongen op de middag, dat wij heerlijk zaten te eten, in het water spartelde en voor zijn leven vocht. De hele stad weet het, maar niet Anatole Daumer, de man van duizend en een nieuwtjes, die hem interesseren.' Isaïc heeft zich enigszins opgewonden en daarom is zijn antwoord scherp.

'Wat? Eli haast verdronken en je beschuldigt mij van opzettelijke negatie? Isaïc de Fuentes, je bent mijn beste vriend, maar ik geloof, dat dat verleden tijd gaat worden.'

Beiden wandelen zwijgend over de Grote Markt en voor het standbeeld van Erasmus stilstaand, zegt Isaïc ernstig:

'Wist je het werkelijk niet, Anatole?'

'Nee, parole d'honneur.'

Het is voldoende voor Isaïc om deze kwestie als afgedaan te beschouwen. Hij vertelt zijn vriend alleen nog de bijzonderheden en de spontane Daumer rust niet, voordat hij bij de beroemde banketbakker in de Hoogstraat enige lekkernijen voor Eli heeft gekocht en deze met beslistheid aan Isaïc ter hand heeft gesteld. Bij het afscheid nodigt Anatole zijn vriend voor het diner uit,

doch Isaïc weigert, want hij heeft zich voorgenomen veel meer thuis te zijn ter wille van Eli en omdat dit voornemen nog jong is, kan het met vastberadenheid worden uitgevoerd.

De Fuentes nodigt nu echter op zijn beurt zijn vriend uit om hem eens op een avond te komen bezoeken met zijn beschermeling, welke uitnodiging Daumer met graagte aanvaardt.

Het duurt enige maanden al eer het bezoek plaats vindt. Het is reeds herfst geworden, als Isaïc een kruier met een herinneringsbriefje voor deze uitnodiging naar het huis van de consul stuurt. Het zijn veelbewogen maanden geweest voor de Fuentes. Allereerst heeft Piet van Sliedrecht met kracht en voortvarendheid de verdere omzetting van het bedrijf in zeil- op stoomvaart ter hand genomen en zijn compagnon moeten verzoeken enige reisjes naar de scheepsbouwers in Engeland te ondernemen, om deze tot spoed aan te manen.

Isaïc heeft zich van deze plicht getrouw, doch zonder enthousiasme gekweten, hij houdt niet van zeereizen en tijdens de dan immer aanwezige zeeziekte stelt hij zich voortdurend de vraag waarom hij toch een beroep heeft gekozen dat met de zee in verband staat en waarom hij niet op andere manier zijn brood kan verdienen.

Ook heeft hij een reis naar Le Havre gemaakt. De oude reder, Esters vader, was gestorven en de gehele nalatenschap is aan Eli gekomen. Het is een groot vermogen, veel meer dan vermoed werd. De oude heer had zich steeds armer voorgedaan dan hij was en daardoor rustig en onbezorgd kunnen leven. De Fuentes heeft dit vermogen opnieuw moeten beleggen.

Hij wilde het doen in de rederij van Piet van Sliedrecht. Doch deze weigerde tamelijk bot. Hij had geld genoeg in de zaak en wilde er graag de baas in blijven.

Isaïc heeft nu solide staatsfondsen gekocht en een klein gedeelte in de lakenhandel van Jacob Davidson gestoken. Nog steeds worstelde de kerkvoogd met financiële moeilijkheden.

Jacob was weer halsstarrig en smulde in zijn opkomende godsdienstwaan van de kastijdingen, die, naar hij meende, de Schepper hem toediende. Rebecca, die een vage, schuchtere twijfel aan de hemelse rechtvaardigheid heeft gekregen, handelde energiek voor hem en aanvaardde met graagte deze deelneming, die hun maatschappelijke positie nagenoeg zou herstellen.

Het is nu zo in den huize Davidson geworden, dat Rebecca de zaken voert en Jacob zich meer en meer met de studie der heilige boeken en de kerkzaken bezighoudt en dit schijnt goed te passen bij hun beider geestesgesteldheid.

Ook is er de gebeurtenis geweest met Jannetjes zuster. Met een der retourschepen van Piets rederij is de zuster met zes kinderen uit Amerika teruggekomen.

Deze familie woont sinds enige tijd op het Westnieuwland en de vrouw drijft een zaak in zuivelproducten, waarvoor Jannetje het kapitaal tegen bescheiden rente heeft geleend.

Zij was naar Amerika gegaan met haar man en kinderen en zij hadden land toegewezen gekregen in het verre Westen van de Staten. Vol moed en werklust hadden zij dit ontgonnen. Toen de eerste moeilijke jaren voorbij waren, kwamen de verbeterde opgejaagde Indianen in opstand en overstroonden het pas opengelegde gebied.

Als versteend heeft Martha de hofstede zien verbranden, het instortende dak bedekte haar man en zijn vijanden, de Indianen. Later hebben zij de verkoolde resten ter aarde besteld en daar, ver weg in de Staten, op een verwilderde ontginning, onder ruwe stenen en een houten kruis is een graf. Op het kruis staat geschreven:

‘Klaas de Niet stierf voor zijn gezin, anno 1842.’

Isaïc wacht zijn gasten in de zitkamer, die Jannetje met haast benauwende stiptheid voor een ontvangst in gereedheid heeft gebracht. Anatole Daumer komt als eerste.

‘Alles wel, Jannetje?, vraagt Daumer, ‘ook met je zuster en de kinderen?’

‘Over het geheel genomen wel, mijnheer, hoewel mijn zuster mij de laatste weken niet zo bevalt.’

‘Wat is er dan?, vraagt Isaïc enigszins kortaf. Hij merkt op, dat Jannetje hem nergens over gesproken heeft en op een eerste vraag van Anatole uitvoerig antwoordt. Jannetje is in deze dingen vreemd tegen hem geworden sinds het verhaal over haar leven. Ze zal tegen vreemden veel eerder vertrouwelijk zijn dan tegen hem. Jannetje antwoordt niet. Het is alsof zij niet spreken kan als Isaïc haar begint te ondervragen. Anatole wuift haast onmerkbaar met de hand naar Isaïc om hem te verzoeken te zwijgen en het vragen stellen aan hem over te laten.

‘Is ze ziek?, vraagt hij belangstellend.

‘Ik weet het niet, ze kan soms plotseling lange tijd voor zich uit staren. Ze staat dan ruw op en kijkt al maar in de verte. En vorige week kwam daar iets vreemds bij, mijnheer Daumer. Haar rechterhand hing slap langs haar lichaam en dan trok zij met haar vingers alsof zij een pistool omklemde en de haan spande. Het is beangstigend en alleen het roepen van haar naam brengt haar met een schok tot de werkelijkheid en tot zichzelf terug. Ik ben bang voor de toekomst,’ besluit Jannetje zacht. Anatole heeft Isaïc veelbetekenend aangekeken.

‘Je moet haar vragen naar een dokter te gaan,’ zegt de Fuentes vriendelijk. Jannetje haalt de schouders op.

‘Met welk doel, mijnheer de Fuentes, geen dokter zal haar kunnen doen vergeten wat zij heeft meegemaakt. Daar is geen hulp voor. Wij kunnen alleen hopen, dat het eerst na jaren zeer ernstig zal worden en zij tijd genoeg zal hebben gehad haar kinderen goed te verzorgen.’

De beide mannen zwijgen. Jannetje heeft juist gezien. Hier is geen genezing te verwachten, een behandeling zou misschien het ziekteproces nog versnellen.

Stil reikt Jannetje thee en koekjes en het is een verlichting als de klopper op de buitendeur haar wegroept voor de ontvangst van een nieuwe gast.

Het is de Rus Lachowitzky. Voorafgegaan door Jannetje, die tot zijn schouder reikt, komt de reus binnen, jongensachtig verlegen.

Het is een grote verrassing, dit weerzien van Lachowitzky en de Fuentes na zoveel jaren.

‘U?, is de verbaasde vraag van de Rus als hij naar Isaïc staart.

‘Ik, de Fuentes,’ is het korte antwoord.

Er heerst stilte. Anatole en Jannetje zien elkander ongerust aan, want de gezichten der beide mannen voorspellen niet veel goeds.

‘U wilt mij verontschuldigen, kolonel?’ vraagt de Rus.

‘Nee, dat wil ik niet.’

Wederom heerst er stilte, terwijl de beide mannen elkander met de ogen aftasten. Dan glimlacht de Rus en zegt zacht:

‘Na dertig jaar heeft het geen doel meer. Dan wordt het lachwekkend om het panorama van de geschiedenis met wraak te overzien. U was een goede Fransman en ik een trouwe Rus.’

‘Een en twintig doden staan te Uwen laste,’ beschuldigt Isaïc ruw.

‘Uw rekening wijst een verpuind dorp aan, geroofd vee en graan, vrouwen en kinderen zonder voedsel en brandstof in een barre winter en als hoofdpst een uitgebrande synagoge met verscheurde wetsrollen. En een vermoorde rabbijn.’ Lachowitzky glimlacht, wanneer hij dit zegt en maakt een lichte sarcastische buiging.

‘Dat is oorlog,’ gromt Isaïc.

‘En ik diende mijn geboortegrond.’ Lachowitzky vervolgt:

‘Een en twintig doden, zegt U, al waren het er een en twintighonderd, ik heb geen spijt.’ Uitdagend heeft de Rus het gezegd. Zijn gezicht is nu heel anders, niet meer onbevangen jongensachtig, doch hard en honend. Anatole wil tussenbeide komen, terwijl Jannetje doodstil bij de schouw staat, angstig en zeer nieuwsgierig. Met een korte handbeweging wuift Isaïc de bemiddeling van Anatole weg. Op dit moment heeft hij jaren gehoopt en het is onverwacht in zijn eigen huis gekomen.

‘U brak Uw woord.’ Isaïcs stem is hees.

‘De prijs hiervoor heeft U veelvuldig genomen,’ antwoordt Lachowitzky snijgend. De Rus geeft geen kamp. Hij vervolgt:

‘Niet wij, maar gij waart de overweldigers, moordend en brandend zijt gij bij ons binnengevallen, geleid door een van de waanzinnigen, die men Groten der Geschiedenis noemt.’

‘Het gaat tussen U en mij, die als mannen een afspraak maakten en die U niet hield,’ zegt Isaïc.

‘Een erecode vervalt, indien het gaat om het leven van weerloze vrouwen en kinderen. Waarom hen overleveren aan een zinloze slachting, omdat twee namen, Frankrijk en Rusland, door de machtspreuk van bandieten tot leven gewekt, zich als de lemen mens van rabbi Loew moordend op elkander storten?’ vraagt Lachowitzky langzaam.

‘Dat is niet tussen ons. Wij waren niet de lemen mens van de Praagse rabbi. Tussen U en mij was het fatsoen der burgers, de kleinen, die zich niet verloochenen wilden te midden van de horden. Weet U dat een staat is opgebouwd uit de millioenen moraliteiten zijner burgers? Begrijpt U, dat er geen gezonde staat kan zijn, wanneer die moraliteiten slecht zijn? En twee ongezonde staten, dat geeft ten laatste oorlog, mijnheer,’ is Isaïcs beheerste antwoord.

‘De eerbied voor het leven en voor des mensen have is het enige, dat telkens beslist. Ik zal de handen kussen van hem, wiens mand

niet gevuld is met mooie woorden van moraal of eer en cultuur, doch met eenvoudig leven.' Hartstochtelijk zijn deze woorden over Lachowitzky's lippen gekomen en hij heeft zich de ogen met een zakdoek afgewist.

'U volhardt in Uw standpunt?' vraagt Isaïc.

'Dat doe ik, gesterkt door de zegen van een oude vrouw, die stierf door een kolfslag van een Uwer cultuurdragers.' De blik van de rabbijn is dreigend geworden.

'Dan verzoek ik U te gaan,' zegt Isaïc koel.

'Dat zal ik doen, vast in mijn overtuiging en naar de geest van een vermoorde rabbi, die om mij heen is.'

Lachowitzky maakt een korte buiging en keert zich naar de deur, die door een nerveuze, ontdane Jannetje wordt opengedaan. Stil en nadenkend staart Isaïc naar de gesloten deur, dan gaat hij zwijgend bij de haard zitten. Anatole bekijkt hem tersluiks, argwanend, totdat Isaïc hem langzaam toeknikt en zegt:

'Misschien heeft hij gelijk na dertig jaar en had ik geen recht zo tegen hem op te treden.'

'Wat is er gebeurd, Isaïc, toen in Rusland?'

'Veel, heel veel,' mompelt de Fuentes voor zich heen. 'Ik kan je dit nu niet vertellen, Anatole. Ik zal dat nooit kunnen vertellen alvorens ik vastgesteld heb wie gelijk had, hij of ik en wie van beiden toen als mens heeft gefaald.'

'Dan zal ik niet aandringen.'

'Ja, dat is beter. Het is vreemd, nu hij weg is, verlang ik er naar hem weer te zien, er wederom over te beginnen en hem tot toegeven te dwingen.'

Anatole kijkt hem lang aan en na enige trekken aan zijn sigaar zegt hij:

'Pas op, de Fuentes, dat dit je leven niet gaat beheersen. Een mens op de knieën willen brengen, kan een obsessie worden.' Isaïc staart voor zich uit; de stemming is weg. Traag verloopt de avond tussen de beide vrienden. Ze drinken hun wijn en roken hun sigaren, bij tijden zwijgend, dan weer over dagelijkse dingen pratend. Beiden vinden het prettig als Anatole om tien uur heen gaat, zwijgend, met een korte handdruk tussen vrienden, die voor het eerst in hun leven niet openhartig zijn geweest.

Wederom slaat het Opperwezen het huis van Jacob Davidson.

Nu is plotseling het vreemde, knappe meisje stiltejes vertrokken. Jacob en Rebecca beleefden nog eens een avond, zoals toen Jozef vluchtte. Hun smart was niet zo radeloos, maar doffer en berustender.

Rebecca is naar het huis van de Fuentes gegaan. Toen zij de stoep opging om de klopper op de deur te laten vallen, schoot het haar te binnen hoe weinig de mensen meester zijn over hun daden, want had zij zich niet voorgenomen om nimmer het huis van Isaïc de Fuentes te betreden, een huis dat bestuurd wordt door een Christen huishoudster?

Isaïc de Fuentes heeft de trotse vrouw met een vluchtige handdruk ontvangen en niets weten te zeggen. Hij keek en keek naar deze statige dame, die de laatste tijd sterk is vergrijsd; een vrouw, getekend door verdriet.

En Rebecca heeft Isaïc om hulp gevraagd, omdat Susanne naar Frankrijk is gereisd en zij vermoedt, dat de Fuentes door zijn vele relaties spoedig haar spoor zal weten te vinden.

Lange tijd staart Isaïc over de Maas, nerveus langs wangen en baard strijkend.

‘Mevrouw,’ vraagt hij, ‘verwacht U werkelijk iets van mijn bemoeiingen? En gelooft U, dat U Susanne zult kunnen binden aan Uw huis en dat zij niet opnieuw zal wegelopen?’

‘Ik heb daar niet over nagedacht, eerst wil ik haar terug hebben, dan zullen wij verder zien.’

‘Ik wil U gaarne helpen en ik zal het ook doen, maar ik acht het beter dat U reeds thans Uw toekomstige houding vastlegt en die zal een zeer bijzondere moeten zijn, mevrouw.’

‘Was ik geen goede moeder?’

‘Men zal bij brood alleen niet leven; materieel had Susanne het leven van een prinsesje: eerst een gouden wieg, toen een gouden kooi. Uw kinderen hebben een gezonde geest, vandaar hun reacties, mevrouw.’

‘Een gouden kooi, mijnheer de Fuentes, weet U wel precies hoe Susanne was opgevoed en welke haar vrijheden waren?’

‘Niet precies, Madame. Maar ik heb Susanne gezien. Een knap, verstandelijk zeer ontwikkeld meisje, levend in een dorre orthodoxe sfeer. Zij moet zich voegen naar de huidige opvattingen van wat al of niet oirbaar geacht wordt voor een jonge dochter. Daarbij kwam de verloving met een jongeman, waarvan zij niet hield. Alleen omdat een verbreking niet paste, bleef die in stand

terwijl zij onvermijdelijk tot een ongelukkig huwelijk had moeten leiden. Gelukkig voor haar is de misstap van die man gekomen en met goed fatsoen is de verloving verbroken. Nu komt het medelijden, beklag van deze goede gemeente en men verwacht, dat zij nu zeker een oude vrijster zal worden, die zuchtend en lijdend zal trachten verder te leven. Prijs U gelukkig, mevrouw, dat U een dochter heeft met karakter en moed.'

'Moed, is dat nodig voor een vrouw?' vraagt Rebecca zacht. 'Meer dan voor een man, mevrouw. Een man kan gebrek aan moed in zijn leven verbergen achter zijn bewegingsvrijheid. Een vrouw is op haar plaats genageld en de hele marteling zal zij moeten meemaken tot het bittere einde, tenzij. . . ' Isaac zwijgt plotseling.

'Mijnheer Isaac, U was en U blijft de revolutionnair van de Franse tijd; wij zijn nog niet zover en komen er misschien ook niet. Onze gedegeen Hollandse en Joodse opvattingen laten de handelwijze van Susanne niet toe. Weet U, dat ik eigenlijk in treur moest zitten over dit kind?'

Isaac staat bruusk op. Hij is getroffen door dat 'treur zitten' over een kind; ook voor hem heeft een vader het dodenlichtje ontstoken, terwijl hij springlevend met de Franse legers meetrok om de rechten van de mens over Europa te brengen. Hij heeft er toen om geglimlacht en in gedachten de oude vader bespot om zoveel onwijsheid. Als oudere man heeft hij de pijn gevoeld, zoals de striem van een zweepslag eerst later gaat gloeien. En nu dreigt, dat hij toeschouwer zal worden bij de vervloeking en doodverklaring van een leven, een verstoting uit een familieverband, omdat men jong is en leven wil naar eigen inzicht en een nieuwe lente wil zijn in de eeuwige jaarwisseling van de geslachten.

'Mevrouw Davidson, ga dan terug naar Uw man en zie, dat hij U helpt met zijn godsdienst en zijn wetten.' Isaac is bleek, als hij vervolgt: 'Over mij heeft men ook in treur gezeten. Was dat met reden? Zie mij eens aan, was er reden om mij te vloeken en te bannen? Nee mevrouw, met deze middelen houdt gij geen gezin bijeen en ook geen Joods volk.'

'Mijnheer de Fuentes, het spijt mij.'

'Ik moet dat betwijfelen, mevrouw, want U kunt in deze paar minuten niet van inzicht veranderd zijn; dat duurt jaren en eerst nadat U gezien zult hebben, dat Uw dochter en Uw zoon tot

behoorlijke mensen, gemengd uit goed en kwaad, zullen zijn opgegroeid. Ik heb nog nimmer een gegeven woord verbroken, maar nu doe ik het, ik help U niet.'

Even plotseling als hij is opgestaan, is Isaïc in zijn stoel terug gevallen. Driftig bijt hij het puntje van een sigaar en steekt die afwezig aan. Lange tijd heerst er stilte.

'Mijnheer Isaïc,' zegt zij schuchter, 'Jacob kan mij niet meer helpen. Hij is haast niet meer geschikt voor de dagelijkse dingen. Hij zal niet in staat zijn in den vreemde iets te doen om Susanne te vinden. In alles wordt hij de laatste tijd onpractisch. Hij studeert maar in de oude boeken en zijn gedachten worden steeds fanatieker. Alles om hem heen is onderworpen aan de Thora, Gods wil. Ik moet eerlijk bekennen, huis en hof interesseren hem zeer weinig meer. Alleen de boeken, de wetten, de instellingen en de riten, dat is nog zijn leven. Misschien ziet U mij als een afspiegeling van zijn invloed. Dat is ook wel zo en dat is toch ook niet erg, want ik ben zijn vrouw. Twee kinderen heb ik verloren, dat is veel voor een moeder!'

De Fuentes antwoordt niet, lang kijkt hij naar Rebecca. Maar hij ziet haar niet, want zijn gedachten zijn ver weg, bij Jozef en Susanne, die nu slag leveren met het leven. Als hij tenslotte met de hand boven de gesloten ogen over het voorhoofd strijkt antwoordt hij:

'Wanneer het Uw kinderen blijven en Uw huis steeds voor hen open zal staan, zal ik U helpen.'

'Ik beloof het.'

Stil is zij opgestaan om te vertrekken; in het voorbijgaan strijkt zij plotseling met twee gespreide vingers zacht over Isaïcs dikke grijze haar en snel, met gebogen hoofd, heeft zij de kamer verlaten.

Voordat de Fuentes naar Parijs vertrekt, bezoekt hij zijn compagnon. Piet dronk zijn gebruikelijke borrels en rookte zijn pijpen, vloekte, becritiseerde en werkte. Hij bouwde tussen die borrels en pijpen door aan een wereldzaak in de groeiende haven van Rotterdam.

Hij sputterde op zijn grandseigneur-compagnon en in zijn hart bewonderde hij dit savoir-vivre, dat hem niet gegeven was. Hij heeft hem talrijke opdrachten gegeven. Isaïc moet trachten te verkrijgen, dat grote Franse export-verschepingen aan hun

rederij worden toegewezen, vrachten, welke zij in de Franse havens zullen afhaken met hun voor Zuid-Amerika bestemde schepen.

Piet twijfelt aan Isaäcs capaciteiten en het is voor hem altijd een wonder, dat deze man het toch in orde brengt. Bij iedere brief treffen hem de zachtspottende toon, de opmerkingen en de anecdotische verhalen over de cliënten. En haast verborgen tussen de regels zijn de opdrachten, die jaren werk geven. Bij het lezen staart Van Sliedrecht soms voor zich uit, woelt door zijn haren en voelt zich een ploegbaas. Maar zijn sportieve aard overwint altijd en hij heeft volle waardering voor deze man, die, flanerend met zijn wandelstok, de relaties vindt en bewerkt en orders krijgt. Daarom zijn de retourbrieven eerlijk gemeend, soms ruw en fors, en met nieuwe ideeën.

Isaac vindt in Frankrijk een stemming, waaraan hij in het rustige Holland is ontgroeid. Hij is de tamelijk onrustige Franse atmosfeer onttend; het land is niet tevreden met zijn koning en de zich ontwikkelende sociale gedachten brengen onrust onder de arbeidersklasse. Isaac bemerkt uit talrijke gesprekken, dat de reactie der koningen ten einde gaat en een nieuwe revolutionaire golf zich over Europa zal gaan uitstorten. Niet een revolutie van de kleine burgers, want deze is tot staan gebracht, maar een van de arbeiders, die met nog leger handen staan dan weleer. De zich ontwikkelende machine drijft hen op een hoop om slechts hun lichamelijke krachten langzaam te verbruiken. Zij vernietigt het natuurlijke schoonheidsgevoel en betaalt slechts schamel voor de geësurpeerde lichaamskracht. Ook dit deelt de Fuentes aan zijn compagnon mede en hij uit zijn verwachting, dat de emigratie uit Europa in de komende jaren zal stijgen en hiervoor schepen aanwezig dienen te zijn. Hij schrijft ook, dat een oorlog op komst is. Misschien eerst binnen vijf of acht jaar, doch komen zal hij zeker, deze afleidingsmanoeuvre, als de gebrekkige menselijke samenleving geen uitweg meer weet en nog steeds niet in staat is in het groot en internationaal te organiseren. Dit alles leest Piet uit Isaäcs brieven en is het er mee eens. Het practische resultaat voor hem is alleen steeds meer schepen, die hij in de vaart brengt voor de afvoer van deze mensen.

Isaac vindt Susanne in Parijs. Het gebeurde reeds zeer spoedig, omdat haar opvoeding en de traditie haar de gewone weg nog

niet hadden doen verlaten. Zij is naar haar tante Josephine gegaan en heeft deze weten te bewegen haar niet te verraden en in haar huis op te nemen. Dit was niet moeilijk, want tante Josephine, die oude grijze dame, is een wellevende vrouw, wars van alle sleur en sloomheid. Zij is een en al onvermoeide vitaliteit, vrijgevig, intelligent en welsprekend, tuk op pleziertjes en warmlopend voor alle nieuwe dingen. Zij is een zuster van Rebecca, was getrouwd met een Portugees, die zich weinig met haar bemoeide en haar als compensatie voor haar inschikkelijkheid ten opzichte van zijn huwelijkstrouw een uitzonderlijk groot vermogen heeft nagelaten.

Hiervan leeft de kleine Josephine heel ruim, maar zonder grote staat. Zij houdt een kleine salon, die bezocht wordt door de klassieke bezoekers, rijk en schijnrijk, mensen van kunst en zaken. Zij beweegt zich tussen haar gasten als een spoel op een weefgetouw, is van alles op de hoogte, geeft onbekrompen te eten en te drinken, leent nooit geld aan haar kennissen, noch neemt zij geldelijk deel in hun grote zaken met die fantastische perspectieven. Maar tante Josephine geeft wel tien ten honderd van haar inkomen zoals de Joodse wet voorschrijft en bovendien van haar huishoudgeld aan de armen, de bedelaars en de instellingen.

Het bezoek van Isaïc de Fuentes is een verademing voor haar. Deze man wil niets, geen geld lenen, geen zaken doen, geen begrip smeken voor een kunstenaarsziel of een studiebeurs verkrijgen. Hij wil alleen eens praten, Susanne zien en een weg vinden opdat allen tevreden zullen zijn. Geen dankbare en geen gemakkelijke taak. Tante Josephine heeft hem daarom niet op een van haar jours gevraagd, doch op een avond uitgenodigd voor een etentje onder vier ogen. En zo zitten deze twee oudere, rijpe en wetende mensen te genieten van hun maaltijdje en hun gesprek. 'Moeder Rebecca verlangt haar dochter terug, madame Abrabanel,' is Isaïcs directe inleiding, nadat zij het over de dagelijkse dingetjes eens geworden zijn.

'Waarom?'

'Omdat zij de moeder is, madame.'

'Als zij zich de moeder voelde, dan had ik Susanne reeds lang teruggebracht.'

'Heeft U madame Rebecca ooit in haar moederschap gadeslagen?'

‘Ik heb het meisje Rebecca doorvorst.’

‘Maar U heeft haar ontwikkeling niet ten einde gezien, mevrouw!’

‘Deze was reeds ten einde bij het begin, mijnheer.’

‘Er is ook een oude, zwaar getroffen vader, madame.’

‘Er is een fanatieke dweper, getrouwd met geschriften. Een mens, die geen warmte uitstraalt, verwachtte ook geen weerkaatsing.’

‘Desondanks zult U haar terugsturen.’

‘Zij is vrij.’

‘U zult haar dan aanmoedigen.’

‘Sinds de eerste ontrouw van Abrabanel ben ik nog slechts een beschouwend wezen.’

‘De belediging door de heer Abrabanel zaliger wordt dan onder meer op Uw zuster gewroken?’

‘Wraakzucht heeft het huwelijk met Abrabanel niet voortgebracht.’

‘De wereld geeft van alles het bewijs der aanwezigheid.’

‘Ben ik van deze wereld?’ spot madame Abrabanel.

‘De maaltijd bewees het.’

‘Dit steekspel moet eindigen, mijnheer de Fuentes.’

‘Aan U de laatste touche, mevrouw.’

‘Ik offer geen jonge levens.’

‘Dan zal ik genoodzaakt zijn, zonder Uw bemiddeling mijn opdracht uit te voeren.’

‘Uw noodzaak is neutraliteit, mijnheer de Fuentes. Rebecca zal niet sterven voor haar tijd en Davidson is reeds bij zijn Heer.’ Dan zwijgen beiden lange tijd en bezien elkander fijntjes glimlachend, Josephine om haar triomf en de Fuentes om zijn nederlaag.

Isaïc heeft nog enige malen tante Josephine bezocht en ook met Susanne gesproken, maar de band tussen de beide vrouwen is dusdanig hecht, dat succes is uitgesloten. Isaïc heeft het nieuws aan Rebecca geschreven en het antwoord op deze brief verontrust hem zeer, omdat Rebecca zich opmaakt voor een veldtocht naar Parijs, zoals madame Abrabanel het uitdrukte.

Isaïc heeft in een zijner brieven aan Madeleine Daumer de zaak verteld en nu de ontwikkeling enigszins onaangenaam dreigt te worden, heeft hij wederom bij Madeleine aangeklopt en haar mening gevraagd. Madeleine is een vrouw van veel woorden, maar van korte brieven, omdat zij te nerveus is om lange te schrijven. Schrijft zij weleens een lange brief, dan is hij onlees-

baar, omdat geen zin is afgemaakt en de woorden meestal zijn afgekort, want Madeleine heeft te veel gedachten voor een brief. Het antwoord aan Isaïc is zeer kort. Zij vraagt hem eenvoudig waar hij zich mee bemoeit en raadt hem aan spoedig naar huis te komen, want er zijn thuis zeer persoonlijke dingen aan de hand, waarin hij heerlijk zal kunnen wroeten.

Deze brief werkt als een rondspringende voetzoeker. Isaïc heeft geen rust meer. In enige lange dagen werkt hij de laatste opdrachten van Piet van Sliedrecht af, neemt in tien minuten afscheid van Josephine en Susanne, en somber bestijgt hij de postkoets voor Gent, de eerste etappe naar Holland.

Deze terugreis zal Isaïc de Fuentes niet vergeten. Niet omdat hij avonturen beleeft; niets gebeurt er. Met de regelmaat van een uurwerk worden de paarden verwisseld; bij de postherbergen zijn buigende of norse kasteleins, onderdanige of brutale stal-knechten en het bonte reisgezelschap, dat tussen iedere etappe toch van gelijke sortering is. Het zijn de onrust en zijn gedachten, die de Fuentes nooit meer zal vergeten. Alles lijkt hem somber en irriteert hem. Het is alsof zijn medepassagiers voelen, waarom zij schuw en terloops naar deze roerloze man, gekleed in zwarte pelerinejas en flambard moeten gluren. Zij zien hem als een vreemde grote vogel, die koud en onpersoonlijk door hen heen kijkt.

Isaïc tast in gedachten onophoudelijk zijn naaste kring af, ten einde Madeleines raadselachtige woorden te doorgronden. Zijn eerste gedachte is Eli; is er iets met de jongen? Hij heeft zich na het ongeval veel met hem beziggehouden, zich met zijn opvoeding, schoolwerk, ontspanning bemoeid en hij is dikwijls met hem uitgeweest, zodat de band tussen vader en zoon hechter en inniger is geworden. Ook zijn zaken overdenkt hij, de verhouding tot Piet van Sliedrecht; maar ook hier kan hij niets vinden. Alles laat hij de revue passeren, behalve één punt en hij weet, dat als hij daarover denken zou, het datgene is wat Madeleine bedoelt.

Steeds schuift hij de aanstormende gedachte van zich af, veelvuldiger komt zij terug naarmate de postkoets Holland nadert. En het laatste gedeelte van de reis vecht hij niet meer tegen het opkomen van gedachten aan Jannetje.

Na een afwezigheid van twee maanden is Isaïc de Fuentes terug

in Rotterdam. Vol zorgen opent hij de deur van zijn huis. Daar is Eli, fris en ernstig in zijn tiende jaar, verheugd zijn vader weer te zien. Hij valt hem niet om de hals; waardig en statig geeft hij hem de hand en zegt alleen:

‘Welkom, vader.’

Deze begroeting doet veel van Isaäcs somberheid opklaren.

Daar is ook Jannetje in al haar bekoorlijkheid. Blond, rozig en fris, welverzorgd. Glimlachend steekt zij Isaäc de hand toe, blij dat haar heer weer thuis is. De Fuentes neemt haar nauwlettend op, zijn bezorgdheid en zware gedachten vervliegen.

Tegen de tijd van het avondeten, als de dienstboden de tafel dekken en de voorbereidingen treffen voor de feestelijke maaltijd, die Jannetje zal opdienen ter ere van de thuiskomst, dwaalt Isaäc door zijn huis. Zo onopvallend mogelijk probeert hij in Jannetjes nabijheid te zijn en haar gade te slaan. Het is een vreemde houding en de geest ervan trekt in het 's morgens nog zo feestelijke huis. Ook Jannetje wordt stil en kregelig, want zij voelt het plotseling: Isaäc de Fuentes slaat haar aandachtig gade.

Isaäcs onrust is zo groot geworden, dat hij de volgende morgen reeds betrekkelijk vroeg een bezoek brengt aan Anatole Daumer. Wanneer hij het kantoor van zijn beste vriend binnengaat, ziet Anatole hem schuw en met grote zorg aan, zoals een hond die slaag verwacht.

Nog vóór Isaäc iets meer heeft kunnen zeggen dan een groet, neemt Anatole het initiatief.

‘Het is dom van Madeleine.’

‘Wat, Anatole?’

‘Die brief naar jou in Parijs.’

‘Weet je daar dan van?’

‘Ja, gisteravond heeft Madeleine gebiecht, nadat zij de hele dag nerveus is geweest door je plotselinge terugkeer, die zij op een of andere onnaspeurlijke manier is te weten gekomen.’

‘Waarom schreef Madeleine?’ vraagt Isaäc dringend.

Anatole haalt de schouders op en staart naar buiten. Dan zegt hij zacht:

‘Weet jij wat een vrouw bezielt, als zij een ander dwars wil zitten?’

‘Wie wil ze dwars zitten?’

‘Als je het niet weet, waarom moet ik je dat dan zeggen?’

‘Het is jouw vrouw en ik veronderstel, dat jij haar het beste kent.’

‘Ja, ja, Isaïc, het is een vervelende geschiedenis en dat ik daar nou juist tussen zit.’ Anatole wist zich het gelaat af met een zijden zakdoek, dan staat hij op en begint door het kantoor te ijsberen. Isaïc volgt hem met de ogen, in spanning wachtend. Na enige minuten staat Isaïc op, pakt Anatole bij de schouder en vraagt: ‘Wie wil Madeleine dwars zitten?’

‘Jannetje.’ Anatole is blij, dat hij het gezegd heeft.

‘Jannetje, waarom?’

‘Madeleine mag haar niet, dat is voldoende voor een vrouw om een jarenlange guerrilla te voeren. Overigens is de sop de kool niet waard en raakt het ons eigenlijk geen van allen. Het is alleen Jannetjes zaak, wanneer zij vrijt.’ Het is eruit en Anatole is zichtbaar opgelucht.

‘Jannetje vrijt?’ Isaïc vraagt het heel langzaam en kijkt hulpeloos naar Anatole. Dan herhaalt hij nogmaals langzaam: ‘Jannetje vrijt?’ Stom knikt Anatole.

‘Inderdaad, sinds enige weken kent Jannetje een van jullie kapiteins. Wie het is weet ik niet, maar hij voert het commando op een van jullie theecippers die nog binnen is.’

‘Hoever?’ vraagt Isaïc bezorgd.

‘Daar roepen ze meestal niemand bij,’ antwoordt Anatole voor zijn doen grimmig.

Isaïc staat zwijgend op. Hij wuift even met de hand tot afscheid en verlaat het kantoor van de consul, die hem naooft in zijn ineengedoken houding, het hoofd tussen de schouders, de sigaar hangend tussen de lippen.

Het is een oprechte vreugde voor Piet van Sliedrecht als Isaïc bij hem binnenstapt. Breed lachend gaat hij op hem af, helpt hem uit zijn overjas, die Isaïc nog draagt in deze Aprilmaand van 1843.

‘Isaïc, Isaïc, wat een reis, wat een orders heb je opgedaan. Kerel, dat ik je niet eerder erop heb afgestuurd.’

Dan haalt hij met brede, plezierige gebaren sigaren te voorschijn en opent het likeurkeldertje om een borrel in te schenken.

‘Op je behouden terugkeer.’ Hij slaat zijn borrel in één teug om, bemerkt dan eerst hoe somber Isaïc is.

‘Smaakt het niet, de Fuentes? Wat is er, oude jongen, je gaat toch niet ons contract opzeggen?’

Isaïc schudt flauw glimlachend het hoofd en vraagt:

‘Welke van onze theecippers is binnen, Piet?’

‘De Theodorus.’

‘Wie is de kapitein?’

‘Bas Batelaan. Wat is er aan de hand?’ Piet is opgestaan, met zijn glaasje in de hand komt hij op Isaïc af, groot en machtig staat hij voor de sombere de Fuentes.

‘Wat is er aan de hand met die theeclipper van ons?’

‘Niets, het is een persoonlijke kwestie. Maar wat is dat voor een soort man, die Bas Batelaan?’

‘Een goed zeeman, omstreeks vijftig jaar. Hij zal wel niet lang meer varen voor ons, want hij heeft zijn schaapjes op het droge en bovendien is hij tegen een vrouw opgelopen. Gelijk heeft hij, na vijf en dertig jaren zee ging ik ook op mijn achterste zitten,’ zegt Piet gemoedelijk, nu hij gehoord heeft, dat Isaïcs vragen niets met het bedrijf te maken hebben.

‘Weet je wie die vrouw is, Piet?’

‘Nee, maar het zal wel een goede zijn, want Bas is ook een beste kerel.’

‘Die vrouw is Jannetje.’ Isaïc heeft het hard gezegd, haast geschreeuwd. Stomverbaasd kijkt Piet naar Isaïc.

‘Jongen, jongen,’ mompelt Van Sliedrecht. Een ogenblik zegt hij verder niets, onder de indruk van Isaïcs gezicht. Het is ontgaan, moe en teleurgesteld. Dan vervolgt hij zacht:

‘Was Jannetje je vrouw?’

De Fuentes kijkt op. Piets stem is anders, ook zijn houding. Hij voelt dat Piet een vriend van hem is, dat er in deze man nog andere dingen leven dan schepen en havens. Hij ziet hem daar zitten aan zijn schrijftafel, een grote kerel met verwarde haren, de ellebogen gesteund op het tafelblad, de handen werkeloos gevouwen. Hij kijkt naar Isaïc met vriendelijke ogen, begrijpend en medelijdend. Hij zit daar als een gemoedelijke, veel wetende pater; als een vader tegenover een onervaren kind en Isaïc, de oude, ervaren man, voor wie het leven al zijn geheimen heeft geopenbaard, voelt zich die zoon, die raad en hulp verwacht. ‘Isaïc, er is hier geen terug meer mogelijk,’ spreekt Piet van Sliedrecht zacht, ‘je hebt te lang gedood, je hebt Jannetje te lang laten wachten.’

Isaïcs hoofd buigt onmerkbaar voorover, wellicht de eerste keer in dit trotse leven. Het is alsof hij zijn eigen gedachten hoort voordragen door een ander.

‘Velen hadden verwacht, dat je Jannetje vroeg of laat zou trouwen, omdat zij Jannetje en jou zagen als een prachtig mensen-

paar. Ook ik heb jullie bewonderend nagestaard die enkele keer, dat ik je ontmoette op de zeldzame wandelingen, die je met Jannetje en Eli maakte. We hebben allen de verering gezien op Jannetjes gezicht en soms de zachte overgave waarmede zij naar je keek, als je tot haar sprak. Ik dacht, dat Jannetje reeds je vrouw was, omdat mijn natuur zich dit haast niet anders kan indenken. Nu je mij echter gezegd hebt, dat dit niet zo is moet ik concluderen dat Jannetje als vrouw voor jou verloren is, want teleurstelling sluit het gemoed van een vrouw met stalen deuren en grindels. Probeer niets, Isaïc, niets helpt, alleen drama's zouden eruit kunnen voortvloeien.'

'Dat kan ik niet, dat kan ik zo niet aanvaarden.' Isaïcs antwoord is haast te hartstochtelijk voor een man van zijn leeftijd.

'Je zult het moeten nemen. Wellicht houdt zij van Batelaan slechts heel matig, maar zij waardeert hem zeker als man en beschermer en tenslotte is het voor een vrouw onverschillig waarmede ze een man treft, die ze treffen wil. Het enige waar je nog gevaar mee loopt, is je te vernederen voor Jannetje. Wanneer dat doel had en je haar terug kon winnen, zou ik het je zelfs nog aanraden, want ze is het waard. Maar het is doelloos. Doelloos. Je verliest dan beiden, Jannetje en je waardigheid.' Piet heeft voor zijn doen heftig gesproken, één verlies is in zijn ogen genoeg in één affaire.

Beiden zwijgen, Piets ogen dwalen naar buiten over de Wijnhaven. Hij voelt, dat Isaïc naar hem kijkt en wanneer hij zijn blik naar hem toe wendt, schrikt hij. Daar zit een man met borende, gloeiende en hatende ogen. Een bijna jonge, donkere man, een vreemdeling, een zuiderling.

Piet van Sliedrecht staart onthutst naar deze, nu haast zwarte, vragende ogen en dit grote trouwhartige kind-der-zee verwerkt langzaam het stomme verzoek. Zijn ontzetting is verdwenen, wanneer hij hem met schuwe, besliste stem zegt:

'Bas Batelaan vaart niet meer uit!'

Isaïc, de oude waardige de Fuentes staat stil op, wuift met de hand tot afscheid en zijn rug is iets gebogen, als hij Piets kantoor verlaat.

De dag duurt lang voor de rusteloze de Fuentes, vooral omdat hij nog niet naar huis wil gaan om de onvermijdelijke botsing met Jannetje zoveel mogelijk uit te stellen. Hij dwaalt door de stad naar de havens, schijnbaar doelloos, doch meer en meer

beseft hij een innerlijke drang naar iets, iemand te bezoeken. Hoe meer hij de havens nadert, hoe meer hij bespeurt, dat iets hem onmerkbaar drijft. Hij weet niet hoe hij gelopen heeft, wat hij onderweg heeft gezien, maar opeens staat hij voor de theeclipper, de 'Theodorus'.

Argwanend ziet het scheepsvolk de hun onbekende man naar het schip komen. Een vaag gevoel zegt hun, dat dit doelbewust aan boord komen niet door een vreemde geschiedt en het weerhoudt hen te lachen om het onervaren beklimmen van het schip door een heer in wandeltenu. Ze nemen zelfs de muts af op de vraag van de Fuentes waar de schipper te vinden is en brengen hem met veel waarschuwingen voor touwen en luiken naar de kapiteins-hut, want ze hebben begrepen, dat dit een van de reders moet zijn. Isaïc de Fuentes ziet de schipper van de 'Theodorus'. Hij weet nu, dat Piet van Sliedrecht gelijk zal krijgen, dat het doelloos voor hem is om te vechten. Niet omdat Jannetje zich van hem heeft afgekeerd, maar om deze mens, Bas Batelaan. Een lange, slanke, haast nagere man met grijze, verre ogen, een rechte, smalle neus met twee scherpe vouwen ter weerszijden van de neusvleugels, een vastberaden mond en kin.

De wangen van dit gebruide gezicht beginnen in te vallen, het spierwitte volle haar steekt fel af. Zijn sterke handen houdt hij op de rug, terwijl hij even gebogen loopt. Waar hij gaat of staat beheerst hij de omgeving; een onbestreden meester. Bas Batelaan is bekend om zijn zwijgzaamheid en hoeveel woordenstromen heeft hij doen ophouden, door slechts naar de spreker te kijken met zijn verre, wetende ogen. Vele schepen heeft Batelaan gecommandeerd en er nimmer één verspeeld. Maar op een menschenleven heeft hij niet gekeken om schip en bemanning te redden, als hij bij storm het volk het want injoeg om doek te minderen. Maar nooit heeft een bemanning gemuit, want ook zichzelf heeft Bas Batelaan niet gespaard.

Zwijgend kijkt hij naar Isaïc de Fuentes. Hij kent zijn rechten, hij is de schipper, de enige heerser aan boord en een ieder zal zich hier eerst aan hem moeten voorstellen, al was het de koning zelve. 'Ik ben de Fuentes, de compagnon van Uw reder.'
'Welkom heer.'

Nooit zegt Bas Batelaan 'mijnheer'. Zijn gevoel van vrij man is zo groot, dat het woord mijnheer hem haast lichamelijk hindert. Na het welkom is er weer zwijgen. Het is aan Isaïc om te zeggen,

waarvoor hij naar Bas Batelaan komt en deze wacht rustig, al zouden het uren zijn.

'Ik wilde Uw schip eens zien, kapitein, na zo'n lange reis zijn er wellicht wensen Uwerzijds.'

Bas Batelaan is verwonderd. Het is de gewoonte niet bij de heren Piet van Sliedrecht en Compagnie om op deze wijze wensen van hun kapiteins in ontvangst te nemen.

'Ik heb mijn wensen kenbaar gemaakt aan de reder. Het schip zal ik U laten zien.' Zwijgend toont Bas Batelaan aan Isaïc zijn schip; als deze niets vraagt, zegt Bas ook niets. Het duurt niet lang of Isaïc is weer bij de valreep om van boord te gaan. Er heeft zich geen gelegenheid voorgedaan om met Batelaan tot een gesprek te komen.

'Wanneer vertrekt U weer, kapitein?'

'Dat zult U mij kunnen mededelen.'

'Heeft de reder U nog niets gezegd?'

'Neen, mijn plan is om niet meer uit te varen. Eén reis wil ik echter nog maken als de reder dit vraagt.'

'Trekt de zee U niet meer, kapitein?'

'Nee, na vijf en dertig jaar heb ik genoeg.'

'Zult U wel kunnen wennen onder ons landrotten?'

'Dat zal ik.' Bas Batelaan kijkt Isaïc scherp aan en vervolgt grimmig spottend:

'Weest onbezorgd, Heer de Fuentes, ik zal wennen. Ik zal goed leven, ik zal zelfs trouwen. Het ga U goed, Heer de Fuentes en wees voorzichtig wanneer U gaat afdalen.'

Bas Batelaan heeft 'afdalén' beklerntoond en hij kijkt waar-schuwend en verwijtend naar zijn broodheer. Dan draait de kapitein zich om en met lange soepele passen keert hij terug naar zijn hut.

Het gesprek met Jannetje moet komen. Diezelfde dag nog, bedenkt Isaïc als hij langzaam stadwaarts gaat. Hij wil zo laat mogelijk thuiskomen, liefst geheel niet, maar hij ziet de onmogelijkheid ervan in.

Toch weet hij zijn terugkeer nog te rekken tot acht uur in de avond door een bezoek te brengen aan Jacob Davidson, die hem ontvangt in zijn intieme studeervertrek te midden van Hebreeuwse boeken en wetsrollen. De kleine man is zeer verheugd en zijn fanatieke redevoering tot Isaïc om hem terug te brengen naar

het orthodoxe leven heeft de Fuentes enige tijd zijn zorgen doen vergeten. De laatste uren zijn omgevlogen en hij heeft zich zelfs naar huis moeten reppen.

Als hij dan eindelijk thuisgekomen is, vindt hij Eli reeds te bed. Jannetje heeft bij uitzondering niet met het avondeten gewacht, zodat Isaïc voor zich alleen gedekt vindt in zijn zitkamer aan de Maaskant. Nadat hij zijn gebruikelijke kwartiertje aan Eli's bed heeft doorgebracht, zet hij zich aan tafel. Tot zijn verwondering dient Jannetje niet, doch het eerste meisje serveert met de pijnlijke nauwkeurigheid die Jannetje in dit huis heeft ingevoerd, het avondeten voor haar eenzame patroon. Het verwondert Isaïc eigenlijk niet, dat Jannetje zich niet laat zien. Hij vermoedt, dat haar intuïtie haar heeft gewaarschuwd voor wat komen gaat en hij weet van zichzelf, dat men dit soort dingen liefst zo lang mogelijk uitstelt.

Het houtvuur in de schouw is op deze laatste Aprildag nog aangelegd en Isaïc is erbij gaan zitten in zijn grote stoel en heeft een sigaar opgestoken. Zijn woelende drift, omdat Jannetje zich niet heeft laten zien, ebt weg.

Hij vindt het wel prettig zo, geen uiteenzettingen, voor beiden geen vernederingen. Laat hij toch de patroon blijven, die koel en hoffelijk zijn huishoudster zal gelukwensen, als zij te eniger tijd haar voorgenomen huwelijk zal bekendmaken. Hij zal haar dan zijn oude Spaanse adel tonen in de vorm van een groots geschenk, hij zal haar en Bas Batelaan in al zijn voornaamheid laten voelen, dat hij hun beider broodheer was.

Hij voelt zijn acht en vijftig jaren voor de eerste maal in zijn leven. Een oude voorname weduwnaar, het leven nog slechts gericht op één doel: zijn zoon gevormd aan de maatschappij te geven en alle persoonlijke ambities en hartstochten uit te bannen; een man te zijn, gezien en geacht en gevreesd, een der eersten der stad, hoog en eenzaam. Zijn gedachten dwalen af, stukken uit zijn leven komen hem voor de geest, zij worden zichtbaar in de vlammen en verteren erin.

Vrouwen rijen zich aaneen, hij gedenkt ze zonder hartstocht, koel analyserend, zijn houding in een situatie beschouwend, glimlachend, somber, onverschillig.

Dan is daar Jannetje. Zachtjes is zij binnengekomen en hij heeft haar eerst opgemerkt, als zij naast hem staat. Langzaam kijkt hij naar haar op, de lijn volgend van haar heupen, de borsten, de

hals en de zware blonde haarkrullen. Jannetje zegt niets. Ze staat er alleen maar, bleek en onbeweeglijk. Haar zakdoekje met de vuist tegen de mond gedrukt, de linkerarm slap langs haar lichaam.

Het is alles zo anders dan Isaïc de Fuentes het zoëven gedacht heeft. Hij grijpt moedeloos Jannetjes hand en drukt de rug tegen zijn wang; in stede van zijn lange aanspraken komt een zacht, hees en treurig: 'Waarom Jannetje?'

Tranen begeleiden Jannetjes: 'Ik weet het niet.'

Isaïc vraagt haar niet te gaan zitten. Het is hem en blijkbaar ook haar prettiger zo. Zij behoeven elkander niet aan te zien, hun half gefluisterde woorden fladderen door de kamer, bereiken hun oren en hun begrippen. Het is alsof zij elkander van uit een andere wereld toespreken en het is hun voldoende en geeft hun rust. 'Drie jaar heb ik gediend, verlangd, gewacht, Isaïc. Ik ben een vrouw voor je geweest zonder je vrouw te zijn. Ik ben een moeder voor je kind geweest, als was het van mij. Ik heb je in stilte aanbeden, maar je hebt het niet gezien of niet willen zien. Ik heb gedacht, dat ik nimmer los zou komen van de herinnering aan Jan, maar Jan is geheel uit mijn gedachten en gevoelens weggevaagd en ik heb in mijn eenzaamheid geschreeuwd om je liefde, om je lichaam, om kinderen van jou. Dat is nu voorbij, Isaïc.'

Doodstil staart hij in de vlammen. Krampachtig drukt hij Jannetjes hand nog tegen zijn wang, dan fluistert hij, terwijl zijn ogen vochtig worden: 'Jannetje, Jannetje, ik, ezel die ik ben. Ik heb dat niet gezien en nu is dat alles verscheurd door die zeeman Bas Batelaan.'

'Nee, Isaïc, niet door Bas Batelaan. Het is verscheurd door je onverschilligheid voor mij, door je egoïsme, door je belangstelling in alles en iedereen, door je blindheid voor je warme, bloedwarme, maar angstige Jannetje. Bas Batelaan is voor mij het anker en niet de droom voor mijn verder leven.'

'Jannetje, ik heb zo lang vastgezeten aan de herinnering aan Ester en nog kan ik mij niet loszeggen.'

'Ik heb dit wel gedaan. Ik heb gevochten tegen mijn herinneringen, gevochten tegen God om de zonde die ik beging om naar je te verlangen. Is mijn offer minder dan het jouwe geweest zou zijn, Isaïc?'

'Nee Jannetje, er is iets in mij, ik weet het niet te zeggen.'

Misschien het oude conservatieve bloed, ondanks mijn vrijzinnigheid. Ik kan mij niet gemakkelijk losmaken van mijn herinneringen, zij beheersen mijn leven en bederven het.'

Beiden zwijgen. Dan zegt Jannetje zacht:

'Dat is dan wel het verschil tussen jou en mij. Ik ben dan wel minder behoudend, maar warmer voor het leven. Het doet mij geen pijn meer, wat je hebt gezegd, Isaïc. Ik heb je leren kennen als een goed mens en ik houd nog veel van je, maar zonder hartstocht, zonder die felle stuwende bloedgolven, die nieuw leven zouden hebben gegeven aan die oude behoudende wereld van jou.'

Tegen haar wil is Jannetjes felheid plotseling even doorgeslagen. Isaïc kijkt haar verbaasd en gekwetst aan, terwijl zij flauwtjes glimlachend op hem neerziet.

'Wij krijgen geen woorden, Isaïc. Ik heb je gezegd, wat ik zeggen moest voordat ik met Bas Batelaan ga trouwen. Ik zal rustig gelukkig met hem zijn en ik hoop hem nog een kind te kunnen geven voor onze ouderdom.'

Even flikkerden haar ogen op een vreemde manier.

Isaïc is opgestaan, hoog staat hij voor haar en ze ziet nu naar hem op. 'Jannetje, wil je je nog eenmaal bedenken? Je hebt mij de ogen geopend en mijn gevoelens opgewekt. Ik kan het niet zo zuiver en natuurlijk zeggen als jij, daarvoor is mijn soort beschaving verantwoordelijk. Maar heus, Jannetje, ik heb altijd naar je verlangd en het onderdrukt, omdat ik het niet oirbaar achtte en de herinnering aan Ester er steeds tussen kwam. Mijn gevoelens, mijn eerbied en verlangen waren er, dat zweer ik je bij het licht van mijn ogen. Wees barmhartig, breek met Bas Batelaan.'

Met betraande ogen ziet Jannetje naar hem op. Langzaam schudt ze het hoofd en zegt:

'Neen Isaïc, ik kan niet meer, mijn hartstocht is dood en mijn woord heb ik Bas Batelaan gegeven.'

'Maar waarom? Jannetje dan toch; waarom is het voorbij en dood in je?' dringt Isaïc wanhopig.

'Dat weet God alleen, Isaïc,' fluistert Jannetje, 'op een morgen ontwaakt men en het is voorbij; of op een middag, een avond; opeens is het er niet meer, het felle verlangen. Hoe? Wellicht een blik, een gebaar, een woord, een houding maken dat er een einde aan komt.'

‘Heb je een lijfelijke tegenzin?’ vraagt Isaïc ontgaan.

Zij lacht:

‘Wees onbezorgd, ijdele Adam, ik zou je kunnen zoenen, maar zonder verlangen.’

Isaïc heeft zijn handen op Jannetjes schouder gelegd en terwijl hij haar aandachtig in de ogen kijkt, zegt hij nu:

‘En Eli, Jannetje, hoe moet het nu met Eli?’

Jannetje schrikt en wendt het hoofd af. Ze heeft over Eli nog niet zo diep nagedacht en steeds het gevoel gehad, dat op een of andere wijze hiervoor een oplossing zou komen. Nu Isaïc uit deze richting een aanval op haar doet, ziet zij voor Eli de volle consequenties. Ze weet niets te antwoorden en haalt moedeloos de schouders op.

‘Voor mijzelf wil ik dan niets meer, maar nu vraag ik voor Eli,’ vervolgt Isaïc. ‘De jongen kan niet meer zonder jou.’

Langzaam schudt Jannetje het hoofd.

‘Jannetje, alles wat je wilt zal ik doen. Ik wil je trouwen, mijn hele vermogen wil ik je vermaken, een leven als een vorstin zal ik je geven in de jaren, die ik nog te leven heb. Ik houd van je, Jannetje.’

Zij heeft de ogen gesloten, haar wangen zijn nat van tranen, dicht staat zij tegen Isaïc de Fuentes.

‘Niet meer praten, Isaïc, niet meer praten. Ik heb mijn woord gegeven; ik zou zwak worden als je blijft spreken. Ik weet dat. Toe Isaïc, spreek niet meer.’

Isaïc zwijgt. Hij heeft haar in zijn armen genomen en langzaam nijgt zijn hoofd om haar te kussen. Door haar tranen heen ziet Jannetje zijn dwingende, donkere, gloeiende ogen en angst schiet in haar op.

‘Nee Isaïc, niet doen,’ gilt zij en bonkt met haar vuisten op zijn brede borst.

‘Isaïc, ik kan niet, ik wil niet. Isaïc... houd op... de duivel is in je.’

En Jannetje wringt zich los uit zijn armen.

Als een schuchtere jongen staat hij er nu, de duivel was in hem en zijn oude Spaanse adeldom schaamt zich. Moedeloos zit hij dan in zijn stoel, het hoofd gebogen, de ellebogen steunend op de knieën, de onderarmen slap ertussen hangend.

‘Ga dan, ga dan, Jannetje. En dat God je moge zegene... wees gelukkig.’

Jannetje ziet weer op hem neer. Zo veel moedeloosheid heeft zij in deze man niet verwacht, zo veel liefde voor haar in deze koele, hoffelijke broodheer niet vermoed.

Haar gevoelens kan zij niet meer onderscheiden, ze weet niet of het medelijden, angst voor het verlies van deze vertrouwde omgeving of liefde is, dat haar nu met grote bezorgdheid vervult. Plotseling denkt er niets meer in haar. Met één pas is zij bij hem en drukt zij zijn hoofd tegen haar borst en ze zoent hem wild op ogen en mond. Haar blonde pijpenkrullen vallen over zijn gezicht en hij ruikt de diepe geur van haar haar. En terwijl hij nog ontgaan is door haar plotselinge felle hartstocht, hoort hij zijn lot, gedragen door haar hete adem, in het oor gefluisterd:

‘Dit is voor eens en voor altijd. Vaarwel Isaïc, mijn lief.’

Met beide handen voor de ogen is Jannetje de kamer uitgesneld en die avond nog heeft zij ongemerkt het huis van Isaïc de Fuentes verlaten en is ingetrokken bij haar zuster Martha de Niet.

JANNETJE

Twee jaar zijn voorbijgegaan. Als schakels van een ketting hebben zich de landverhuizerstransporten aaneengerijnd en het verlangen van deze mensenkinderen naar een plekje op Gods aarde, dat hun rust en brood zal geven, heeft rijkdom gebracht bij Piet van Sliedrecht en Isaïc de Fuentes. De firma heeft thans een vaste route op New York en haar bemoeiingen in de Nieuwe Wereld strekken zich steeds meer uit. Naast vervoeren, handelen zij ook, brengen producten naar Europa en gebruiksgoederen naar de Staten. Het is dringend nodig dat een hunner eens naar Amerika oversteekt om de vele problemen van de laatste tijd op te lossen. Maar geen van beiden is er toe gekomen, hoewel vele malen de plannen reeds waren uitgewerkt en de beslissing was genomen. Piet heeft het te druk en bovendien is zijn vrouw ziekelijk geworden; de angst dat zij zal sterven tijdens zijn verblijf overzee houdt hem in Rotterdam. Isaïc weet zelf niet goed, waarom hij nog niet is gegaan. Hij is de oude niet sinds Jannetje zijn huis is ontvlucht. Hij is somber geworden, het hoofd is iets gebogen, de kleding is minder verzorgd en zijn optreden is stug. Zijn huishouding wordt nu bestuurd door een oude dame. Hij kan tevreden zijn met deze huishoudster, aan de dienst is niets gewijzigd, daarvoor was Jannetjes organisatie te hecht. Ook is Isaïc veel strenger dan vroeger, hij waakt angstvallig voor het behoud der instellingen. Zijn huishouding is nog slechts een feilloze machine; Jannetjes sfeer, de ziel, is verdwenen. Zijn verhouding tot zijn zoon is veel beter geworden. Het komt zijn vrienden echter voor, dat Isaïc zich aan Eli vastklampt om door hem uit zijn eenzaamheid en stil verdriet te worden op-

getrokken. Hij is veel met zijn zoon bezig, heeft zijn opvoeding nu grotendeels zelf in handen en probeert ongemerkt de eigenschappen te ontwikkelen, die hij voor hem nodig acht om later zijn compagnonsplaats bij Piet van Sliedrecht te kunnen innemen.

Hij heeft Janneje in die twee jaar slechts enkele malen gezien en deze ontmoetingen waren niet geschikt zijn somberheid te verdrijven. De eerste keer was, toen Jannetje en Bas Batelaan de St Laurenskerk binnengingen om te worden getrouwd, vergezeld van hun wederzijdse familie. Verscholen in een steegje heeft hij hen gadegeslagen, totdat de oude trots in hem ontwaakte en hij zich plotseling belachelijk voelde in zijn houding van 'loerende medeminnaar' uit een toneeldrama. Deze visie op de dingen heeft hem vele maanden betrekkelijke zielerust verschaft totdat hij Jannetje weer ontmoette, nu als getrouwde vrouw. Het was op de Blaak en plotseling stonden zij tegenover elkander. Jannetje probeerde nog schuw langs hem heen te glippen maar hij had haar hoofdschuddend staande gehouden. Zij heeft toen nerveus gebabbeld over haar huis en de brave Bas Batelaan met zijn vele goede zorgen voor haar. Zwijgend heeft Isaïc geluisterd, onderzoekend gleden zijn blikken over haar gezicht, sarcastisch blonken zijn ogen, toen hij zei: 'Je bent dus wel heel gelukkig, Jannetje; héél gelukkig?'

Heftig knikte Jannetje van ja en Isaïc de Fuentes zag dat haar ogen treurig jokten.

Bij de volgende ontmoeting was Jannetje zwanger. Ditmaal trof hij haar voor de Koopmansbeurs. Haar toestand maakte Jannetje flink en vindingrijk. Slechts even kon Isaïc haar begroeten en naar haar welstand informeren en weg glipte Jannetje, met gebogen hoofd.

Nu een maand geleden, heeft Isaïc haar weer ontmoet. Het was op de landweg naar Delftshaven, even buiten de poort. Jannetje wandelde daar in gezelschap van haar dienstmeisje, die het, nu eenjaag zoontje, op de arm droeg. Jannetje was wat loom van gang geworden; ze zag er weer even welverzorgd uit als vroeger. Zij wilde hem ook niet meer ontwijken. Integendeel, ze was er blijkbaar trots op haar kind aan Isaïc te tonen, die met gemengde gevoelens het kleine mensje bekeek. Weer heeft Isaïc met belangstelling naar Jannetjes welstand geïnformeerd en ze heeft plichtmatig haar tevredenheid betuigd.

Maar Isaïc heeft toen opgemerkt, dat Jannetje in de verte staarde en dat haar stem dof klonk. Ook heeft hij gezien, dat Jannetje de oude niet meer was. Haar gezicht was magerder geworden, een paar harde lijnen begonnen zich te tekenen van de neusvleugels naar de mondhoeken, het verleidelijke onderkinnetje was weg, haar mooie haar krulde niet meer en werd grijs. Alleen de ogen waren gebleven, die klare grijsblauwe ogen met de wisselende tinten en gemoedsuitingen.

Dit beeld van Jannetje laat Isaïc niet meer los. Na twee jaar is zijn verlangen heftiger dan ooit. Hij voelt zich ziek, neerslachtig en radeloos. Zelfs Eli kan hem niet meer afleiden, hoewel de jongen daarvoor ruimschoots de gelegenheid biedt. Urenlang wandelt hij door Rotterdams straten en langs de havens, ogen-schijnlijk zeer belangstellend naar alles wat daar gebeurt; in werkelijkheid is hij afwezig en met zijn gedachten bij Jannetje. Hoe leeft zij, wat doet zij, hoe is die Bas Batelaan voor haar? Niemand die het hem kan vertellen, want geen mens uit zijn omgeving komt in Batelaans huis, omdat hij stug in de omgang is en een onvriendelijk gastheer. Bij Isaïcs gemoedstoestand komt nog, dat velen van zijn vrienden uit de stad vertrokken zijn. Sommigen zijn dood en weer anderen vervreemd van de veranderde Isaïc. Zijn beste vriend Anatole Daumer heeft hij nog maar zelden bezocht; Madeleine heeft hij in twee jaar niet gezien omdat hij haar de schuld gaf van het gebeurde met Jannetje. Anatole heeft hem iedere keer weer voorgehouden dat Madeleine on-schuldig is en hem alléén gewaarschuwd heeft om naar huis te komen om nog tijdig te kunnen ingrijpen. Isaïc heeft hiervan niet willen horen, maar toch is hij in de laatste dagen Anatoles zienswijze gaan waarderen en een verlangen om deze oude vrienden weer eens te bezoeken is in hem opgekomen. Jacob en de zijnen heeft hij in maanden niet gezien. Alleen Piet van Sliedrecht ziet hij geregeld en ook Piet is de oude niet meer door de ziekte van zijn vrouw.

Het is in deze, van vele zijden en door vele factoren aangewakkerde sombere stemming, dat hij in de maand Juni 1845 bij Piet op kantoor komt.

‘Piet,’ zegt hij, ‘ik wil hier weg.’

‘Niet zo stormachtig, jonge borst,’ gekscheert Piet, terwijl hij Isaïc gemoedelijk en gul een prachtige sigaar in de hand stopt. Dan ernstiger, terwijl hij hem scherp aankijkt:

‘Ga naar onze factorij in New York, blijf er een jaar en vergeet Jannetje.’

‘Ik wil Jannetje niet vergeten.’

Isaïc is heftig, zoals de laatste tijd meermalen voorkomt, onredelijk opvliegend om de kleinste dingen.

‘Voor jezelf en voor je zoon,’ bitst Piet van Sliedrecht, ‘een vader met halve aandacht is een kwart vader.’

Isaïc zwijgt, nerveus trekt hij aan zijn sigaar.

‘Ga naar New York,’ herhaalt Piet van Sliedrecht, ‘het is zeer nodig voor onze zaak; volgende week gaat de ‘Rijnstroom’ naar de overkant, ik zal de luxe hut voor je in orde laten brengen.’

‘Ik zal het je morgen zeggen, Piet, laat me nog even bedenken.’ Van Sliedrecht haalt de schouders op. Sombor kijkt Isaïc hem aan en vraagt dan:

‘Piet, weet jij hoe Bas Batelaan voor Jannetje zorgt?’

Van Sliedrecht wendt het hoofd af, kijkt naar buiten en zwijgt. Hij weet door zijn personeel en zijn talrijke relaties in de haven, dat Bas Batelaan geen ideale echtgenoot is. Op zijn levenswandel valt niets te zeggen, maar dat is het juist. Hij is ouderling in zijn kerk, bezoekt nooit een café of een schouwburg en staat het ook zijn vrouw niet toe. Hij houdt op zijn manier zeer veel van Jannetje en omringt haar met zoveel zorgen en bemoeienissen dat zij erin verstikt. Hij wil van al haar doen en laten tekst en uitleg ontvangen, beleert haar van de ochtend tot de avond, hoe hij het zou doen en wat zij fout heeft gedaan. Hij is erg zuinig en de royale hand, waarmede Jannetje in het begin zijn huishouden voerde, was hem een gruwel. Maar beetje bij beetje heeft hij dit weten in te tomen en te verstikken en na twee jaar heeft Jannetje moedeloos berust en is zuinig. Soms is Jannetje in opstand gekomen maar dan heeft hij haar wildheid onderdrukt met te wijzen op het kind, dat zij toch een vermogentje dienen na te laten. Eerst heeft Jannetje nog tegengesproken en haar mening geuit: dat een gezonde jonge kerel zijn eigen fortuin dient te maken en niet moet steunen op het vooruitzicht van een erfenisje. Batelaan heeft haar toen voor een onwetende kletskaus uitgemaakt. En Jannetje heeft ten leste stom geknikt en gezwezen. Aan de andere kant zorgt Bas Batelaan zorgzaam voor vrouw en kind. Nu hij niet meer vaart heeft hij zich in de handel begeven, bemiddelt hij de verkoop van schepen en is van de ochtend tot de avond werkzaam. Men kan niet anders zeggen dan dat voor

hem alleen zijn gezin betekenis heeft, maar dat is benauwend en drukt zeer zwaar.

Dit alles weet Piet van Sliedrecht, maar hij waagt het niet om Isaïc mededeling te doen van het zonloze bestaan van de eens zo frisse, bekoorlijke Jannetje.

‘Doelloos, doelloos, Isaïc,’ zegt Piet van Sliedrecht, nog steeds naar buiten starend.

‘Wroet niet in een andermans leven en gezin, vergeet het voor jouw en Jannetjes bestwil. Zij heeft gekozen, zij was oud en wijs genoeg en heeft aan jouw leed niet gedacht of er niet genoeg medelijden voor gehad. Oude dwaas. Met zestig jaren en dan nog verliefd,’ spot Piet van Sliedrecht.

‘Wat is leeftijd? Er zijn jonge kerels met oude harten, mannen van vijftientig of dertig jaar, die, eenmaal getrouwd, hun vrouw nog slechts zien als een huishoudster en meer belangstelling hebben in hun kegelclub, hun borrel en hun gokje. En er zijn jonge oude-mannen met een hart, dat nog zo hopeloos kan verlangen! Jannetje is nu vijfenveertig, een tevreden vrouw van middelbare leeftijd, die eigenlijk al grootmoeder had moeten zijn. Voor mij is zij een jonge vrouw; dikwijls nog een kind en ik ben het ook en wij zullen het zijn tot onze laatste uren, kinderen van twintig met een groot verlangen.’

Piet kijkt naar hem. Hij heeft één oog dichtgeknepen en met het andere beziet hij hem onderzoekend, spottend, critisch en eindelijk welwillend. Dan knikt hij langzaam, begrijpend en meewarig.

‘Wat ben ik dan oud, Isaïc,’ zegt Van Sliedrecht, ‘oeroud! Beste jongen, laat ik proberen je hier doorheen te helpen, want deze toestand eindigt alleen met de dood van één der drie, geen dag vroeger. En wat zal er dan weer zijn?’

Piet staat op; Isaïc schudt hem langzaam de hand, met gebogen hoofd, want hij durft deze oude, uitgestormde en wetende Viking niet aan te kijken.

Bij het verlaten van het kantoorgebouw ontmoet de Fuentes zijn oude tegenstander, Lachowitzky. Sinds die avond, nu ruim twee jaar geleden, heeft hij hem niet meer gezien en in die tijd ook niet veel meer aan hem gedacht. Nu hij hem echter weer ziet, ontwaakt ook weer zijn gekwetst eergevoel en het verlangt heftig genoegdoening.

Lachowitzky is in gezelschap van een magere man van middelgrote gestalte, gekleed in de Poolse Jodenkleding van kaftan, kaplaarzen en ronde vilthoed. Als de Fuentes en Lachowitzky elkander zien, blijven zij plotseling staan en bespieden elkander als twee vechtlustige dieren. De metgezel van Lachowitzky loopt enige passen door maar de Rus pakt hem krachtig bij de arm waarop de Pool roerloos blijft staan. Isaäcs ogen richten zich naar hem en zij zien, dat deze man blind is. Twee donkere ingevallen oogholten staren Isaäc aan; het gezicht is benig, de kaken vast opeengeklemd onder de korte donkere baard, de mond groot, een spleet. Dit vreemde, onaardse gezicht is onbeweeglijk gericht naar Isaäc de Fuentes en deze wendt onwillekeurig de ogen af.

‘Erkent U Uw woordbreuk en Uw ongelijk?’ zegt Isaäc somber en zonder verdere inleiding in het Russisch tot Lachowitzky. Minzaam glimlachend antwoordt deze:

‘Nooit, kolonel, nooit! Heeft U Uw geweten reeds gezuiverd van overval, roof en kerkontwijding?’

Driftig stampst Isaäc met zijn wandelstok op de marmeren plavuizen van het portaal en dreigt:

‘Ik zal U neerslaan, arglistige woordbreker.’

‘Heeft het Oppervezen U de dood van de rabbijn vergeven? En die doodgevroren kleine kinderen,’ sard de Rus, steeds hoffelijk glimlachend. Dreigend heft Isaäc zijn stok. Lachowitzky wijkt niet, kijkt Isaäc vast in de ogen. Dan doet de Poolse man een stap naar voren en plaatst zich tussen de beide tegenstanders. ‘Doelloos’, is het enige dat de Pool in het Russisch zegt en Isaäcs stok zakt langzaam. Hij kijkt naar hem, belangstellend, grimmig en vraagt:

‘Wie bent U?’

‘Ik was,’ antwoordt de blinde Pool en wijkt enige passen terug. Ondanks de heftige woorden van daarnet kijkt Isaäc vragend naar Lachowitzky. Deze heeft nog steeds de sardonische glimlach op zijn gezicht. Nu knikt hij langzaam en nauwkeurig zegt hij:

‘Dit was een Poolse rabbijn, nu is het een door Uw grote Keizer verminkte. Wat hij zal worden, heer de Fuentes, daar stelt U toch wel geen belang in.’

Geërgerd wendt Isaäc zijn ogen af, stapt op de Pool toe en dicht voor hem staande zegt hij:

'Ik ben Isaïc de Fuentes, reder en koopman.'

Hoffelijk buigt de Pool in Isaïcs richting en antwoordt:

'Mijn naam is Daniël Jabotinsky, een schnorrer.'

'Kan ik iets voor U doen, heer Jabotinsky? U bent binnengestapt in het Huis, waarin ik aandeel heb.'

'Nee heer, mijn vriend Lachowitzky heeft op zich genomen een en ander voor mij te verzorgen.'

'Dan ga het U wel, heer Jabotinsky.'

Zonder verder op Lachowitzky te letten stapt Isaïc naar buiten en loopt met driftige passen de Wijnhaven af naar zijn huis op het Haringvliet.

Die avond smaakt het eten hem niet, zoals zo vele keren, de laatste jaren. Bezorgd kijkt de oude huishoudster hem aan. Door haar nervositeit vergeet zij de Fuentes mededeling te doen dat heer Jacob Davidson voor hedenavond een bezoek heeft laten aankondigen en eerst bij het opdienen van de koffie schiet haar deze boodschap te binnen. Nors heeft Isaïc de mededeling aangehoord en haar erop gewezen dat hij dit soort berichten bij thuiskomst wenst te vernemen.

Ondanks zijn somberheid is Isaïc verheugd als de kleine Jacob zijn kamer binnenkomt en oprecht informeert hoe zijn oude vriend de Fuentes het maakt. Lange tijd hebben ze elkander niet gezien en beiden bemerken met innerlijke schrik de veranderingen, welke hun wezens in hun beider ogen ondergaan hebben. Jacob Davidson is oud geworden en het heeft hem geadeld. Hij is nu geheel grijs van haar, het strijdlustige puntbaardje is een korte volle baard geworden, voor de bijziende ogen draagt hij nu een eenvoudige ijzeren bril, groeven hebben het gelaat scherp getekend, de driftige bewegingen van vroeger zijn getemperd. Vol hartelijkheid nodigt Isaïc hem uit om plaats te nemen en hij zit wat bedeesd neer op de rand van een bergère. Isaïc gaat tegenover hem zitten, wrijft glimlachend de handen, terwijl hij welwillend met het hoofd knikt.

'Ik zal maar niet vragen of je iets gebruiken wilt, want je opvattingen zijn zeker nog niet gewijzigd?'

'Nee, Isaïc, integendeel, iedere dag voel ik sterker dat het houden der geboden de enige richtlijn is voor ons mensen tijdens ons verblijf op aarde.'

Het klinkt wonderlijk, als hij eraan toevoegt:

‘Maar een sigaar wil ik graag van je hebben.

Als beiden vol behagen de eerste trekjes hebben gedaan, vraagt Isaïc aan Davidson:

‘Wat heb je me te verzoeken?’

‘Het is vreemd, Isaïc,’ antwoordt de kerkvoogd, ‘ik kwam hier voor een doel maar nu ik hier zo rustig en vriendschappelijk bij je zit, zou ik dit haast willen verschuiven tot later en nu alleen maar samen wat roken en praten over niemandallemetjes.’

Isaïc knikt welwillend, begrijpend.

‘Wat het ook is, Jacob, onze vriendschap zal het niet vertroebelen.’

‘Zo ernstig is het nu ook weer niet. Kijk eens, Isaïc, er is hier een Poolse rabbijn aangekomen op doorreis naar Amerika. Hij zamelt geld in voor de Poolse geloofsgenoten, die naar Palestina willen emigreren en de middelen voor de tocht niet hebben, en het zonder hulp ook nooit zullen krijgen. Zijn aanbevelingsbrieven zijn eerste klas en de lijst van intekenaars laat namen zien, die er mogen zijn. Ik behoef het verdere doel van mijn komst wel niet uit te leggen.’

Nog steeds knikt Isaïc de Fuentes nadenkend. Hij voelt niet veel voor deze reizende, bedelende rabbijnen. Zij zijn dikwijls als de middeleeuwse bedelmonniken en hun reputatie is meestal slecht. Nu Davidson hem vooruit al tracht gerust te stellen omtrent de zaak van zijn beschermeling, wil hij dit zonder meer aanvaarden. Hij zou het ook doen, indien de man in kwestie van twijfelachtige roep was, alleen om de oude goedgehartige kerkvoogd een plezier te doen. Plotseling komt Isaïc een beeld van die morgen voor de geest en hij vraagt aan Jacob:

‘Is die Poolse rabbi blind?’

‘Ja, hoe weet je dat?’

‘Dan heb ik hem al ontmoet. Hij was in gezelschap van die Russische leraar Lachowitzky, hun optreden was vreemd.’

Jacob kijkt Isaïc onderzoekend aan en zegt:

‘De Fuentes, het is terwille van de vervolgde rasgenoten dat ik mij inspan voor hen, anders zou ik mij misschien nog wel bedenken, want hij heeft vreemde opvattingen en zegt dingen die met de Thora niet in overeenstemming zijn. Ook Lachowitzky staat buiten onze kringen; naar ik gehoord heb, ken jij hem beter.’

‘Wat zegt die Pool voor vreemde dingen?’

Jacob Davidson haalt de schouders op.

‘Misschien zijn ze voor dat land niet vreemd. Zij openbaren ons

een andere wereld en toornen tegen Gods inzettingen. Weet je, Isaïc, hij verzet zich tegen het gezag, tegen de oversten die God ons gesteld heeft. Hij spreekt bitter over het verschil tussen arm en rijk en men zegt dat hij twijfelt aan het Opperwezen. Isaïc, ik heb je reeds gezegd dat het is voor onze mensen in Zion, anders was hij dood voor mij; tenminste indien alles waar is, wat men van hem vertelt.'

Zwijgend heeft Isaïc geluisterd, er ontwaakt belangstelling, iets dat hij lange tijd niet meer heeft gevoeld.

'Jacob, ik zou hem graag eens horen,' zegt Isaïc.

'Overmorgen spreekt hij voor de gemeenteleden in de zaal van het Nut, daarna zal hij rondgaan met zijn lijst en geld inzamelen. Ik kwam dan ook om je uit te nodigen voor deze lezing en hoop dat je komen wilt.'

'Zeker Jacob, ik zal komen. Is die Rus zijn promotor?'

'Is er iets tussen jou en die Lachowitzky dat je zo bitter over hem praat?'

'Jacob, daarover heb ik nog nooit met iemand gesproken, anderen zouden dat ook niet begrijpen.'

De Fuentes staart in de verte. En hij zegt als het ware een monoloog:

'Davidson, er zijn naar mijn ervaring drie dingen die het geestelijk leven beheersen. Dat zijn liefde, haat en eer. De liefde dat is Godsdienst, de haat vernietiging. De eer? Dat is de trots en de eigenliefde! Ik weet het, mijn omschrijving is onvolledig, maar ik voel het zó, dat een belediging van een dezer begrippen innerlijke onrust ten gevolge heeft. Dat is nu bij mij gebeurd, Jacob en daarom mijn bitterheid tegen deze Rus Lachowitzky. Hij heeft mijn eer geraakt en zoals ik reeds zei, daardoor mijn trots en mijn eigenliefde. Ik ben niet zo geschapen, dat het ene deel het andere kan helpen. Ik kan niet uit de liefde putten om de kwetsing van mijn eer te genezen. Ik heb nimmer behoefte gehad om mijn geestelijke 'zijn' met iemand te bespreken, Jacob, of misschien heb ik nooit iemand ontmoet wiens uitstraling mij ertoe bracht dit te doen. Jij bent een man Gods, Jacob, een mens die van een ander niets wil, iemand die luisteren kan en niet zijn eigen 'ik' in eens anders gevoelens wil schuiven. Daarom wil ik jou dit alles vertellen, óók waarom ik Lachowitzky haat. Hij heeft mij getroffen in mijn eer, zoals ik je zoëven vertelde. Het is lang geleden en mijn verstand heeft mij meermalen gezegd dat

het doelloos is om na zoveel jaren hierin nog te wroeten. Maar dat is mijn verstand, mijn gevoel zal steeds in opstand komen, tot mijn dood toe; of, totdat hij zijn ongelijk eerlijk bekent en mijn ziel gereinigd zal worden door zijn absolutie. Hij zegt, dat mijn rekening bij God is belast met een verbrand dorp in Rusland, de dood door koude en ellende van vrouwen en kinderen, en roof. En als hoofdpunt, hoor goed, Jacob, de dood van een rabbijn, een verbrande synagoge en vertrapte, verscheurde en geblakerde wetsrollen.'

Ontzet is Jacob Davidson diep in zijn stoel gedoken. Met trillende handen en zenuwachtig knipperende ogen beziet hij zijn gastheer, die doorvertelt, in de verte starend, nogmaals al dat gruwelijke belevend.

'Hij heeft zijn woord gebroken en heeft mij verlokst tot die daden die ik heb genoemd. Hij heeft mij verleid datgene te doen wat tegen mijn eer is en dat mij aanvreet. Alleen *hij* kan mij de rust terug geven, alleen *hij* kan zeggen:

'Ik ben de schuldige, ik heb U ertoe gebracht door mijn woordbreuk, gij deed toen Uw plicht terwille van Uw soldaten en Uw land en daarom zijt gij onaangetast en Uw eer is niet bevlekt.' Niets van dat alles, Jacob! Als een wildgeworden barbaar laat hij mij staan en slingert het in mijn gezicht een gewone moordenaar te zijn, die in het grote boek van het Opperwezen een rekening heeft. Hij heeft zijn woord gebroken en de gevolgen daarvan hebben een deel van mijn rust verstoord.

En nu de gebeurtenis, Jacob.

Wij kwamen terug van Smolensk en mijn afdeling was in de achterhoede, één van de laatste korpsen. Tegen de avond hadden wij een dorp bereikt dat nog betrekkelijk onbeschadigd was. Niemand was er te zien, geen mens waagde zich buiten. Ik had bevel gegeven hier kwartier te maken en de mannen begonnen de hutten open te breken om onderdak te zoeken voor de nacht. Uiteraard ging dat niet zachtzinnig, de bevolking kwam langzaam te voorschijn, maar gemoord werd er niet. Toen kwam hij, Lachowitzky, een jonge kerel; en zocht mij op. Hij vertelde mij, dat het een Joods dorp was, dat hij de koster was van de synagoge en gezonden werd door de rabbi om tot een accord te komen, ten einde het dorpje te sparen. Ook ik was jong, Jacob, nog niet zo heel veel jaren van de ghettoschool en de eerbied voor de rabbi zat nog diep in mijn bloed. Ik liet mij bij hem

brengeu in stede dat ik hem ontbood en wij kwamen tot een accoord. Voedsel uit de verborgen voorraden zou ons worden verstrekt en onderdak verleend, zonder dat wij de woningen zouden behoeven aan te tasten. Ik heb van mijn kant hun leven gewaarborgd, hun huizen en hun sjoel. Lachowitzky was erbij toen wij dat overeenkwamen en zijn handslag was voor mij een herverzekering. Jacob, een tragedie begint met een kleinigheid. Een van de mannen werd dronken, hoe, dat weet ik nu nog niet, maar ik vermoed dat een der vrouwen in haar verlangen om toch maar zo goed mogelijk haar best te doen voor het behoud van het dorp, hem wodka gegeven had om zijn verkleumde lijf te verwarmen. En dronken soldaten, Jacob, dat is volk uit een andere wereld. Hij vergreep zich aan een passerend meisje en in stede mij te berichten, opdat ik kon straffen, zweeg men, verstarde en haatte. Die nacht kwam het over ons door die Rus Lachowitzky. Waar hij ze vandaan gehaald heeft, weet hij alleen, maar hij bracht Kozakken. Door hen werden de posten langs de achterwegen beslopen en onthalsd; door hem werden de Kozakken in de huizen gebracht waar de doodvermoeide mannen slapen en nimmermeer wakker werden. Een en twintig mannen, vaders, zonen, een en twintig, Jacob. Toen kwam het nachtelijk gevecht, maar de Kozakken verdwenen zoals ze gekomen waren; zij wensten geen open strijd, alleen een afmattende overval. Toen het licht geworden was, legden wij de doden op een rij in de sneeuw, want de grond was te hard om een graf te delven. Die aanblik, Jacob, vergeet ik nimmer en zij was de oorzaak dat mijn mannen uit de band sprongen en ik de orde niet kon handhaven. Zij joegen het volk uit hun huizen, de koude, barre sneeuwwoestijn in, zij roofden het voedsel en toen ging de brand in het dorp. Als een razende ging ik door de plaats, trapte, sloeg mijn soldaten, maar wanneer ik enigen tot rede had gebracht, dan ging terzelfder tijd op een ander punt het strafgericht ongestoord verder. Ik heb daar gezien hoe klein de ruimte is tussen gehoorzaamheid en bandeloosheid. Maar het ergste komt nog, Jacob. Langzaam nadert de furie het centrum van het dorp; het gemeentehuis en de sjoel. Ik ben erheen gerend om hier het onheil te stuiten. Op het plein heb ik enige goedwillenden verzameld om de troep weer bij elkaar te krijgen, want wij moesten toch verder trekken en het verliezen van het verband met het leger betekende een zekere dood of een nooit eindigende krijgs-

gevangenschap in dat onmetelijke land. Langzamerhand zakten zij af naar de door ons gevormde kern en het zag ernaar uit dat ik met het grootste deel van de troep zou kunnen wegtrekken. Maar opeens kwam het nogmaals over hen, toen zij het onbeschadigde raadhuis en de synagoge zagen. Wat nimmer was voorgekomen en ook nimmer meer bij mij is gebeurd, zij verloren het respect voor de meerdere in hun midden en onder mijn ogen gingen de beide huizen in brand. Jacob, Jacob, wat bezielt de mens, wat wil het Opperwezen?

Daar rent, als dol geworden, de Rebbe op het Godshuis toe. Waar vandaan, dat wist niemand; hij viel en struikelde het felbrandende gebouw binnen. De troep lachte, gierde om de oude man in zijn wapperende kaftan. Het werd mij te veel, Jacob, met de sabel heb ik de kerels opzij geranseld om de oude heer te kunnen volgen en te redden. Het heeft niet mogen zijn; de gloed was te fel, de ingang al versperd door vuur en rook. Opeens verscheen de oude Rebbe weer in de deuropening en had de wetsrol in de armen; de naakte thora zonder siermantels of zilveren torens. Zijn kleren brandden, de wetsrol brandde en in de deuropening zonk hij op de knieën, de thorarol viel voor hem op de grond. Hij hief de armen ten hemel en zijn doodscreet was: 'Shaddai', niets anders, Jacob, alleen het merg en been door-dringende: 'Almachtige'. Toen, terwijl hij brandde en het hoofd langzaam op de borst zakte, zei hij voor zichzelf het doodsgedeb: 'Hooft, Israëll, de Eeuwige, onze God, is een enig, eeuwig Wezen!'

Dat was het einde, Jacob. De mannen waren verstomd door de aanblik van deze Rebbe, die lag te sterven over zijn wetsrol. Met gevaar voor ons leven hebben wij zijn half verkoold lichaam weggetrokken en begraven onder stenen, omdat de grond te hard was voor een graf. Daar rust hij nu met zijn wetsrol op de bodem van de verbrande sjoel. Als gestrafte kinderen zijn wij stil weggetrokken; alléén ik heb Frankrijk levend teruggezien.'

Langzaam veegt Isaäc de Fuentes met zijn zakdoek over zijn voorhoofd en tersluiks over de ogen. De herinnering heeft hem sterk aangegrepen.

'Jacob, ik ben verantwoordelijk geweest voor deze mannen, ik heb het dus gedaan; maar eerloos ben ik niet, want niet ik heb mijn woord gebroken maar Lachowitzky, die de Kozakken over ons bracht en de overeenkomst verbrak.'

Isaïc zwijgt. Jacob zit klein en ineengedoken in zijn stoel en staart ontzet naar deze oorlogsman als naar een wezen uit een andere wereld, die geheel buiten zijn denken en gevoelens ligt. Dan begint hij te zinnen, hij doorvorst zijn weten om in de Thora en de Talmud een uitspraak te vinden dat deze man gerecht is. Hij vindt er geen. Zijn nervositeit versluiert zijn denken. Dan kijkt Isaïc hem plotseling aan:

‘Jacob, wanneer ik een Synagoge laat bouwen en een volledige wetsrol schrijven en nieuwe sierselen schenk zal mijn eer dan weer hersteld zijn zonder de schulderkenning van Lachowitzky?’ ‘Nee,’ antwoordt Jacob zacht, ‘alleen het woord van Lachowitzky kan je van schuld vrijspreken.’

Jacob is opgestaan, ook Isaïc. Langzaam en stil schudden zij elkaar de hand en de kleine grijze Godegeleerde is zo waardig in zijn gang naar de deur dat het schijnt of de forse, dominerende Isaïc hem slechts eerbiedig en onderdanig volgt.

‘Goedennacht, Isaïc.’

‘Goedennacht, Jacob, tot morgen.’

Het optreden van Daniël Jabotinsky in de Nutszaal is niet geheel zonder berekenend effect. De zaal is duister, slechts het toneel is door petroleumvoetlichten somber verlicht. Wanneer hij zijn plaats achter het spreekgestoelte heeft ingenomen, ontsteekt men twee kaarsen voor hem. Zij werpen een vreemd schijnsel op dit blinde gezicht en wanneer het naar de zaal is gewend zien de toehoorders een angstwekkende, baardige, ogenloze doodskop. Muisstil ziet de, meest met mannen gevulde, stampvolle zaal naar hem op, wanneer hij met langzaam gebaar de mouwen van zijn zwarte kleed opslaat en de beide handen de zijkanten van het kathederberblad vastpakken als vogelklauwen een tak. Dan begint hij zijn rede in het Duits, zonder groet, zonder hoffelijkheid, zonder conventies. Als een slangetong, die met onverwachte felheid uit de bek schiet, zo sist het eerste woord uit die spleet, zijn mond.

‘Gij Joden van het goede leven, ziet toe. Voor U staat een schnorrer, een bedelaar voor zijn volk, een bedelaar voor hun kindskinderen.

Gij, goed gevoeden en warm gekleden, gij verzorgden, gij weet niet van honger en lompen, van vuil en luizen. Gij, die woont in kastelen, kent de tochtige bouwvallen niet, gij die vrij zijt in

handel en wandel, kent de zorgen niet van dit arme marskramende volk, dat zich staande houdt onder willekeur en afpersing, dit fanatieke, gelovige volk der Joden van Oost-Europa.

Het is verre van mij te toornen tegen Gods inzettingen en U Uw plaats en Uw welvaart te benijden, maar het is wel geoorloofd te zoeken naar de zin van Gods instellingen en dan te twijfelen aan het juiste inzicht van U, die in deze Westerse landen woont. Met volle en milde hand heeft de Schepper rijkdommen opgetast in deze aarde en haar het vermogen gegeven van het eeuwige voortbrengen. Hij heeft het verspreid over de gehele bol en Hij heeft daarmede Zijn Wil aangeduid; dat het over die gehele oppervlakte gebruikt zal worden gelijkelijk voor een ieder. Nochtans Zijn Wil wordt niet geëerbiedigd; velen onder U garen als hamsters, slepen alles naar ene hoop, de hunne. En wat gij vergaart en optast dat gaat in mindering van een ander, want het totaal van het gegevene verandert nimmer. Daarom, wat gij hier te veel hebt, dat heeft Uw volk in Oost-Europa te min. Iedere hap die gij eet en die gij over hebt, ieder kledingstuk dat gij dubbel hebt, ieder huis dat groter is, dan nodig om U tegen weer en wind te beschermen, ieder van deze dingen komt men daar in evenredigheid te kort. Wanneer gij straks eten zult en een bete blijft op Uw schotel dan zeg ik U dat daar in de verte een ander verhongert en dat die hap genoeg zou zijn om zijn honger te stillen. Wanneer gij morgen een kleed zult laten maken terwijl gij er reeds vele hebt, dan zeg ik U, dat ginds een kind huilt van koude en innig gelukkig zou zijn wanneer het dat kleed had. En wanneer gij in Uw huis zult rondgaan, in Uw salon of Uw grote slaapkamer, dan zeg ik U dat dáár mensen hokken in krotten, velen in één ruimte, die zeer klein is en bouwvallig en tochtig. Gij Joden in overvloed, ik heb U gezegd ik ben een schnorrer, een hoogmoedige, eisende bedelaar, die zijn voet tussen de deur zet en U bedreigt. Ik ontzeg U het recht en ik ontken het privilege om meer te willen zijn dan wij uit het Oosten. Ik protesteer er tegen en ik kan er U om haten, dat gij leeft in zelfgenoegzaamheid, dat gij niet denkt en bekommert om ons, dat gij niet weet en niet verlangt te weten hoe wij leven en hoe wij sterven. Dat gij niet weet of dat gij Uw ogen sluit voor onze armoede en onze onderdrukking, dat gij die doodskreten niet hoort uit de pogrom, dat gij een ander volk wilt zijn dan het volk dat gij zijt. Een volk in verbanning, een volk zonder land en zonder vorst.

Eén ding hebben wij gemeen. Dat is onze geschiedenis, maar de geest van dat verhaal is voor ons groter dan voor U, want ik zag velen onder U die het niet van node hebben. Wij daarentegen, wij leven voor deze geschiedenis, ja, velen onder ons zelfs meer voor dit dan voor hun eigen kinderen. Waarom? In onze harten leeft de hoop, heel diep in het donker, heel ver weg, dat nog eenmaal de dag zal komen, dat onze verbanning ten einde zal zijn en wij zullen kunnen teruggaan naar dat land, ons land. Gij voelt dat niet, want Uw blik is troebel door Uw weelde.

Wat zegt U 'vaderland,' wanneer gij een nieuw vaderland hebt; wat zegt U 'wet' en 'orde' wanneer gij leeft onder een goede wet en prachtige orde; wat zegt U 'verbanning' wanneer gij die niet voelt, wanneer gij leeft onder een volk als zijhs gelijken, als één hunner, gelijk aan lasten, gelijk aan lusten, gelijk aan gewin, gelijk aan burgerdom.

Voor velen Uwer zijn mijn woorden een gruwel, een belediging, een onrust, een verraad. Zij vertellen mij dat zij geen Joden meer zijn, dat zij in tweeduizend jaar zijn opgegaan in de volken; alleen hun wijze van God te dienen is anders. Ik, Oosterse Jood, ik kan dat niet voelen; voor ons zijn de levensomstandigheden zo gans anders geweest dan hier. Maar, terecht of ten onrechte, er is iets dat U nog bindt aan ons, onzichtbaar, subtiel. Dat zijn de wetten, de instellingen die op de Sinai gegeven zijn. De wetten gebieden U als goed mens te leven, ze gebieden U barmhartigheid en milddadigheid. Hierop beroep ik mij, ik bedelaar uit Oost-Europa. Onze verbanning, onze onderdrukking, ons vuile leven, moet een einde nemen door Uw hulp! Wat denkt gij dat de zin is van Uw welvaart en Uw bezitsmacht? Slechts ten dele, ten heel kleinen dele is Uw bezit voor U; voor het grootste deel zijt gij slechts leenman bij onze grote Leenheer. Gij zult zeggen: wat weet gij van de bedoelingen van het Opperwezen? Wat weet gij of het Hem welgevallig is dat onze ballingschap een einde neemt? Weet gij op welke manier Hij U en ons wil terugvoeren naar ons land Zion. Weet gij of gij uitverkoren zijt om overste over ons te zijn, tot ons te spreken en ons te doen handelen?

Neen, mijn toehoorders, ik weet dat alles niet. Ik kan alleen tasten, zoeken en hopen, dat de weg, die ik en ginds vele anderen met mij gaan, de juiste is. In mijn lange korte leven heb ik veel ervaren, veel geschiedenissen heb ik doorvorst en ik bevond

Gods hulp het grootst voor hem, die werkte en handelde. Denk niet dat onze verlossing onverwachts zal komen en dat wij Zion zullen kunnen binnenstappen als de hof van Eden. Neen, wij bereiden ons voor op harde strijd en zo gij niet met ons trekt, dan is toch ook deze Uw deel. Ik voorzég U harde strijd, politiek en militair. Velen zullen vallen, omdat onze God ons ziet als het volk van Israël, als zonen van Abraham en niet als personen. Het zal goed zijn in Zijn ogen als dat oude volk zijn oude bodem herneemt maar Hij ziet niet naar de man, de vrouw, het kind. Nu dan Joden, ik en zij die met mij werken, weten niet of wij wel uitverkoren zijn om te beginnen U te leiden. Wanneer wij niet welgevallig zijn, dan zullen wij worden weggenomen van U, door dood, ziekte en duizend andere dingen. Wij zullen U zeker niet ver brengen, ook onze nakomelingen en hun nakomelingen niet, want de weg is lang, moeizaam en gevaarlijk, maar eens zal het zwoegen ten einde zijn en zij die dan Uw leiders zijn, die zult gij zegenen.

Ons begin is moeilijk, niets hebben wij als ons geloof, ons zelfvertrouwen en ons woord. Gij hebt vermogen in goederen en geld, in relaties en invloed en daarvan moet gij afstaan, zult gij afstaan uit menselijkheid, door Gods gebod. Ik ben bedelaar en ik zei U reeds: een dreigende bedelaar. Wanneer gij niet handelt en geeft, dan zal het U en ons vergaan als onze vaders in Egypte. Wanneer gij niet handelt en geeft dan zal zich de geschiedenis van Jozef en zijn broeders herhalen want gij zijt Jozef in Egypte, Jozef, de gunsteling van de Pharao, de rijke en machtige Jozef en wij, paupers uit Rusland en Polen, wij zijn de broeders, de armen en wij zullen naar U, Jozef, toekomen en ons om U nestelen totdat er weder een Pharao zal opstaan en ons zal moorden en brandschatten en ons zal verjagen en wegvoeren. Wanneer? Met honderd, in tweehonderd of vijfhonderd jaren? Waarom? Omdat wij trekken naar eens anders land, eten van eens anders akker, delen van eens anders handel. En daarom, voor ons en voor U is er maar één weg: de brede koninklijke weg naar Zion. Ons Zion, ons Palestina, ons Jerusalem. Daar is onze grond, daar is onze geschiedenis, daar liggen onze aartsvaders en hun vrouwen en duizend anderen, daar is de bodem door-drenkt van ons zweet en bloed, daar is ons land, het land dat God aan Abraham aanwees toen hij kwam uit Ur der Chaldeeën. Op die plek der aarde hebben wij recht, het zelfde recht als de

Rus, de Engelsman en alle volken op hun grond. Op die akkers moeten onze kinderen weder als boeren wonen, in die steden onze ambachtslieden, van die kusten moeten onze schepen varen. Die boeren en handwerkers en zeelieden en hun zonen, de geleerden, zij moeten hun afgevaardigden, hun oversten, hun vorsten zelf weer kunnen kiezen. Zij moeten weder een volk worden in de gemeenschap der volken met gezanten aan de hoven, met een leger en een vloot. Dan pas zal het ten einde zijn, het dulden der bannelingen, het dulden van ons: hier onwezenlijk goed en rechtvaardig, daar reeds minder, ginds in permanente vervolging, afpersing en bedreiging. De Turk, die over het land ligt, is nog machtig en nimmer zal hij vrijwillig ons land teruggeven. Nimmer zal zelfs de gedachte bij hem opkomen. Maar de geschiedenis is eeuwig wisselend zoals de natuur. De dag zal komen, niet in onze tijd, dat de Sultan en zijn mannen verjaagd zullen worden, zijn land verdeeld. Misschien zal ook dan de macht die hem opvolgt, over het land liggen en het niet vrijgeven en nog eens en nog eens. Maar eens zal de macht welwillend zijn en ons het land teruggeven, dat ons erfdeel is.

En nu, Joden, daarom vraag ik U geld, bezit, werkzaamheid; de wereld moet weten wat wij verlangen, wat wij zouden willen om rustig te leven en te werken aan de vooruitgang van het mensdom. Wij moeten ons lot en ons land onder hun aandacht brengen en die aandacht aanwakkeren. Wij moeten door nederzettingen laten zien wat wij kunnen, hoe wij denken onze grond te cultiveren en hoe erop te leven. En wanneer dat alles goed is, werkelijk en eerlijk, ten voorbeeld aan de wereld, dan zal die macht ons herstellen, ten eigen voordele, tot ons voordeel. Gij weet thans wat ik namens talloze Oost-Joden te zeggen, te dreigen en te vragen had. Wij hopen en wij verwachten dat gij U verenigen zult en de maatregelen beramen om Uw kinderen en kindskinderen te helpen; dat gij de fondsen bijeen zult brengen om proefkolonies te stichten en dat de cellen, die gij vormt, aan een zullen groeien tot een lichaam, een grote invloedrijke organisatie die op het juiste uur zich tot die macht zal wenden en bereiken zal wat bereikt moet worden: een vrij Joods volk, aaneengesloten levend op eigen grond.'

Met een kort wuivend gebaar heeft Daniël Jabotinsky de kaarsen op het spreekgestoelte gedoofd, de zaal is geheel donker en stil.

Dan roept een stem 'maak licht' en de zaalbedienden snellen toe met brandende kaarsen, luchters en petroleumlampen. Men ziet het spreekgestoelte ledig: Daniël Jabotinsky is verdwenen.

De onderlinge gesprekken en debatten beginnen.

Iedereen verlangt iets te drinken en de bladen met koppen koffie, glazen bier en jenever zijn in een ommezien leeg. Men voelt zich tevreden. Dat is nu eens een avond zoals het leven er maar weinig schenkt. Men kan zich gewichtig voelen, zijn mening uiten, zijn eigen stem liefkozend horen in keurig debat of aandachtig beluisterde monoloog. Men maakt kennis met de ongenaakbaar schijnenden, men heeft het gevoel met eerbied en respect te worden bejegend door hem, op wie men indruk heeft gemaakt. Isaac de Fuentes zit stil rokend aan zijn tafeltje en drinkt langzaam zijn koffie. Men heeft het nog niet gewaagd zijn oordeel te vragen of met hem te debatteren; men heeft hem alleen veelvuldig en buigend gegroet. Het gevoel van saamhorigheid is hedenavond wel groot maar voor velen nog niet groot genoeg om deze eenzame, rijke en invloedrijke man zo maar aan te spreken als een gelijke. Eén is er, die het nu waagt of eigenlijk waagt hij het niet want er is voor hem niets angstaanjagends in de heer de Fuentes. Het is oeroude Bennie Alter die zich sloffend een weg baant naar Isaacs tafeltje en er zich neerzet met een goeddelijk:

'U permitteert een oude man te zitten, meheer Izak?'

Isaac knikt hem welwillend toe en geeft hem een hand. Bennie is nog ouder geworden, hij ziet er nog antieker uit, haast legendarisch. Hij heeft zijn Sjabbespak aan, is geschoren en zijn bakkebaarden en haar zijn zorgvuldig gekamd. Zoals hij daar nu zit verpersoonlijkt hij de respect-afdwingende ouderdom, de tot materie geworden levensstorm. Breed en gezellig diept hij uit een pand van zijn jas een sigarendoos en biedt Isaac de Fuentes een sigaar aan. De hoffelijke Isaac dooft de zijne en neemt hem gaarne. Behaaglijk doet Bennie Alter de eerste trekken. Isaac kijkt hem tersluiks aan en een gedachte welt in hem op, een wens om ook zo tevreden zijn sigaar te mogen roken in het laatste kwartier van zijn levensdag.

'Wat een sjproch, meheer Izak, wat een sjmoezer,' begint Bennie Alter het gesprek. 'Maar gelijk het ie. Benne we niet zoals die zegt, verschroppelingen, genadebroodeters? Me benne het oudste volk onder de volkeren en me benne net als oude mense die bij

hun kindere in wone, arme oude mense, die van een houten nap motte etc, omdat ze bang benne dat het dure porseleine bord uit onze oude hande in gruzels zal valle. Zegen op zijn hoofd, zoals hij gesproke het. Als ik jong was, meheer Izak, dan gong ik, dan wier ik boer op een stukkie eigen grond, waar ze me dan ook later mosten begraven. Hij het goed gezeg: in die grond hore we te ligge, bij Abraham en Sara en Izak en Rebecca en bij Jacob en Rachel. Allenig de Thora – en het verhaal van ons ongeluk – is ons nog over gebleve en de verbanning en de doling. Waarom het het Opperwezen het zo gerich? Benne wij slechter dan andere volkeren? Benne wij misdadigers? Nee, meheer Izak, dat benne we niet. Als de wereld ons dult, maar ons toch liever niet hep, waarom geef die wereld ons dan niet een plek ware we onder ons kenne zijn en ons eige leventje leve, naar onze eige inzichte? De rijke onder ons, die benne verblind. Geld heb ik niet, dat weet U wel, meheer Izak, want de gemeente houdt me in leve en geef me de menoege van een sigaar. Maar ik heb een goude horloge van me vader zaliger en een ring met een steen van me moeder zaliger en die krije ze voor d'r kolonies, nu, bij me leve. Ik geef het nou weg opdat ik weet waaraan het wordt besteed. Van mijn zaad zal er niet zijn in Jerusalem omdat alles om me heen is weggestorven; maar dat hindert niks, want me benne toch allemaal van éne moeder, van Rachel.'

Dan zwijgt Bennie Alter weer en rookt met genoegen zijn sigaar. Isaïc wil opstaan om zich naar huis te begeven, als Jacob Davidson met korte driftige pasjes zich een weg baant door de merigte en naar zijn tafeltje toekomt. Hij begroet Isaïc een beetje gewichtig en de Fuentes merkt op dat Jacob zich hedenavond weer geheel de kerkvoogd te midden der gemeente voelt; dan vindt Isaïc hem minder sympathiek. Hij glimlacht daarom onwillekeurig een beetje hoogmoedig welwillend. Jacob Davidson knikt en groet kort en gehaast naar Bennie Alter. Bennie wuift vriendelijk en majesteitelijk terug, de sigaar stevig tussen de tanden geklemd en vol behagen een grote rookwolk er langs heen blazend. 'En,' vraagt Jacob, 'wat denk je ervan, Isaïc?'

De Fuentes haalt de schouders op:

'Och, ik zal geld geven, Jacob, daarmee koop ik mij bij voorbaat vrij om een mening te moeten hebben.'

'Je bent het dus niet met hem eens?'

'Nog niet eens en nog niet oneens. Ik moet er over denken, Jacob.'

‘Ik zal ook offeren, Isaïc, alhoewel ik ertegen moet zijn en de actie afwijzen. De Messias moet ons verlossen en niet Daniël Jabotinsky en de zijnen,’ zegt Jacob onnodig fel.

Dan interrompeert Bennie Alter en Jacob kijkt hem verbaasd aan. Een ondersteunde die zich vergeet en een parnas in de rede valt? Isaïc glimlacht. Hij zal zich gaan amuseren met de woordenstrijd van deze twee oude mannen en plotseling denkt hij aan Anatole Daumer, die hij in zoveel maanden niet meer heeft gezien. ‘Hoe weet U dat de Messias er niet is, meheer de parnas. Weet U hoe de Messias d’r uit zal zien? Doch U dat Die kwam met een visitekaartje in Z’n hand? En mot de Messias een mens wese. Hoor toe, meheer Davidson, hier zit een oud man, een die reeds dood most zijn. Maar het Opperwezen het me nog niet nodig, nee integendeel. Hij het me liever nog hier op aarde om er eens wat te sjmoezen met jonge mense en ook met oude mense. Weet U, van die gedachtes die onze lieve Heer door mijn aan andere laat geve.’

Bennie Alter lacht met pientere oogjes naar verschillende toehoorders, die eerst schuchter bij het tafeltje zijn komen staan maar nu openlijk zich scharen om dit aan te horen: de meningen van Bennie Alter en Jacob Davidson, de parnas.

‘Hoor toe, meheer de parnas, wat is de Messias? Ik geloof allenig dat de Messias een geest is, geen spook in een wit hemd, maar een geest van een tijd en dan geloof ik, meheer Jacob, dat de mense die in die tijdsgeest zulle leve, niet wete zulle dat de Messias om hen heen was. Maar later als ze geschiedenisboekies gaan schrijve dan zal er een met gogme ontdekke dat dit de Messias is geweest en geen mens, doch een geestesgesteldheid was. En nou, meheer de parnas, weet U of die tijd niet begonnen is met Daniël Jabotinsky en zijn chaweirim? Meheer Izak heb groot rech; nou moet men geve om zeker te zijn geen vergissing te begaan. Is het verkeerd geweest en de mesomme verloren, ook geen zorg, het pogen was schoon. Is het goed, stel U voor de zaligheid, te hebben bijgedragen tot zo’n resultaat.’

Jacob Davidson zet zich aan het tafeltje bij Bennie Alter neer en antwoordt:

‘Hooft eens, heer Alter, ik heb veel eerbied voor Uw grijze haren, maar ik geloof toch, dat Uw mening en inzichten niet meer stroken met deze tijd. Bovendien is U iets te beslist in Uw uitspraken omtrent de Messias, die uitgesproken krenkend zijn

voor Orthodoxe gemeenteleden. Ik mag veronderstellen meer in onze heilige boeken te hebben gestudeerd en gevorst dan U en mijn mening is dat de Messias nog niet is gekomen en nog lang niet komen zal. Zo is dus iedere actie voor terugkeer tot Zion voorbarig en zo tegen Gods inzettingen en daarom met alle kracht af te wijzen.'

'Meheer de parnas, U spreekt als van boeke. Alles wat U doet en zegt wordt beheerst door de boeke en nog eens de boeke. Alles verstand, alles wijsheid. Waar blijft het gevoel, meheer Davidson? Ken U zich indenke dat er mense benne, die zegge: me gevoel zegt dat de tijd daar is om de verbanning te beëindigen? Die zegge: nou motte we beginne en niet wachte op de Messias, die niemand kent en die niemand aan ons ken voorstelle? Dat ken U niet, meheer de parnas, omdat U levend dood is, dood door de letter en door de sjproch uit de boeke, dood voor het gewone dagelijkse leve, dat gewone, 'Geef ons heden ons dagelijks brood.' 'Mijnheer Alter vergeet, dat het die door hem beschimppte boeken zijn, die ons volk al die eeuwen hebben behouden en ons hebben laten voortbestaan en dat moet zo blijven. Want het is de geest die eerst komt en dan het materiële. Vergeet niet Genesis I, 2: En de Geest Gods zweefde op de wateren.'

Jacob Davidson heeft niet rechtstreeks Bennie Alter geantwoord, doch in het algemeen tot de omstanders gesproken.

'Ik ben geen geleerde as U, meheer de parnas. Ik ben een oud man, een ongeletterde, die van kindsbeen heeft gezwoegd en gezworreve, die vreugde en leed voor tien levens heeft gehad en die alles om zich heen heeft zien teruggenome worre door het Opperwezen en maar één ding heeft moge behoude en dat is zijn gezond verstand. Ik zal met U niet trede in discussie over de Schrift, hoewel ik op Uw aanhaling had kenne antwoorde, dat als de geest op de wateren zweefde er eerst water, stof, is geweest en *toen* de geest erover zweefde. Nee, dat zal ik niet, want U gooit me dood met tekste, die ik niet meer ken of nooit van heb gehoord. Maar ik zal U zegge wat ik gezien heb in achtenzeventig jaar levenswandel, meheer de Parnas. Allereerst komt er brood en dan komt er kleding en dak en dan, meheer de parnas, komen de geest en de boeke. Daarom, Uwes boeke, die moge er zijn, maar niet te veel op de voorgrond als een volk opnieuw beginne mot.'

Bennie Alter staat op. Zijn sigaar is opgerookt, hij is kennelijk

vermoeid. Wanneer hij zijn hoed aanpakt van een gediensstige jongeman, die deze van onder zijn stoel heeft opgediept, keert hij zich nog eenmaal naar Jacob Davidson en zegt:

'Land en koren in overvloed en dan schreeuwe ze weer om boeke, meheer de Parnas, totdat de boeke het land overwoekerd en het koren verstikt hebbe en er weer groot geschreeuw zal kome om land en koren. Een eeuwige kringloop, meheer, en nu is land en koren weer aan bod. Goeje nacht.'

Stil opent zich de rij van omstanders om de patriarch huiswaarts te laten gaan. Twee jonge mannen bieden hem hun geleide aan, hetwelk Bennie Alter gaarne aanvaardt, want korte tijd geleden is hij enige uren door nachtblindheid aan het dwalen geweest en haast in het water van de Binnen-Rotte gelopen. Ook Isaac neemt afscheid. Met een korte hoofdknik van de omstanders en met een handdruk van Jacob Davidson. Vol eerbied reikt men hem stok en hoed en jas, maar het is een ander ontzag dan voor oude Bennie Alter. Voor hem eerbied, en enige angst voor de rijke machtige aristocraat; voor Bennie eerbied en ontzag voor de alwetende ouderdom en de levenswijsheid.

Isaac heeft besloten om naar New York te gaan en heeft Piet verzocht een hut voor hem te reserveren.

De Fuentes heeft het nu heel druk, er is veel te regelen.

Allereerst de zorg voor Eli. Hij wilde hem eerst meenemen naar Amerika, maar hij heeft hem uiteindelijk toch te jong gevonden voor zo'n reis. Hij heeft toen overwogen om Eli met de huishoudster in het huis te laten wonen zoals hij dat meer deed bij een korte reis, maar na rijp beraad heeft hij besloten het huis te sluiten en het personeel met verlof te sturen. Voor Eli heeft hij gemeend een beroep te moeten doen op Jacob Davidson en enige dagen na de vergadering in het Nutsgebouw laat Isaac zich voor een avondbezoek aandienen bij de kerkvoogd. De kleine Jacob is vol bereidwilligheid en zijn vreugde om iets te kunnen doen voor zijn vereerde vriend is werkelijk groot. Rebecca is minder enthousiast dan haar man, doch rustig en vastbesloten om haar plicht te doen. Zij onderschat de moeilijkheden niet om een verwende jongen uit een liberaal milieu te herbergen in haar orthodoxe omgeving. Als het tijd geworden is voor Isaac om naar huis te gaan, valt er plotseling een grote stilte tussen hem en het echtpaar Davidson. Dezen zijn blijkbaar nerveus en willen

iets vragen, maar de een laat het voor de ander. Zij gluren elkaar aan en wanneer hun blikken zich kruisen dan slaan ze deze snel neer. Isaïc heeft innerlijk pret doch na korte tijd helpt hij hen uit de moeilijkheid en zegt alleen:

‘Ik zal naar Jozef omzien.’

Jacob is er stil en klein van. Tranen springen in Rebecca’s ogen en haar stem is schor wanneer zij, zich verontschuldigend, de kamer verlaat. Isaïc en Jacob zijn spoedig weer in gesprek gewikkeld over de rede van Jabotinsky en op Jacobs vraag naar de Fuentes’ oordeel kan hij slechts zeggen na zijn reis naar Amerika te kunnen mededelen of hij een volgeling van Jabotinsky kan worden.

Argwanend heeft de kerkvoogd zijn vriend aangekeken en gezegd:

‘Isaïc, of de Messias al of niet is verschenen kan een strijdvraag zijn, maar Zion te ruilen voor een andere strook grond op deze aarde, dat is voor ons onaanvaardbaar.’

Dan verschijnt Rebecca weer in de huiskamer. Zij heeft een grote reistas meegebracht en zij verzoekt de Fuentes deze aan Jozef te geven, indien hij hem ooit in Amerika mocht ontmoeten. De Fuentes heeft het beloofd en Jacob zal morgen de tas door een kruier aan boord van het schip doen brengen. Dan nemen zij afscheid en de zegen voor zijn reis die de kerkvoogd uitsprekt, voelt Isaïc tot in zijn diepste innerlijk als de zegen van een vader.

De avond voor Isaïcs vertrek komt Jannetje bij hem. De Fuentes is zeer verbaasd wanneer een gejaagde, schichtige Jannetje plotse-ling in zijn woonkamer staat. Haast onwillig zet ze zich op de aangeboden stoel bij het venster, waar Isaïc op deze mooie lichte zomeravond zat. Beiden zeggen eerst niets en staren over het water. Het is Isaïc die de stilte verbreekt met één woord:

‘Jannetje?’

Ze slikt nerveus en vraagt dan:

‘Waarom komt Eli niet bij mij?’

Langzaam schudt Isaïc het hoofd:

‘Waarom zou Eli bij Bas Batelaan inwonen, Jannetje? Je hebt je gezin en daarin past niets van Isaïc de Fuentes.’

‘Was Bas Batelaan hier huishoudster en een moeder voor je kind, Isaïc?’

‘Jannetje, het heeft geen doel wonden open te rijten die nauwelijks genezen zijn en het heeft ook geen zin een argwaan te wekken die geen reden van bestaan heeft. Onze wezens hebben zich gescheiden, er is geen terug meer en geen omweg naar het uitgangspunt. Laat het thans blijven zoals het is.’

‘Waarom ga je weg, Isaïc?’ vraagt Jannetje zacht.

‘Om alles, voor de zaken en voor mezelf, voor jou.’

Het laatste zegt Isaïc schor, zijn handen omvatten de stoelleuning, de aderen zwellen aan zijn slapen, met moeite onderdrukt hij de opkomende drift.

‘Om mij behoef je toch niet te gaan, Isaïc? Het is toch uit tussen ons. Wij kunnen toch verder leven als goede kameraden.’

‘Nog niet, ik heb dit leed nog niet overwonnen. Misschien zal het daarginder gebeuren.’

‘Het mijne is ook niet overwonnen en ik wil het ook niet overwinnen. Ik wil het bij me blijven dragen tot mijn levenseinde. Als een voelbaar bewijs dat ik je van houd, tot het laatste,’ fluistert Jannetje.

‘Ik domoor,’ zegt Isaïc gesmoord, ‘ik duizendvoudige ezel, dat ik je gaan liet uit deze handen, dat ik je niet genomen heb als een matroos, zonder plichtpleging. Je niet in mijn armen getrokken en tot mijn vrouw heb gemaakt. Waarom heb ik dat niet gedaan? Waarom heb ik de oude hidalgo in mij laten heersen, waarom heb ik niet alle beschaving weggetrapt?’

‘Stil, stil toch, Isaïc, dit is overspel in woorden. Ik ben toch een getrouwde vrouw.’

Isaïc springt op, rusteloos loopt hij door de kamer, angstig volgt zij hem met de ogen. Dan staat hij voor haar, met een korte krachtige duw tegen haar kin dwingt hij haar naar hem op te zien met haar zachte grijze ogen.

‘Scheidt van hem, Jannetje,’ klinkt het hard en ruw.

Huilend schudt zij van neen.

‘Dat heeft hij niet verdiend en ik heb een kind van hem. Isaïc, mijn jongen, kun je dan niet zó van mij houden. Alleen maar als Jannetje, jouw Jannetje; ik heb het zo zwaar.’

‘Neen, ik wil jou, ik zal steeds terugkomen en het je lastig maken, tot mijn dood zul je geen rust van me hebben. Ik verteer eraan, dat weet ik. Aan jou en aan die Rus, maar het is goed zo, het is mijn leven geworden.’

‘Eli is je leven, Isaïc.’

'Eli is mijn plicht en mijn zorg tot hij een man geworden is en een gezin heeft gesticht. Mijn leven ben jij.'

Isaïc is weer gaan zitten en heeft Jannetjes handen in de zijne genomen, en beiden staren over de woelige rivier. Na lange tijd vraagt Jannetje:

'Ben je goed verzorgd?'

'Ik ben het product van een feilloos verzorgingsmechaniek, Jannetje.'

De Fuentes' toon is luchtiger geworden, hij glimlacht weer.

'Isaïc, ik heb gemerkt dat je er niet meer zo verzorgd uitziet als vroeger, dat moet je niet doen, dat past niet bij je.'

Verwonderd kijkt de Fuentes haar aan:

'Ik heb daar niet zo op gelet, Jannetje en wat doet het er eigenlijk toe?'

'Ik heb je al gezegd dat het niet bij je past, Isaïc. Ik heb altijd een gaaf beeld van jou voor ogen en ik kan er niet tegen dat er iets aan haperen gaat. Beloof mij dat je jezelf niet verwaarlozen zult?'

'Ik zal er op letten,' zegt de Fuentes onwillig. Het treft hem pijnlijk dat Jannetjes scherpe ogen het hebben gezien en dat zij hem tot zichzelf moet roepen.

'Zul je voorzichtig zijn daar in de vreemde? Er zwerft zo veel slecht volk in de nieuwe wereld,' vervolgt zij bezorgd.

'Moedertje, moedertje, is dit mijn eerste reis in mijn leven?'

'Nee, nee, maar ik ken je. Je bent zo gauw geneigd om te helpen en haast iedereen aast op geld en jij kunt zonder weelde niet meer leven.'

'Ook daar zal ik op letten, Jannetje lief. Mijn gemoedstoestand is nu niet zodanig meer om vlot met anderen kennis te willen maken. Weet je, soms haat ik alles en iedereen en zou alleen willen zijn, heel ver weg, in ruwe onontgonnen streken.'

Jannetje kijkt hem lang en scherp aan. Nerveus frommelt zij haar zakdoekje tot een bal. Isaïc heeft het bemerkt, neemt haar hand weer in de zijne en terwijl hij er met de andere kleine klopjes op geeft zegt hij:

'Heb geen zorg, meisje, ik kom terug want ik moet je altijd weerzien en mijn plaats is bij Eli.'

'Blijf je lang weg?'

'Wellicht een klein jaar.'

'Een klein jaar, waarom zo lang? Dat wordt een sombere tijd voor me.'

‘Kom, kom, wij hebben elkaar hier ook soms maanden niet gezien.’

‘Dat is wel zo, maar ik wist dat je hier was en dat, met een beetje geluk, ik je iedere dag zou kunnen ontmoeten; dat als ik wilde, ik ook naar je toe zou kunnen komen. Maar nu blijf ik alleen en jij bent duizenden kilometers ver.’

‘Alleen? Jannetje, en je man en je zoon?’

Isaïc neemt zijn kleine wraak over Jannetjes opmerking over Eli.

‘Wat jij zoëven gezegd hebt, Isaïc, laat dat ook mijn antwoord zijn.’

Beiden zitten dan weer stilletjes naar buiten te turen totdat Isaïc vraagt:

‘Wil je iets eten of drinken?’

Jannetje schrikt en staat op.

‘Hoe laat is het, Isaïc?’

‘Het is halftien geweest, moet je weg?’

‘Ja, ja, direct. Om tien uur moet ik thuis zijn. Ik heb Bas verteld dat ik naar mijn zuster ging en hij is gewend dat ik tijdig terug ben.’

Haastig schikt Jannetje haar sjaal en knoopt haar korte manteltje dicht, haar luifelhoed bengelt aan de banden aan haar arm. Verontschuldigend zegt zij:

‘Ik kan nu geen hoed velen, hij drukt als lood op mijn moede hoofd.’

Dan reikt zij Isaïc de hand die hij lang vasthoudt, terwijl hij haar diep in de ogen kijkt.

‘Goede reis, mijn jongen en gezond terug.’

‘God zegene je, mijn Jannetje.’

Langzaam trekt Jannetje haar hand terug en gaat naar de deur, Isaïc volgt haar. Dan draait zij zich nog eenmaal naar hem om en vraagt met grote spanning in de ogen:

‘En Eli?’

‘Ik zal Eli niet verbieden naar je zuster Martha te gaan en daar kom je dan maar heel veel.’

Jannetje lacht dan, opent vlug haar reticule, neemt haar kerkboekje en terwijl ze dit Isaïc in de handen duwt, zegt zij:

‘Met ons gepraat heb ik dit haast vergeten. Draag het bij je, het zal je beschermen.’

Dan opent ze snel de kamerdeur en ruist met haar crinoline langs

gang en trap en heeft in een ommezien het huis verlaten. Isaäc heeft haar nageoogd, het kleine bijbeltje als een juweel in zijn harde handen.

De volgende dag zeilde de 'Rijnstroom' uit naar Amerika.

Aan boord was Isaäc de Fuentes, één der reders, en met hem waren vierhonderd anderen, waaronder Daniël Jabotinsky.

Reeds een uur zit Piet van Sliedrecht onbeweeglijk achter zijn schrijftafel, de ellebogen op het tafelblad, met de handen het moede hoofd steunend, waarin twee behuilde brandende ogen. Hij staart door het venster over de drukke Wijnhaven en ziet niets. Zijn grijze hoge hoed ligt voor hem op het tafelblad, met stok en handschoenen. Zijn overjas is nog dichtgeknoopt, een stapel ongeopende brieven heeft hij achteloos weggeschoven. Zijn vrouw is in de afgelopen nacht gestorven. Een heel leven dringt in zijn herinnering naar voren; dat van Cornelia Kersemakers. Hij weet dat al die honderden, die hem kenden, nauwelijks acht sloegen op het bestaan van zijn vrouw. Voor hen was het enig belang: Piet van Sliedrecht met zijn schepen en zaken. Hij heeft er vrede mee gehad om der wille van Neeltje, die na de miskraam van haar eerste kind wat mensenschuw is geworden. Hun leven is rijk geweest, twee mensen die het goed met elkander konden vinden, die elkander vrij lieten in hun doen en laten en toch nooit anders deden dan goed was in de ogen van de ander. Zij heeft Piet zijn schepen en zijn zaken gelaten, hij respecteerde haar kransje, haar stille liefdadigheid, haar huis en haar familie-zorgjes. Hij heeft rust bij haar gevonden, zwijgzaamheid als zijn moede kop soms dreigde te barsten van zorgen of dadendrang, geen verwijten heeft hij gehoord als hij geld en vermogen roekeloos inzette en op een haar na ontsnapte aan een dreigende ondergang. Hij weet dat zij gespaard heeft, haar erfenisjes zuinig beheerd voor de dag die nimmer gekomen is, de dag dat hij bij haar zou aankloppen, geheel berooid. En hij weet dat zij hem dan haar geld zou hebben gegeven ter vrije beschikking, om rustigjes te leven of om opnieuw te beginnen, omdat zij vertrouwen had in haar grote, sterke Piet. De zwakte in zijn leven, de drank, heeft zij geduld; zij heeft die genomen in ruil voor haar onvruchtbaarheid. Nimmer heeft hij haar die verweten, maar zij heeft hem er dikwijls somber om gezien, vooral toen zij reeds jaren getrouwd waren. Nu zij er niet meer is voelt hij haar lijfelijke

tegenzin als hij haar met zware drankadem dicht naderde. Hij ziet haar angstige ogen gericht op zijn mond, haar handen die de stoelleuning omklemden om te kunnen verdragen en te dulden. Maar ook haar dankbaarheid voor een materieel onbezorgd leven, voor zijn toewijding, voor zijn natuurlijke en ongecompliceerde liefde. Hij berinnert zich haar goede zorgen, het feilloze huishouden, waarin het goed was te leven; ook de tientallen kleine gebeurtenissen, soms jaren geleden, niet langer geduurd hebbend dan enkele minuten.

Het besef van voorbij overvalt hem en een grote angst is in hem. Hij rent naar buiten zonder hoed of stok, hij knoopt zijn jas geheel open en star tegen de wind, met fladderende panden loopt hij de stad uit, naar buiten langs de rivier en hij dwaalt uur na uur, niets ziende, alleen binnen in zijn kop het beeld van zijn Neeltje op haar doodsbed.

Het is reeds avond en nog dwaalt hij op Fijenoord en Katendrecht, gevaarlijk dicht langs de oevers van de Maas. Waarom komt er geen antwoord op zijn gedachten, die vragen om mee te gaan op Neeltjes grote reis. Waarom hier nog dwalen, nog zorgen, nog eten of drinken?

Niemand ter wereld is hem meer na. Niets is er meer dan 'mijnheer' Van Sliedrecht. Wat betekenen zijn schepen, zijn geld en de factorijen? Die zijn niet eeuwig; en wat is eeuwig? God is eeuwig, deze woorden uit de Schrift komen in zijn gedachten. Maar niet voor hem is deze God, zoals de Joden hem beschreven. Nu, nu wil hij het wel bekennen en het uitschreeuwen: deze God is niet de zijne, want hij heeft er geen. Er zijn andere dingen, die hem beheersen en doorhuiveren: dat zijn de zee en de wind. Dát zijn de goden van deze, nimmer gekerstende, Viking.

De maan legt haar zilveren licht over de rivier en de polders en alles is onwezenlijk helder; de blinkerende golfjes; die onhoorbaar voortzeilende schepen, als door een onzichtbare hand geschoven; de zwarte slagschaduwen van de enkele woning aan de overkant. Ginds stijgt langzaam een witte nevel op, een lichte wind waait om zijn grijze haren. Opeens is hij zich bewust, dat hij niet naar huis durft, dat bij nooit meer naar huis zou willen gaan.

Langzaam loopt hij naar de rivier, het water trekt, de schepen wenken. Hij voelt de koude niet van het water dat hem reeds tot

aan de knieën komt, Neeltje roept van de schepen. Niet weer naar huis, niet weer naar dat niets, hier wil hij blijven, hier bij Neeltje en de schepen.

Krachtige mannenhanden grijpen hem, sjoeren hem in de boot; rappe werkzame vrouwenhanden ontkleden hem, drogen zijn grote lichaam; krachtige mannenhanden leggen hem te bed; zorgzame vrouwenhanden dekken hem toe en temperen het licht. Het is nacht als Piet van Sliedrecht ontwaakt en zich rekt. Hij geeuwt en richt zich op en het besef van Neeltjes dood valt op hem als een steen. Aan het bedende zit een man, die naar hem kijkt uit donkere oogholten, afwachting, nieuwsgierig, beemoedigend. Het kamertje is flauwtjes verlicht door een kaars, grote schaduwen zijn op de muren en de witte zoldering.

‘Wat is dit?’, vraagt Piet.

‘Ik heb U uit het water gehaald, reder.’

‘Waarom?’

‘Daarom. Iedere mens die te water gaat, haalt men eruit, dood of levend!’

‘En als het nu mijn wil was om te verdrinken?’

‘De redder weet dat niet en vraagt er niet naar. Ook als U had tegengesparteld had ik U eruit gehaald.’

‘Waar ben ik?’

‘Op Fijenoord, bij Janus van der Steen.’

‘Kent U mij?’

‘Ja, reder Van Sliedrecht, ik ken U, wij kennen U allemaal hier.’

‘Hebt U bij mij gewerkt?’

‘Ja, maar desondanks heb ik U eruit gehaald.’

Piet kijkt Janus onderzoekend aan.

‘Was er te klagen, Van der Steen?’

‘Veel reder, heel veel; maar U hebt blijkbaar ook veel te klagen zodat U te water ging.’

Piet zwijgt lange tijd. Dan komt opeens het antwoord:

‘De vrouw is dood, Janus.’

‘Zij ruste in vrede. Uw tijd is het nog niet.’

‘Wat bindt mij hier, Janus? Waarom mag ik niet gaan als ik wil?’

‘Wij hebben geen wil, reder, er is Eén Wil en Die heeft zich zo geopenbaard, dat U blijven moet.’

‘Heeft jouw God je ook gezegd waarom, Van der Steen?’

‘Ons beider God heeft mij alleen gebruikt om U te laten blijven,

waarom, dat heeft Hij niet geopenbaard, maar ik kan het bevroeden.'

Piet zinkt terug in de kussens en staart naar het plafond, lange tijd is er stilte in het kleine warme kamertje.

'Janus, was mijn leven goed of slecht?'

'Ik ken U nauwelijks, maar U bent een broodheer.'

'Is dat belangrijker dan goed of kwaad, Van der Steen?'

'Voor ons arbeiders wel. Wat deert het ons of een man goed of slecht is, wanneer hij als broodheer maar draaglijk blijft.'

'Zou jij je brood uitgedeeld willen zien door een misdadiger, Janus?'

'Nee, reder, maar als het zo beschikt was zou ik het moeten nemen. Er is niet veel keus voor ons arbeidersmensen. Kunnen wij ons langer dan één weekloon weren? Dat zal wel eens veranderen, maar eerst onze kindskinderen zullen dat beleven.'

'Waarom zou het anders worden, Janus, wanneer jullie gedachten er op gericht zijn om het te nemen?'

'Wij praten erover, onder elkaar en tegen een ploegbaas of een patroon en dat is het begin van een verandering. Wij zijn begonnen met te denken.'

'Wat is er dan zo slecht, Janus, waar wringt het voor jullie; is de betaling te gering?'

'Met een paar gulden meer in de week zijn wij niet gebaat, reder. Het zit in de onzekerheid: zal ik morgen of volgende week nog werk hebben? Wat moet mijn vrouw beginnen als ik kom te liggen, wat moet zij aanvangen als ik onder een hijs verongeluk of verminkt word. Er zijn goede patroons, die tot de dood zullen doorbetalen, althans willen. Maar wanneer zij niet meer kunnen? De onzekerheid beheerst ons leven en maakt ons ondergeschikt.'

'Wat willen jullie dan, Van der Steen?'

'Dat weten wij nog niet, wij hebben niet voldoende verstand om het uit te drukken, het te regelen en af te dwingen. Mijn zoon, die zal het weten te zeggen, want hem laat ik leren.'

'Haat je onze klasse, Janus?'

'Welnee, reder, wij zouden in Uw plaats precies eender zijn. Dat zie je zo dagelijks bij mannen die zich hebben opgewerkt tot kleine bazen. Zij zijn veel erger voor ons dan de families, waarbij wij van geslacht op geslacht hebben gewerkt. De eigen soort is het meest onmeedogend voor de eigen soort. Nee, haten doe ik

U niet; ik ben er alleen op bedacht om mij te verbeteren en als dat ten koste van Uw zak moet gaan, hebt U het volste recht zich schrap te zetten.'

'Dus dat wordt vechten, Janus '

'En hard ook, reder.'

'Maar eerlijk en niet onder de gordel slaan, Van der Steen.'

'Dat doen wij niet, dat zullen over vijftientig jaar onze kinderen doen; hoe langer een strijd duurt, hoe vuiler hij wordt.'

Piet heeft al die tijd op zijn rug gelegen en naar het plafond gekeken, waar Janus' bewegingen zich als een grotesk schimmen-spel aftekenen. Hij heeft geantwoord op de stem van Janus zonder hem aan te zien. Een gesprek van twee werelden vlak bij elkaar en zo heel ver van elkander verwijderd. Nu draait hij zich op zijn linkerzijde en steunt zich op de elleboog. Het bed kraakt onder zijn zware lichaam en zijn beeld is dat van de God der zee, op een rots liggend en met welwillendheid zijn omgeving en de meermannen beschouwend.

'Janus, ik wil je helpen. Ik zal je ploegbaas maken en nog hoger brengen.'

'Ik heb U geholpen als Christenmens en hiervoor wil ik geen beloning.'

'Wie zegt jou dat ik je wil belonen omdat je mij uit de Maas hebt gehaald? Zou het ook kunnen zijn dat ik je om jezelf wil helpen?'

'Ik verlaat mijn klasse niet meer, ik voel me daarvoor te oud en kan het ook niet meer verwerken als ik door mijn soort word dood verklaard. Neem een jonge kerel om vooruit te schoppen. De ouden zijn al blij, als ze tot hun dood mogen houden wat ze nu hebben.'

Janus zit voorovergebogen, de onderarmen steunen op de dijen, de handen slap ertussen hangend. Hij staart naar de grond als hij vervolgt:

'Een mens zijn eerlijkheid wordt door de duivel zwaar beproefd en zijn verleidingen zijn groot. Het hemd is nader dan de rok en ik heb meer kunnen doen voor mijn jongens dan een hoop van mijn maats. Ik heb de mijne nog wat kunnen laten leren en met een beetje geluk zeilen ze wel weg. Maar er zijn er die met tien jaar beginnen te werken en er nooit onderuit komen. Weet U, reder, ze beginnen met een gulden in de week en ze eindigen na zestig en zeventig jaar met achttien.'

'Van der Steen, er is een geestelijke aan je verloren gegaan.'

‘Dat weet ik, op de levensavond ontdekt men wat men had willen worden of waartoe men geroepen was. Maar over dat helpen gesproken, loot er eens om, niet voor één, want U hebt geld genoeg voor vijf.’

‘Is dat dan de prijs voor deze avond?’

‘Ja reder.’

‘Dan zal ik hem betalen.’

Piet gaat op zijn rug liggen en lange tijd spreken beiden niet. Dan zegt Van der Steen vaderlijk:

‘En ga nu slapen, morgen zal ik U naar Rotterdam brengen; niemand hoeft te weten wat er hier is gebeurd.’

Piet van Sliedrecht knikt, strijkt met de hand over de ogen, geeuwt en slaapt in.

Drie weken later betaalt Van Sliedrecht zijn schuld aan Janus van der Steen. Notaris Jonchere heeft van tweehonderd bootwerkers-zonen er vijf uitgeloosd en deze zullen op kosten van Piet van Sliedrecht worden opgeleid. Janus van der Steen heeft geluk gehad; ook zijn zoon heeft een goed lot getrokken en zijn studie-keus was ‘rechten’. Van Sliedrecht is nog verder gegaan dan wel ooit in zijn opvatting heeft gelegen. Hij heeft de vijf een maaltijd te zijnen huize aangeboden. Eerst kwam er haast geen woord uit deze schoongeboende, armelijke, Zondags geklede jongens maar tijdens de maaltijd kwamen ze los en Piet van Sliedrecht heeft veel ervaren omtrent de problemen van deze jonge mensen.

Ook Van Sliedrecht heeft zich in de loop van de avond beter op zijn gemak gevoeld, maar na het afscheid toen hij weer alleen aan de eettafel was gaan zitten en de wanorde van de afgelopen feestdis bekeek, overvielen hem sombere gedachten. Zijn gehele levensprobleem heeft hij geuit in één zin toen de oude huisknecht zijn heer stilletjes een cognac en een gestopte gouwenaar kwam brengen:

‘Dat hadden *mijn* vijf zoons moeten zijn, Gerrit.’

Het is winter geworden en het jaar 1845 gaat ten einde. Een schip van reder Van Sliedrecht is thuisgevaaren uit de Staten en heeft post meegebracht van Isaác de Fuentes. Brieven voor Eli, voor Piet, voor Jacob Davidson en voor Jannetje. Nog laat in de avond heeft Van Sliedrecht de brieven door een kruier laten rondbrengen.

Jacob Davidson heeft zich reeds ter ruste begeven, want de laatste tijd voelt hij zich niet goed. Rebecca is met de brief van Isaïc op de slaapkamer gekomen en kijkt vol verwachting toe, totdat de kleine kerkvoogd zich in bed heeft opgericht. Zij schuift een paar kussens achter zijn rug en plaatst de kaars zó dat hij kan lezen. Hij ziet er oud uit met zijn slaapmuts en zijn ijzeren bril. De kaars maakt zware schaduwen op zijn gezicht en als Rebecca hem aankijkt bonst haar hart, want zij heeft de dood gezien op Jacobs gelaat. Met bevende vingers verbreekt hij het cachet en het stijlrijke krachtige schrift van Isaïc de Fuentes is zichtbaar geworden. Hij schrijft:

'Beste vrienden: nu ik hier enige maanden ben, moet het er nu eens van komen om U beiden te schrijven en U te berichten over mijn doen en laten. Allereerst wil ik echter informeren naar Uw beider gezondheid; ik vertrouw dat deze nog geheel in orde is bij zulke vitale personages als gij beiden zijt. Ik heb hier eerst even moeten wennen en de eerste dagen voelde ik mij niet best in orde, een overblijfsel van de overwinning van mijn grote vijand, de zee. Ik kan U niet beschrijven hoe anders hier alles is in vergelijking met Uw beschaafd en geordend land, dat uit de verte gezien een perfecte machine is. Maar dat zal U wel nauwelijks interesseren, ik hoor reeds in gedachten Uw vraag: 'Hebt gij Jozef gezien en gesproken?' En, lieve mensen, dat heb ik, door louter toeval. Op een reis naar een onzer factorijen in het Westen heb ik hem ontmoet. Hij stapte in het pakhuis op het moment, dat ik er de boeken van onze magazijnbeheerder controleerde. Hij kwam om zijn voorraden aan te vullen. Want, beste Davidson, de appel is niet ver van de stam gevallen. Ook hij handelt in kledingstoffen. Voor dat doel trekt hij met een ossewagen door het land; en de wagen, de dieren en de zware gouden horlogeketting op zijn buik gezien hebbende, lijkt mij zijn negotie niet onvoordelig. U kant beiden gerust zijn, hij is een boom van een kerel geworden, verweerd en stoer. Ons wederzien was een grote vreugde en hij heeft mij wel een uur lang uitgevraagd over U en Uw huis. Het deed mij groot plezier hem goede berichten te kunnen geven en hem te kunnen mededelen, dat gij U geheel hersteld hebt van de zakelijke verliezen uit het verleden. Spontaan heeft hij mij ongevraagd een verklaring gegeven van het feit, dat hij U nimmer geschreven had. Hij kan

het namelijk niet; hij voelt zich nog steeds schuldig, dat hij zonder iets te zeggen is gevlucht en hij heeft de overtuiging, dat al zijn uiteenzettingen aan U vruchteloos zouden zijn omdat U hem toch niet begrijpen zoudt. Hij is uitsluitend weggegaan omdat hij het niet meer kon uithouden en iets anders, iets nieuws moest gaan beleven. Laat het een troost zijn, dat deze gevoelens veel voorkomen bij de jeugd en dat helaas ook velen van hen te gronde gaan aan sleur of afwijkingen, indien aan deze drang tot trekken geen gevolg kan worden gegeven. Hoe het ook zij, smartelijk zeer zeker voor U, die uiterste zorgen voor Uw kinderen heeft weest echter gerustgesteld, want hij is een man geworden. Bij het afscheid heeft hij mij toegezegd dat hij U zal schrijven en ik hoop van harte, dat U zeer spoedig de beloofde brief van hem zult ontvangen. Wat mij aangaat, ik zal hier nog wel enige tijd blijven. Steeds doen zich in zaken nieuwe problemen voor en nu ik hier eenmaal ben, wil ik zoveel mogelijk werk afdoen. Maar op een goede dag zal ik moeten zeggen: nu ga ik terug, wat er ook nog onafgewerkt overblijft; want zou ik dat niet doen, ik had tot mijn levenseinde hier te arbeiden. Beste mensen, laat ik deze eerste korte brief beëindigen. Het is reeds laat en ik wilde hem nog gaarne tijdig posten om zeker te zijn dat hij met het retour-schip van morgen meegaat. Weest beiden en Uw kinderen van harte gegroet van Uw U toegenegen Isaác de Fuentes.'

Jacob Davidson leunt achterover tegen de kussens.

'Rebecca?'

'Jacob?'

'Rebecca, zal er ooit een brief komen van Jozef?'

'Zeker Jacob, er zal er een komen, heer de Fuentes heeft het toch óók geschreven.'

'Waarom is die er dan nog niet?'

Rebecca zwijgt.

'Rebecca, die brief zal nimmer komen, Jozef haat ons, hij heeft alleen beloofd te schrijven omdat hij tegen de heer de Fuentes niet anders kon zeggen.'

'Jacob, hij zou tegen de Fuentes de waarheid wel hebben durven zeggen. Uit Isaács brief krijgt men toch de indruk dat hij een man is geworden.'

'Jozef is geen man, onze Jozef is een kwajongen en hij heeft zijn ouders afgezworen.'

‘Stil, dat mag je niet zeggen.’

‘Ik wil het zeggen. Ik zou het willen uitschreeuwen want het doet me goed te zeggen zoals het is; niet verder te hopen en te verlangen naar iets dat toch niet komt. Nee, vrouw, zo is het goed, zo is het best, wij weten het nu.’

‘Jacob, Jacob, spreek het niet uit,’ roept Rebecca. Zij is haastig opgestaan en naar het bed gelopen waarin Davidson zich heeft opgericht om het te verlaten. Ze poogt hem te weerhouden om op te staan en duwt hem terug in de kussens. De wanhoop geeft haar kracht. Zij weet als vrouw van deze fanatiek vrome Jood, wat er gebeuren gaat; zij weet dat hij wil opstaan, en zich kleden. Dat hij gewikkeld in zijn gebedsdoek, zijn zoon wil doodverklaren. Zij weet dat hij daarna een lichtje zal branden voor de dode en treur over hem zal zitten en dat niets in dit leven hem er toe zal kunnen brengen zijn zoon te erkennen. Al zou Jozef een voetval doen en smeken om vergiffenis en herkenning, hij zou over hem heen stappen als over een dood dier, onberoerd, onverbiddelijk.

‘Rebecca, laat me gaan, ik beveel je, laat mij opstaan.’

‘Nee,’ huilt Rebecca, ‘je zult het niet doen, je zult het niet doen, het is ook *mijn* zoon.’

Hijgend ligt Jacob weer in de kussens; hij voelt zich zeer vermoeid. Rebecca heeft hem nu losgelaten doch staat nog bij het bed, schokkend van verdriet maar vastbesloten te verhinderen dat haar kind gevloekt wordt. Jozef mag dan zijn wat Jacob zegt, hij was haar lieveling en voor hem heeft zij het meest pijn gehad toen zij hem baarde.

Het is nu stil in de kamer.

‘Bekkie, ben je daar nog?’

Het is Rebecca vreemd te moede. Hoeveel jaren is het geleden dat Jacob haar Bekkie noemde. Dat was toen ze nog zeer jong waren en er nog hartstocht tussen hen was. En hij haar ook liefkoosde met haar naam.

‘Ja vadertje, ik ben er.’

‘Bekkie, ik zal het niet doen. God zal ons niet straffen want wij hebben het niet verdiend. Hoor je, Bekkie lief, op een dag komt Jozef als een voornaam man naar hier en hij zal zijn ouders eren met zijn grootheid en zijn naam.’

‘Ja, vadertje.’

‘Misschien hebben wij wel schuld, moeder, misschien hebben wij

de teugels te strak gehouden voor onze kinderen en hen benauwd met onze toewijding.'

'Geen zorgen, vadertje, niet tobben, alles zal wel weer terecht-komen zoals je gezegd hebt. Toe, Jacoblief, ga nu slapen, je hebt je zo opgewonden en moe gemaakt.'

'Bekkie, kom je nog even bij me zitten en mijn hand vasthouden zoals vroeger, weet je nog wel!'

'Ja, vadertje.'

'Zoals vroeger toen de kinderen klein waren en in de wieg lagen en wij hand in hand luisterden naar hun ademhaling. Weet je nog wel Bekkie, dat je zo'n angst had als je ze niet hoorde en ik er uit moest om te zien of hun niets overkomen was?'

'Ja, vadertje.'

'Waar zijn die jaren, Bekkie?'

'Toe, Jacob, ga nu slapen.'

'Niet weggaan voor ik slaap, Bekkie, het is me zo vreemd en bij jou voel ik me rustig.'

Langzaam is Jacob ingeslapen. Rebecca heeft stil de kamer verlaten nadat ze de kaars heeft gesnoten. Beneden heeft zij zich bij de haard gezet en haar breiwerk opgenomen en zij overdenkt het leven van de laatste jaren. Susanne leeft nu in Parijs. Volgens de brieven van tante Josephine is zij een vooraanstaande figuur in de opkomende sociale beweging geworden. Jozef is in Amerika; Esther en Rachel, haar jongere dochters, zijn op kostschool in Zwitserland. David, haar jongste zoon, is bij haar broer in Amsterdam om de export op Zuid-Amerika te leren. Zij is nu nog alleen met Jacob en het dienstpersoneel en dan is er nog als gast Eli, de zoon van de Fuentes. Een brok schiet in haar keel wanneer zij nu haar eenzaamheid beziet.

Johanna, de oude keukenmeid komt binnen, verzorgt het vuur en vraagt:

'Wil mevrouw haar koffie?'

'Goed Hanna.'

'Is mijnheer niet best?' vraagt Johanna.

Rebecca schudt het hoofd. Ze kan niet spreken.

Stil heeft Johanna de koffie gebracht.

'Ga naar bed, Hanna, het is morgen weer vroeg dag.'

Johanna treuzelt.

'Mag ik bij U blijven, mevrouw?'

'Nee, Johanna, ga slapen.'

‘De logeerkamer is weer voor U gereed, mevrouw.’

‘Goed, Hanna.’

‘Wel te rusten, mevrouw.’

‘Goede nacht, Johanna.’

Stil breit Rebecca voort, steek na steek. Nu en dan dommelt zij in over haar werkje, maar zij vermant zich en breit verder. Zij wil deze nacht niet naar bed, zij wil hier bij het vuur blijven zitten. Waarom? In haar is iets dat zegt niet naar bed te gaan. Langzaam leunt Rebecca achterover in haar stoel en slaapt in. Het vuur in de open haard zakt af, de kaarsen aan de wandconsoles flakkeren, alleen het licht in de bol van de porseleinen petroleum-lamp, die midden op tafel staat, brandt fel en onbewogen; een wachter over zijn slapende meesteres. De Friese hangklok heeft met haar zilveren bel de verstreken tijd gemeld, het laatst was het drie uur. Opeens ontwaakt Rebecca. Door wat weet zij niet, maar zij staat plotseling voor haar stoel en huivert. Het vuur is bijna uit, de wandkaarsen gedoofd, de petroleumlamp brandt nog zwak met gelig licht. Rebecca trekt haar wollen shawl dichter om zich heen. Zij luistert aandachtig en een grote angst overvalt haar. Zij voelt zich opeens zo eenzaam dat zij zou kunnen gillen om hulp. Een minuut heeft zij zo gestaan, dan gaat zij naar de deur en opent haar. Zij hoort iemand zachtjes de trap afkomen en wanneer zij naar boven kijkt is daar Johanna, geheel gekleed. ‘Johanna, er is iets gebeurd.’

Johanna knikt en begint te huilen.

‘Ik voelde het daarnet ook, mevrouw.’

Rebecca's hart bonst; met al haar kracht weerhoudt zij zich om op de trap te gaan zitten. Dan gaat zij naar boven, gevolgd door Johanna en zij begeven zich naar Jacobs kamer. Het is er donker. De kaars die zij meedragen, werpt hun schaduwen naar alle zijden groot op de muren. Met diepe angst naderen zij het bed en wat beiden wisten maar niet durfden uit te spreken is zichtbaar geworden voor hun ogen: Jacob Davidson, de kerkvoogd, is in dit uur gestorven. Dan zinkt Rebecca op haar knieën en haar keel is dichtgeschroefd tot het bevrijdende huilen komt in gierende vlagen en zij in wilde smart het hoofd bonkt tegen de bedrand. Radeloos, met grote angstige ogen staat Johanna en slaat een kruis.

In die nacht heeft ook Jannetje haar brief van Isaïc gelezen. Ze

was op bezoek bij haar zuster Martha de Niet toen de kruier hem bracht. Nerveus en schichtig als een schoolmeisje heeft zij hem in haar reticule gefrommeld; Bas Batelaan was op reis voor zijn zaken, een dankbare gedachte voor Jannetje toen zij de brief aannam. Nu, nadat zij het dienstmeisje naar bed heeft gestuurd, nog enige huishoudelijke dingen heeft verzorgd en haar zoontje opnieuw heeft toegedekt, heeft zij zich knusjes in haar bed genesteld. Met plezierige gebaren en met een, van verwachting, schaamte en zelfverwijt, diep blozend gezicht, opent zij de brief.

‘Liefste Jannetje.’

Even sluit zij de ogen, want haar hart bonst. En de schrik over de ontrouw is diep in haar gedrongen.

‘Liefste Jannetje.

Dit zou een traditionele brief moeten worden, beginnende met een vraag naar je gezondheid en welvaren en een verzekering, dat de mijne nog goed in orde is. Maar mijn leven is hier zo anders, dat ik alle conventies vreemd en drukkend voel. Jannetje, dit is een land, dat ik vroeger had moeten kennen. Nu is het alleen geschikt om een grijsaard melancholiek te maken en zijn levensavond in al zijn felle duidelijkheid voor zich te doen zien. Ik had in mijn jonge jaren hierheen moeten trekken, in jaren, waarin ik jou reeds had moeten kennen. Samen hadden wij hier een leven moeten beginnen, ver weg van de steden, op die oneindige vlakten met niets dan de zon, en de wolken boven ons. Hier zou mijn eeuwige onrust zich gestild hebben en bezonken zijn in bloeiende eindeloze akkers, in kudden vee, in een grote, de streek beheersende, hoeve. Hier had ik mijn zoon Eli geboren gewenst uit jouw lichaam en zien opgroeien tot een man, één met de oergrond, waarin zijn vader de eerste spade zou hebben gezet; één met de kudde, die ik zou hebben samengebracht. Jannetje, hier heb ik gezien, hoe mijn leven dat van een ander is geweest. Ik heb de tijd verleeft als soldaat en koopman en ik was beide. Wat ik ben, was ik niet; boer! Nu is het te laat. Na zestig jaren is het tijd zich gereed te gaan maken voor de grote reis, en niet om gedachten te hebben over levensidealen, waarvan men zich in jonge jaren niet bewust was. Ik weet, dat ik ondankbaar en oneerlijk ben tegen mijn overleden vrouw, maar wanneer ik dat niet beseffen wilde, dan zou die oneerlijkheid nog groter

worden en zij werd huichelarij. Ik ben ondankbaar omdat ik de jaren vergeet, dat zij een goede trouwe vrouw voor mij was, ik ben oneerlijk omdat ik mijzelf steeds heb gedwongen te geloven, dat ik zoveel van haar gehouden heb, dat nooit een ander haar zou kunnen verdringen. En dit is wel gebeurd, Jannetje. Jij hebt haar verdrongen. Al dat vroegere is vervaagd en jij staat daar fel belicht in een reeks van beelden, die tonen hoe alles in mijn leven anders had kunnen zijn; een jonge, forse de Fuentes op zijn hoeve, met een jonge, warme, blonde Jannetje als vrouw. Met kinderen? Ik weet het niet, want Eli beheerst geheel dit beeld. Nee, ik zie geen andere dan Eli tussen ons, Jannetje.

Jannetjelijf, het koortsbeeld van deze gedachten heb ik ingezien en daarom keer ik zo spoedig mogelijk terug om van de werkelijkheid nog wat te genieten, je zo nu en dan eens tegen te komen of je in de verte te zien. Ik kan je nu ook wel schrijven, dat ik ernstig van plan ben geweest nimmer terug te keren en om Eli naar hier te laten komen. Ik heb je willen vergeten, of liever, ik heb verder willen leven alleen met de herinnering aan jou. Maar jij was sterker en er was ook een doodnuchtere stem in mij, die vroeg voor wie of wat ik mijzelf pijnigen en kastijden moest. Wat voor doel het had, mijzelf duizenden mijlen van je af te houden, terwijl ik vlak bij je kon wonen om je te zien, tegen je te lachen en te praten. Onze zaken breiden zich uit als een olievlek, ik word er soms angstig van. Niet om de geldelijke risico's want wij zijn sterk genoeg, maar Piet van Sliedrecht is geen jonge borst meer en ik evenmin. Twee oude heren in opbruisende zaken, als dat maar goed gaat! Hadden wij maar zoons, die nu onze taak konden overnemen. Wij zullen het moeten doen, voorlopig tenminste, met andermans zoons en daar zijn goede onder, dat verzeker ik je, Jannetje. Mijn innige hoop is, dat ik zo oud mag worden, dat ik Eli op zijn plaats zal zien en dat zijn leiding de toets zal kunnen doorstaan. Verder heb ik nog enige verzoeken aan je. Ik doe ze aan jou, omdat jij mijn Jannetje bent, ik wilde haast schrijven mijn vrouw.

Aan mijn bankiers heb ik opgedragen tienduizend gulden te jouwer beschikking te stellen; ik zag gaarne, dat je hiervan naar eigen inzichten gebruik maakte om arme mensen stilletjes wat toe te stoppen. Weet je, ik heb buiten mijn zaken enig geld verdiend door deel te nemen in een bijzonder geslaagde speculatie. Volgens Bijbels voorschrift is een tiende voor de armen, zo dus

mijn lieve, ik hoop, dat jij dit voor me wilt verzorgen. Vergeet vooral de oude Bennie Alter niet, ik moet dikwijls aan hem denken en gun het hem oprecht. Verder, Jannetje, koop iets moois voor Eli's verjaardag, want het is moeilijk van hieruit te sturen. Je weet wel wat hij graag heeft. Ik zal mijn uiterste best doen, dat in ieder geval mijn gelukwensen voor zijn verjaardag, tijdig met de juiste boot meegaan. En tenslotte, hoe gaat het met je zuster en haar kinderen? Wat zou je er van denken, haar aan te bieden om de oude hoeve voor haar te kopen en haar daar met goede knechts te laten boeren. Misschien dat de oude omgeving haar geneest en vooral dat de nabijheid van haar mans graf haar weer rust zal geven. Liefste Jannetje, ik ga eindigen. Schrijf spoedig terug en geef je adres mee aan ons eerstvolgend schip en adresseer aan onze factorij in New York. Je toegenegen, Isaïc de Fuentes.'

Dan staart zij naar het plafond. De beelden, die Isaïc beschreef, worden zichtbaar voor haar ogen. Zij is met hem samen op een hoeve in het nieuwe land, alleen met de grond, het vee en het gewas. En dan komen er kinderen, vele; levenslustige bengels. Jannetje zucht. De dromen vervliegen. Zij heeft gekozen en de Heer heeft haar naar haar keuze bedeed. Een man, een zoon voor de ouderdom, geld voor de levensavond. Zij is niet jong meer, diep in de veertig en het is niet goed nog jong van hart te willen zijn.

En heeft Bas dit verdiend? Deze ontrouw in haar gedachten, dit verlangen naar een ander? Hoe kan zij haar kind met liefde groot brengen, als haar gedachten bij kinderen van Isaïc zijn?

Zij moet met dit breken, slechts een zuivere vriendschap mag er overblijven. Impulsief springt zij uit bed; met een vlug gebaar heeft zij de lampetkan uit de kom gelicht en daarin verbrandt zij Isaïcs brief in het vuur van de kaars. En wanneer zij dan in bed ligt, komt de spijt. Als een stomp tegen de borst om dit verraad van haar liefde voor Isaïc de Fuentes en zij weet, dat zij altijd zal moeten vechten om haar voornemen te volgen en Bas niet meer te bedriegen.

De winter van 1846 heeft zijn intrede gedaan. Bemodderde postkoetsen brachten langs besneeuwde wegen de kinderen Davidson naar het ouderlijke huis, want Rebecca heeft in haar brieven hun terugkeer bevolen. Uit Amsterdam kwam David, uit Zwitserland

van hun kostschool kwamen Esther en Rachel. Ook Susanne zal komen en met haar, tante Josephine Abrabanel die vrede wil sluiten met haar zwaar getroffen zuster.

Het is kort voor Kerstmis en Rebecca zit onrustig op het kantoor van haar man zaliger nagedachtenis. Heden zal dan eindelijk een fleuriger dag zijn in haar grauwwegworden bestaan, nu haar dochter na jaren afwezigheid terugkeert naar haar oudgeworden moeder. Sneeuw wit is Rebecca's volle haar geworden. Haar gezicht is scherp getekend en de zwarte japonnen, die zij nu uitsluitend nog draagt, onderstrepen sterk haar ouderdom.

De knappe, donkere koopmansdochter is door Vader Tijd veranderd in een voorname, strenge, oude dame. Met vaste hand heeft zij het bewind over haar mans zaken en vermogen overgenomen, nadat de kinderen verklaard hadden geen boedelscheiding te wenschen en zij het erfdeel van Jozef op het Grootboek heeft vastgelegd. Veel heeft zij in de lakenhandel veranderd, het personeel na korte vinnige strijd naar haar hand gezet en de goedmoedige conservatieve, wat slome geest uit Jacobs jaren geheel verdreven. Er worden meer lakens en andere stoffen in het buitenland aangekocht; haar commiezen maken weer wekenlange tochten door de provincie en de agenten in de grote wereldsteden worden steeds opnieuw door brieven aangespoord om vooral toch stalen en noteringen van het allernieuwste op te sturen. Ook haar crediet heeft zij belangrijk doen stijgen; sinds het grote verlies van enige jaren geleden was er toch een zeker wantrouwen tegen het huis Davidson blijven bestaan. Daarom betaalt Rebecca onmiddellijk na ontvangst van goederen in haar geld en heeft transacties op wissels ten strengste verboden. Ook Jacobs bankreus heeft zij door een uitverkoop van oude voorraden weten af te lossen en zij heeft thans een flink kastgoed bij het oude bankiershuis. Iedere dag is zij op de kantoren en in het pakhuis en aan haar scherpe ogen ontgaat niets, want zij is vastbesloten haar mans gedachtenis te eren door van de firma Davidson een wereldzaak te maken.

Die morgen heeft zij twee knechts met gerij naar de poort gestuurd om de diligence van Gent op te wachten en haar dochter en zuster behulpzaam te zijn met hun bagage. Ieder ogenblik verwacht zij nu een der knechts met het bericht van de aankomst en zij zal zich dan naar haar huis in de Wagenstraat spoeden om de reizigers thuis te verwelkomen.

Tientallen malen heeft zij de Glashaven afgekeken of David, de loopknecht, nog niet in aantocht is met de blijde boodschap. Als hij dan eindelijk buiten adem komt toelopen, spoedt Rebecca zich naar buiten.

Zij zijn nog voor de aankomst van het huurrijtuig bij het woonhuis in de Wagenstraat. Johanna, de keukenmeid, staat reeds aan de deur in zwart en wit, de helder witte muts op het hoofd. Zwijgend volgt zij haar mevrouw in huis en zegt slechts:

‘Alles is in orde, mevrouw, de koffie is klaar; men kan zich warmen.’

‘Goed Johanna; David, ga met Johanna naar de keuken, ze zal je een bord soep geven.’

Dan gaat zij snel door haar huis. Zoals zij het verwacht heeft, is het ook. De oude, trouwe Johanna met haar twee dienstboden heeft alles in de puntjes gereed, als altijd blinkt het huis. Het ademt rust en is doortrokken van een feestelijke geur van verse koffie en gebak. Rebecca zet zich bij het open haardvuur, wrijft zich de verkleumde handen en zij kan er niets aan doen, dat plotseling twee grote blanke tranen over haar wangen rollen; tranen van een vrouw die te laat van haar man is gaan houden. De klopper valt op de deur, vlug gaat zij naar de gang. Reeds heeft Johanna geopend en Rebecca ziet haar kleine zuster Josephine, het oude levendige dametje en achter haar Susanne, slank en knap en bijzonder elegant gekleed, háár eigen beeld als jong meisje. ‘Welkom,’ snikt Rebecca.

‘Dat verder leed je bespaard moge blijven, Rebecca. Wat is het lang geleden, zuster, dat wij elkaar gezien hebben,’ zegt tante Josephine zacht.

‘Dag moeder.’

Susanne kust haar moeder op beide wangen, de ogen glanzen van ingehouden verdriet. Zwijgend ontdoen de reizigers zich van hun mantels en hoeden en volgen Rebecca in de gezellige warme kamer. Rondom de haard gezeten komt vlug een vrolijker stemming. Johanna en het eerste meisje dienen geruisloos en behendig de geurige koffie en Susanne en tante Josephine babbelen honderduit over de reis en de laatste nieuwtjes. Langzaamaan komt ook Rebecca weer in een rustige en berustende stemming. Het is prettig zo. Haar dochter weer thuis, vrede met haar zuster, financieel geborgen voor de oude dag en al haar kinderen nog in leven. Er is nog veel om God te danken.

Een uurtje later komen Esther en Rachel thuis van hun zangles en daarna komt David uit de lakenhandel, waar hij als jong patroon wordt opgeleid. De jonge mensen brengen vrolijkheid en leven, na maanden is er weer een goede tijd in het huis van Davidson. Tegenetenstijd komt Eli de Fuentes. Hartelijk is de begroeting van Susanne met haar oude kennis, die zij haast niet terugvindt in deze slanke jongen en tante Josephine bekijkt hem lang en aandachtig. Haar mensenkennis ziet zijn toekomstig leven, een koel en voornaam bestaan met grote wereldse successen, maar zonder de liefde en de innerlijke warmte die in zijn vader leven en van deze een volledig mens maken.

Het diner is bijzonder feestelijk. Er zijn nog enige gasten gekomen, vrienden van Susanne, die allen zeer nieuwsgierig zijn naar hun oude, nu geheel verfranste kennis en die tot hun teleurstelling bemerken dat zij geen partij meer zijn voor Susanne. Zij is te zelfstandig en te voornaam voor hen geworden. Om tien uur is het einde van deze dag, waarnaar Rebecca met groot verlangen en met grote zorg en verdriet heeft uitgekeken. Nadat de gasten vertrokken zijn gaat Susanne vermoeid naar haar kamer. Nog even toeven de andere kinderen en ook Eli; dan zijn Rebecca en Josephine alleen.

Snel en met veel plezierig gerucht is het huis Davidson uit zijn winterslaap ontwaakt en op de laatste dag van Maart kan Rebecca met voldoening constateren dat alles 'en marche' is. Die avond zit zij, als zoveel avonden, alléén bij het vuur en leest de post. Susanne is inmiddels naar Parijs vertrokken, zonder dat moeder en dochter zich hebben uitgesproken en een inniger verhouding is ontstaan. Beiden hebben geen behoefte gevoeld om over meer te praten dan de dagelijkse niemendalletjes en de chronique scandaleuse van de stad. David is bij vrienden. Langzamerhand wordt de jongeman in de kringen van de Rotterdamse koopmanszoons opgenomen, een resultaat van het stugge doorzettende streven van moeder Rebecca om het huis Davidson tot een wereldzaak te leiden. Rachel en Esther zijn gisteren weer naar Zwitserland afgereisd voor hun laatste kostschooljaar. Bij de post is een brief van Isaác de Fuentes voor zijn zoon Eli, die nu al bijna een jaar haar gast is. Rebecca staat op om Eli te roepen, die op zijn kamer aan zijn huiswerk bezig is. Onmiddellijk komt hij in de woonkamer van zijn gastvrouw.

‘U riep, mevrouw?’ is de vraag van de altijd vormelijke jongen. ‘Ja, Eli. Er is een brief van vader. Ik ben benieuwd hoe je vader het maakt.’

Zwijgend heeft Eli de brief aangenomen en wil de kamer weer verlaten om boven te gaan lezen.

‘Wil je niet eens bij mij blijven, Eli? Het is niet goed voor een mens om veel alleen te zijn.’

Zwijgend gaat Eli zitten in de grote haardstoel tegenover zijn gastvrouw, de brief haast plechtig in de hand.

‘Mag ik hem even lezen, mevrouw Davidson?’

‘Natuurlijk.’

Dan lezen beiden. Eli vol aandacht, Rebecca een verstolen blik werpend op het gezicht van haar jonge gast, nieuwsgierig vooruitlopend op hetgeen hij toch zeker zal gaan vertellen.

Juist wanneer zij verdiept is in een brief van haar commissionnair in Parijs zegt Eli:

‘Vader laat U groeten. Hij komt in Mei weer naar huis.’

‘Schrijft vader niets over zijn gezondheid en zijn verdere belevenissen?’

Eli kijkt zijn gastvrouw vorsend aan.

‘Hij heeft ook Jozef weer gesproken. Die maakt het onveranderlijk goed. Volgens vader komt hij nu ook spoedig naar Holland, misschien wel met hem mee.’

Rebecca is bleek geworden. Het is te laat, want Jacob is dood. Stil leest zij haar brief uit, schuift de post terzijde. Opeens heeft zij geen lust meer om verder te lezen. Jozef is nu midden in haar gedachten en ook Isaac de Fuentes, wiens zoon tegenover haar zit. Een jongen die nooit vertrouwelijk met haar geworden is; altijd hoffelijk, vormelijk en koel is gebleven.

‘Prettig, dat je vader terugkomt. Je zult hem al die maanden wel gemist hebben.’

‘Vader was niet voor zijn genoegens weg, mevrouw.’

‘Men kan iemand toch erg missen al is hij uit noodzaak afwezig.’

‘Ja natuurlijk wel, maar als men de oorzaak kent heeft men er gauwer vrede mee. Ik vind het prettig maar als Vader voor zaken langer weg moest blijven, had ik ook best kunnen wachten.’

‘Eli, het is niet goed dat je alles zo zakelijk bekijkt. Er is meer dan broodwinning. Wanneer je vader terug is, wil ik hem er eens over spreken dat het goed zou zijn dat je godsdienstonderwijs kreeg. Er zal je dan een andere wereld geopend worden.’

Rebecca heeft op verwijtende toon gesproken; zij heeft haar beschermeling strak aangekeken en Eli heeft de ogen niet neer geslagen.

‘Moet men dan les krijgen om in een God te geloven, mevrouw?’
‘Een God, Eli? een God? er is er maar Eén die Eeuwig en Enig is. En de geschiedenis van de Almachtige met het mensdom, die je dan verteld en geleerd worden.’

‘Tante Jannetje heeft het mij al zo dikwijls verteld, de hele Bijbel heeft ze mij uitgelegd en nog veel meer. En...’

Eli heeft stuurs gesproken en houdt plotseling op.

‘En mijn jongen, en...,’ dringt Rebecca aan, ‘wat heeft tante Jannetje je niet verklaard?’

Eli zwijgt nog even om plotseling verder te gaan:

‘Ik heb haar gevraagd waarom God mijn moeder liet verdrinken en tante Jannetje van me weg ging. Ik heb ook gevraagd waarom Treesjes vader door de Indianen werd gedood en haar moeder nu niet wel bij het hoofd is. En tante Jannetje kon daarop niet direct antwoorden. Als God almachtig is en Eeuwig en Enig, waarom is dat dan nodig?’

Verschrikt heeft Rebecca naar Eli gekeken. Dat is erger dan ongeloof, dat is Godslastering. Haar besluit is op dit moment genomen; daar moet direct paal en perk aan gesteld worden, zelfs nog voordat Isaïc de Fuentes is teruggekeerd.

‘Eli, dit zijn vragen die men God niet stelt. Wat God doet is wel gedaan, al is het in onze ogen nog zo vreemd en voor onze gevoelens nog zo smartelijk. Wij kennen Gods beweegredenen niet, behoeven die ook niet te kennen omdat wij vertrouwen moeten hebben in Zijn Bestier.’

‘Vertrouwen hebben als Hij fouten maakt?’, vraagt Eli.

‘Fouten maakt? God maakt geen fouten. Ik heb je al gezegd dat wij de beweegredenen van Gods handelingen niet kennen en daarnaar niet te vragen hebben. Wij hebben ook niet na te gaan of God fouten maakt, dat is Godslasterlijk. Hoe kom je aan zulke gedachten, Eli?’

‘God maakt fouten,’ houdt Eli koppig vol, ‘waarom heeft Hij me een hoofd gegeven waarin deze gedachten opkomen; dat is toch een fout? Wanneer Hij ingesteld heeft dat wij zonder vragen of denken hebben te aanvaarden, dan had Hij mij een ander hoofd moeten geven. En dan, waarom is er gebrek bij de één en grote overvloed bij anderen, waarom zware ziekten hier en gezondheid

daar? Waarom heeft Hij niet alles onveranderlijk eerlijk verdeeld en de mens gelijkgestemde gedachten gegeven, zodat allen gelijk zijn en elkaar niet bedriegen?’

Rebecca is sprakeloos; hoe komt de jongen aan die overpeinzingen? Van God? Zij wordt koud bij de gedachte en zij moet haar geloof en al haar starre orthodoxie te hulp roepen om te antwoorden:

‘Eli, kun jij je voorstellen dat God een bedoeling had toen Hij de wereld en de mensheid schiep zoals zij is? Kun je begrijpen dat Hij de gedachten die jij hebt, opzettelijk in je hoofd heeft gegeven, opdat je zult streven ernaar te leven, te proberen ertoe te komen dat de ene niet meer heeft dan de ander, dat de één de ander niet meer bedriegt? God wil dat de mens begrijpt; niet redeloos leeft als een dier; dat hij door eigen inzicht hoger komt en beter wordt.’ ‘Waarom liet God moeder verdrinken?’ vervolgt Eli bitter.

‘Er zijn dingen die wij niet vragen mogen en alleen moeten aanvaarden. Hij heeft dit zo gewild en dan zij het zo. God straft ook, soms tot in het derde of vierde geslacht. Misschien is je moeders heengaan een straf, niet voor haar maar voor je vader of voor jou. Misschien zijn je vader of jij nu dit derde of vierde geslacht.’

‘Ik begrijp het niet, al die omwegen van God om een doel te bereiken, terwijl Hij van den beginne af alles had kunnen maken zoals Hij het graag wilde: geen nood en geen diefstal, geen oorlog en geen bedrog. Nee mevrouw, God is er niet of Hij is anders dan U en tante Jannetje me vertellen. God, Die een mens, die zich niet bewust is kwaad te hebben gedaan, straft door zijn moeder te doden of een ander, die haar kinderen heeft verdedigd, gek te laten worden, dat is een vreemde God. En al die beesten, die elkaar opvreten en al het bloed, dat er vloeit in de dierenwereld, is dat ook Gods schepping? En de gedachten die ik hierover moet hebben, is dat ook Gods wil? Ik kan het niet begrijpen, mevrouw. Ik word zo moe in mijn hoofd van al dat denken.’

‘Je bent op de verkeerde weg; vraag niet zo veel, maar geloof. Geloof dat God er is, dat Hij het goed met ons meent, dat Hij nooit onrechtvaardig iets doet en dat Zijn schepping, hoe vreemd in onze ogen ook, zo moet zijn zoals Hij haar maakte en dat over duizenden en duizenden jaren de mensen eerst het waarom zullen zien. God *is*! Laat die gedachte de leidraad zijn voor je verder leven.’

'God is,' herhaalt Eli langzaam, 'ik zal proberen Hem te vinden, mevrouw. Misschien als ik ouder ben, dat ik God dan vind op een andere wijze dan er geleerd wordt. Mag ik nu gaan slapen?' Rebecca is opgestaan. Eli staat voor haar. Dan heft zij met de rechterhand zijn gezicht naar haar op en diep ernstig zegt zij: 'Duizenden hebben getwijfeld en daarna hebben zij gezocht en geprobeerd en allen zijn teruggekomen op die éne manier om God te vinden en dat is geloven. Goede nacht. Als ik een man was dan zou ik je zegenen.'

Stil heeft Eli de kamer verlaten, rechtop met star en ongebogen hoofd.

Eind April van het jaar 1847 is Jannetje Batelaan naar het kantoor van reder Van Sliedrecht gesneld en heeft hem te spreken gevraagd. 'Mejuffrouw Jannetje Batelaan,' stelt Jannetje zich, haast huiverend voor.

'Van Sliedrecht, juffrouw Batelaan. Moeten wij ons aan elkander voorstellen? U kent mij niet en ik ken U niet en toch kennen wij elkaar reeds jaren door en door,' glimlacht de reder.

'Zo is het reder. Op schepen uit dezelfde haven weet men alles van elkaar.'

'Ga zitten, juffrouw Jannetje. Ik zeg dit graag, juffrouw Jannetje. Het was zo'n prettige tijd toen U nog werkelijk juffrouw Jannetje was. Wat is er, juffrouw Batelaan,' vraagt Van Sliedrecht vriendelijk.

'Is het waar dat Bas een commando voor een van Uw schepen heeft gevraagd?'

'Inderdaad. En hij heeft het gekregen ook. Bas is een goede schipper en daarom krijgt hij een van de beste schepen en een reis waar hij veel geld mee gaat verdienen.'

'Om de Kaap?'

'Om de Kaap, juffrouw Batelaan, maar wat schort eraan?'

'Als Bas om de Kaap vaart, zie ik hem nooit meer terug.'

'Enkele schepen op iedere honderd halen de reis om de Kaap niet, maar waarom zou juist Bas zijn schip en zijn leven verspelen?' vraagt de reder verbaasd.

'Dat voel ik zo, reder. Het is niet de eerste keer dat ik wat dierbaars aan de Kaap verspeel voor het huis Van Sliedrecht,' zegt Jannetje bitter.

'Wie?' is Piets verbaasde vraag.

‘Govert Kan was mijn vader.’

Peinzend staart Piet van Sliedrecht naar buiten. Dan zegt hij: ‘Ik heb vader horen vertellen van Govert Kan, ik hoor het graag ook eens van U, juffrouw Batelaan.’

‘Nooit, reder. Maakt U geen fout zoals Uw vader zaliger deed, willig mijn verzoek in en geef Bas Batelaan geen commando.’ ‘Geen commando, ook niet op Zuid-Amerika?’

‘Geen één. Laat Bas bij zijn zoon en mij.’

‘Is Bas U zo na aan het hart, juffrouw Jannetje?’

‘Past U die vraag, reder?’ vraagt Jannetje scherp.

‘Nee, eigenlijk niet, maar men kan in Rotterdamns haven zijn oren zo moeilijk dichtstoppen.’

‘Ik weet wel dat men ons huwelijk niet als ideaal beoordeelt, reder, maar niemand heeft het recht er zich mee te bemoeien en het is nog niet zo ver dat ik Bas zou willen verliezen. Ieder mens heeft zijn eigenaardigheden en ik heb hem nu aanvaard zoals hij is, trouw en vol plichtsbef; meer heeft een ouder wordende vrouw niet nodig. Ontsla Bas van het commando.’

Jannetjes stem trilt. Piet van Sliedrecht kijkt haar doordringend aan en hij berekent zijn verlies.

‘Dat zal me veel geld kosten, juffrouw Batelaan.’

‘Het huis Van Sliedrecht heeft nog schuld aan mij en die zal hiermee betaald zijn. En reder, wat maakt één haring op een ton?’ vraagt Jannetje.

Piet is opgestaan. De volle zwaarte van zijn groot lichaam is voor haar en zij ziet, zittend, naar hem op als naar een toren. Nog steeds kijkt hij haar aan, rekent en overweegt of hij, na jaren, zijn vriend Isaäc zal helpen en, in tegenstelling met toen, Bas Batelaan naar zee sturen! Maar hij ziet Jannetjes ogen en zij lijken op die van zijn gestorven Neeltje en daarom is zijn korte antwoord, op schorre toon:

‘Batelaan vaart niet uit.’ Snel heeft hij zich omgedraaid en zijn kantoor verlaten, een ontdane Jannetje achterlatend in haar stoel. En zij zat er met gebogen hoofd en beet op de knokkels van haar vuist, uit vreugde en dankbaarheid.

Een weekje later, wanneer Jannetje van de vismarkt naar huis wandelt, ontmoet zij Eli. Ze heeft de jongen in lange tijd niet gezien en met groot plezier kijkt zij naar de rijzig opgroeiende gestalte.

‘Eindelijk heeft de Voorzienigheid je weer eens tegen je oude Jannetje laten oplopen,’ zegt ze breedlachend, terwijl ze hem de hand geeft.

‘Ja Jannetje, ik weet heus niet hoe het komt, maar ik verlangde er naar om weer eens bij mevrouw De Niet te komen om U te kunnen zien en goedendag te zeggen.’

‘Vind je het eigenlijk geen omweg om naar tante Martha te gaan om mij te zien?’

‘Vader wil het zo.’

‘Zou vader het heel erg vinden wanneer je eens bij mij kwameten?’
Zwijgend haalt Eli de schouders op.

‘Ik moet het eerst aan mevrouw Davidson vragen.’

Jannetje kijkt langs hem heen, een bittere trek komt om haar mond en een vreemde uitdrukking in de ogen toont dat zij een hard antwoord inslikt. Dan zegt zij:

‘Luister eens, Eli, je moest maar eens komen. Ik zal het je vader wel zeggen als hij terug is en dan komt dat wel in orde. Vraag aan mevrouw Davidson voor hedenavond verlof en kijk nù eens wat ik heb!’

Voi trots laat ze Eli in haar mandje zien, waarin een grote dikke tarbot tegen het daglicht glimt.

‘Vis, je lievelingseten,’ vervolgt Jannetje. ‘En Eli, je kunt weer eens heel alleen, net als vroeger met je Jannetje zijn, want mijn man is enige dagen op reis gegaan.’

Eli aarzelt. De vaderlijke wensen tellen voor hem heel zwaar. Maar de eenzaamheid drukt hem en de herinnering aan een prettige, hartelijke kindertijd geven de doorslag.

‘Ik wil heel graag, ik zal het mevrouw Davidson zeggen en ik zal komen.’

‘Niet zo treurig kijken, Eli, het is geen gang naar het schavot!’
Dan lacht Eli ook, stilletjes en hoffelijk; uitbundigheid is niet in zijn aard.

‘Tot straks,’ en Jannetje vervolgt haar weg.

Zwijgend heeft mevrouw Rebecca haar toestemming verleend, terwijl zij overdacht dat zij dat verleden jaar nooit zou hebben gedaan. Maar Rebecca verandert; zij weet het en doet geen moeite om er zich tegen te verzetten. Reeds vroeg is Eli naar Jannetje toegegaan. Hij ziet aan de voorbereidselen en de uitgestalde lekkernijen hoe blij Jannetje is.

Haast al zijn lievelingskostjes heeft zij voor het bezoek gereed-gemaakt. Het huis is doortrokken van heerlijke geuren. Allereerst verwent Jannetje hem bij zijn komst met koffie en heerlijke, goudkleurig omkorste en met krenten en rozijnen gevulde boterkoek. Ook bij Rebecca wordt deze lekkernij Vrijdagavond geserveerd, maar zij mist daar, hoewel correct gemaakt, de uitbundige overvloed die Jannetje in tijden van vreugde in al haar gerechten weet te leggen.

Na de koffie laat zij hem haar kind zien, een kleine Bas Batelaan, eenzelfde wilskrachtig en rechtschapen gezicht, een beangstigende gelijkenis. Jannetje is vol trots hoewel een schaduw over haar gezicht trekt als Eli ook tegen haar jongen zo vormelijk en stijfjes blijft. Maar ze troost zich met de gedachte dat jongens op deze leeftijd meestal niet zo uitbundig zijn tegen kleine kinderen. Dan dekt de dienstbode de tafel. Het is of Eli weer terug is in het huis op het Haringvliet. Dezelfde nauwgezette organisatie, dezelfde museummachtige en toch gezellige sfeer, dezelfde feilloze bediening. Na het zeer overvloedige diner leunt Eli verzadigd tegen zijn stoelleuning, haast smekend naar Jannetje kijkend om nu toch eens op te houden. Jannetje lacht, ze heeft een rood hoofd van plezier en van het vele eten.

‘Het fruit eten we dan maar straks, na de thee.’

Eli knikt glimlachend en verheugd.

‘Bedankt voor het eten,’ zegt hij hoffelijk bij het opstaan.

‘Bij je Jannetje bedank je niet, Eli, het is vanzelfsprekend dat je hier eet zoveel en zo dikwijls als je wilt. Later als je groot bent en een eigen huisgezin hebt dan komt tante Jannetje ook bij jou de boel opeten en dan vind jij het ook vanzelfsprekend en prettig.’ Eli knikt en beiden zetten zich aan het venster en kijken op de drukke Leuvehaven waarover de schemer begint te vallen.

‘Heb je het naar je zin bij mevrouw Davidson?’ vraagt Jannetje. Eli zwijgt en blijft naar buiten kijken.

‘Toe, vertel eens, scheelt er iets aan, is men niet aardig tegen je?’

‘Nee,’ haast Eli zich te antwoorden, ‘men is uiterst correct en goed voor mij.’

‘Dat is niet genoeg. Is men hartelijk voor je?’

‘Zeker, alleen, misschien voel ik verkeerd en doe ik mevrouw onrecht aan. Maar zie je, Jannetje, ik voel me dikwijls zo alleen en dan verlang ik naar vader en...’

Eli zwijgt.

‘En,’ dringt Jannetje aan, ‘en. . .’

‘En naar jou en het huis op het Haringvliet.’

‘Praat mevrouw dan nooit eens prettig en warm met je?’

‘Weken en maanden praten wij alleen over gewone dingen, over mijn huiswerk en wat ik nodig heb aan kleren; of ik honger of dorst heb, of ik iets kopen wil of ergens heen gaan. Maar een tijdje terug op een avond, vroeg mevrouw of ik bij haar wilde blijven zitten en toen heeft zij voor het eerst eens met me gepraat over andere dingen.’

Het is een ongewoon lange zin voor Eli en Jannetje beluistert aandachtig zijn stem, want door de gevallen schemer kan zij zijn gezicht haast niet meer zien.

‘Waarover,’ dringt Jannetje zacht.

‘Over God. Mevrouw zegt dat ik twijfel aan God en dat ik God moet zoeken en dat ik zal vinden als ik geloof, blindelings geloof.’

Het is stil in de kamer. Beiden zien elkander niet meer en zij voelen het als een verademing, dat praten in het duister, de gezichten die hun aandoening zo vlug verraden onzichtbaar voor elkander. Dan herhaalt Jannetje langzaam voor zich heen:

‘Geloven in God, blindelings geloven en dan zal men Hem vinden.’

Weer heerst er stilte en Jannetje voelt, dat Eli op haar antwoord wacht, een verlossend woord vol vertrouwen en richtinggevend voor het leven. Ze haast zich, haar gedachten werken snel, maar ze vindt met haar verstand geen leerzaam betoog en in haar eenvoud laat ze haar gevoelens zeggen:

‘Blindelings geloven is niet genoeg, Eli. Geloven met liefde, dat is de weg naar God. Je bent nog zo jong, men kan alles nog niet met je bepraten. Maar wat men doet in het leven moet men met liefde doen, ook het Opperwezen dienen, Zijn Scheppingen zien en waarderen, Zijn rijke en milde gaven ontvangen; ik weet dat mevrouw het ook zo bedoelt, Zijn straffen ondergaan.’

‘Beheerst de liefde dan alles in het leven?’

‘Naar mijn gevoelen wel.’

‘Alles?’

‘Eli, ik zei reeds dat ik je te jong vind om over al die dingen zo diepgaand te spreken. Misschien, ja, bijna zeker moet ik bekennen dat de liefde niet alles beheerst. Maar waar het om ging in ons gesprek, het dienen van God, dat weet ik heel zeker, kan alleen met liefde geschieden. Maar dikwijls als men de dingen uit

plicht doet, verandert in de loop der jaren die plicht in een warmer gevoel en dat is liefde.'

'En omgekeerd,' vraagt hij scherp, 'wordt liefde in later jaren ook wel eens plicht?'

'Wat heeft die vraag voor zin? Heb je er een bedoeling mee?'

'Nee. Maar ik kan er niets aan doen dat ik altijd vragen moet en steeds verder vragen en rekenen. Ik loop altijd te rekenen en te tellen en te vragen wat voor nut dit of dat heeft, dat het er misschien beter niet kon zijn of dat iets anders er voor in de plaats gesteld meer opbrengt, meer eten geeft voor de mensen, meer werk, meer geld.'

'Dat is niet goed. Alles in het leven is geen zaken of schepen of winst. Als je God wilt zoeken met liefde vind je op deze lange weg ook andere dingen door deze liefde belicht en je vraagt dan niet meer naar opbrengst of winst en alles wat met nut in verband staat. Leer de dingen eens bezien met gevoel en je zult gelukkiger leven.'

Stilletjes zitten beiden in het donker, dan wordt er zacht geklopt en het dienstmeisje vraagt of de lamp gebracht moet worden. Eli en Jannetje zijn blij dat hun gesprek ten einde is en gretig zegt Jannetje:

'Ja, natuurlijk Miebetje.'

Enige minuten later brengt Miebetje de bron-olielamp en zet haar midden op tafel. Jannetje ziet op de empire pendule; het is al laat en Eli had reeds thuis moeten zijn.

'Wil je nog thee, Eli? Het is laat. Of wil je liever wat fruit?'

'Ik wil niets meer, het was al te veel.'

'Kom, een stukje fruit en dan zal Miebetje de kruier roepen om je thuis te brengen.'

Snel heeft Jannetje een sinaasappel gepeld, welke hij haastig op-eet. Wanneer hij zijn overjas heeft aangetrokken en met de pet in de hand van Jannetje afscheid gaat nemen, vult ze nog snel zijn zakken met chocolade en noten, 'voor onderweg', zoals zij dat noemt.

'Dag Jannetje, nog hartelijk bedankt voor de fijne avond en wel te rusten.'

'Niets te danken, slaap wel, en nu kom je toch wel geregeld? En, denk aan wat ik je zei, wees niet zo karig met je gevoel.' Nog lang nadat Eli vertrokken is zit Jannetje aan haar tafel, knabbelend aan koekjes en chocolade. En zij denkt en twijfelt.

Zwaar bonkt de vuist van Bas Batelaan op de deur van Piet van Sliedrechts privé-kantoor. Hij heeft nauwelijks het 'binnen' afgewacht en staat nu dreigend hoog voor de zittende reder.

'Den goejen dag, Van Sliedrecht. U hebt dit bezoek wel verwacht.'

Piet van Sliedrecht staat zwijgend op; hij voelt zich zittend de mindere van deze dreigende gestalte. Beiden zijn even groot, doch Van Sliedrecht is veel massiever dan de rijzige pezige figuur van Bas Batelaan.

'Ja, ik heb je verwacht, Batelaan; ik heb altijd de B zien volgen als ik de A had gezegd.'

'Luister dan, Van Sliedrecht. Ik heb bij U gemonsterd en ik laat me dat schip niet meer afnemen; als het moet dan komt de waterschout er aan te pas.'

'Ik heb maling aan de waterschout, Batelaan, hij kan eisen om je aanmonstering gestand te doen, maar honderd schouten kunnen me niet dwingen mijn schepen buitengaats te sturen als ik het niet wil.'

'Wou U mij aangemonsterd houden en niet laten uitvaren?'

'Ja.'

'Waarom?'

'Dat gaat je geen bliksem aan.'

'Van Sliedrecht, ik heb U goed gediend en U zult mij niet te schande maken voor de haven. En dit zeker niet zonder reden, want ik ben mij van niets bewust.'

'Batelaan, je bent mijn beste schipper en ik heb veel geld aan je verdiend. Al moest ik je levenslang driedubbele gage betalen omdat ik je aangemonsterd heb, dan laat ik je nog niet uitvaren.'

'Wie of wat zit er tussen?'

Van Sliedrecht zwijgt. Dreigend en vorsend kijkt Batelaan hem aan en dan na enige minuten begint hij zachtjes te knikken, want even heeft hij iets hulpeloos en verontschuldigd in Piets ogen gezien.

'Ik geloof, dat ik het weet, reder. De vrouw is hier geweest.'

Piet van Sliedrecht knikt:

'Ze wil je niet verspelen.'

'Ze wil me niet verspelen? Waarom zou ik moeten vergaan, nu, bij de eerste reis in mijn huwelijk. Juist nu? Na meer dan honderd beurten?'

Van Sliedrecht haalt de schouders op.

‘Vrouwen zijn rare wezens, zij hebben iets dat wij meestal niet bezitten, schipper. Dat heet voor gevoel.’

‘Onzin, ik wil varen. Nog ééns, varen en uitwaaien. Ik heb dat nodig na enige jaren huwelijk.’

‘Waarom ben je nog getrouwd, Batelaan, ik geloof dat het een fout was.’

‘Fout was het niet, het trouwen tenminste, reder.’

‘Batelaan, tientallen kerels zouden hun handen aflikken voor een wijf als Jannetje Kan. Misschien ligt de fout bij jou.’

‘Ik wil van Jannetje niets zeggen en ik wil de schuld op mij nemen, Van Sliedrecht, maar het gaat nu eenmaal niet best tussen ons. Daarom is het goed dat ik er een tijd tussenuit ga. Misschien gaat het beter als ik terugkom.’

‘Dat Jannetje je niet wil laten gaan betekent dat je haar niet onverschillig bent. Bedenk dat wel, Batelaan, en wees daarom geen stijfkop.’

‘Mogelijk, maar vóór ik dat zie zal ze nog heel veel moeten veranderen en wel zoals ik het wil. En daarom geef ik haar de tijd, terwijl ik op zee ben.’

‘Stijfkop, je hebt niet het recht je vrouw de zenuwen op het lijf te jagen en in angst te laten leven. Ik heb haar beloofd dat ik je niet laat varen en wat ik aan een vrouw beloof, kom ik na.’

‘Misschien kan dat, als de man op wiens kosten U die belofte doet, geen Batelaan heet. Ik vaar uit, reder en als het niet op Uw schip is dan op een ander, hoe zeer het mij ook spijt, erg spijt.’

‘Vervloekte dikkop, zie je dan niet dat je alles stuktrapt, je huwelijk, je leven, misschien de toekomst van je zoon als je inderdaad niet mocht terugkeren van die reis? Waarom riskeren te verzuipen?’

Dan buigt Bas Batelaan het hoofd naar voren en zijn gezicht is heel dicht bij dat van de reder. Van Sliedrecht, de oude ervaren Viking, schrikt voor twee opeens veranderde grijze ogen onder borstelige wenkbrauwen; twee hulpeloze ogen in een waas van opkomende tranen. En van een hese stem die vraagt:

‘En als ik nu verzuipen wil?’

Met de rug van zijn hand wrijft Batelaan over de ogen, draait zich om uit schaamte voor zijn zwakheid en zich in het deurgat nog eenmaal tot de reder wendend:

‘Ik hoor nog wel spoedig Uw besluit, reder. Varen zal ik.’

Piet van Sliedrecht sluit de ogen, zijn grote lichaam wiegt zachtjes op en neer en hij denkt aan die avond toen ook hij te water ging om Neeltje.

In zeemansgoed, de plunjezak voor de voeten, staat Bas Batelaan in zijn huiskamer om afscheid te nemen van vrouw en zoon. Nerveus en behuild staat Jannetje voor hem en kijkt naar hem op. 'Dus toch Bas.'

'Ja.'

'Bas, ik heb dit niet gewild. Baslief, blijf hier, ik... ik.'

Haar stem verstikt in tranen.

'Jannetje, ik weet dat je het niet hebt gewild en geen moeite hebt gespaard om mij hier te houden. Maar ik ga, omdat ik gaan moet. Misschien vind ik de rust terug, die ik had toen ik het varen eraan gaf en je trouwde.'

'Maar wat heb ik dan gedaan?' roept Jannetje ineens onbeheerst. Bas Batelaan kijkt haar in de ogen, de zijne zijn zacht en vriendelijk.

'Jannetje, jij hebt niets gedaan, het leven doet alles, mijn binnenste doet het. Ik moet weg, ik kan het niet langer volhouden, ik moet naar zee, uitwaaien, uitblussen, voorgoed uitblussen en als ik terugkom, heb ik je alles vergeven en ik berust.'

'Ik ben me van geen kwaad bewust, Bas.'

'Wanneer je me bewust kwaad zou hebben gedaan, Jannetje, dan was je er wellicht niet meer en de beul had mijn leven beëindigd. Maar het onbewuste kwaad is iets veel ergers voor degene, die het ondergaan moet. Ik ben geen man van vele woorden en ik kan het ook niet goed zeggen, maar weet dan Jannetje, hoe ik ons huwelijk tot heden heb gevoeld. Jij was voor mij een huishoudster en je was niet mijn vrouw.'

'Is dan alle schuld op mij?' vraagt Jannetje met gebogen hoofd.

'Ik was een man voor je en geen kostwinner, misschien soms wat krenterig en lastig, maar je had mij voor de volle honderd ten honderd. En jou had ik nog niet voor een vijftig, nog voor geen tien.'

'Bas, het is niet zo, het is niet zo. Goed, in het begin, ging het wat stroef, maar nu gaat het toch steeds beter.'

Batelaan lacht.

'Totdat, meisjelief, totdat hij weer voet aan wal zet en je hem weer hebt gezien. Nee, nee, ik kom terug, uitgevchten en dan berust ik, of ik draai hem de nek om.'

‘Bas!’

Dan tilt hij bruusk zijn zoon van de grond, houdt hem ter hoogte van zijn gezicht; zijn kop is verstrakt, de ogen zijn omfloerst. ‘Dag zoon, vaarwel en wees een steun voor je moeder. En als ik niet weerkom, herinner je dan later een lange grijze man in zee-manskleren, die je optilde en je vader was. Een ongemakkelijke man met harde handen, maar rechtschapen.’

Hij zoent de jongen op de wangen en zet hem zachtjes weer neer, dan steekt hij de hand uit naar Jannetje:

‘Vaarwel en dank voor de tien. Misschien waren het er toch honderd. Alles wat ik heb is voor jou en de jongen, huis, schepen en geld. Moeite zul je er niet mee hebben. Als ik niet weerkom is er een betrouwbare notaris, die mijn wil zal uitvoeren.’

Jannetje heeft zijn hand gegrepen, diep voorovergebogen schokken haar schouders van verdriet en haar tranen druppelen op zijn vingers. Dan strijkt hij haar met de linker over de haren en dan snel zijn hand wegtrekkend en de zware plunjezak over de schouder slingerend, verlaat hij de kamer. Want hij wilde niet toegeven aan een opkomende weekheid, de eerste in zijn leven.

In October is Isaác de Fuentes behouden teruggekeerd van zijn lange reis naar de Staten. Zakelijk is deze een groot succes geweest; vele nieuwe en belangrijke verbindingen zijn er aangeknoopt, factorijen werden in het binnenland gevestigd. Bij de aankomst van het schip stonden Eli en Piet van Sliedrecht aan de kade en zij waren de eersten, die de Fuentes aan boord verwelkomden. Daarna is Van Sliedrecht met de Fuentes naar het huis op het Haringvliet gegaan om het welkomstdiner te gebruiken. Reeds dagen tevoren was de huishouder met het personeel teruggekomen en zij heeft het huis van boven tot onder doen verzorgen, zodat het blinkt met zijn in de loop der jaren steeds rijker geworden inhoud.

Van Sliedrecht is voor het eerst in het huis van zijn compagnon en hij is stil van al hetgeen hij er ziet. Zijn eigen inboedel mag er zijn, maar hij haalt niet bij de curiosa van de Fuentes. Maar kort daarop breekt het gulle plezier van de reder weer door; de welvaart van zijn partner is een afspiegeling van de zijne en de Fuentes' aanzien verhoogt dat van de firma.

Het diner verloopt, terwijl de Fuentes vertelt, in de beste stemming. Met grote aandacht luistert zijn zoon, met opgewekt mee-

leven de reder, genietend van het kostelijke maal, de wijnen en de goede sigaar bij het dessert. Na het diner komen vrienden en bekenden om de Fuentes te begroeten, want het nieuws is snel zijn kring rond gegaan. Daar is Anatole Daumer. Plotseling staat hij in de kamer. Na hoeveel jaren? De Fuentes weet het niet, het kan hem ook niet veel schelen, hoeveel jaren verlopen zijn na Madeleines brief en de breuk met zijn krijgsmakker. Nu hij er weer is, deze slanke jongensachtige oude heer, sterk verouderd, maar nog steeds elegant, kan Isaïc zich niets meer herinneren. Hij drukt zijn vriend de hand, terwijl hij iets verslikt en hij praat met hem alsof hij hem gisteren nog had ontmoet.

Daar is ook Rebecca Davidson, de gastvrouw van zijn zoon. Ook zij stond ineens in zijn kamer, stil en eenzaam te midden van al die gasten. Hij is snel op haar toegegaan. Zijn lange stille handdruk zei alles, deelneming met het grote verlies, troost, vriendschap en hulp. Rebecca heeft diep gezucht van opluchting. In haar binnenste had zij een zware strijd gestreden alvorens dit huis weer te betreden. Waarom weet zij niet en nu het eenmaal gebeurd is, komt alles haar lachwekkend voor en zij is blij nu weer eens onder mensen te zijn en de sombere eenzaamheid van haar huis te zijn ontvlucht. Isaïc heeft haar zijn eigen stoel aangeboden en zij voelt dit als een grote eer, hier in dit huis, waar zoveel groten der stad op deze avond komen en gaan om de beide handels- en scheepvaartvorsten te zien en te begroeten.

Doch niet alleen de groten zijn gekomen, ook kleinere en kleinsten. Daar is ook Bennie Alter, oeroude Bennie, nu diep in de tachtig met zijn spierwitte baard, eerbiedwaardig als een aartsvader. Moeizaam en schuifelend lopend, leunend op zijn stokje, doch met nog heldere pientere ogen en in het volle bezit van zijn geest. Hij is gekomen in zijn beste kleren, gekocht van het geld, dat Jannetje hem in opdracht van de Fuentes heeft gebracht. Hij behoefde niet te dringen in de overvolle kamer om de gastheer te kunnen bereiken; men ging eerbiedig terzijde voor Vader Tijd. Lang en krachtig schudde Bennie de hand van de Fuentes en hij zei niet anders dan:

‘God zij geloofd, dat U d’r gezond is weer gekomme.’

En als Isaïc hem een gemakkelijke stoel heeft doen brengen, zegt hij nog:

‘Let U nou maar niet meer op mijn, ik zit hier nou met menoege en kijk maar eens toe.’

En hij heeft de hele avond, stil en met innig genoeg gezeten, genietend van zijn sigaar. Gezegende en geadelde ouderdom van een man, aan wie niemand vraagt naar bezit of kennis, maar tot wie iedereen opziet met stille hoffelijke eerbied.

De avond is snel omgevoegen en het is reeds ver na middernacht als de laatste gasten haastig in hun rijtuigen zijn gestegen om huiswaarts te keren. Dan staan vader en zoon in de rommelige kamer, die riekt naar sigarendamp; met lege glazen, links en rechts.

'Nu mijn jongen, ben ik thuis en het zal wel enige tijd duren alvorens ik weer wegga.'

'Het was heel lang, vader.'

'Ruim anderhalf jaar. Heb je me gemist?'

'Erg vader.'

De Fuentes klopt zijn zoon op de schouder, met zachte bemoeidigende tikjes.

'Daar ben ik blij om.'

Even heerst er een diep zwijgen, de zoon ziet op naar zijn vereerde vader. Dan legt Isaac zijn sterke handen op Eli's hoofd en zegent hem. Twee uur slaat de klok. Met een zacht woord zendt de Fuentes zijn zoon naar bed. Nu is hij nog alleen op in zijn huis, want ook het personeel heeft hij naar bed gestuurd met de opdracht enige uren later dan gewoonlijk te beginnen. Hij loopt door zijn kamers, rokend van een dunne panatella, nu en dan nippend van een glas cognac, dat hij zich heeft ingeschonken. Hij loopt en denkt, staat eens stil voor een schilderij, een meubel, dat hij aandachtig bekijkt. De Fuentes is onrustig, gedachten stormen op hem af, herinneringen, vragen en antwoorden. En ineens is daar klaar en duidelijk de gedachte, welke de oorzaak van zijn onrust is en die hij vergeefs tracht te ontlopen. Een harde koude waarheid: Jannetje was er vanavond niet!

Bas Batelaan zeilde gevaarlijk met de theeclipper van Geert van der Toorn, een middelgrote reder. Het volk keek er elkander eens aan, maar zei niets omdat de kapitein een grote naam had. De stuurliu werden bezorgd en mompelden onder elkaar. Op het kantje reed Bas Batelaan een storm af en de eerste stuurman vatte hem aan en vroeg het waarom.

Dreigend vroeg Bas Batelaan hem of hij de spreuk kende:

'Nist God de schipper van mijn schip.' En de stuurman heeft

berustend 'Ja' gezegd en de kajuit stil verlaten. En in de Oudejaarsnacht van 1847 stond Bas Batelaan zelf aan het roer om rond de Kaap te komen in een razende storm.

Met man en muis vergaan; dat is de boodschap die Geert van der Toorn werd gebracht door de waterschout en dat was eerst in Maart van het jaar 1848.

Het was ook in Maart 1848 dat Martha de Niet, Jannetjes zuster, geestelijk zieker en zieker werd en niet meer in staat was het huishouden te besturen. De kinderen zijn nu allen groot. Haar oudste jongen Klaas is reeds achttien jaren en is werkzaam in het zuivelbedrijf; dan volgt Anton met zestien jaar, Geert met veertien, dan komt Treesje met twaalf, Aaltje met tien en het jongste meisje Jannetje is negen jaar. Met grote zorg heeft tante Jannetje de voortwoekerende ontredde ring gadegeslagen en zoveel mogelijk gedaan. Nu, nadat zij het doodsbericht van Bas heeft ontvangen, heeft zij niet lang gearzeld en overlegd: zij is besloten dit huishouden te leiden en er een moeder te zijn. Haar leven wil zij geven aan haar eigen jongen en aan haar zusters kinderen. Met voortvarendheid heeft zij een groot huis gehuurd op de Leuvehaven en in Mei 1848 heeft zij er met al de kinderen haar intrek genomen. Met vaste hand en feilloze organisatie zoals in de tijd, toen zij huishoudster was bij Isaac de Fuentes, bestuurt en bedisselt zij tot zegen van allen. Innerlijke rust en tevredenheid zijn over haar gekomen. Het drukke, bezige leven laat niet veel tijd tot denken aan Bas Batelaan zaliger of aan Isaac de Fuentes, die zij in twee jaar niet meer heeft gezien. Zij weet dat hij er weer is en de eerste dagen van zijn terugkomst heeft zij hard gevochten om niet naar hem toe te gaan. Trouw aan Bas en de gedachte nu een einde te maken aan haar zonde heeft haar er van weerhouden.

Ook de Fuentes heeft haar niet opgezocht; zijn oude trots en koppigheid en zijn teleurstelling, dat zij er op de avond van zijn thuiskomst niet is geweest, hebben hem teruggehouden. Maar de onrust en het verlangen zijn nog niet gedoofd in deze drie en zestigjarige en op een avond in dit mooie voorjaar staat de rijzige Isaac in de woonkamer van Jannetje Batelaans huis met een bos witte, blanke sering en voor een gelukwens in haar nieuwe woning. Hij is weer à la mode gekleed; uiterst verzorgd zijn de nu geheel wit geworden haren en baard. Zijn hoofd is wel iets

gebogen maar het geheel is dat van een gezonde krachtige oude aristocraat. Jannetje staat voor hem. De nu acht en veertigjarige vrouw is grijs geworden, maar de oude gevulde bekoorlijkheid van de jaren voor haar huwelijk is teruggekomen. Over heel haar wezen ligt een diepe vrouwelijke ernst en haar ogen zijn mooier dan zij ooit zijn geweest, want er liggen ervaring en rust in. Met welgevallen in haar snelle blik heeft zij Isaïc gemonsterd. Hij is naar haar toegekomen, zoals zij het gehoopt heeft. Verzorgd en meester van zichzelf.

‘Jannetje, mijn beste wensen voor je nieuwe woning; veel geluk en geen leed meer.’

‘Wees er getuige van in voorspoed en rust, dat heb ook jij nu wel verdiend.’

Nadenkend knikt de Fuentes.

‘Inderdaad Jannetje, ook ik ben in het voorportaal van de definitieve rust. De storm gaat liggen.’

‘Niet zo somber,’ antwoordt zij, ‘op jouw jaren denkt men toch nog niet aan de dood.’

‘Er zijn geen bepaalde jaren om aan de dood te denken. Alleen gebeurtenissen brengen een mens ertoe; in zijn jeugd of in zijn ouderdom.’

Jannetje kleurt, wendt het hoofd af en vraagt:

‘Wil je niet gaan zitten. Ik zal je avondwijn schenken.’

De Fuentes zet zich neer bij het venster.

‘Dat is lang geleden, Jannetje, dat je mijn avondwijn inschonk.’

Jannetje zwijgt. Zij neemt haar mooiste glazen uit de dikbuikige porseleinkast, belt en geeft een opdracht. Bedrijvig en stil is zij in de weer met schaaltes en bakjes, met koekjes en gebak, totdat de keukenmeid een bestofte fles Bourgogne heeft binnengebracht. Als zij de kamer verlaten heeft herneemt Jannetje het gesprek. ‘Isaïc, de wijn is niet op temperatuur, ik wist niet, dat je zou komen. Misschien wil je zelf de fles ontkurken. Er is hier geen man meer in huis.’

De Fuentes heeft haar al die tijd zwijgend gadegeslagen, stil staat hij op en opent de fles. Hij blijft staan terwijl Jannetje hun beider glazen vult en wanneer zij deze opheffen om te klinken en elkander daarbij in de ogen kijken, ziet Jannetje twee treurige vermoeide donkere ogen. Zij staat nu heel dicht bij hem en zijn stem is zacht:

‘Jannetje, mijn lief, waaraan heb ik dit alles verdiend? Waarom

ben je niet bij mij gebleven, waarom niet teruggekomen, al die keren dat ik je met woorden en blikken gevraagd, gebeden heb? Was ik je dan niet goed genoeg? Heb ik je dan zo lang laten wachten dat je het me niet meer vergeven wilde? Ik dacht dat ik vergeten kon, alles en je alleen nog zou zien als een lieve goede vriendin. Maar het lukt me niet, nooit zal het me lukken. Zodra ik je in mijn nabijheid heb is alles weer terug, mijn liefde, mijn verlangen en mijn hartstocht voor je. En steeds zie ik je verder van mij afdwalen, steeds wanneer ik je weer eens spreek zijn er dingen tussen ons, toestanden waardoor wij weer verder van elkander zijn afgedreven. Als een dwaallicht ben je voor mij uit, ik volg je en volg je tot in het moeras, de dood. Wat is dat, Jannetje lief?

Zij staart op het glas dat zij in haar beide handen houdt en zegt eenvoudig:

‘Gods wil, Isaïc.’

‘Waarom Gods wil en niet die van de satan?’

‘Ik voel het, Isaïc,’ vervolgt Jannetje, ‘als ik alles, mijn hele leven, terug zie en overdenk, dan is het een lange moeilijke strijd voor mij geweest, ik heb gezien en veel geleerd. Een ervaren mens ben ik geworden. God heeft ervaren mensen nodig, Isaïc, mensen die dit ook weten. Zij krijgen hun taak, zij hebben iets om door te geven aan de volgende generatie. Zie nu, Bas is dood; ik heb een klein kind groot te brengen en de maatschappij in te leiden. Martha is waanzinnig en jonge mensen zijn aan mijn zorgen toevertrouwd. Het is wel heel duidelijk te zien welke taak mij in deze wereld is gegeven.’

‘En het Opperwezen treft mij dan hard en ontzegt mij het kleine beetje geluk en hoort niet mijn verlangen naar jou,’ zegt Isaïc bitter. Bruusk zet Jannetje haar glas op de tafel, loopt nerveus naar het venster en staart naar buiten. De Fuentes is weer gaan zitten, drinkt langzaam zijn wijn terwijl hij Jannetje aandachtig opneemt. Hij ziet haar mooie, ernstige profiel maar ook haar bleekheid en de nervositeit die door zijn woorden over haar gekomen zijn. Fel breekt het uit haar los:

‘Isaïc, schaam je, schaam je, want je bent ondankbaar. Wat heeft de Schepper je al niet gegeven; een rijk leven, een mannenleven, een zoon, rijkdom en aanzien en . . . een vrouw, weliswaar kort, maar een vrouw die er zijn mocht, knap, jeugdig, verstandig en een gezonde moeder. Dit was het mooiste geschenk van God

omdat zij een herinnering bij je naliet genoeg voor een heel leven. Maar jij, levensgenieter, jij begerige, weet van geen genoeg en van geen dankbaarheid en het is toch zo veel dat je kreeg.'

Lange tijd zwijgen beiden, dan komt Isaäcs antwoord:

'Inderdaad het is heel veel, het is genoeg. Dat zegt mijn verstand, Jannetje. Maar mijn gevoel is in opstand en zal het blijven tot mijn laatste snik.'

'Isaïc, ik had mijn rust hervonden en mijn verdere levenstaak zie ik heel duidelijk voor mij afgebakend. Er is geen ontwijken, omdat ik niet ontwijken wil, ondanks dat ik veel om je geef. Maar de rijkdommen, die ik heb opgesomd zijn dusdanig, dat ik mezelf aan jou onthouden mag terwille van anderen.'

Zij staat nu vlak bij hem, precies als jaren geleden. Zij ziet neer op zijn gebogen hoofd en haar verlangen is groot. En hij heeft, zoals voor jaren, weer haar hand gegrepen en tegen zijn wang gedrukt. Hij ziet weer langs haar op, langs heupen, borst en hals en zijn hartstocht is hevig. Zij fluistert:

'Laat het zo zijn, laat het zo blijven, Isaïc. Goede innige vriendschap, dicht bij elkaar, over en weer steun en hulp, niet meer. Het is genoeg, overvloedig genoeg.'

Dieper is zijn hoofd gebogen, hees van onderdrukte ontroering zijn stem:

'Het zij zo, mijn Jannetje.'

Angstig verlangend staat Treesje de Niet bij de Korenbeurs en ziet uit naar Eli de Fuentes, die beloofd heeft haar hier te zullen ontmoeten. Haar hartje bonst in het lichaam, haar vuistje omknelt een zakdoekje. Het is de eerste keer dat Treesje hem zal zien zonder dat tante Jannetje het weet. Daarom heeft Treesje niets lekkers meegebracht in een korfje, dat tante Jannetje nooit vergat mee te geven. Maar in haar handtasje zitten toch wat suikertjes en chocolaadjes, wel wat zacht geworden door het hete Juliweer maar dat zal niet hinderen, Eli eet alles. Lang behoeft zij niet te wachten. Als altijd is hij op de minuut, te pijnlijk precies voor zijn leeftijd.

'Dag.'

'Dag.'

'Kom.'

Gedwee en stil loopt zij naast Eli, de vereerde. Verstolen kijkt zij nu en dan uit de hoeken van haar ogen naar hem op. Hij,

recht voor zich uitkijkend, de koele ogen vorsend, alles ziend, overweegt waar zij heen zullen wandelen. In dit opzicht is zijn fantasie niet zo heel groot: de rivier en de schepen. Dat zal het ook nu weer zijn. Treesje volgt gehoorzaam hoewel zij vandaag eens graag de kant van Delft was opgewandeld. De wandeling is lang, gestadig loopt Eli door en Treesje volgt. Ze kan niet goed op dreef komen met haar gebabbel. Anders moedigt Eli haar op zijn eigen wijze aan door korte vragen of opmerkingen, net genoeg om haar op gang te helpen en gezellig te laten praten over alles en nog wat. Daarom doet zij nu geen verdere pogingen en zwijgt en loopt. Wanneer zij dan aan de rivieroever gaan zitten, ver van de stad, is alle lust haar vergaan. Stil kijken haar ogen uit een afgewend gezicht over de rivier en zien niets. Zij was nu zo graag opgesprongen en hard weggelopen van deze harde, koele jongen. Maar zij durft niet door een onbestemd gevoel in haar binnenste en het idee alleen naar huis te moeten en misschien op de terugweg geplaagd te worden door opgeschooten jongens. Dan ziet Eli het betraande gezichtje, het rode neusje.

‘Waarom huil je?’

‘Ik huil niet.’

‘Wel waar. Waarom? Heb je pijn?’

‘Niks, laat me met rust, ga weg.’

Treesje schuifelt van zijn zijde, de tranen lopen overvloedig.

‘Toe nou, waarom huil je, heb ik je kwaad gedaan?’

‘Je bent een nare vervelende knul, waarom vraag je me mee uit te gaan? Je laat me maar lopen en lopen. Jij loopt als een kwaje bok voort en altijd maar naar dat vervelende water. En dan maar stom zitten en ik heb het maar koud.’

Eli komt resoluut naast haar zitten.

‘Treesje, ik wist niet dat je het zo naar vindt. Waarom heb je niets gezegd, je mag toch ook wel wat zeggen. Hoe moet dat later gaan als ik nooit weet wat je wilt.’

‘Later?’

‘Ja, later als wij getrouwd zijn.’

‘Ik wil niet met je trouwen, jij zult altijd willen doen wat jij wilt en ik wil toch ook wel eens wat. Als je niet eerlijk deelt dan trouw ik niet met je.’

‘Treesje, ik wil geen ander meisje dan jou. Wij trouwen samen, dat is vast. Ik maak een grote zaak, Treesje, ik koop een groot

huis met mooie dingen en jij wordt de vrouw erin en geen ander.' 'Ik heb je toch gezegd dat ik niet wil. Zoek maar een ander meisje dat je ringeloren kunt en laten wandelen, altijd maar wandelen langs het water. Ik vind best een andere jongen.'

'Klets, jij wordt mijn vrouw en als je dat niet wilt, ga ik naar zee en kom nooit meer terug.'

'Nee, Eli, nee, ik wil niet dat je weg gaat. En ik alleen achterblijven hè en altijd maar aan je denken en jij je van niets wat aantrekken. Je blijft hier bij mij.'

'Goed dan zal ik bij je blijven. Maar dan moet je nooit meer huilen en niet zo kinderachtig zijn om niet langs het water te willen wandelen.'

'Goed dan, ik zal met je meelopen maar je mag niet voor altijd weggaan. Maar als ik het nu altijd zo koud heb hier aan het water!'

'Ik zal je dan een dikke mantel kopen. Treesje, zul je nooit een andere jongen nemen?'

'Nooit.'

'Zul je op mij wachten als ik straks een paar jaar weg moet om te ieren? Ik kom vast terug om je te halen.'

'Ja, Eli,' fluistert Treesje.

Dan zitten beiden nog lang hand in hand aan het water. Zij spreken ook weinig op de terugweg, maar Treesje straalt. Eli heeft beloofd dat zij zijn vrouw zal worden en wat hij belooft doet hij altijd. Eli is even stil als op de heenweg, zijn gezicht is gesloten, hard. Treesje wordt zijn vrouw, dat is vast. Het zal niet meer gebeuren dat een moeder van hem heengaaf. Het is genoeg geweest: moeder Ester, Françoise, tante Jannetje!

1848, het woelige jaar vol onrust en verzet, van verlangen en hunkering naar iets nieuws en iets beters gaat ook in Rotterdam niet zó voorbij. Ontevredenheid is ook onder het werkvolk van Piet van Sliedrecht. Men eist en de patriarchale reder weigert. Wanneer er iets te verbeteren valt, meer loon gegeven moet worden, dan zal hij dat wel tijdig zien. Maar dwingen en dreigen, dat zal bij hem niet gebeuren. Werken of ontslag; hij is de broodheer, hem is de macht en de beslissing voor verbetering of niet. Dan op een dag staakt het werkvolk van Piet van Sliedrecht. De Zaterdag brengt in plaats van loonbetaling ontslag. Makkend en somber, elkaar bemoedigend en hitsend, leven zij door de Zaterdagavond en de Zondag. Dreigend en massaal staan zij die

Maandagmorgen voor de poort van de werf, niet gelovend aan een echt ontslag, diep in het hart hopen op een wonder; dat een zachter gevoel de reder togevend zal hebben gemaakt en hij althans iets van hun eisen zal inwilligen. Niets beweegt; de poort blijft dicht. Stil en teleurgesteld gaan de bootwerkers die avond huiswaarts en zo gaan zij nog vijf dagen. Zaterdagavond is er geen geld voor de huisvrouw. De bakker en de kruidenier poffen met onvriendelijke gezichten en een waarschuwing voor de volgende week. En weer is het Maandag en dromt het volk voor de poort, die listig, lokkend openstaat. Mannen gaan binnen, schichtig, gebukt of dreigend en vol brani. Voor het kantoor worden er handtastelijk, er wordt geschreeuwd, gedreigd. En dan staat de oude reder in het deurgat, machtig, overwinnend. Tierende, scheldende jonge kerels dringen om hem heen; ouderen proberen te sussen, bang voor wat er komen gaat, in hun diepste binnenste voelend, dat het nog tientallen jaren zal duren eer dat zij een broodheer de wet zullen kunnen stellen en daarom willen berusten en toegeven. Dan gebeurt het. Niemand weet hoe, ook de politie zal het later niet uitvinden hoe Piet van Sliedrecht plotseling tegen de grond sloeg en bewusteloos bleef liggen. Wild, verschrikt stuift men uiteen, rent de werf op of de poort uit en het grote, zware lichaam ligt er alleen. De commiezen snellen toe; ze weten dat er iets gebeurd is door het wegrennen van de bootwerkers. Radeloos zoeken ze een ladder, sjoeren het zware lichaam erop en dragen het naar binnen. Uren ligt hij hier totdat zijn dokter uit de stad is gehaald en hem voorzichtig naar huis laat vervoeren. De oude man antwoordt niet op de vragen, wat hun patroon is overkomen. Hij wil geen voedsel geven aan geruchten die spreken van een klap en overigens gaat het hun niet aan; ze kunnen hem toch niet cureren. Na een dag van bewusteloosheid kan de dokter aan de Fuentes mededelen dat zijn compagnon ten dele verlamd is en het zal blijven. Zijn geestesvermogen is niet gestoord, noch de spraak en de heer de Fuentes zal goed doen er mee te rekenen dat de reder binnen enkele jaren voorgoed de ogen zal sluiten.

Dit vreselijke vertelt Isaïc aan zijn zoon en tevens dat hij erop zal moeten rekenen op jonge leeftijd zijn plaats in de firma in te nemen. Bedrukt kijkt de jongen voor zich uit. Hij is nu veertien jaar, heeft haast geen vriendjes van zijn eigen leeftijd. Het enige

frisse steunpunt is Treesje en voor de rest zijn het oude mensen die hij vereert en waaraan hij hangt en die hem belasten met hun ouderdom, hun leed en hun somberheid.

‘Zal ik mijnheer Van Sliedrecht nog eens kunnen zien en spreken?’

‘Wel zeker, mijn jongen, hij zal nog jaren leven. Hij zal zelfs zijn zaken weer kunnen leiden al is het dan vanuit een rolstoel,’ zegt de vader.

‘Wanneer mag ik dan gaan?’ is de zakelijke vraag.

‘Nu vooreerst nog niet. Ik zal de dokter eerst eens vragen.’

Eli is stil weggegaan naar zijn kamer en heeft gevochten tegen zijn tranen. Hij wil niet huilen, waarom weet hij niet, maar hij wil niet. Hij wil niet, nooit zal hij huilen, hij zal flink blijven en hij zal leren werken om straks als een kundig mens het bestuur over te nemen van die wereldzaak, de schepping van zijn beste oude vriend en zijn rechtschapen vader.

Voor Isaïc is het een zware, ernstige tijd geworden. Hij heeft het werk van zijn compagnon geheel overgenomen; hij leidt de zaken, soepel en krachtig. Hij is nu weinig meer in zijn mooie huis. Al zijn tijd wordt gebruikt door de wereldomvattende scheepstransacties. Hij werkt anders dan Piet van Sliedrecht. Hij blijft in alles de oude aristocraat, hoffelijk en gedistingeerd, zijn besprekingen, zijn afwijzingen zijn gedecideerd en voornaam, zijn toestemmingen soms wat hooghartig. Het is voor velen moeilijk, die eerste tijd, om goed contact met hem te krijgen. Zij zijn gewend aan de enigszins ruwe, bonkige methode van Piet van Sliedrecht, die een zaak kon beklinken met een daverende klap op de schouder of er een afwijzen, staande met de handen in de zakken, één oog dichtgeknepen en een kort gedecideerd neen schudden. Maar allengs went men aan de aristocratische manieren van de Fuentes en vindt er zijn bekoring in, omdat het hen eveneens verhoogt. Bovendien, men moet er zich wel bij neerleggen, de firma is te machtig geworden.

Het is eind 1848 als Piet van Sliedrechts toestand toelaat om een langduriger bezoek te ontvangen en over de stand van zijn zaken te worden ingelicht. Isaïc de Fuentes heeft zijn bezoek tegen Kerstmis laten aanzeggen. Hij vindt een oude man, sterk vermagerd, de ogen flets, die hem met een vermoeid gebaar uitnodigt naast zijn bed te gaan zitten. Met moeite keert hij zich naar zijn vriend, bitter is het glimlachje om de mond, waar een

witte baard zich ontwikkelt. Het vermoeit de reder te veel zich te laten scheren.

‘Het is afgelopen, Isaïc.’

‘Het zal beteren, Piet. Zo dikwijls zijn mensen er bovenop gekomen en hebben nog tientallen jaren geleefd.’

‘Mogelijk... Maar ik wil er niet meer bovenop komen... ik heb genoeg en ik verlang naar Neeltje...’

Beiden zwijgen; Isaïc weet niets te zeggen. Moet men een mens bemoedigen die het leven geleefd heeft en naar het einde verlangt? Een die bewust is van wat hij zegt?

‘Waarvoor zou ik nog moeten leven, Isaïc... ik heb alles bereikt wat voor een koopman te bereiken is... behalve kinderen. Ik heb een beste vrouw gehad... behalve dat ik met haar een rustige levensavond mocht genieten... Ik denk zo wel eens, Isaïc, wat is het doel van een mensenleven?’

De reder zwijgt even, het praten vermoeit. Isaïc kijkt stilletjes naar zijn vriend.

‘Weet je, de Fuentes, de mens heeft maar één doel om hier te zijn en dat is om zijn soort in stand te houden. Heb je daarin gefaald, dan is verder alles doelloos.’

De Fuentes wil iets zeggen. De reder wuift met de hand.

‘Ik weet het, Isaïc, ik weet wat je zeggen gaat. Maar dat is allemaal entourage. De zaken, het huis, de rijkdom, ook het maken van mooie dingen, zoals kunstenaars of bouwmeesters doen, het schrijven van verhalen, het geven van wetten, al hetgeen wij beschaving noemen, dat zijn maar nevenverschijnselen. Het is er voor om de tijd dat wij hier zijn om ons voort te planten een beetje aangenaam te maken.’

De Fuentes weet direct geen antwoord want Piet heeft naar zijn gevoelens gelijk. Al wat hij er tegen zou kunnen zeggen zullen drogredenen zijn en hij wil dat niet tegen zulk een ervaren en wetend mens als Piet. Na langere tijd komt het schuchtere antwoord.

‘Probeer nog te leven, Piet. Al is het dan niet voor jezelf, doe het dan voor anderen voor wie jouw leven een brok van het hunne is.’

‘Er zijn er nauwelijks.’

‘Eli, en mevrouw Rebecca en ik. Wellicht ook onder ons werkvolk en zeker ook onder je trouwe dienstpersoneel.’

Piet zwijgt, strijkt zich met de moede hand over de ogen.

‘Als ik er niet meer ben, och, hoe lang zal men mij gedenken,

enige maanden dat is al veel. Daarin ligt dan de waarde uitgedrukt die mijn leven voor al degenen, die je noemt, heeft gehad. En Isaïc, dat is goed: men moet leven met de levenden. Ik hoop dat de Schepper erbarmen heeft en mij laat gaan, nu, hedennacht, morgen. En dat ik niet verder weggroten zal, beetje bij beetje, maar dat ik met één klap eruit geslagen word. Dat is het laatste wat ik nog verlang.'

Piet sluit de ogen, het is alsof hij gaat slapen. Zacht staat Isaïc op om zich te verwijderen; even kraakt zijn stoel. De reder opent de ogen.

'Blijf nog wat, mijn beste. Het is misschien niet zo prettig, die sombere praat, maar ik verbeeld me dat jij die wel horen kunt, jij die straks ook de rekening zult sluiten met een nadelig saldo.'

Isaïc is weer gaan zitten. Een grote melancholie maakt zich van hem meester. Hij sluit de ogen, denkt en denkt. Brokken uit zijn leven gaan hem voorbij. Na lange tijd kijkt hij naar Piet, die hem aanziet, spottend, naar hij zich verbeeldt.

'Ik wil graag je zoon nog eens zien en spreken, Isaïc. Maar wacht niet te lang met mijn verzoek. En dan, de zaken, hoe loopt het?'

'Goed, te goed voor twee oude mensen aan het einde.'

'Je zult in het gareel moeten blijven tot Eli het over kan nemen!'

'Het heeft toch geen waarde, zei je zoëven,' lacht Isaïc bitter.

'Dat is het vreemde, het heeft geen waarde en men is er aan gehecht,' fluistert de reder.

'Het is het brood voor de tijd dat wij hier zijn, die tijd om onze soort in stand te houden. Veel waarde, Piet, heel veel. Voortplanten zonder eten?' lacht Isaïc, 'dacht jij dat het mogelijk was?'

Ook Piet glimlacht:

'Misschien bekijk ik het te somber, een reactie op vroeger, toen ik het zelden was.'

Plotseling houdt de reder in, hij denkt aan de avond van Neeltjes dood toen hij zich verdrinken wilde.

'Kom veel, Isaïc, kom veel en vertel mij van de zaken, dat zal mij goed doen en nu zou ik graag gaan slapen.'

Behoedzaam heeft Isaïc hem toegedekt. Huiverig en naargeestig is hij huiswaarts gekeerd. De eerste sneeuw van het jaar viel in koude, natte vlokken op hoed en jas en schoenen.

Voort snelt de tijd; de maanden tikken in het eeuwige uurwerk, door winter en voorjaar en zomer en herfst. Piet van Sliedrechts

leven dooft uit, soms met rukjes dan weer langzaam, onmerkbaar. De Fuentes wordt witter van haar, gegroefder is zijn gezicht, stugger zijn toon, groter zijn macht in de haven. Eli groeit op, slank, ernstig en hoffelijk koel. Treesje bloeit op, vrolijk gezond, haar schoonheid een lust voor de ogen, onbevangen en uitdagend zoekend naar pret. En tante Jannetje, stiller en beheerst, wakend, fris, knap en verzorgd overgaand in haar levensavond. Mevrouw Davidson, de strenge orthodoxe, met vaste hand regerend in huis en bedrijf, veel lezend en eenzaam.

En zo vindt de Dood, die de reder komt halen, deze mensen. Op een nacht klopt hij aan het huis van de reder en Piets grootste, bij voorbaat verloren strijd begint. Door de koude, heldere nacht van deze winter van 1849 rijdt de oude Gerrit in een rijtuig naar de vrienden van zijn heer om hen op te halen; in zijn radeloos en kinderlijk gemoed hopen, dat zij de grote Eiser zullen kunnen tegenhouden. Hij vindt hen allen bereid om mee te gaan en het ratelend rijtuig brengt zijn stille last naar het huis van de stervende. Piet herkent hen niet meer, hij hijgt en de grote zwarte pupillen kijken radeloos in de verte of, wanneer hij in pijn zich wendt, gaan zijn blikken door hen heen. Hij spreekt wartaal voor hen, want hij leeft in een wereld, die zij niet kennen; die van zijn jeugd, van zijn moeilijkheden; die van zijn eerste huwelijks-jaren.

De vrouwen snikken; de Fuentes staat roerloos met gesloten ogen. Dan heeft de Schepper erbarmen. Plotseling komt het einde, stil ligt het grote lichaam en wanneer Jannetje de verglaasde ogen met zachte hand heeft toegedrukt, straalt het gezicht van vrede, oneindige vrede en dankbaarheid.

Stil zitten de vrienden nu beneden in Piets huiskamer. Zij allen hebben hun gedachten over het einde dat ook voor hen gaat komen. Zij tellen de afgestorvenen der laatste jaren en voelen zich eenzaam, eenzaam in een kamer vol mensen.

Piets testament is een verrassing. Heel zijn vermogen heeft hij aan Eli de Fuentes vermaakt; vele legaten heeft hij gegeven aan oude mensen die niemand kent; het zijn de bootwerkers die in het begin van zijn loopbaan het zware, zeer lange werk hebben verricht en die mede de grondslag legden voor het grote fortuin. Het huis moet intact blijven met al zijn personeel en eerst als de laatste van hen gestorven zal zijn of de wens te kennen geeft het te willen verlaten, eerst dan zal de erfgenaam gerechtigd zijn

het met zijn inhoud tot zich te nemen. Enige persoonlijke dingen worden het eigendom van Isaïc.

Ook voor Jannetje is er een verrassing. Een pensioen tot aan haar dood, als vrouw van Bas Batelaan en een som geld: al de jaren loon tot heden, van Jannetjes eerste zo vroeg omgekomen man. Zo sloot Piet van Sliedrecht zijn levensbalans. Er was geen saldo, noch naar debet, noch naar credit.

Onthutst en radeloos staat Salomon van Loen voor zijn patrones, mevrouw Davidson. In zijn nerveus trillende handen houdt hij een brief.

‘Mevrouw.’

‘Salomon, wat scheelt eraan.’

‘Mevrouw . . .,’ Van Loen reikt haar zwijgend de brief en haar allengs slechter wordende ogen, achter de hoornen bril, vullen zich met tranen.

‘Salomon! Here mijn God,’ fluistert zij. Doodstil wacht, met gebogen hoofd, de procuratiehouder. Hij durft niet op te zien nu voor de zoveelste keer zijn patrones geslagen wordt.

‘Salomon, dit is de eerste, hoeveel nog? Weet je nog, toen, met juffer Susannes verloofde. Here, Here, waaraan heb ik dit verdiend.’

‘Als het hierbij blijft dan kunnen wij het te boven komen, mevrouw, maar . . . ik vrees . . .’

Er heerst stilte in het kantoor. Rebecca tuurt naar buiten in de grauwe Februari-lucht van het jaar 1850. Zij schijnt de aanwezigheid van Salomon te vergeten, daarom kucht hij bescheiden om haar er aan te herinneren. En wanneer zij dan naar hem omziet, zijn haar tranen gedroogd, de trekken van het gezicht verhard en alleen een beetje schorheid in haar stem verraadt nog haar emotie.

‘Salomon, noch dit keer en geen enkel volgend maal betaal ik deze oplichterijen.’

‘Mevrouw, het is Uw zoon.’

‘Salomon, ik wil nu nog zeggen: mijn zoon. Luister goed naar mij: ik wil niet sterven in het armenhuis. Ik heb voor God, man en kinderen en alle mensen mijn plicht gedaan in mijn leven en wanneer dit nog niet genoeg is in hun ogen, nu Salomon, in de mijne is het genoeg! Op mijn levensavond zal ik mijn brood in armoede niet eten. Schrijf de heren Blanchart, dat wij de koop niet gesloten hebben, noch goederen ontvingen en dat mijnheer

David niet gerechtigd is onze naam te verbinden. En dat wij dit accept niet zullen honoreren.'

'Mevrouw, Uw naam en de naam van de firma!'

'Salomon, ik heb niets aan een naam en een firma in het armenhuis.'

'Ik zal schrijven, mevrouw.'

En als hij in het bediendenkantoor is teruggekeerd, verlaat de moede, oude dame haar kantoor en dwaalt uren door Rotterdams straten, in hevige twijfel.

De heren Blanchart en Compagnie, lakenwevers te Rijssel, laten een accept van f 15.000,— protesteren bij de firma Davidson te Rotterdam en stellen hun totale vordering van f 87.000,— in handen van hun advocaat. Direct wordt deze zaak ruchtbaar en het oude wantrouwen na de grote verliezen van acht jaar geleden, ontwaakt. Verscheidene leveranciers delen mee, dat zij zich na het beëindigen van de lopende crediettransacties zullen moeten beraden en voorshands slechts rembourszaken wensen te doen. Enkelen bieden een conto van tien procent indien hun vorderingen direct kunnen worden betaald. Mevrouw Rebecca is eerst zeer geslagen door deze houding van de zakenwereld, doch de oude koopmansdochter wil geen kamp geven in deze, over haar leven beslissende zaak. Zij wil niet in een armenhuis sterven, zij heeft zich dit voorgenomen en zij zal dit uitvechten. Ook de Fuentes komen de geruchten ter ore en nog dezelfde avond is hij bij Rebecca.

'Mevrouw Rebecca, ik heb benarde dingen gehoord.'

'Erger, mijnheer Isaïc, erger, veel erger.' En dan vertelt zij hem van haar zoon David die naar Parijs was gestuurd om zijn zakelijke opleiding te voltooien; hoe hij grote partijen laken en andere stoffen op naam der firma heeft gekocht ondanks dat hij nog geen firmant is en hij heeft hiervoor accepten afgegeven, hoewel zijn handtekening geen rechtskracht heeft om de firma te binden. En zij vertelt hoe hij dit geld, dit vele geld verdubbeld heeft en in Parijs samenleeft met een vrouw, te midden van een stel rijke en schijnrijke losbollen. En verder vertelt zij, dat wanneer zij betalen moet, de zakelijke ondergang haar aangrijnst. 'Ik wil niet in het armenhuis', hoeveel malen heeft zij dit de laatste tijd gezegd. In haar angst voor de bedeling laat zij liever haar naam ten onder gaan om na de liquidatie harer zaken tot het einde bescheiden, maar onbedeeld, te kunnen leven.

‘Weet U, mevrouw, dat niet betalen aan Blanchart betekent dat David wegens oplichting zal worden gevangengezet?’

‘Ja, ik weet het. Ik zal de schande dragen, moeder van een gevangenisboef te worden. En David zal voor zijn leven genezen zijn.’

‘Kunt U niet betalen, mevrouw Rebecca?’

‘Als het Blanchart alleen was, dan kon ik het met enige spoed-verkopen en een lening. Maar ze zijn nu allen tegelijk gekomen met het opzeggen van hun credieten. Als ik hen allen voldaan heb, dan bestaat het huis Davidson niet meer omdat ik te veel verlies zal moeten nemen om geld te maken. Er is dan alleen nog een moede, oude, gedesillusionneerde vrouw met een herinnering en enige duizenden guldens om haar eind te halen.’

‘Zal ik U helpen?’

‘Nee, want er zal steeds weer een brief komen om ons te chanteren. Het is uit, voor eens en altijd.’

Zwijgend rookte Isaïc zijn sigaar, dronk zijn thee en korte tijd later verliet hij de vrouw.

Maar in de avond van de volgende dag rolde de snelle dubbelspan reiswagen van de firma Piet van Sliedrecht en Compagnie uit Rotterdams poort. Op de bok zaten twee koetsiers in zware jassen. En in de wagen reisde Karel Johannes van Dalen, de Fuentes’ meest vertrouwde commies. En acht en veertig uur later stopte de bemodderde koets voor de privéwoning van de heer Blanchart te Rijssel omdat de commies bijna onafgebroken had doorgereden, bij ieder poststation paarden verwisselend en vlug voortgeholpen door goed geld en de naam van een wereld-firma.

De heer Blanchart heeft het de vermoeide man niet lastig gemaakt en nog dezelfde avond ging een ijlbrief naar zijn advocaat in Rotterdam waarin hij mededeelde, bij nader beraad de onrechtvaardigheid tegenover het huis Davidson in te zien en het intrekken van de dagvaarding gelastte. Isaïcs procuratiehouder heeft zich daarna verontschuldigd bij de lakenwever ten einde naar zijn hotel te kunnen gaan. En voor hij die avond zijn vermocide benen uitstreckte tussen de met een beddepan verwarmde lakens, bekeek hij nog eenmaal de van Blanchart ontvangen kwitantie groot f 87.000,— tot slot van rekening met het huis Davidson. Vreemd is die oude aristocraat die zijn broodheer is, vreemd is hij, een hidalgo van eeuwen her.

En er gaan weer geruchten van bank tot bank, van bank tot handelszaak en de deining om Rebecca vermindert op slag. Opgezegde credieten worden hersteld, haast opgedrongen, nieuwe offertes worden gemaakt tegen zeer aantrekkelijke voorwaarden. Het is zo vreemd voor deze door zorgen gebogen vrouw, die ommekeer, waarvan zij de herkomst niet weet, doch slechts vermoeden kan. Maar een oude geldman kende de oorzaak en op de beurs heeft hij spottend een vriend toegefluisterd:

‘De leeuw heeft dreigend gegromd en wij, op de drenkplaats hebben gesidderd en gehoorzaamd.’

Zo groot was Isaïc de Fuentes geworden. En het was Mei van het jaar 1850, na tien lange jaren.

Zomer 1850 en het is Jannetjes vijftigste verjaardag. Vroeg is zij opgestaan en de brede ramen van haar slaapkamer, die op de Leuvehaven uitziet, heeft zij opengestoten. Zij ziet de zon opkomen tussen de huizendaken van de overzijde en wanneer zij naar rechts kijkt, ziet zij een stuk van de Maas, goudgeel in die ochtendzon. Zacht kust de koele ochtendwind het mooie gezicht van dit goede menskenkind. Hij kust haar vergrijzende dikke haren, haar frisse wangen en kin en oor; hij streelt de prachtige grijze ogen welke Jannetje even sluit; glimlachend. Ze staat er dan geleund tegen de raampost en denkt aan jaren terug; zo lang terug, dat de keel wordt dichtgeknepen.

Hoe ver weg en hoe dichtbij is 1806, de Franse tijd, toen vader en moeder nog leefden. Toen zij de avond vooraf niet kon inslapen en zich de jaardagmorgen versliep. Daar stond moeder breed lachend over haar heen gebogen, moeder, op wie zij zo sprekend gelijkt. En vader stond iets naar achter, in hemdsmouwen, het eeuwige stenen pijpje tussen de tanden geklemd, met vrolijke ogen en diepe lachplooitjes aan de slapen. De broertjes en zusjes plaagden haar, toen moeder haar rood en rozig van slaapwarmte, met haar beide harde, lieve, werkzame handen uit bed tilde. Jannetje herinnert zich de geschenken, gekleurde kaatsballen in een net en poppen en snoep. Maar ook de avond herinnert zij zich; dat zij weer op moeders arm zat in haar nachthemdje, moe van de drukke blijde dag en moeder knuffelde haar en fluisterde:

‘God zegene je mijn kind, dat Hij je geluk moge geven o zo lange jaren. Amen.’

Jannetje heeft de ogen gesloten, twee stille tranen wellen tussen de lange wimpers. Daar is de herinnering aan Jan, haar jaardag in haar verlovingstijd. De grote, krachtige Jan, die haar zoende dat haar de adem verging en van geluk zo onbeholpen naar buiten banjerde, omdat het zo onbegrijpelijk groots en veel voor hem was. En de dagen bij Isaac de Fuentes, met rijke cadeau's als ware zij zijn vrouw. Het avondpartijtje dat hij liet aanrichten en haar een gruwel was. Wat moet men van haar gedacht hebben! Jannetje bloost hevig bij de herinnering. En dan de enkele jaardag met Bas, stil en streng. Haar dag, die gevierd werd naar zijn inzicht. O, het beste was niet goed genoeg, vele mensen waren hun gasten, maar Batelaans wil lag over die dag.

En nu, nu staat zij boven dit kleine wereldje van kinderen. Haar zoon Bas, de kinderen van Martha, en Eli die veel bij haar komt. Zij is voor hen tante Jannetje, eigenlijk moeder Jannetje. Een bij dit woord, dat in haar opkomt, slaat zij de ogen op en tuurt in de verte over de gouden rivier, langzaam en zachtjes prevelend als om zichzelf te overtuigen:

'Heer, ik dank U voor al het goede, dat Gij mij gegeven hebt en ik berust in wat Gij nam. Heer in de Hemel, geef mij kracht en inzicht om mijn taak te vervullen en laat Uw zegen rusten op allen die mij zo dierbaar zijn. Amen.'

Jannetje werpt nog een lange blik naar buiten. Naar het water dat een stuk van haar leven heeft beheerst. Dan wast zij vlug nog eens haar gezicht, want zij wil niet dat men ziet dat zij gehuild heeft. Zij trekt haar beste crinoline aan; die van prachtige zijde met schotse ruiten en een nieuw kanten doekje spelt zij op haar weelderig haar en dan ruist zij haar kamer uit.

Na het kraken van de traptreden gaat beneden de huiskamer open en de kinderen dringen in het portaal. Breedlachend staat zij stil op het midden van de trap om te luisteren naar het verjaardagslied dat haar toegezongen wordt door deze, nog onbezorgde mensen. Wanneer het uit is komt Treesje naar boven, speldt haar een rode roos op de borst en nu mag ze gearmd met Treesje pas verder gaan. In de huiskamer is alles vol bloemen en haar plaats aan de ontbijttafel is versierd. Nu komen de beide dienstboden op haar toe en wensen haar veel geluk. Een cadeautje van zelf geborduurd zakdoekjes en een tafelloper wordt verlegen door hen aangeboden. Bij haar bord liggen de cadeautjes van de kinderen: een paar boeken, een stukje zilveren speelgoed: een schip is het,

opgetuigd met zeilen en touwen; een schouwburgtasje bestikt met kralen, een zijden shawl, een paar warme bontgevoerde pantoffels en een bonbondoosje, dat een lief melodietje tingelt als het opengaat. Al hun liefde hebben de kinderen in hun geschenken gelegd en Jannetje is er even stil van. Maar dan lacht zij en de zoenen die zij uitdeelt klappen in het rond. Het keukenmeisje haalt nu snel de geurende koffie en dan zitten allen rond de feestelijke tafel, waar ook de dienstmeisjes plaats nemen. Zij zijn geen personeel in dit huis, maar een stuk van de familie; zij delen lief en leed en op zulk een hoogtijdag wordt hun dienstbaarheid geheel terzijde gesteld.

Een keur van lekkernijen heeft het keukenmeisje bereid; koffie met kandij en dikke room, blanke melkbroodjes in alle vormen, hard knappend of fluweel zacht, tulband met krenten, zacht gekookte eitjes en zoute haring en aardbeien met room en blanke, vette kaas, radijsjes en koek en marmelade. De kinderen lachen, de gezichten zijn rood van opwinding en vreugde en Jannetje knikt maar lachend, gevend en delend. Maar de tijd verstrijkt snel en om acht uur vragen de scholen en het werk weer de aandacht. Een halfuur later is Jannetje met de dienstmeisjes alleen in huis, de dingen van alledag worden afgedaan, maar het is toch anders vandaag. Een feeststemming hangt in huis, ja nog meer een stemming van dingen die nog gaan komen.

Elf uur. Zwaar dreunt de klopper op de deur en Jannetjes portaal vult zich met haar vriendinnen. In brede crinolines, met luifelhoeden op, druk pratend, lijken zij op welgevulde kloeken en er komt maar geen eind aan de nieuwtjes die zij voor het betreden van de kamer nog even aan elkaar vertellen willen. Binnen komen de cadeautjes uit goed gevulde reticules en karbiezen en de kamer is dadelijk doortrokken van lavendel- en eau de colognegeuren, want Jannetje is hier rijkelijk mee bedacht en men dient de geefster toch ook even met haar eigen cadeau te besprenkelen! Hun snoeplust is gezond, grote gaten worden in Jannetjes taarten en koekjesbergen geslagen, zodat zij stil en zinnend de kamer verlaat en snel een opdracht geeft om de kruier in het pothuis om de hoek naar de Hoogstraat te sturen om nieuwe voorraad voor middag en avond te bestellen. Enkele dames hebben zich op een lang verblijf geïnstalleerd. Zij bezetten de makkelijkste stoelen, hebben zich ontdaan van hoed en shawl. En zij zijn er nog als 's middags een nieuwe golf bezoeksters en

reeds enkele bezoekers de kamer geheel vult. Jannetje raakt vermoeid en wat nerveus bij het idee, dat het feestdiner, dat zij de kinderen en enkele heel goede kennissen zal aanbieden, misschien in de war zal lopen. Zij kijkt talloze malen naar de Friese stoeltjesklok alsof deze haar uitkomst zou kunnen brengen. Maar Jannetje heeft goede, gediensstige vrouwen, die weten wat er gebeuren moet en met vrouwen kunnen omgaan. Want opeens staat Miebetje, de keukenmeid, in de kamer. En zij brengt met het tweede meisje en Sientje, de noodhulp voor deze dag, een stapel linnen in de kamer en zij beginnen energiek met de opruiming van de tafel. Schalen en schaaltes, kopjes en glazen en flessen, alles verdwijnt als een handvol graan onder de kippen. En wanneer zij zich, nu verontschuldiging maar toch beslist, opmaken om de tafel uit te trekken voor het tussenplaatsen van een blad, dan is dit het sein, en de afvloeiing der visite komt in beweging en is na twintig minuten voltooid. Slechts enkelen van de intiemeren zijn genodigd voor het avondeten en om het aanrichten van de feestdis niet te storen, besluiten zij om met de kinderen een wandelingetje te maken.

Vandaar die onwenzelijke stilte die in huis heerst als Isaac de Fuentes, de eregast, arriveert. Jannetje ontvangt hem aan de deur, hevig blozend en zielsgelukkig. Prachtige rozen heeft hij meegebracht, donkerrode jonge rozen. Diep snuift zij de geur op en zij geeft hem uit dankbaarheid een vertrouwelijk kneepje in zijn arm. Hij brengt nog meer: een speld met diamanten. Jannetje dankt en neemt het stille maar vaste besluit deze speld nimmer te dragen en te tonen, want het is het geschenk van een man aan zijn vrouw. Zij geeft hem een arm als zij samen de lange gang instappen en vertrouwelijk neigt zij haar hoofd terzijde van zijn schouder, zodat haar haar zijn wangen kriebelt. Ze neuriet plezierig en huivert. Hij heeft lachend naar haar gekeken, zijn hart bonst als van een jonge kerel en aan het einde van de gang, voordat zij de trap naar boven bestijgen, heeft hij haar geluidloos gezoend en zijn Jannetje heeft er de ogen bij gesloten.

Hierboven heeft Jannetje haar zitkamer voor die momenten dat zij wel eens alleen wil zijn in dit drukke huishouden. Zij gebruikt dit vertrek nu om Isaac te ontvangen, terwijl beneden de feestdis wordt geschikt. Hier heeft zij haar dierbaarste meubels, haar liefste dingen uit geheel haar leven. Zij heeft er ook de grote leren stoel die Isaac haar eens schonk en die zij uit het huis aan

het Haringvliet heeft meegenomen. Zij nodigt Isaïc hierin te gaan zitten; zij schikt zijn bloemen en dan schenkt zij hem een glas port. Hij staat op en drinkt haar toe en Jannetje staat er met gebogen hoofd, een hand losjes steunend op de kleine commode, waarop nu zijn rode rozen staan in een kristallen vaas. Dan zitten beiden stil en kijken over de tuinen, ieder met zijn gedachten. 'Isaïc,' begint Jannetje, 'dit is zo'n mooie dag voor mij; ik ben zo dankbaar voor al dat vele dat mij gegeven is.'

'Is er niets dat je nog verlangen zoude, Jannetje, ben je werkelijk geheel voldaan?' vraagt Isaïc onderzoekend.

'Ja, Isaïc.' Jannetje heeft het hoofd afgewend. Er heerst weer stilte tussen hen.

'Jannetje, is het de waarheid?'

'Ja Isaïc.'

'Jannetje!'

'Nee Isaïc. Jij ontbreekt.'

'Jannetje, ik ben bij je gekomen zoals je mij twee jaar geleden wilde aanvaarden, toen ik je bloemen bracht in je nieuwe huis. Weet je nog dat je zei: laat het zo zijn, laat het zo blijven, goede, innige vriendschap, dicht bij elkaar, over en weer hulp en steun, niet meer, want het is genoeg, overvloedig genoeg. En toen heb ik gezegd: het zij zo, mijn Jannetje.'

Jannetje kijkt naar hem. Isaïc is zeer ernstig en staart weer naar buiten. Het zonlicht valt schuin op zijn gezicht en zware schaduwen zijn in de oogholten. Zij fluistert:

'Ben je zo bij me gekomen?'

'Ja.'

Jannetje buigt het hoofd. Ze vecht met zichzelf en met haar lot, dat Isaïc bij haar bracht zoals zij het eens wenste. En na die twee jaren, nu de herinnering aan Bas vervaagd is, had zij het anders gewild; had zij Isaïc aanvaard zoals zij tien jaar geleden naar hem verlangde en zoals hij komen wilde op die avond, toen zij uit zijn huis wegvluchtte omdat zij zich aan Bas beloofd had. En Jannetjes hoofd buigt dieper als Isaïc verder gaat:

'Zie, Jannetje, ik ben een oude man geworden, de tijd heeft mij gebeukt, gekneed en gevormd. Ik zie rond mij en erken dat het Opperwezen groots heeft gehandeld. Hij heeft mij alles gegeven en maar weinig teruggenomen. Ik heb Eli, die opgroeit als een flink mens, een zoon voor mijn ouderdom. Ik mag in jouw nabijheid leven en zien hoe Hij je op een plaats heeft gesteld, die

nodig is voor al die jonge levens welke aan je zorgen zijn toevertrouwd. Ik heb erin berust, dat daarin géén plaats voor mij is, hoewel ik het eens had gehoopt. Zie, Jannetje, ik heb veel; ik bezit een grote macht en ben bereid geworden alles af te staan voor een goed doel, voor iets dat jij me zou kunnen aanduiden. Ik ben bereid deze lening terug te geven, opdat het verdeeld worde over de kinderen die aan je zijn toevertrouwd en over alle schepsels die het Opperwezen mij zou aanwijzen. En nog iets Jannetje. Ik heb Lachowitzky vergeven... en ik berust.'

Jannetje kijkt op. Het is voorbij. Haar hartstocht sterft op dit ogenblik en slechts een diepe genegenheid blijft over voor deze mens die tegenover haar zit als een oude man.

Het zonlicht verschuift langzaam in de kamer. Isaác zit nu in een lichte schemer. Zij ziet de diep gegroefde trekken, de witte baard, de strenge neus en tussen de zware wenkbrauwen de eigenaardige rimpels.

Zij prevelt:

'Aartsvader, aartsvader Isaác.'

En de Fuentes heeft het niet gehoord.

Het is nacht en een nieuwe dag als Jannetje te bed gaat. Zij ligt op haar rug en staart in het duister. Ze sluit de ogen en de duisternis die zij nu beleeft is zo diep, zo oneindig dat het duizelt in haar hoofd; zij verzinkt en verzinkt dieper en steeds eindelozer in onpeilbaar zwart. Zo is het graf, zo is de dood. Jannetje worstelt tegen deze ijle huivering; het koude zweet breekt haar uit, met kracht dwingt zij zich uit deze verstarring van haar lichaam en gilt. En daar staat Treesje aan haar bed, in haar trillende hand een blaker met flakkerende kaars en de lichtjes weerkaatsen in de angstige ogen, Jannetjes ogen.

'Tante...!'

'Mijn kind...'

'Tante, wat is er?'

'Ssst... niets mijn kind.'

Treesje huivert, Jannetje trekt haar zachtjes op de bedrand:

'Ga slapen Treesje en vergeet dit.'

'Tantetje, waarom riep U?'

'Treesje, ik was opeens zo eenzaam, zo eenzaam. Mijn kind blijf nooit alleen en bid God dat hij je eerder wegneemt dan hem die je later voor alles dierbaar zal zijn.'

‘Eli’, fluistert Treesje en ze huivert.

Jannetje richt zich plotseling op, met beide handen omvat zij Treesjes gezicht. En zij kijkt in twee verschrikte ogen, waarover langzaam de leden luiken en in welker hoeken zich tranen vormen. Zij kust haar zachtjes op het voorhoofd en fluistert:

‘Dat de Here jullie zegene, jullie en je kinderen tot in Eeuwigheid.’
Als Treesje naar haar kamertje geslopen is, bet Jannetje haar brandende ogen en koelt haar polsen in het koude water van de wasbak. Maar voordat zij zich weer te bed begeeft neemt zij de bijbel van het bedkastje en bladert, zoekend naar een rustpunt voor het onzeker gemoed. Zij vindt het boek Ruth; zij leest bij de onwezenlijk rustige kaarsvlam van Naomi, Ruth en Boas. En Naomi is in haar wanneer zij bijna ten einde gelezen heeft. . .
‘die zal U zijn tot ene verkwikker der ziel en om Uwen ouderdom te onderhouden: Want Uw schoondochter die U liefheeft, heeft hem gebaard die U beter is dan zeven zonen. . .’

DE KLACHT VAN ABISAG

Ester stond verleden nacht aan mijn bed; zij vroeg mij wanneer ik kwam. Zij stond daar in haar helderwit geestengewaad, zo rein en onschuldig. En het gaf mij een innige vrede haar gezichtje te zien, dat hetzelfde was, als op de dag toen zij zich met mij verloofde.

Ik vroeg:

‘Wie zendt je tot mij, Esterlief?’

En zij antwoordde:

‘Niemand, Isaïc. Men is vrij om te gaan, daar waar ik nu woon. Maar ik heb je eenzaamheid gezien en je bedruktheid. En ik hoor je zuchten en voel je verlangen om te komen. En ik hunker naar je omdat wij goed geleefd hebben. Toen, hier op aarde. Kom Isaïc, maak je gereed. De Engel des Doods wickt reeds om je heen. Wees niet bang, God is goed en groots. En Zijn Liefde is oneindig.’

Daarom zal ik heden mijn notaris bezoeken, mijn testament herlezen en herroepen. Veel is het niet meer dat ik nalaten kan en ook zijn er niet meer velen, die het zullen ontvangen. Want Jona is gesneuveld in Israël bij een actie in Jerusalems oude stad. Ester, mijn dochter, leeft met haar kinderen in Haifa en zij werken en vechten voor een plek grond op Gods grootse aarde. Echter, ik hoor niet veel van hen; waarom ook zou men zich bekommeren om een stompje brandende kaars, dat de moeite van het snuiten niet meer loont? Eens heeft zij mij gevraagd te komen naar Israël. Maar wat moet Kanaän beginnen met een lichaam van vijf en zeventig jaren?

Ik blijf hier in dit land, dat goed voor mij was en waar mijn her-

inneringen leven. Ik wil blijven in dit Europa, ondanks de nieuwe generatie die mij niet zint. Die enkele jaren nog zal ik dan leven onder haar democratie, dat een woord is geworden en niets meer. Een leeg woord, te pas en te onpas uitgesproken, uitgeschreeuwd of neergeschreven, zoals straatjongens vuile woorden op een bouwschutting smeuren. Ik zal koningen zich verder zien verlagen, trachtende zich voor te doen als een burgerman. En de burgerlieden, die het gezag naar zich toegristen, zullen tyran willen spelen, doch wrede burgertjes blijven.

Die generatie zal blijven voortgaan geld uit te geven dat het hunne niet is. Zij zullen het nog slechter gaan doen en bezit verteren dat zij niet hebben. En zij zullen verder bedelen om van de transoceanische bedeling te mogen leven.

Vroeger heb ik verteld, waarom ik dit alles neerschrijf:

Gij herinnert U, omdat ik geen vrienden meer heb om dit uit te praten. En omdat ik behoefte heb U te vertellen, dat ik het huidige leven verkeerd vind en er van gruw. Wellicht is mijn zienswijze onjuist maar mijn gevoelens kan ik niet onderdrukken. Waarom zou ik? Ik moet leven, terwijl ik tradities zie verdwijnen; rust is vervlogen, schoonheid wordt verwoest door techniek. Geen allure, geen vormen, geen groots gebaar, niets dan middelmaat of minder.

Daarom vlucht ik. Naar de dagen van vroeger. Ik vlucht naar grootvader Isaác de Fuentes, naar oudtante Jannetje Batelaan. Naar vader Eli en zijn eerste vrouw Theresia. Naar moeder en naar alles dat mij dierbaar was. Naar al dat vlucht ik in angst voor mijn wurgende melancholie.

Gisteren schreef ik neer, hetgeen U zoëven las. Ik zal U verder vertellen.

Ook gisteren heb ik mijn notaris bezocht en mijn schamele bezittingen verdeeld tussen mijn kleinkinderen. Deze emotie in mijn eenzaam bestaan behoort weer tot het verleden en nu zit ik weer in mijn gehuurde kamer. In de avond; alleen. Bij vreemden. Om mij heen zijn de mooie voorwerpen uit de oude tijd, die ik redde tijdens Hitlers sneltocht.

En wanneer ik die dingen bezie, lang en aandachtig, dan beginnen zij te leven. Mijn eenzaamheid wijkt, stap voor stap. En de oude wereld treedt binnen in mijn kleine kamer en brengt mij onder haar bedwelming. Ik voel de gestorvenen om mij, ik bemerk dat ik niet meer behoor in deze kamer, ik speur de ijzige,

koude angst tot in de toppen van mijn vingers. De angst voor straks. . . voor straks, als ik weer zal zitten onder die bedwelming, alleen, zonder kind of verwante, in een gehuurde kamer bij vreemden. In het midden der twintigste eeuw, die ik verafschuw.

Weer zit ik in mijn kamer en het is avond en het is vroeg.

Weer zijn weemoed en angst in mij. Ik zie grootvaders secretaire en ik ga ervoor zitten. Aarzelend, zachtjes. Ik ontsteek de kaars in de zilveren kandelaar en dan neem ik de oude ganzeveer, die ik doop in de porseleinen inktkoker. Het doorhuivert mij plotse-ling, dat mijn vingers de plaats drukken, waar grootvaders vingers gerust hebben. Ik zie naar de schacht, zo heeft grootvader ge-tuurd voor hij zijn brieven schreef, voor hij het getuigschrift van Jannetje Kan ondertekende. Nu zal ik U hun verdere geschie-denis neerschrijven. Maar avond en nacht zijn slechts kort. Te kort voor dat leven, daarom zal ik schrijven tot ik niet meer kan en de rest zal ik voor U denken tot in het ochtendgloren. Omdat ik in deze nacht mijn herinneringen wil vernietigen. . . voor altijd. . . om mijn leven voor zelfmoord te behoeden.

In zijn grote bed ligt Isaïc de Fuentes en hij vecht zijn laatste strijd. Jannetje staat aan het voeteneind, geheel vergrijsd, stoer. Een schoon, gerijpt, gaaf mensenkind, naar lichaam en ziel. De Joodse wakers prevelen hun gebeden, staande ter weerszijden van het bed. Het zijn baardige mannen in de kracht van hun leven, gehuld in hun gebedsdoeken. Voor Jannetje is het of de Bijbel leeft. En nadat de laatste ademstoten met steeds groter tussenpozen zijn gekomen, heeft de Engel des Doods Isaïc de Fuentes aangeraakt. Een enkele seconde heeft hij zich krampachtig gewenteld en zich naar Jannetje gericht, die met snelle passen bij hem is gekomen. Zijn radeloos hoofd heeft zij tegen haar borst gedrukt en zij ziet één enkele seconde een verkramppt oeroud semietisch gezicht; een gelaat met gebogen neus, met dikke lippen en zware rimpels, bruin van kleur, oerkrachtig en van ijzeren wil. In die ene seconde zag zij Abraham uit Ur der Chaldecën.

En bij het vliedend leven hoort zij de stemmen van de wakers, die bidden in het Hebreeuws.

‘Hoort Israël, de Eeuwige, onze God. . .’

De wakers beduiden haar weg te gaan, want zij hebben te doen om het lichaam volgens de ritus gereed te maken voor de opgang naar de Eeuwigheid.

Kaarsrecht, twee brandend hete tranen in de hoeken van haar prachtige, grijsblauwe ogen, heeft zij de kamer verlaten. Zij dwaalt door het grote huis aan het Haringvliet, waar zij zo innig gelukkig heeft geleefd. Zij ziet het personeel niet, dat haar angstig uit de weg gaat; zij praat met zichzelf in iedere kamer die zij bezoekt. De grote zitkamer aan de Maaskant, de eetkamer, haar

oude kamer aan het Haringvliet, Eli's kamer. Eli, die nu ver weg is voor dat grote redersbedrijf, de schepping van Piet van Slie-drecht en Isaïc de Fuentes.

Dan staat Treesje de Niet voor haar. Twintigjarig Treesje, vol-wassen als vrouw, het evenbeeld van Jannetjes jeugd. De koude van deze Decemberavond van 1856 straalt van haar beijzelde mantel en mof en hoofddoek en dat brengt Jannetje tot zichzelf. Zij zegt niets, Treesje. Zij bet Jannetjes gezicht met haar lavendel-geurend zakdoekje en voert haar weg uit dit huis. Naar het rij-tuig dat buiten wacht en hen beiden terug brengt naar Jannetjes woning aan de Leuvehaven. Waar het straalt van licht en het vuur in de open haard knettert.

Het is Maart 1857. En op een morgen ontmoet Jannetje mevrouw Rebecca Davidson bij de Vismarkt. Rebecca heeft niet meer de statige gang van vroeger. Zij gaat moeizaam en ietwat gebogen, leunend op een dun zwart stokje met zilveren knop. Jannetje vraagt naar haar welzijn.

Rebecca glimlacht bitter, stampt driftig met haar stokje op de keien.

'Met dit soort instrumenten mankeert er wel iets aan het welzijn, juffrouw Batelaan.' Nog bitser vervolgt zij:

'Waarom riep U mij niet in het laatste uur van Isaïc de Fuentes?'

'Het was te laat,' zegt Jannetje bedeesd.

'Dat kon U niet vooruit zien. De minuut van sterven is voor iedereen verborgen. Ook ik had mijn gevoelens voor Isaïc de Fuentes.'

'Zoals de mijne waren?', vraagt Jannetje.

'Ik ken de Uwe niet. Ik hield van hem, ik heb het hem nimmer verteld en... hij zal het nooit bemerkt hebben.'

Jannetje kijkt op en staart in de verte. Een glans trekt over haar ogen. Een zelfbewuste glans en onwillekeurig glimlacht zij. Rebecca kijkt haar aan met haar, nu gloeiende, donkere ogen en wacht.

'Ja, mevrouw Davidson, ik hield van Isaïc. Zo innig heb ik van hem gehouden, dat het haast tot een zonde werd. En ik heb hem niemand gegund, niemand.'

Hard en fel heeft Jannetje nu naar Rebecca gekeken; de vochtige lippen zijn iets vaneen gegaan en de nog gave witte tanden schemeren er tussen, vast opengeklemd.

Rebecca schrikt van dit harde, wilskrachtige gezicht en nu is zij het die naar de grond staart.

‘Ik vergeef het U nimmer,’ zegt zij en wil haar weg vervolgen. Zacht legt Jannetje haar hand op Rebecca’s arm.

‘Mevrouw, waarom zoudt U een genegenheid willen verspelen voor iets dat voorbij is?’

‘Genegenheid? Voor mij? Waaraan heb ik die Uwerzijds te danken? Wij die elkaar toch nauwelijks kennen.’

‘Ik ken Uw eenzaamheid en ik vergelijk met hetgeen mij nog gelaten is.’

‘Inderdaad, ik ben zeer eenzaam.’

Langzaam wandelen beiden verder. Jannetje richt haar pas naar Rebecca’s moeizame gang.

‘Heeft U berichten van Eli?’ vraagt Rebecca.

‘Ja, hij komt nu spoedig naar huis. Dan wil hij trouwen, met Treesje, mijn nicht.’

Rebecca glimlacht.

‘Gelukkige. Ik heb niemand meer: Susanne is nog steeds in Parijs, Jozef altijd nog in Amerika en nimmer hoor ik iets van hem. David? De Here weet wat hij doet en waar hij leeft. Mijn andere dochters in den vreemde getrouwd. Een eenzame levensavond, juffrouw Batelaan, eenzaam, eenzaam.’

‘Maar zij leven allen, mevrouw. Met één slag zou alles kunnen veranderen en zij zouden weer om U kunnen wonen, zo het Gode behaagde. Is dat niet heel veel?’

‘Ik wilde, dat ik zo denken kon als U. Ik zou willen dat mijn opstandigheid luwde en dat ik zou kunnen berusten.’

‘Bezoek mij eens, mevrouw. Bij mij heerst nog vreugde door de kinderen die nog in mijn huis wonen. Door hun vriendjes en vriendinnetjes die zij meebrengen. Het zal U goed doen en Uw somberheid verdrijven.’

Rebecca staat stil. Zij kijkt naar Jannetje en vraagt:

‘Heeft het U geholpen?’

‘Ja.’

‘Behalve...?’ vraagt Rebecca scherp.

‘Behalve...,’ prevelt Jannetje, ‘behalve ’s avonds wanneer ik slapen ga. En ik dan denk en mij herinner. Dan, mevrouw, is er de loodzware melancholie en het verlangen om in te slapen... voor altijd.’

Enige ogenblikken heerst er stilte tussen hen.

Rebecca spreekt nu zacht:

‘Jannetje, wanneer ik U zo hoor, dan dien ik niet bij U te komen voor opbeuring en steun, doch U bij mij. Want melancholie is niet in mij, maar opstand. Ik ben sterker dan U... ik zal U steunen.’

En Rebecca heeft Jannetje naar haar huis begeleid, ondanks haar moeilijke lopen.

Toen Isaïc de Fuentes stierf was Eli op reis, langs alle factorijen van de firma. Jannetje heeft bericht van Isaïcs dood gezonden en Eli antwoordde dat hij zijn werk wilde afmaken alvorens terug te keren. Hij heeft Jannetje verzocht toezicht op zijn zaken te willen houden en haar een volmacht gezonden. Maar de houding der klerken is niet welwillend voor Jannetje Batelaan met haar weinige zakenroutine. De laatste tijd is er wel enige verbetering in haar verhouding tot de administratie van Piet van Sliedrecht & Cie en de eerste schrijver met procuratie, Karel Johannes van Dalen, heeft na twijfelend beraad besloten enig toezicht van juffrouw Batelaan te aanvaarden. Echter, de strijd blijft en woedt als een veenbrand ondergronds voort. En op een avond in April bestelde Jannetje haar vaste huurrijtuig en ging naar het huis van Rebecca Davidson.

‘Hier ben ik,’ zei zij eenvoudig toen Johanna haar naar de woonkamer had gebracht. Verrast is Rebecca opgestaan uit haar leunstoel bij de haard.

‘Welkom Jannetje.’

Er is vreugde op Rebecca’s oude gezicht. Vreugde en overwinning. Dan volgen mildheid en bescherming.

Zij leidt Jannetje naar de grote leunstoel tegenover haar en ordonneert thee met toebehoren aan Johanna, die verbaasd naar het gezicht van haar mevrouw heeft gekeken. Rebecca zet zich tegenover Jannetje en knikt haar bemoedigend toe.

‘Ik droom toch niet, Jannetje?’

‘Nee, mevrouw, ik ben hier in levenden lijve, met al mijn zorgen.’

‘Laat dat mevrouw weg, Jannetje. Twee vrouwen op onze leeftijd die zoveel beleefd hebben? Na zoveel in één kring gedwaard te hebben om één kaars? En met zulke verzengde vleugels? Rebecca ben ik voor je.’

Jannetje knikt dankbaar. Deze hartelijkheid had zij niet verwacht bij deze harde, verbitterde vrouw.

Johanna brengt thee en terwijl zij bezig is, zwijgen beiden en bezien haar bedrijvigheid. Wanneer Johanna de kamer verlaten heeft vraagt Rebecca:

‘En Jannetje, zijn de zakelijke moeilijkheden ernstig?’

Verrast kijkt Jannetje op.

‘Hoe weet je dat, Rebecca?’

‘Mijn beste, waarvoor zou je anders bij mij komen? Ondanks ons gesprek. Want je schaamt jezelf als een klein verlegen meisje dat koppig is en haar leed verslikt.’

Jannetje glimlacht, wil protesteren. Rebecca vervolgt:

‘Laat toch, Jannetje. Een oude vrouw van drie en zestig maakt men niet zo veel meer wijs. Ik vergeef het je graag, ik ben net zo. Vertel eens lopen de hennen weer eens ijdel rond, zonder een ei te leggen, Jannetje? Alleen maar kakelen en nooit een ei?’

Jannetje schiet in de lach en verslikt zich in haar thee. Bezorgd staat Rebecca op, glimlacht opgelucht als Jannetje zich heeft hersteld.

‘Rebecca, zij willen de bouw van een schip aanbesteden. Een raderstoomboot en het kost meer dan een miljoen gulden. Ik heb gezegd dat zij moeten wachten op Eli. Ik wil het Eli afraden en dat voelen zij wel. Daarom ook willen zij doorzetten voor hij terug is. Een miljoen gulden, Rebecca, wat een geld.’

‘Hebben zij zo’n schip nodig?’

‘Ik weet het niet. Zij hebben al zoveel schepen. Een miljoen gulden! En dat zo maar uit de kas nemen en vastleggen. Als er goederen voor gekocht en verkocht worden brengt het toch veel meer op, nietwaar Rebecca?’

‘Het zijn reders, Jannetje. En die moeten schepen hebben. Maar ik geef toe dat het veel geld is. Hoe staat het bij jullie? Zijn er nog veel zeilschepen?’

‘Het merendeel nog clippers. Nu zeggen zij, dat op den duur alles stoom moet worden. En dat zij vooraan willen blijven, ten koste van alles.’

‘Daarin hebben zij gelijk. Wanneer zij nummer één willen blijven, moeten zij dat doel consequent in het oog houden. Tegen het schip zou ik geen bezwaar hebben, wel tegen die haast. Heb je de aanbesteding en de inschrijvingen gecontroleerd, Jannetje? Hoeveel hebben ingeschreven en wie was de laagste?’

‘Weet je, Rebecca, ik begrijp die grootdoenerij toch niet. Nummer

een willen zijn. Waarom? Met een paar schepen zou Eli een rijke boterham hebben, met nog onnoemelijk veel voor de oude dag en een prettig leven.'

'Tja, Jannetje. Dat is nu eenmaal een koorts van de mannen. Een ziekte; grootdoen, verwaand rondkijken. Zo iets van 'zien jullie mij wel, hoe geweldig dat ik ben'. Maar je hebt nog niet geantwoord op mijn vraag.'

'Ik weet niets, Rebecca. Zij hebben alleen mijn toestemming gevraagd voor de opdracht. En die heb ik niet gegeven.'

'Zie, Jannetje. Houdt vol, laat dat schip niet bouwen, alvorens je van a tot z weet hoe het met de prijs en de aanbesteding gesteld is. Arrangeer nu een bespreking daarover en dan kom ik je toevallig ten kantore bezoeken. Daarna zal ik je kunnen zeggen wat je doen moet.'

Jannetje glimlacht en Rebecca kijkt naar haar met haar donkere vechtlustige ogen. En ook zij glimlacht terwijl zij haast onmerkbaar met het hoofd knikt. Toen verpraatten zij de verdere avond met de dingen van alle dag, gezellig snoepend. En Rebecca zuchtte diep en treurig toen zij weer alleen in haar kamer stond nadat Jannetje vertrokken was.

En in de week, volgend op deze avond kwam nog meer leven naar Rebecca terug.

Op Vrijdagmorgen loopt zij door haar magazijnen, stappend met haar stokje. Zij staat dikwijls stil en wijst dan met dit leunstokje naar de houten schappen, waarin de rollen laken en bukskin liggen opgetast. Bij iedere aanwijzing zijn korte bevelen of korzelige bemerkingen voor haar magazijnmeester, die stil en bedrukt volgt en haar boze bui over zich laat gaan. Zij is goed voor haar personeel, maar stug, op het lastige af. Zij gaat verder. Verdieping na verdieping. Wanneer zij moeizaam de terugweg is gegaan en weer op de eerste verdieping is gekomen, dan staat plotseling een grote forse man voor haar. Met een knap en hard en slecht gezicht. Haar zoon Jozef. Rebecca schrikt en wankelt. En houdt zich vast aan de balustrade van het trappenhuis. Een waas van tranen versluiert opeens haar oude ogen achter de hoornen bril. Jozef is met een paar lange passen bij haar, grijpt haar handen. De grote, sterke man buigt het hoofd en het is buiten zijn wil, dat hij op zijn knieën zinkt en zijn hoofd diep in haar rokken duwt.

‘Jozef, mijn jongen. . .’

‘Moeder, God Oh God, Moeder. . .!’

‘Ben ik dan zo veranderd, mijn zoon?’

Jozef is opgestaan. Hij lacht maar zwijgt een ogenblik.

‘Nee en ja, moeder. Wat heb ik verlangd naar dit moment.’

Ook Rebecca heeft zich hersteld. Het is of jaren van haar wegvallen. Zij staat rechtop, nauwelijks leunend op haar stok en kijkt Jozef in de ogen. Vreugdevol, beheerst, overwinnend.

Het gehele personeel loopt toe. Men schudt Jozef de hand en het is een druk en opgewonden gevolg dat Rebecca en Jozef naar het kantoor begeleidt. Wanneer zij binnen zijn gegaan draait Salomon van Loen, de procuratiehouder, zich plechtig om en zegt hun weer aan het werk te gaan.

Binnen vraagt Rebecca:

‘Wanneer kwam je in Holland, Jozef. En waarom?’

‘Ik ben vanmorgen aangekomen, vanuit Parijs. Ik wil hier komen wonen en een vrouw zoeken.’

‘Zijn daar geen vrouwen, mijn jongen?’

Jozef zwijgt even. . .

‘Moeder, ik ben uitgewoed.’

‘En berooid. . .,’ zegt Rebecca, terwijl zij hem aandachtig monstert.

Jozef staart naar buiten en ziet het drukke gewoel op de Glas-haven niet.

‘En, Jozef, . . . je moogt hier geen vrouw nemen voordat je geheel genezen bent. Want ik wil gezonde kleinkinderen op mijn schoot.’

Verschrikt kijkt Jozef naar zijn moeder. Hij slikt en slaat de ogen neer. Voor de treurige wetende blik, die hem van achter de hoornen bril omvat.

‘Mag ik blijven, moeder?’

‘Je erfdeel staat op het Grootboek, mijn zoon. Het is een tamelijk bedrag met de opgelopen rente van al die jaren. Je kunt het in je vaders zaak beleggen en je firmantenplaats er mee kopen. En in mijn huis kun je wonen, tot tijd en wijle.’

Rebecca is opgestaan. Nerveus schuifelt zij door het kantoor. En voor het raam staande, de rug naar hem gekeerd vraagt zij: ‘Waarom heb je nooit geschreven?’

Jozef antwoordt niet. Hij zit gebogen, het hoofd tussen de handen, de ellebogen steunend op de knieën.

‘Weet, Jozef, wat een leed het je vader zaliger heeft gedaan. Die goede trouwe vader van je, die ik elke dag mis. Met zijn eerlijk hart en zijn rechtschapen levenswandel. Met zijn onbeholpenheid en met zijn kracht, als het ging om ons aller naam. Neem hem tot voorbeeld, mijn jongen. Voor de rest van je leven, dat nu nog slechts een ruïne is.’

Jozef bijt op zijn snor. Met de vuisten duwt hij in zijn ogen, als om de tranen hun loop te verhinderen.

‘Ik beloof het, moeder. Ik zweer het U.’

‘Zweer niet. God Almachtig verlangt geen eed van de zwakken, want Hij omvat hen met Zijn Mildheid. En ook niet van de sterken omdat het voor hen geen offer is. Probeer maar, Jozef, alleen maar trachten. Dat is genoeg.’

En toen heeft Rebecca zich weer omgewend en zij heeft haar zoon op het voorhoofd gekust. En zij nam hem mee naar haar woning. In de stille rust van een gedegen koopmanshuis.

Het is Aaltjes eerste bal. Tevens het laatste van het seizoen. Treesje de Niet zal haar achttienjarig zusje chaperonneren ondanks haar eigen jonge leeftijd en in het huis van Jannetje Batelaan is die avond veel nerveus geloop, gelach en ook wel eens wat geweent. Want Aaltje heeft haar eigen opvattingen over haar japon en haar opschik. Maar ook Treesje heeft de hare en boven hen zijn de dwingende beslissingen van tante Jannetje.

Eindelijk is daar dan het huurrijtuig en in het verlichte portaal tekenen zich de elegante figuurtjes van de beide meisjes af.

Kees, de koetsier van Jannetjes vaste huurrijtuig, presenteert de zweep, Kobus de palfrenier helpt de jongedames één voor één van de hoge stoep naar het rijtuig en om beide handen vrij te hebben voor zijn elegant gedoe, heeft hij zijn hoed diep op het hoofd gedrukt, zodat zijn oren plat tegen de rand liggen. Met een geoefende zwaai staat hij nu op het platform achterop het rijtuig. Kees klakt met tong en zweep en de lachende Jannetje wuift naar de twee meisjes die zich voorover gebogen hebben om haar tante te groeten.

In de zaal van het Nutsgebouw is het reeds vol, en warm door de honderden kaarsen in de kristallen kronen en de tientallen wandluchters. De twee meisjes staan bedeesd aan de ingang van de zaal. Maar dan is daar opeens een statige, in livrei gestoken oude zaalknecht die hen vastbesloten door de volte voert en hun met

welbewust gebaar een paar vrije stoelen langs de muur aanbiedt. Het duurt niet lang of de muziek zet in met een wals. De heren staan op, raadplegen gewichtig hun balboekjes en lopen, haast schrijdend, op hun dames toe. Er is veel gebuig. Révérences antwoorden en vóórt, daar zwieren de paren weg.

Treesje zit met stralende ogen toe te kijken, een lichte blos op de wangen en in het zachte kaarslicht is zij betoverend mooi. En Treesje weet dit. Aaltje is stuurser dan Treesje. Ook niet zo knap, al is zij met haar donker uiterlijk toch zeer aantrekkelijk. Maar Aaltje is somber van aard en in zichzelf gekeerd. Zij was zo niet als kind maar zij werd het op de dag toen vader Klaas voor haar ogen door de Indianen werd gedood en zij met haar broers en zusjes de hoeve in brand moesten steken. Die indrukken hebben haar nimmer verlaten. Zij is ook vol aandacht maar haar ogen zien meer dan die van Treesje en ook haar critiek is feller en juist.

Bij de tweede dans is er al enig gedrang van vrije cavaliers om de beide meisjes, want de jonge mannen hebben haar al spoedig opgemerkt. Maar Treesje, twintigjarig, fel levend en begerig Treesje, is vanavond balmoeder en daarom wil zij weigeren.

Aaltje is weggezwierd in de armen van een lange danser, die tegen haar lacht en praat en zijn best doet. Treesje ziet hoe haar zusje uiterst bedeesd en dodelijk verlegen naar zijn brede borst staart en dat zij zo nu en dan vol bewondering een schichtige blik naar boven werpt. Naar het knappe vrolijke gezicht met de geweldige donkerbruine kuif en de blauwe jongensogen. En links en rechts van Treesje zit dan opeens een cavalier. Beiden à la mode gekleed, de benen achteloos over elkander geslagen, de een spelend met zijn gouden chatelaine, de ander rokend van zijn panatella. Treesje zit kaarsrecht op haar stoel, het neusje fel vooruit, de handen die de ivoeren waaier en het baltasje omklemmen in de schoot. Door haar batisten halsdoek schemert haar blanke zachte huid, haar voetpunten staan vlak aaneen en kijken even vanonder de rand van haar crinoline. En Treesjes mond is een argeloze rode roos en haar grijze zachte ogen zien angstig voor zich uit. Treesje herademt als de dans ten einde is en Aaltje haar stoel weer inneemt die snel door een der cavaliers is ontruimd. Treesje praat nu druk tegen stille Aaltje, maar zij volgt gelijktijdig met de ogen de heren die weg slenterend toch in haar buurt blijven. De volgende dans zet in. Weer is het de

lange jongeman die Aaltje komt vragen. Aaltje kijkt naar Treesje, die haar bemoedigend toeknikt en weer is Treesje alleen met haar plicht en haar verlangen om te dansen.

En dan staat plotseling Willem Honing voor Treesje de Niet. Als een koningshert. Met trots hoofd en gewelfde borst en smal in de heupen.

‘U danst, mejuffrouw?’

‘Neen, mijnheer.’

‘Wilt U niet?’

‘Wat graag, maar ik ben chaperonne vanavond.’

Hij lacht met sterke mannelijke mond, wijst op een oude dame.

‘Is deze dame Uw beschermeling?’

Treesje schiet in de lach.

‘Neen, mijnheer, wat zoudt U denken van die oude heer daar?’

Ongevraagd zet Willem Honing zich naast Treesje en noemt zijn naam.

‘Honing,’ spot Treesje en tast met haar ogen zijn gezicht af en zijn schouders en zijn borst.

‘Ik zou ook liever Jan Pieterszoon Coen heten. Maar Honing is ook nodig in de wereld.’

‘Om vliegen te vangen?’ plaagt Treesje.

‘Bijenkoninginnen houden ook van honing.’

‘Dan bent U geheel verkeerd beland, mijnheer, want hier is de Nutsaal en de korf die U zoekt staat wellicht ergens op de Veluwe.’

‘Juffertje, juffertje, wat maakt U het mij moeilijk.’

‘Moet ik dan inenen weg van U zijn, mijnheer Honing?’

Gelukkig voor Willem Honing is de dans ten einde en Aaltje zet zich verwonderd naast haar zuster. Honing stelt zich voor aan Aaltje met de mededeling dat hij een kennis van Treesje is. Argwanend blijft Aaltje hem monstereen tot de volgende dans begint en ten derden male de zelfde cavalier Aaltje komt vragen. Nog argwanender laat zij zich ten dans voeren als Treesje iets te grif haar toestemming heeft gegeven.

Dan hervat Treesje het gesprek met Willem Honing.

‘Hoe durft U: ‘Een kennis van mij.’

‘Het was de waarheid.’

‘Niet.’

‘Welwaar.’

‘Wie bent U dan?’

‘Ik ben de man die U zoëven ten dans vroeg en waarmede U in plaats van te dansen, heeft zitten babbelen. Weet U dat niet meer?’ Treesje bijt zich op de lip en wendt het hoofd af.

Willem Honing vervolgt:

‘En het ergste is, dat ik al die tijd, dat ik U ken, nog niet eens Uw naam weet.’

‘Die hoeft U niet te kennen. Als ik U die noem, gaat U misschien later nog oproepen in de courant plaatsen om mij nog eens te zien.’

‘Ijdeltuit.’

‘Goed geraden. Ik heet Ijdeltuit.’

‘Ijdeltuitje, mag ik dan één enkel dansje met je doen? Een heel klein enkel keertje maar?’

‘Zoete Honing,’ zingt Treesje zachtjes.

‘Toe nou, één heel klein zondetje. Je zuster ziet het niet! Zij is weg van Geert van Dooren.’

‘Heet hij Geert van Dooren? Dan ken ik zijn familie. Ik zal straks direct met hem praten.’

‘Je ontsnapt mij niet, Ijdeltuitje. Klamp je niet vast aan Geert van Dooren, wij praatten over een dansje!’

‘U praatte er over.’

‘Goed, ik neem alle schuld op mij. Toe!’

‘Misschien, heel misschien de laatste dans.’

‘Waarom de laatste?’

‘Alleen op het allerlaatste mag men bezwijken en dan vluchten.’ Treesje heeft haar waaier geopend en houdt deze tegen de wang, zodat Honing haar lach niet kan zien.

‘Moet ik dan de gehele avond zo blijven zitten?’

‘Ja,’ zegt Treesje beslist.

En Willem Honing zat die avond naast Treesje en praatte en spotte en vleide. Treesje amuseerde zich, speelde een spel van aantrekken en terugstoten en gaf hem de laatste dans.

Aaltje vertelde niet aan tante Jannetje wat Treesje had gedaan, maar aan haar broer Klaas. Toen Aaltje bij hem kwam om haar verhaal te doen stond de korte, brede en zware Klaas de Niet in zijn zuivelhandel. Met opgestroopte mouwen, op klompen en met lederen voorschoot. Streng keek hij met zijn donkerbruine ogen naar Aaltje. Klaas was nu enige jaren getrouwd en werkte zich stug omhoog. Hij had reeds vijftien knechts in dienst, die

geen gemakkelijke patroon aan hem hadden, want Klaas was het eerst en het laatst in z'n zaak. En dat was heel vroeg en heel laat. Hij zei niet veel, alleen kort en dreigend:

'Zorg dat Treesje nog hedenmiddag bij mij komt. Ik heb met haar te praten.'

Aaltje schrikt. Zo heeft zij het niet bedoeld.

'Klaas, ik wou niet klikken. Ik dacht alleen dat het niet goed van Treesje was, om Eli.'

'Dan heb je goed gedacht. Ga nu, mijn tijd is duur. Zeg haar dat ik haar beslist verwacht.'

Toen draaide hij zich om, bemoeide zich weer met de knechts en de vaten boter die in en uit het pakhuis werden gerold.

Tegen vijf uur komt Treesje naar haar broer Klaas. Hij is nog steeds bezig in het bedrijf, maar zijn werkkleding heeft hij verwisseld voor zijn Zondagse pak. Treesje schrikt ervan, het betekent nooit veel goeds, als Klaas officieel is gekleed. Zijn groet is nors en direct brengt hij Treesje langs de binnentrap naar het bovenhuis. Er heerst geen weelde bij Klaas de Niet. De eenvoudige Biedermeier meubelen glimmen en glanzen, het behang vertoont een patroon van rozetten en bloemenkransen, de vloer is gelakt en er ligt een goedkoop kleed. Maar hier en daar staat een bijzonder mooi meubeltje, er hangt een enkel goed schilderij tussen de zwartwitjes. Tekenen van beginnende welvaart. Wijbrechje Meulendijk, zijn vrouw, is in de kamer als Treesje binnenkomt. Zij zit achter de mahonietafel en heeft de thee gereed. Zij is niet knap. Er ligt een harde lijn om haar mond en haar ogen kijken triest. Zij is eenvoudig gekleed, zonder opschik. Alleen de kanten muts, die zij op de donkerblonde haren draagt is van fijne kwaliteit. Wijbrechje is een domineesdochter en stamt uit een groot gezin. Haar noodlot was, dat zij als oudste dochter eigenlijk altijd kinderen heeft gehad, van haar vroege jeugd tot haar trouwen paste zij op de steeds groter wordende nakomelingschap van haar ouders en met haar huwelijk begon de eigen stroom. Vier heeft zij er reeds in zeven jaren huwelijk. En daarom is Wijbrechje niet vrolijk en zeer afgunstig op anders levende vrouwen en meisjes. Onvriendelijk begroet zij Treesje. Schenkt zwijgend thee voor haar en ook voor Klaas. En wacht.

Klaas neemt zijn kopje en gaat bij de schoorsteen staan. Zwijgend roert hij met de linkerhand zijn thee en drinkt dan langzaam, zo nu en dan tersluiks naar zijn zuster kijkend.

Treesje zit muisstil op haar stoel en kijkt in haar kopje thee, waarvan zij nog niet gedronken heeft. De stilte in de kamer is dreigend. Treesjes slapen bonzen en haar handen worden warm van angst. Eindelijk barst Klaas los.

‘Wat duivel heb je uitgehaald op het bal in het Nut? Hoe heb je de moed gehad met een vreemde man te dansen? Hoe komt het in je hoofd jouw naam en de onze te grabbel te gooien? Toe, antwoord!’

Treesje zwijgt.

‘En waarom heb je niet aan je verloofde gedacht? Weet je wel goed wat een trouwbelofte betekent?’

Nog zwijgt Treesje.

‘Komt er antwoord?’ dreigt Klaas.

‘Nee,’ bitst Treesje, het hoofd opheffend.

‘Wat zeg je? Nee!’

‘Nee,’ herhaalt Trees, ‘denk je dat ik me de les laat lezen in het bijzijn en tot genoeg van Wijbrechje?’

‘Wijbrechje is mijn vrouw en jouw schoonzuster. Zij kan je een lesje geven, hoe het hoort.’

‘Laat ze het dan eerst eens jou geven en ook aan zichzelf.’

Drift stijgt Klaas naar het hoofd. De aderen zwellen aan zijn slapen, alle kleur is van zijn wangen geweken. Hij doet een stap naar Treesje. Maar dan staat Wijbrechje op en gaat zwijgend naar de deur. In het deurgat kijkt ze Treesje boosaardig aan en zegt:

‘Slet!’

Het is of een zweeps slag Treesje treft. Inenen staat zij rechtop. De ogen, Jannetjes grijsblauwe ogen, zijn als vreemdsoortige vurige edelstenen. Enige ogenblikken staart zij naar de dichtgeslagen deur. Maar dan pakt haar de wilde tomeloze drift van het geslacht dat in haar leeft. Met de vuisten tegen de mond gedrukt, loopt zij rond de tafel; de vreemd schitterende ogen zoeken, zoeken. Dan, ineens, staat zij voor Klaas, haar rechtervuist gaat snel heen en weer, beukt Klaas links en rechts op de wangen. Zij draait zich om; nog is haar drift niet geluwd. En in in één ondeelbare seconde heeft zij Wijbrechjes tafelkleed gegrepen, gerukt. Het Weens servies, een huwelijkscadeau, ligt in scherven op de grond. Te midden van theedrab en doorweekte koekjes.

Treesjes vlucht langs de binnentrap en door het donkere pakhuis

naar het daglicht van het Westnieuwland staat voor immer in haar geheugen als het einde van een vervolgingsdroom. Maar buiten komen de tranen en de schaamte voor de voorbijgangers om haar, van verdriet schokkende schouders. Bij de groentemarkt op het Steiger heeft zij onder de pomp haar polsen gekoeld en met haar zakdoekje de rood behuilde ogen gebet. Want zij wilde niet dat tante Jannetje haar leed zou zien.

Maar tante Jannetje zag het wel. Zei echter niets. En ook Aaltje zag het en was die avond zeer rusteloos en vol wroeging.

Toen de nachtrust over het huis van Jannetje gekomen was, de straten onwezenlijk stil geworden waren, ging Jannetje zachtjes op haar bontpantoffeltjes naar boven. Op Treesjes kamer. De blaker met brandende kaars die haar heeft voorgelicht zet zij op Treesjes bedkastje en zij wacht in een stoel bij het bed. Als een zieke poes gluurt Treesje van onder de dekens naar Jannetjes ogen, die zacht zijn in het kaarslicht.

'Ik zal het U vertellen, tantetje. Maar ik durf U niet aan te kijken.'
'Goed dan, mijn kind.'

Jannetje draait haar stoel om en Treesje vertelt haar verhaal tegen de stoelleuning.

'Ben je Eli vergeten, Trees?'

'Neen, tantetje.'

'Wil je Eli nog trouwen, Treesje?'

'Ja, tantetje.'

'Waarom deed je het dan?'

'Het was zo mooi... en ik verlangde zo.'

'Waar was je wilskracht, Treesje?'

'Ik was zo eenzaam, tantetje.'

'Waarom ben je niet opgestaan en naar je vriendinnetjes gegaan?'

Treesje zwijgt even.

'Hij was zo'n man.'

'Was hij lief voor je?'

'Jaaaaa...', komt het heel zachtjes en gerekt uit Treesjes mond.

Heel stil heeft tante Jannetje gezeten. Toen stond zij op, bedeesd.

En zei:

'Ik heb het begrepen, mijn kind. Het is zo oud als de wereld.

Maar vergeet het, want het mag niet. Welterusten, meisje.'

Zij drukte zacht een kus op Treesjes voorhoofd, nam de blaker en ging heen.

Reeds vroeg in de volgende dag ging Jannetje Batelaan naar haar neef Klaas de Niet. Jannetje haastte zich niet. Zij genoot van de vroege Meizon van dit jaar 1857. Zij genoot van haar lichte wandeljapon, van haar nieuwe kleine hoedje, dat achterop haar welige zilveren haren stond. Menig oudere heer keek tersluiks naar haar statige frisse verschijning en nam diep zijn hoed voor haar af. Ofschoon slechts enkelen haar kenden.

In het donkere pakhuis verschijnt zij als een lichtende zon en Klaas de Niet schrikt. Onmiddellijk nodigt hij Jannetje uit om mee naar boven te gaan voor de morgenkoffie. Maar Jannetje weigert en zegt:

‘Klaas, ik wil Wijbrechje niet zien. Tot op de dag dat Wijbrechje haar verontschuldigen aan Treesje zal hebben gemaakt, tot die dag zal ik je woning niet betreden.’

‘Tante, wat moest ik doen?’

‘Ik weet Klaas, dat het moeilijk is zijn vrouw af te vallen. En ik zou je ook niet geacht hebben als man, indien je Wijbrechje terechtgewezen had in het bijzijn van Trees. Daarom kom ik niet bij je. Ik ben hier om je te zeggen, dat je niet vergeten moet mens te zijn. Dat je niet vergeten moet jong te denken en dat je nog pas zevenentwintig jaren bent.’

‘Mijn jeugd is voorbij, tante. Ik ben een man in de maatschappij. Ik leef in een samenleving die ik wil helpen in stand te houden. En waarin ik geen ontaarding duldt, zeer zeker niet in mijn omgeving.’

‘Klaas, Klaas, wat een trotse woorden. Ik hoop dat de Here ze niet heeft gehoord, want Hij reageert soms heel vreemd op zelfbewustheid. En dan, Klaas is het heel gemakkelijk een neiging of een aanvechting te veroordelen, vooral als men zelf voortdurend bevredigd wordt.’

Klaas kijkt haar aan. Het bloed stijgt hem naar de wangen, nu slaat hij de ogen neer.

‘Nog één woord, Klaas. Ik verwacht dat je manzijn en je bevredigingen geen moord tot gevolg zullen hebben. Ik vind vier kinderen zeer behoorlijk. . . en Wijbrechje ziet er zeer slecht uit.’

‘Tante, ik geloof dat U zich te veel bemoeienis veroorlooft.’

‘Misschien ten opzichte van jou wel, Klaas. Maar niet ten opzichte van Wijbrechje. Ook haar betrek ik in mijn bescherming. En de oorzaak van haar kregelige uitval en haar gehele zonloze reactie ligt bij jou. Ik kom hier eerst weer om Wijbrechje de

gevraagde verontschuldiging tot Treesje te horen zeggen, niet eerder. Het ga je wel, Klaas.'

Zonder verder een woord verliet Jannetje het pakhuis, keek bij de poort links en rechts in de mooie blauwe hemel, ontvouwde rustig haar kleine parasol en wiegde weg in de richting van de Beurs.

Karel Johannes van Dalen loopt onrustig door het patroonskantoor. Zo juist is juffrouw Jannetje Batelaan bij hem geweest en heeft hem medegedeeld dat zij weigert haar fiat te geven voor de bouw van het schip. Hij overdenkt de gehele situatie. Hoe moet hij nu het eens gegeven woord aan de scheepsbouwers ongedaan maken. Maar vooral, hoe moet hij de provisie teruggeven die hij voor zich bedongen had. Het geld heeft hij grotendeels weer verloren met een mislukte speculatie in Franse fondsen. Hoe is dat alles zo gekomen, overdenkt hij nu. Reeds had hij Jannetje Batelaan nagenoeg ingesponnen en haar overbluft met zijn mannelijke zakelijkheid en de bagatellisering van de uitgaaf van een miljoen gulden voor zó een redersbedrijf. Op die middag, toen Jannetje kwam en plotseling details vroeg over begroting en inschrijvingen. En dat storende bezoek van die hinkende, grijze, Joodse dame, die Jannetje tijdens de bespreking in een stoel bij het venster liet wachten. Wel had Jannetje gevraagd of het bijzijn van haar vriendin de heren niet zou storen, maar wat doet men uit hoffelijkheid anders dan geen bezwaar te hebben? Maar toch . . . er was iets geweest in die donkere, onderzoekende opletende ogen, dat hem opeens minder zelfbewust had gemaakt. Zou die middag de grondslag hebben gelegd voor Jannetjes weigering? Hoe moet dit eindigen! Straks zal Eli de Fuentes terug zijn en met z'n scherpe nuchtere verstand de gehele zwendel ontdekken. Het angstzweet staat plotseling op Van Dalens gezicht en hij wist het af met zijn zijden neusdoek. Here, Here, hoe is hij ertoe gekomen. Hij, de trouwe procuratiehouder van Piet van Sliedrecht en Isaác de Fuentes, die niets meer begeerde dan zijn titel en zijn goede loon. Maar na de dood van de Fuentes heeft hij de macht geproefd. Heeft hij als een tovenaars met rijpe ervaring en feitenkennis gegoocheld voor de jonge Eli de Fuentes. En hem betoverd met zijn brieven. Maar ook zichzelf heeft hij bedwelmd met dit spel. Het nummer één zijn heeft hem bevangen en hem groter gemaakt dan hij is. Als tot een

troon is de zakenwereld hem genaderd en zijn staat heeft hij hiernaar aangepast. En meer geld dan hij zich veroorloven kon heeft hij betaald voor zijn glorie. Die provisie, hoe kwam hij ertoe, hij die altijd nauwlettend en eerlijk was? Hij heeft er niet om gevraagd. Eerst bedekt, toen openlijk heeft men het hem voorgehouden en de tekorten in zijn middelen hebben hem al te rap doen zwichten.

Hij gaat in een bergère zitten die bij de lege haard staat. Hij leunt met het hoofd tegen de zijklep en sluit de ogen. De ellende van zijn toestand en de vernietiging van zijn moraal zijn hem zo duidelijk geworden, dat hij nu alle energie uit zich voelt wegvloeien. Na enige tijd opent hij de ogen en ineens ziet hij het grote geschilderde portret van Piet van Sliedrecht, dat terzijde van de marmeren schouw hangt als pendant van dat van Isaác de Fuentes. Hij staart naar het gezicht van zijn overleden patroon, dat zo goed geschilderd is alsof het leefde. Lang kijkt hij naar de pientere, blauwe ogen, zolang dat hij de zijne ervoor moet sluiten. En dan vloeit zijn ellende ineen met een lichte slaap die hem overvalt. Werkelijkheid en droom smelten te zamen in deze, van zonlicht tintelende kamer. Van Dalen droomt een gesprek met Piet van Sliedrecht. En jaren later twijfelt hij nog of Van Sliedrecht niet werkelijk tot hem sprak.

Laat in de avond spoedde hij zich naar de Vissersdijk. De hoed diep in de ogen gedrukt, de halsdoek hoog om de kin, zo klopte hij op deze lenteavond aan de deur van een huis in de smalle donkere straat.

Schichtig is hij naar binnen gegaan en eerst als hij tegenover de oude heer aan tafel zit, hervindt hij zijn kalmte. Hij kan het gezicht van de oude man nauwelijks zien, want een brandende bron-olielamp staat tussen hen in.

‘Waarom kom je, Karel?’

Van Dalen zwijgt.

‘Het is heel lang geleden, dat je mij hebt opgezocht. Het moet dus wel een heel bijzondere reden zijn, dat je je het bestaan van je vader herinnert.’

‘Vader, ik kan niet antwoorden.’

‘Dan zal ik het doen. Omdat je je schaamde voor mij. Omdat je hogerop wilde ten koste van alles. Ten koste van je vaders leed. Het zij zo. Hoeveel geld heb je wel nodig?’

Van Dalen antwoordt niet. Hij zou willen opstaan en niets meer

vragen. En dwalen, verweg dit land uit en er nimmer meer terugkeren. Maar er is iets dat hem tegenhoudt en hij kan het niet onder woorden brengen.

De oude man staat op en komt om de tafel naar hem toe. Hij legt zijn knokige magere hand op zijn schouder, buigt het hoofd en kijkt zijn zoon diep in de ogen.

‘Heb je gestolen, mijn jongen?’

Van Dalen schudt neen, zijn ogen branden.

‘Heb je gespeculeerd?’

Van Dalen zucht en antwoordt:

‘Ja, vader, ik heb gespeculeerd en verloren.’

‘Maar niet van je eigen geld, Karel. Want dan was je niet naar mij toe gekomen.’

Met het hoofd in de handen vertelt Karel Johannes zijn ongeluk aan de oude man, die rusteloos door de kamer schuifelt, grote schaduwen op de muur werpend.

‘Dertig duizend gulden, dertig duizend gulden steekpenningen. Mijn zoon, jongen, hoe kom je erbij. Hoe is het mogelijk. Zo een som, daaraan kan ik je niet helpen.’

‘Vader, wat moet ik doen. Wanneer ik het geld niet vind, zal ik moeten vluchten of...’

De oude man staat stil, draait zich langzaam naar zijn zoon.

‘Je moeder heeft je in pijnen gebaad. En zij hilde van vreugde toen je ter wereld kwam. Omdat je een jongen, een man was. Eer haar nagedachtenis, toon dat je een man bent en geen lafaard, voor wie de zelfmoord slechts de enige uitweg is.’

Dertig plukt de oude heer aan zijn bakkebaarden en vervolgt: ‘Verkoop je Franse fondsen en ga voor dat wat je te kort komt naar de leenvrouw. Ik zal mijn huisjes als borg stellen, met het risico dat ik in het armenhuis zal sterven. Ga nu, ik was reeds gewend aan het idee je nimmer meer te zullen zien.’

Als een geslagen hond is Van Dalen het huis uitgelopen. En dwaalde door de stad en langs de havens tot het ochtendgloren. Versuft en huiverig en doelloos.

Zware stormen beuken de Hollandse kusten. Gierend gaat de wind door de steden, machtig stuwen de rivieren tegen de dijken en bedreigen het kostbare land. Huiverig en naargeestig vlucht men in zijn veilige warme woning en ’s avonds denken velen aan hun dierbaren die uitgevaren zijn.

Ook Treesje de Niet ligt met angstige ogen in haar warme bed. Zij staart in het duister van haar kamer en luistert met bonzend hart naar de stormvlagen, die de vensters beuken. Want Eli is op zee. Hij vaart thuis uit de New Yorkse factorij. Maar het is niet alleen de aardse storm die Treesjes hart doet bonzen. Ook de storm in haar gemoed bonkt en beukt in haar. Haar jonge felle bloed dat haar verlangen draagt, klopt bonzend aan de slapen. En haar geweten jaagt, in speelse rijdans met haar bloed, zijn ijzige koele stoten door haar jonge hoofd.

Want Treesje was Eli ontrouw.

Na het bal heeft zij dikwijls aan Willem Honing gedacht en zij heeft hem ontvlucht, telkens wanneer zij hem zag op straat. Maar er zijn kleine onzichtbare plaaggeesten in de schepping. Zij brachten op een keer Willem Honing vlak bij Treesje de Niet en lieten haar niet ontsnappen. Sinds heeft Willem Honing haar meermalen ontmoet, is met haar opgelopen en de plaaggeesten hebben het zo geschikt, dat zij eens naar buiten zijn gewandeld. Willems trotse gezicht met de lachende ogen heeft zich toen over haar heen gebogen. En hij kuste haar.

Treesje sloeg hem in het gezicht en toen kuste zij hem terug op zijn mond, wild.

Sindsdien zoekt Willem Honing naar Treesje de Niet, die hem ontvlucht waar zij kan en toch zo hevig naar hem verlangt.

En nu is de werkelijkheid in haar kamer gekomen door een brief van Eli, waarin hij bericht zeilende te zijn. Onrustig draait Treesje zich om en om. Zal Eli het haar aanzien dat zij hem ontrouw was? Zal Willem Honing haar met rust laten en zal zij haar verlangen naar hem kunnen overwinnen? Het is veel dat haar jonge hoofdje te verwerken krijgt. Zij hoopt dat haar geheim niet uitlekt en dat het door de jaren zal slijten en zal worden tot een herinnering waarover men zachtjes en vergoelijkend glimlacht.

Begin December voer Eli thuis. Op de besneeuwde kade stonden velen om hem welkom te heten. Treesje en tante Jannetje in haar zware mantels; Karel Johannes van Dalen, zenuwachtig dreutelend, nu en dan stampend om zijn koude voeten; zakenlieden waarbij de firma belangen heeft genomen. Ook Jozef Davidson is er als vertegenwoordiger van zijn firma en zijn moeder. Want nog steeds is er geld van Isaac de Fuentes in dit huis belegd omdat Rebecca niet alles heeft kunnen aflossen. Jozef groet

Jannetje door het lichten van zijn hoed. Hij kent haar slechts oppervlakkig als de dame die een enkele maal een avond bij zijn moeder komt doorbrengen. Jozef leeft zijn eigen leven en heeft geen behoefte de vriendinnen van zijn moeder nader te leren kennen. Hij drementelt maar op en neer in de sneeuw, zich afvragend waar dit eerbetoon voor een jongen goed voor is. En hij neemt zich voor ten spoedigste de rest van de Fuentes' belegging terug te betalen. Maar tijdens het vervelende drementelen op de besneeuwde kade moet Jozef onwillekeurig steeds weer naar Jannetje kijken. En bij Jannetje is onafscheidelijk Treesje. Stukje bij beetje krijgt Treesje gestalte voor hem. Hij ziet haar ranke figuur, haar frisse kleur, haar huid, haar mond, haar neus, haar ogen, haar schone volmaaktheid, haar vrouw-zijn. Jozef wordt onrustig. Kortere wordt zijn drementelpad, veelvuldiger zijn blik naar Treesje, groter zijn onrust. En voordat hij het weet staat hij voor Jannetje, maakt een praatje over het weer, de rivier en de aanstaande thuiskomst van Eli de Fuentes. En eerst terloops, na zich te hebben voorgesteld, veelvuldiger, wendt hij zich tot Treesje. Hij lacht veel en luchthartig, zijn blanke tanden zijn dikwijls zichtbaar onder zijn opgedraaide kleine knevel; zijn ogen zijn heet en brandend op Treesje gericht. En Treesje schrikt en huivert en verstilt.

De vlet brengt van boord de man Eli de Fuentes, zoals hij er twee jaar geleden een nauwelijks meerderjarige jongen heengebracht had. De matrozen groeten als de lenige Eli vlug het touwladdertje naar de wal beklimt. Op de kade staande dankt hij kort en vormelijk de bootsman en zijn volk. Eerst daarna wendt hij zich om ter begroeting van Treesje en tante Jannetje. Even licht hij de astrakan bontmuts voor de dames, kust hen beiden vluchtig de hand. Koel gereserveerd maar uiterst hoffelijk groet hij, één voor één, allen die gekomen zijn voor een welkom. Dan kijkt hij nog eenmaal rond of hij niemand vergeten heeft, wenkt met een kort gebaar zijn rijtuig naderbij. Zijn groet aan Piet de koetsier en Tymon de palfrenier is vriendelijk, geen seconde te lang of te kort. Vlug laat hij Jannetje en Treesje instappen, snel schuift een der matrozen een lederen handvalies in de wagen en dan geeft hij het bevel naar huis te rijden. De gehele ontvangst duurde zeer kort, niemand wist zich gepasseerd en niemand kwam een stap nader tot Eli de Fuentes.

De Kersttijd van dit jaar 1857 heeft Eli bestemd om zijn terugkeer feestelijk te vieren en tevens om de trouwdag met Treesje bekend te maken. De eerste Kerstavond is het huis aan het Haringvliet van onder tot boven verlicht. De keuken is in vol bedrijf onder leiding van Miebetje, de oude keukenmeid van Isaïc de Fuentes. Zij heeft voor de gelegenheid een kok als hulp gevraagd. Dan zijn er enige meisjes als bordenwasters aangenomen en een kellner om de twee vaste meisjes te helpen met serveren. Over hen heersen Eli's huishoudster en een huisknecht. Deze man gaat door het huis, in zijn smetteloze linnen en rok, misprijzend toeziend en weinig werk verrichtend.

Tegen vijf uur komen, als eersten, Jannetje en Treesje. Beiden volgens de laatste mode gekleed en gekapt. Jannetje is bleek, wanneer zij de oude woning betreedt, een huis waarin zoveel van haar herinneringen leven. Nadat zij Eli begroet heeft, gaat zij onbemerkt naar de keuken om een praatje te maken met Miebetje. De oude keukenmeid is afgemeten vriendelijk tegen haar en laat haar voelen, dat zij hier nu slechts een gast is en niets meer. Miebetje is niet intelligent, maar toch voelt zij een felle vreugde omdat zij nog steeds in dit huis is, een stukje van de schepping van Isaïc de Fuentes. En dat die andere, Jannetje, er buiten staat als een vreemde. Niets ter wereld zal haar hier doen terugkeren als de heerseres, die zij er eens was. Jannetje voelt de koude, die haar tegemoet slaat en dwaalt weg uit de keuken naar boven. Naar de kamer, welke thans door Eli's huishoudster wordt bewoond. Zij verlangt er nog eens binnen te mogen gaan, hetgeen haar wordt veroorloofd. Zij dreuntelt er rond; op enkele stukken na welke zij uit het huis heeft medegenomen, zijn er dezelfde meubelen als toen zij er leefde. En toch is alles anders, nieuwe prenten, andere potjes op de toilettafel. Zij staart naar de kaarsenkroon die nog dezelfde is. De lip trilt in dit opgeheven gelaat, de kaarsen weerkaatsen in de zachte grijze ogen. Roerloos staat zij te staren in dit zachte kaarslicht. Wat is er al niet gebeurd in dit éne jaar, van December tot December.

Isaïc de Fuentes dood, zijn huis geregeerd door vreemden die haar vijandig zijn. Waarom heeft Eli niet aan haar overgelaten om het personeel te kiezen? Waarom heeft hij schriftelijk opdracht gegeven aan zijn notaris om deze huishoudster en die huisknecht te huren? Waarom liet hij Marie Noorda, de oude dame, die haar taak overnam tot Isaäcs dood, pensionneren?

Die stille, correcte, oude dame, die haar vak verstond als geen ander? En deze huisknecht? Isaïc de Fuentes had geen huisknecht. Onwillekeurig schudt Jannetje het hoofd, sluit even de ogen. En zo ziet Eli's nieuwe huishoudster dit rechtschapen gezicht, dat met gesloten ogen geheven staat naar het kaarslicht, als in overgave voor Gods troon. Als Jannetje de ogen weer opent en de huishoudster bemerkt, verandert de zachte grijze ogenkleur in een fel blauw. Haar blik boort met ingehouden drift en de huishoudster slaat de ogen neer. Opeens is haar zelfbewuste houding weg en voelt zij zich schuldig aan iets dat zij niet definiëren kan en waardoor zij nu haar vrijheid aan Jannetje verliest. Het is daarom dat zij haast onderdanig vraagt:

'Is mevrouw niet wel?'

'Zo wel als een mens kan zijn, die zijn verleden bezoekt,' is Jannetjes antwoord.

'Mevrouw, ik heb argeloos deze betrekking aanvaard.'

Jannetjes ogen worden milder. Zij zegt:

'Ik geloof U, mejuffrouw. En de huisknecht?'

'Hij ook, mevrouw. Maar het is een man.'

De huishoudster zucht. Jannetje glimlacht.

'Is zijn ijdelheid zo groot?'

'Het is een voortdurende strijd tussen hem en mij. Wie regeert het huishouden. De jonge mijnheer heeft geen richtlijnen gegeven. Ik geloof dat het in Uw tijd anders was.'

'In mijn tijd was er geen huisknecht en de richtlijnen waren duidelijk. Ik was de huishoudster.'

Dan vriendelijker vraagt Jannetje:

'Hoe is Uw naam?'

'Geesje, Geesje Vlieland.'

'Hoe oud bent U?'

Geesje staart naar de grond. Zij strijkt met de handen nerveus langs haar schortje, antwoordt:

'Twee en dertig, mevrouw.'

Jannetje kijkt haar lang aan.

'Geesje Vlieland, ik was veertig jaar toen ik mijnheer Isaïc de Fuentes ging dienen. En hij was vijf en vijftig. Wij waren beiden vrij en ik werd juffrouw Batclaan. Mijnheer. Eli is drie en twintig, nog haast een jongen en zijn aanstaande vrouw is nu beneden, bij hem. Ik geloof, dat het goed zal zijn, indien U zeer spoedig een andere huishouding gaat leiden.'

Met een ruk heeft Geesje het hoofd opgeheven.

‘Mevrouw, U verdenkt mij?’

‘Nog niet, juffrouw Vlieland. Maar ik waak over de onervaren Treesje.’

Geesje Vlieland heeft zich toen snel omgewend en met de handen voor de ogen is zij weggesneld.

Beneden in de woonkamer is Eli met Treesje. Treesje zit in Isaacs stoel bij het vuur, warmt de handen. Eli drement op en neer, al pratend over zijn zaken, zijn reis, zijn winsten, zijn moeilijkheden. Treesje luistert maar half, zij denkt er aan dat zij het weerzien, enige weken geleden, zo innig heeft verlangd en zo hevig gevreesd. En aan de koele hoffelijke kus denkt zij, die Eli gaf toen zij met tante Jannetje zijn huis betreden had. Een kus op het voorhoofd, zoals een vader er een geeft. Ook nu heeft Eli haar vluchtig op de wangen gezoend. Wat kan haar het huwelijkscontract schelen en het toekomstige huishouden. Wat doet het er toe of er nieuwe meubels zullen komen, hoeveel dienstboden er zullen zijn en of er een rijtuig met een of twee paarden zal komen. Dat zijn zorgen voor later, problemen waaraan de eenvoudig opgevoede Treesje nauwelijks heeft gedacht. Zij heeft gehoopt dat Eli haar in zijn armen zou nemen, met haar zou hebben gestoeid, jong zou zijn geweest en het beeld van Willem Honing door zijn gloed zou hebben verbrand. En plotseling denkt Treesje terug aan Willem Honing. Met zijn attenties, zijn speelsheid, zijn mannelijke gezonde kracht en hartstocht. Willem Honing, een man waarbij een vrouw zich klein en geborgen voelt en toch de zekerheid heeft hem bij tijden te kunnen regeren. Angstig staart Treesje voor zich uit. Voor het eerst is er een schuchter gevoel van twijfel in haar of zij er wel goed aan doet om met Eli te trouwen. Plotseling staakt Eli zijn gedrentel. Hij gaat in de bergère zitten, waarin zovelen tegenover Isaac de Fuentes plaats namen, meestal met zorgen en moeilijkheden, zoals Jannetje en Jacob Davidson eens deden. Treesje kijkt treurig naar Eli.

Scherp ziet hij haar aan met zijn grijze ogen en Treesje kent ze opeens. Adelaarsogen.

‘Wat is er, Treesje?’

‘Niets, Eli.’

‘Treesje, waarom jok je tegen mij?’

Treesje haalt de schouders op en staart in het vuur.

'Ik vroeg je wat.'

'Ik hoorde je wel. Ik heb niets tegen je.'

'Ontbreekt er iets? Zou je graag iets willen hebben?'

'Is geld in jouw ogen het geneesmiddel voor alles? De toverstaf die alles in een rose warme gloed verandert?'

'Wat zeg je daar?'

'Ik geloof dat ik duidelijk ben. Ik wilde dat je arm was.'

'Trees, indien ik arm was, dan werd ik spoedig weer rijk. Ik weet niet wat het is, maar ik kan dit spel niet laten, het is mijn leven.'

'En ik?'

'Jij wordt mijn vrouw. En je deelt in alles gelijk met mij. Een leven als een vorstin zul je bij mij hebben.'

'Ik herhaal dat ik wilde dat je arm was en wat warmer voor mij.'

Verschrikt kijkt Eli haar aan. Hulpeloos verschrikt als een kleine jongen. Treesje glimlacht en staat op. Opeens is zij niet meer een onervaren Treesje, maar zij ziet er uit als een rijpe, krachtige vrouw. Een soepel bewegend, wellustig jong dier. Zij kijkt op Eli neer. Het beeld dat zoëven haar denken beheerste, vervaagt. Zij ziet hem zitten, met het mooie, scherpe, strenge profiel. De uiterst verzorgde, modieuze kleding, het smetteloze linnen. Alles aan hem is aristocratisch.

Treesje glimlacht nog steeds en dan, in een opwelling zet zij zich op zijn schoot. Zij pakt zijn hoofd tussen haar handen en zoent hem wild op zijn mond, zijn ogen, zijn haar, weer zijn mond. En de verschrikte Eli bemerkt alleen dat haar hartstocht heviger wordt. Maar hij weet niet dat Treesje in de aanvang hem zoende en in haar groeiende passie het beeld van Willem Honing.

Er zijn vijftien gasten aan het diner, onder wie Jozef Davindson. Hij vertegenwoordigt wederom zijn moeder, omdat Rebecca uitsluitend ritueel bereid voedsel gebruikt en het begrip Kerstdiner in haar leven onbestaanbaar is. Ondanks haar pogingen is zij er niet in geslaagd Jozef tot het orthodoxe leven terug te voeren en daarom heeft zij alleen maar de schouders opgehaald, toen hij voorstelde te gaan. Jozef deed zijn aanbod niet belangeloos. Hij wilde Treesje zien; de herinnering aan het korte samenzijn op de kade heeft hem al die weken niet losgelaten. Eli zit op zijn vaders plaats, aan het hoofd van de ovale tafel. Links van hem zit Treesje en rechts tante Jannetje. En naast Jannetje zit Jozef. Het gesprek is geanimeerd en Eli is voor zijn doen nogal druk, een

reactie op Treesjes heftigheid van die namiddag. Jannetje zegt niet veel, alleen het uiterste dat de etiquette vereist. Zij denkt aan weleer en mijmert weg. Zij ziet Isaïc weer zitten op Eli's plaats en Eli als kleine jongen naast haar; om hem te kunnen helpen bij het eten. En zij hoort weer Isaïcs diepe bariton, die met elegante spot een belevenis kon vertellen. Zij ziet de vroegere dienstmeisjes inplaats van de nieuwe; die volgens haar instructies serveerden. Er waren warmte en innigheid in deze kamer en de koude welke opeens in Jannetje opstijgt, langs armen en rug, is ijsig. Niemand hoort het stille gebed dat zij denkt terwijl zij de ogen even sluit:

'Here, Here, ware het niet om mijn zoon, ik zou liever gaan van deze aarde. Want ik heb genoeg.'

Jozefs brandende blikken zijn haast voortdurend op Treesje gericht. Nerveus schuifelt zij op haar stoel en kijkt schichtig en hulpzoekend naar Eli en tante Jannetje. Maar Jannetje leeft in het verleden en Eli is druk in beslag genomen door zijn plichten als gastheer welke hij nauwgezet vervult. En zo wordt Treesje stiller en stiller.

Dan begint Jozef een gesprek met haar. Hij praat over dagelijkse dingen, langzaam overgaand tot zijn eigen leven. Zijn doen en laten, belevenissen in Amerika. Heel langzaam plaatst hij zich in het middelpunt. Hij vertelt van zijn amusemenen, ook van het laatste bal in de Nutsaal. Hij ziet de schrik nog niet welke als een vlam door Treesje slaat, omdat zij zich meesterlijk beheerst. Steeds driester wordt zijn vertelling, grover de openbaring van zijn vermaken. En dan komt hij tot een avond, dat hij uitging om zijn zinnen te verzetten na een zware werkdag en een woordenwisseling met zijn moeder. Trots lachend vertelt hij dat hij iets te veel dronk en slaags raakte met een matroos. En dat hij na zijn roes wakker werd in een heerlijk bed in een prettige woning. Met grote voldoening voegt hij eraan toe, dat de barmhartige Samaritaan die hem meenam en verzorgde, thans een van zijn goede vrienden is geworden. Treesje heeft maar half geluisterd naar wat hij vertelde, zo was haar innerlijk in gevecht met deze hete, donkere ogen. Haar vuistjes liggen gebald in haar schoot en zij moet zich zeer beheersen om die ogen tegenover haar niet te beuken en te beuken. Eli heeft het laatste deel van Jozefs verhaal gevolgd. Terloops en beleefdheidshalve vraagt hij de naam van de wel-doener; misschien kent hij hem ook. Vol trots antwoordt Jozef:

‘Mijnheer Willem Honing, civiel ingenieur.’

Eli knikt nadenkend en zegt:

‘Ja, ja, ik geloof dat ik hem ken. Bouwt hij havens in Afrika?’

‘Zeker, zeker, dat is hij,’ beijvert zich Jozef.

Triomfantelijk kijkt Jozef naar Treesje, als een kind zo gelukkig met deze vriend te kunnen geuren. Treesje zit rechtop en wit, haar grote ogen staren verschrift naar Jozef. Eerst is Jozef beduusd door het veranderde beeld van het lieve meisje, dat hem nog steeds aanstaart zonder hem te zien. Heel langzaam daagt het in Jozef en opeens, als een slag in het gezicht, beseft hij dat Treesje Willem Honing kent, zelfs heel intiem. Terwijl hij met zijn hand nadenkend langs wang en kin strijkt en wetend naar Treesje kijkt, knikt hij haast onmerkbaar. En Treesje wordt koud tot in haar gebeente. Bij het afscheid, even na middernacht stond Treesje een ogenblik alleen tegenover Jozef Davidson. Op effen toon zegt hij:

‘Ik zou mij gaarne revancheren. Wellicht past het U en Uw verloofde mij een tegenbezoek te brengen in moeders woning. Ik wil die avond nog enige vrienden vragen, waarbij de gemeenschappelijke kennis van mijnheer Eli en mij.’

‘Nee,’ zegt Treesje fel, ‘wanneer wij komen, dan gaarne alleen.’

‘Wilt U mijn vrienden niet leren kennen?,’ fleemt Jozef.

‘Neen,’ herhaalt Treesje enigszins schor.

‘Zoals U wilt.’

Jozef boog en ging. Zijn ogen gloeiden.

Stil is Treesje met tante Jannetje in Eli’s rijtuig gestapt. En voor het eerst in haar leven was Treesje alleen met haar geestelijke nood. Want zij durfde tante Jannetje niet te storen; Jannetje, die afwezig uit het heden, in haar verleden leefde.

Diep in de nacht stond Geesje Vlielanders op van haar bed. Zij hield haar polsen in het koude waswater en bette haar brandend gezicht. Zij heeft nog niet geslapen, het kookt en bruist in haar, zodat haar verstand is beneveld. Zij doet haar nachtkak uit en haar slaaprok. Zij ziet haar lichaam in de hoge spiegel, zacht beschenen door de kaarsen van de lichter, die zij in de hand heeft. En zij ziet haar welgevormde benen, de zachte boog van haar dijen, vanonder het korte hemd. Als in koorts neemt zij een lichte mantel uit haar kleerkast en opent zachtjes de deur naar de gang. Het bonst in haar hals, haar hoofd gloeit en zij hoort het ruisen

van haar hete bloed. Zij sluipt de trap af en voor Eli's slaapkamer staat zij muisstil. Maar opeens is daar ook weer de bezinning. Zij huivert want haar bloed verkilt. Zij keert zich, om weer naar boven te gaan, maar zij stoot op de eerste tree tegen de koperen roe. Het rinkelt kort en hard door het stille huis. Doodstil en met kloppend hart wacht Geesje. En wat zij vreesde en hoopte gebeurt. Met een zwaai gaat Eli's kamerdeur open en flauw licht valt over de gang, van de blaker die hij in de hand heeft. Onderzoekend kijkt hij links en rechts en ziet Geesje. Hij vraagt bezorgd:

'Wat is er, Geesje, zo diep in de nacht?'

Geesje herstelt zich, glimlacht.

'Ik hoorde iets en ben gaan kijken.'

'Zonder licht, Geesje?'

'Ik ben niet bang, mijnheer. Bij onraad kan men beter zonder licht op verkenning gaan.'

'Waar heb je iets gehoord?'

'Beneden.'

Eli zegt niets meer, gaat de trap af naar beneden en Geesje volgt hem. Hij gaat met brandende kaars van kamer tot kamer en steeds is Geesje vlak achter hem. Zo dicht dat hij haar nabijheid voelt en het lichte hijgen van haar adem hem eigenaardig prikkelt. Hij doorzoekt de keuken en de hall, voelt aan knippen en kettingen van de buitendeur. Alles is in orde. Hij keert zich, om naar boven te gaan; Geesje wil voor hem uit, tegen de etiquette. 'Ben je nu toch bang, Geesje?'

'Ja, mijnheer.'

Eli lacht kort, gestreeld in zijn manzijn. Geesje loopt langzaam vooruit. Haar mantel trekt zij wat hoog, zodat Eli's kaars met zachte glans haar mooie stevige benen beschijnt. Eli staart er naar, zonder gedachten. Bij zijn kamer zegt hij:

'Ga weer rustig slapen, Geesje. Het was niets. Gelukkig.'

Geesje staat tegenover hem. Met de rechterhand steunt zij op het driepotig penanttafeltje. In de linker, waarmee zij haar mantel dichthoudt, klemt zij tevens haar kanten nachtmutsje. Zij buigt langzaam het hoofd, het zware volle koperkleurige haar valt ter weerszijden van haar gezicht. En dan laat langzaam, de linkerhand de mantel los, die openviert als een schijn. Eli ziet het blanke schemeren van het hemd en de benen, de geheime donkere schaduwen. Een vlam slaat door hem heen, even. Maar reeds

heeft het koele verstand zijn lichaam beheerst. Hij zet de blaker op het kastje, sluit de mantel en leidt haar linkerhand weer naar haar borst. En Geesjes vingers grijpen met stalen greep de mantelstof, sluiten de mantel dicht, strak over de felle borsten. Dan draait Eli zich om, gaat zijn kamer binnen, de kaars bij Geesje achterlatend. De gesloten deur brengt Geesje tot zichzelf. Langzaam, het hoofd gloeiend van schaamte en teleurstelling, bestijgt zij de trap naar boven. Wel een uur zit zij dan nog op de bedrand.

Die nacht schreef Eli aan zijn tafelsecretaire een brief aan Treesje en deelde haar mede dat de bruiloft over veertien dagen moet plaatsvinden in plaats van in Mei, zoals was afgesproken. En heel vroeg in de morgen verliet Geesje Vlieland het huis. Geen briefje liet zij achter, maar in de ochtend zond zij een kruier om haar gereedstaande valiezen te halen. De dienstboden vroegen de man nieuwsgierig uit, maar hij kon slechts mededelen, dat de joffer om twaalf uur met de postkoets naar Amsterdam zou vertrekken, om van daaruit naar Friesland te reizen, waar zij geboren was.

Toen Treesje het briefje van Eli gelezen had, speelden vele gedachten door haar hoofd. Eén overheerst en dat is het verlangen om voor haar trouwen Willem Honing nog eenmaal te zien. Zij herinnert zich de uitnodiging van Jozef Davidson en daarom spoedt zij zich die zelfde middag nog naar Eli. Zij vindt hem nerveus, zittend in zijn vaders stoel aan het middenvenster van de woonkamer die uitziet op de Maas.

‘Eli, ik vind het natuurlijk goed om spoedig te trouwen, maar ik vrees niet op tijd gereed te kunnen zijn.’

‘Dan zal ik extra geld geven. Tegen betere betaling zullen de leveranciers alles op tijd in orde hebben.’

‘Waarom ineens dit besluit. Zo plotseling na ons gesprek van gisteren?’

Eli zwijgt. Argwanend kijkt Treesje hem aan.

‘Is er iets?’

‘Neen, er is niets. Ik heb alleen beseft dat het geen doel heeft langer te wachten. Wij zijn reeds drie jaar verloofd.’

Treesje staat op.

‘Goed dan, jongen. Zal ik nu maar thee bestellen bij juffrouw Vlieland?’

Eli schrikt.

'Ik zal wel even bellen.'

Hij grijpt het beilekoord naast de schouw en sonoor klinkt de bel in de gang. Annetje, het eerste meisje, verschijnt en Eli bestelt thee met cake.

'Is je huishoudster uit, Eli?'

Eli kucht.

'Juffrouw Vlielanders heeft vanmorgen mijn dienst verlaten.'

'Waarom?'

'Ik weet het niet.'

'Eli.'

'Wat is er?'

'Eli, wat is er met Geesje Vlielanders?'

'Ik weet het niet.'

Nerveus staat Treesje op en dreunt door de kamer, de handen ineengestrengeld zodat haar vingers kraken.

'Vertel mij de waarheid.'

'Ik heb geen onwaarheid gezegd.'

'Misschien niet, maar je verzwijgt iets voor me.'

'Wat ik verzwijg, moet ik verzwijgen.'

'Was Geesje Vlielanders je...'

'Zij was het niet, zij wilde het worden.'

Lang kijkt Treesje naar Eli. Naar zijn aristocratengezicht, zijn koele, grijze ogen, naar het nerveus trekken van zijn mond. En zij ziet dat hij eerlijk is zoals altijd. Zij gaat op de leuning van zijn stoel zitten, zoent zijn hoofd, dat nu in haar armholte ligt. En terwijl zij hem streelt, komt weer de gedachte aan Willem Honing. Eerlijk vecht zij ertegen, zij overwint niet.

'Ik begrijp nu waarom wij spoedig trouwen,' zegt zij zacht.

Annetje klopt. Treesje springt op en is met één stap bij het venster, met de rug gekeerd naar Annetje, die geruisloos het theeblad en de schaal met cake op tafel zet. Schichtig kijkt Annetje naar Eli, naar de zoom van Treesjes crinoline om dan haastig de kamer te verlaten.

Nog steeds voor het venster staande, de rug naar Eli gekeerd, vervolgt Treesje.

'Heb je plezier gehad, gisteravond?'

'Och, plezier. Je weet, ik houd niet van groot gezelschap. Bovendien heb ik mij wel wat geërgerd aan Davidson. Wat interesseren mij zijn persoonlijke belevenissen.'

Treesje wacht even met antwoorden.

‘Hij heeft ons uitgenodigd voor een bezoek.’

‘Dat kan wachten tot na onze bruiloft.’

‘Hij heeft bedoeld dat je mij officieel voorstelt aan zijn moeder als je aanstaande vrouw,’ jukt Treesje.

‘De etiquette is lastig.’

‘Ik dacht dat de goede toon veel voor je betekende.’

‘Nu goed dan. Arrangeer het maar. Ik hoop daarna Jozef Davidson weinig meer te zien.’

Nog draait Treesje zich niet om. Zij vecht tegen haar blos en haar kloppend hart, omdat Eli's toestemming het weerzien met Willem Honing betekent. Treesje bleef de gehele middag. Zij schonk hem zijn thee en later zijn borrel.

Zij babbelde veel en zweeg soms plotseling. Zij was verheugd over haar triomf over Geesje Vlieland en opgewonden over het aanstaande weerzien met Willem Honing. En voor het eerst in zijn leven vond Eli Treesje erg druk en dacht hij plotseling aan Geesje Vlieland, die, al was het slechts kort, zijn huis had bestuurd. Het vullend met haar gracieuze schoonheid en stille verwachting. En de nacht flitst door zijn brein, de nacht met de korte, hevige verleiding.

Karel Johannes van Dalen overhandigde Eli de Fuentes het dossier inzake het schip dat de rederij wilde bouwen. Hij heeft niet gewacht tot Eli er om zou vragen, omdat hij rust wilde, hetzij ten goede, hetzij ten kwade. Nauwkeurig nam Eli het dossier door en liet Van Dalen komen. Hij vroeg:

‘Waarom heeft slechts één firma ingeschreven voor de bouw van dit schip?’

‘Deze werf was de enige, die binnen de gestelde tijd wilde leveren.’

‘Hoe vindt U de prijs, mijnheer Van Dalen?’

‘Hoog.’

‘Waarom legt U mij het dossier dan voor?’

Van Dalen zwijgt, kijkt naar de grond. Eli vervolgt:

‘Ik heb vernomen, dat juffrouw Batelaan geweigerd heeft haar toestemming te geven. Waarom?’

‘Volgens haar inzicht kon de beslissing wachten tot U er weer zou zijn.’

‘Is deze gedachte niet bij U zelf opgekomen?’

'Ik dacht er goed aan te doen, om met voortvarendheid te handelen. Bovendien was het tijdstip van Uw terugkeer vaag, haast onbekend.'

'Mijnheer Van Dalen, hebt U onder mijnheer Van Sliedrecht of vader, zelfstandig over dergelijke opdrachten mogen beslissen?'

'Neen.'

'Dan zal ik U eens wat vertellen, Van Dalen. U wilt op de achtergrond dit bedrijf beheersen. U heeft blijkbaar nog het idee met een kind te doen te hebben dat zich gemakkelijk naar Uw oude ervaring schikken zal. Welnu, vergeet dit voorgoed. Ik ben hier heer en meester. En ook Uw broodheer. Wilt U dit alijd in het oog houden?'

Van Dalen zwijgt. De gehele geschiedenis flitst door zijn hoofd en de spijt vreet hem aan, spijt over het weggooien van zijn eer, welke niet hersteld werd door het terugbetalen van de omkoop-som. Maar terwijl hij daar zo staat, ontwaakt ook een herinnering. Hij denkt aan het vertrouwen van Isaïc de Fuentes; dat grote vertrouwen dat hem eens met een goudzending naar Rijssel voerde om het huis Davidson te redden. Here God, en nustaait hij hier als een kwajongen voor dit volwassen kind. Een kind dat hij aan de hand heeft meegevoerd langs kaden en werven en schepen. Eerst vaag, dan harder en luider schreeuwt de trots in zijn binnenste. Roept het in hem, dat hij zijn misstap toch heeft hersteld. En dat hij geen bootwerker is die men dreigt met ontslag. Hij kijkt op naar Eli de Fuentes, naar de koele grijze adelaarsogen, die hem aldoor observeren.

'Welnu dan, mijnheer Eli, wees dan heer en meester. Maar niet over mij. Na Uw trouwen zal Uw eerste zorg zijn om een nieuwe eerste klerk te zoeken.'

Eli zwijgt. Het snelle, koele verstand werkt en het beseft dat het deze ervaren kracht nog niet missen kan.

'Is dit ernst?'

'Inderdaad. Wijlen Uw vader en mijnheer Van Sliedrecht waren broodheren. Een woord, dat in hun tijd en bij hun allure paste. Bij U niet, want U bent te jong.'

'Vergeet niet, Van Dalen, dat U nog in ondergeschikte positie staat.'

'Dat wil ik nu vergeten. En ik wil U waarschuwen en zeggen dat het leven een patroon maakt en niet de geboorte.'

'Wij hebben elkander niets meer te zeggen, mijnheer Van Dalen.'

Vanaf heden hebt U verlof tot 30 Juni, de dag dat U mijn dienst verlaat.'

'Onthoudt deze dag, Eli de Fuentes, nog heb ik jaren te goed.' Bruusk heeft Van Dalen het kantoor verlaten en Eli de Fuentes werd bang voor zichzelf.

Jannetje heeft vreemd opgekeken toen Treesje haar van het vervroegde trouwen op de hoogte stelde. Op de avond van de dag dat Van Dalen zijn ontslag nam, bestelde zij haar huurrijtuig en reed door regen en natte sneeuw naar het huis op het Haringvliet. Eli ontving haar in de woonkamer. Alle kaarsen brandden in de grote kristallen kroon en in de wandluchters; er was een groot blokkenvuur in de haard. Alles was er nog uit Isaäcs tijd en stond op dezelfde plaatsen. En toch was het Jannetje te moede of zij buiten zat in een koud, naargeestig landschap. Zij vroeg:

'Ik heb van Treesje gehoord, dat je met veertien dagen trouwen wilt. Waarom die haast, Eli. En is het wel mogelijk?'

'Waarom niet, tante Jannetje?'

'Ik dacht dat er wel zes weken nodig waren voor ondertrouw.'

Eli zwijgt. Jannetje gaat verder:

'Bovendien is het niet mogelijk in zo een korte tijd de gehele uitzet voor Treesje gereed te hebben.'

'Voor geld is alles bereikbaar, tante.'

'Dat zal de fout in je leven worden. Geld.'

'Gebruik ik het niet goed?'

'Nog wel; maar ik vrees.'

Eli staart in het vuur en vraagt:

'Wanneer kan Treesje gereed zijn?'

'Dat is een vreemde vraag. Ik meen dat je zo ook tot je walbazen spreekt. Ik acht het beter dat de bruiloft plaatsvindt in Mei, zoals was afgesproken.'

'Waarom bent U er zo op tegen?'

'Ik zou je nogmaals willen vragen. Waarom die haast?'

Eli staat op uit zijn stoel en dreuntelt door de kamer. Jannetje neemt hem scherp op, wendt dan het hoofd naar het blokkenvuur en vraagt zacht:

'Eli, voor wat vlucht je?'

Eli kijkt naar het mooie, strenge, door het vuur scherp getekende profiel van haar gezicht; hij ziet de vertrouwde figuur uit zijn kinderjaren. Hij herinnert zich avonden zoals deze. Vader op

reis en hij alleen met Jannetje. Haar alles vertellend uit zijn moeilijke, jonge leventje en altijd troost en richtlijn vindend in haar nuchter, vriendelijk of zachte antwoord. En nu voelt hij een grote leegte in zijn leven. Want hij mist een mens tot wie hij zou kunnen gaan met zijn eenzaamheid.

Hij staat stil voor de antieke porseleinkast en tuurt door de ruiten, zonder de beeldjes en het zilveren speelgoed te zien.

‘Voor mijn eenzaamheid, tante Jannetje. Ik vlucht voor het gemis van U en vader en mijnheer Van Sliedrecht. Ik vlucht voor de mensen om mij heen, mensen die mij beloeren om mijn geld en mijn positie. Mensen die mijn onervarenheid hebben gezien en wachten op een fout. Om mij te bespringen en mij te vernietigen.’ Hij drukt het voorhoofd tegen het koele glas. Hij voelt de schroevende pijn in de keel terwijl hij zijn tranen terugdringt, zoals op de avond dat Jannetje weg zou gaan. Jaren en jaren terug.

‘Kom hier, Eli. Kom hier bij mij,’ zegt Jannetje.

Eli hoort dezelfde toon in haar stem als in zijn kinderjaren toen zij hem riep om hem te helpen. Langzaam, met gebogen hoofd, gaat hij naar haar toe. Jannetje heeft het kleine lederen bankje, waarop hij als jongen altijd zat, bij zich getrokken. Zwijgend gaat hij zitten, dicht tegen haar knieën, het hoofd in de handen. Zij strijkt hem over het haar.

‘Mijn jongen, er is geen weg terug. Nooit. Achter ieder jaar in een mensenleven sluit God een hek, een groot onoverwinnelijk hek. En vóór de mens staat een nieuw open, waardoor hij gaan moet, onherroepelijk, tot de dag dat hij sterven zal tussen het laatst gesloten hek en het grote onbekende. Tracht de weg niet terug te gaan en als een gekooid dier op te tornen tegen de spijlen. Gooi de herinnering van je af als een versleten kledingstuk en treed je bruid tegemoet in vrolijke frisse kleuren. Weet je, zij heeft haar rechten om te ontvangen omdat zij zoveel geeft.’

Nog steeds heeft Eli de handen voor de ogen.

‘Het is niet alles, tante Jannetje.’

‘Ik weet het. Ik weet dat jouw bloed ook feller stromen kan al ben je uiterlijk koel en beheerst. Ik weet ook dat je een gentleman gebleven bent tegenover Treesje en óók tegenover Geesje Vlieland.’

Hij staart in het vuur.

‘Ik wilde spoedig trouwen, tantetje. Om een steun te hebben en

de verleiding te kunnen ontvluchten. En om een man te zijn en geen jongen.'

'De ervaring rijpt niet vlugger. Want zij heeft haar eigen tijd om tot volle wasdom te komen. Je zult nog veel fouten maken en jezelf als een jongen voelen, een groentje. Zelfs als je reeds jaren getrouwd zult zijn. Maak je daarover geen zorg. Ook de tegenpartij heeft hetzelfde doorgemaakt of zal er nog doorheen moeten. En de verleiding, die kun je niet ontvluchten. Je kunt slechts hopen dat ze je niet in de gaten heeft. Want indien ze zich op je schouder zet dan helpt er niet veel meer.'

'Ik heb toch van haar gewonnen,' glimlacht Eli.

'Dat dacht je maar. Nee, zij speelt nog krijgertje met je. Misschien loop je ditmaal harder dan zij, want jij hebt nog jonge vlugge voeten.'

Ook Jannetje lacht nu.

'En Eli, wat doen we?'

'In Mei trouwen, tante als...'

'Wat, als?'

'Als U mij niet zo alleen laat en 's avonds zo eens komt praten.'

'Eli, ik mag niet concurreren met Treesje. Maar misschien vindt zij het een enkele keer goed, dat ik kom om een mens van je te maken.'

Eli stond op en zoende Jannetje op beide wangen. In jaren was zij niet zo gelukkig geweest en de vreemde kille gewaarwording toen zij deze kamer betrad, was bij Jannetje verdwenen. Zij was weer Jannetje Kan in het huis van Isaác de Fuentes. Gezeten bij het blokkenvuur, de tweede moeder van Eli. En ditmaal kon de herinnering aan Isaács dood de tintelende lichtjes in de ogen niet doven.

Eli de Fuentes had twee korte besprekingen met de heren van de werf, die voor de bouw van het schip had ingeschreven. Hij gaf de opdracht. Het nieuws ging door de haven en de koopmanswereld en werd steeds groter en grootser. Ook Karel Johannes van Dalen vernam het. In de eenzaamheid van zijn vrijgezellenkamer, antwoord wachtend op zijn verschillende sollicitaties, rekende en combineerde zijn ervaren zakenverstand. Maar ook zijn gevoel werkte en zijn herinneringen aan de overleden patroons, die hem gemaakt hadden. En ook zijn fatsoen mengde zich weer heftig en krachtig in zijn overpeinzingen, te meer nu

hij zich gereinigd had met behulp van de borg van zijn oude vader. Hij schreef een brief aan Eli de Fuentes; met verschuldigde eerbied vroeg hij om een onderhoud. Dagenlang wachtte hij, reeds wanhopend en lijdend onder de koele smaad dat zijn stem niet méér was dan het klapperen van een zeil.

Maar op een morgen van April 1858 komt het antwoord van Eli de Fuentes. Hij wordt ten kantore verwacht. Tot in de puntjes verzorgd, met zijn beste geklede jas aan en een nieuwe stemmige wikkeldas rond het puntenboord, de glanzend zwarte hoge hoed in de hand, zo stond Karel Johannes van Dalen voor Eli de Fuentes. 'U kunt wel gaan zitten,' was Eli's koele begroeting.

Zwijgend neemt Van Dalen plaats in de leunstoel tegenover het antieke Louis XV bureau, waarachter Eli zit. Het flitst door zijn hoofd, dat daar eens de lelijke hoge schrijftafel heeft gestaan en de kruik zonder leuning van Piet van Sliedrecht.

Van Dalen wist zich het voorhoofd als om tijd te winnen onder de afwachterende blik van Eli de Fuentes.

'Mijnheer de Fuentes, ik heb vernomen dat U het schip heeft gegund.'

'Inderdaad.'

'Mijnheer Eli, mijnheer Eli, het is een fout.'

Nervus schuifelt Van Dalen in zijn stoel, rusteloos met de linkerwijsvinger tussen hals en boord wriemelend.

'Vanwaar die bedenking, mijnheer Van Dalen? Het dossier is geheel door U gereedgemaakt en er ontbrak nog slechts mijn ondertekening.'

'Goed, goed. Maar het is fout. Het is niet verantwoord.'

'Opeens niet meer?'

'Dat was het nooit, mijnheer,' fluistert Van Dalen.

'Waarom heeft U dan getracht de bouw tijdens mijn afwezigheid te beginnen? En wat zijn nu Uw bedenkingen?'

Van Dalen lucht wat op. Hij kan nu zijn zakelijke inzichten kenbaar maken, zonder zijn fraude te bekennen.

'Een miljoen gulden kasgeld kan het bedrijf niet missen. De vrachtopbrengsten lopen terug. Verscheidene van Uw schepen zijn te duur in exploitatie en verminderen onrustbarend Uw zichtbare middelen. Uw liquiditeit is te gering om deze uitgave te mogen doen.'

'Wanneer ik dit alles zo hoor, mijnheer Van Dalen, dan is Uw beleid in het afgelopen jaar niet erg geslaagd geweest.'

Van Dalen buigt het hoofd, staart naar de grond. Eli vervolgt: 'Ik mag toch aannemen dat vader zaliger het bedrijf niet in deze toestand achterliet?'

Nog steeds zwijgt Van Dalen. Gedachten stormen door zijn hoofd. Dan kijkt hij op naar Eli de Fuentes. Plotseling staat hij voor zijn stoel, knoopt zijn jas dicht en vouwt de handen op de rug. Van Dalen, de oude, beheerste zakenman, herleeft.

'Mijnheer de Fuentes, ik sta op een keerpunt in mijn leven. Ik kan spreken of stilletjes het toneel verlaten. Ik heb het eerste gekozen om voor de rest van mijn leven te kunnen teren op mijn fatsoen.'

Eli trommelt nerveus met de vingers op het tafelblad, zijn hoffelijkheid doet hem nog zwijgen. Van Dalen ziet het.

'Mijn persoonlijke gevoelens interesseren U niet. Ze zijn echter onverbrekkelijk verbonden met Uw welzijn. Ik kan twee dingen doen, mijnheer Eli. Ik kan alle schuld op mij nemen en U in de waan laten, dat ik in één jaar Uw zaken verprutst heb. Maar ik prefereer U te zeggen dat de huidige toestand zijn oorzaak vindt in het beleid van wijlen Uw vader na de dood van mijn geëerbiedigde patroon, mijnheer Van Sliedrecht.'

Eli richt zich half op in zijn stoel.

'Van Dalen, laat de doden rusten. Zij kunnen zich niet verweren.'

'Mijnheer, Uw vader regeerde het bedrijf als een vorst. Een absoluut vorst die geen rekening en verantwoording wenste af te leggen over zijn koninklijke dure gebaren. U bent zijn zoon en uit zijn school. En ik zie dat deze grootse gebaren worden voortgezet in een tijd, welke dit niet meer toelaat. In dit gebouw ligt mijn leven. In Uw onderneming is mijn werkkraft gekristalliseerd. Ik kan het nauwelijks verslikken dat de voorbije jaren ten onder gaan in een ijl niets. Ik kan de belofte aan de stervende heer Van Sliedrecht niet vergeten om over zijn schepping en over U te waken. Daarom moet ik U pijn doen door het schone beeld dat U van Uw vader voor U ziet aan te tasten. Terwille van Uw toekomst, Uw leven, Uw erfenis.'

Verbaasd en stil kijkt Eli hem aan. In het vuur van zijn betoog ijsbeert Van Dalen door het kantoor, de handen op de rug, soms nerveus trekkend met de mondhoeken, bij tijden friemelend aan het halsboord.

Eli vraagt:

'Hoe was onze toestand toen vader stierf?'

‘De toestand was niet slecht. Men behoefde niet bezorgd te zijn, zelfs nu nog niet. Maar als Uw vader gebleven was, had ik zeer ernstig met hem moeten praten.’

‘Bent U momenteel niet bezig Uw eigen beeld te verheffen ten koste van mijn vader zaliger?’

Grimmig kijkt Van Dalen naar de Fuentes.

‘Met Uw welnemen; in het begin van Uw vaders vestiging in deze koopstad is er vanuit Le Havre meermalen gewaarschuwd dat zijn privé-opnemingen niet verantwoord waren. Dat was vóór de associatie met het huis Van Sliedrecht. Het is mij later medegedeeld door de chef uit Le Havre. Uw vader had het brede gebaar, dat niet rekent. Maar wij, klerken, wij rekenen, wij tellen, wij waarschuwen. Wij buigen onze rug, maar wij spreken hardnekkig en tonen steeds weer de cijfers. Want het is ook ons brood.’

Eli staart naar buiten, overdenkt de woorden van deze ervaren man. Hij beseft opeens, dat hij rijper is geworden, in enkele minuten tijds. Zijn koele verstand ziet zijn vaders leven, het voorbeeld waarnaar hij is gevormd en dat fout is in de ogen van deze hoge beamtde en nu ook in de zijne. Van Dalen vervolgt: ‘Na Uw vaders verscheiden ben ik begonnen de zaken in het rechte spoor terug te leiden. Door bezuinigingen en liquidatie van voorraden. Ik hoopte onder Uw bestuur mijn taak te volbrengen en de grote liquiditeit, de kracht van mijnheer Van Sliedrecht, terug te winnen.’

‘Maar wáárom heeft U dan toch de bouw van dit schip geanimeerd en haast zelfstandig een beslissing genomen om een miljoen gulden uit te geven?’

Van Dalen staat nu voor het raam, met de rug naar zijn patroon. Hij vecht een harde strijd, de zwaarste van zijn leven. Zijn gezicht is oud en asgrauw, wanneer hij haast fluistert:

‘Ik heb mij laten omkopen.’

Dodelijk verschrikt staart Eli naar die gebogen rug en weet niet anders dan een ‘mijn God.’

Er heerst even stilte, dan vervolgt Van Dalen:

‘Ik heb de penningen, het Judasloon, teruggegeven. Voor een klein deel heb ik mijzelf gereinigd.’

Eli is nog te jong om te beseffen welk een offer deze man brengt te zijnen behoeve. Hij steunt het hoofd in de handen en verlangt plotseling terug naar de tijd, toen hij nog slechts op behoefde te

zien naar ervaren zakenlieden, zijn vader en Van Sliedrecht. Van Dalen gaat verder:

‘U kunt mij nimmer meer terugnemen in het bedrijf. Ik heb mijn gezicht verloren, U moogt dat nooit voor de Haven... de Haven die op U loert. Maar voor ik voorgoed uit Uw ogen ga, moet U mij beloven het schip niet te bouwen. Nu niet; later.’
‘Ik heb getekend, U kent het principe van de firma, het principe van de gestorvenen.’

‘Ik ken het. Toch weegt nu Uw belang en het brood van al Uw volk, zwaarder.’

‘Een gegeven woord, een getekend woord, zijn heilig. Ook U heeft mij dat geleerd. Weet U nog wel?’

‘Nood breekt wet.’

Eli is opgestaan en drementelt door zijn kantoor. Van Dalen staat terzijde, de rug tegen de muur.

‘Mijnheer Eli, ik kan naar buiten niets meer voor U doen. Luister nog eenmaal naar mijn raad. Ga naar de werf en biedt 10% schadevergoeding, als zij Uw handtekening teruggeven.’

‘Dat is honderdduizend gulden verlies,’ bitst Eli.

‘Nu is het nog een aai voor het huis, straks niet meer.’

Plotseling blijft Eli voor hem staan.

‘Wie is verantwoordelijk voor dit verlies?’

‘Ik, want ik brak mijn woord en verkocht mijn ziel en mijn bestaan.’

Lang keek Eli hem in de ogen, maar Van Dalen sloeg ze niet meer neer. Toen zei Eli:

‘Ik zal gaan en doen wat U mij vroeg.’

Stuntelig viste Van Dalen zijn hoed vanonder zijn stoel, met gebogen rug en zonder groet verliet hij het kantoor. En buiten op de Wijnhaven stond hij geleund tegen een boom en staarde in de klare frisse Aprillucht. De tranen stroomden over het ervaren gezicht.

De werf accepteerde. De Haven keek op, fluisterde, sprak kwaad. Maar de kassier van de werf boog diep voor Eli de Fuentes toen deze hem koelen voornaam de wissel van honderdduizend gulden overhandigde, waarmede deze zoon de allure van zijn vader evenaarde.

Na tweemaal te hebben uitgesteld brachten Treesje en Eli hun bezoek aan Jozef Davidson. Het was eind April. Nadat hij hen

aan de huisdeur heeft verwelkomd, leidt hij hen haast plechtig naar de salon. Hier zit Rebecca bij het haardvuur, gekleed in een zwart zijden japon, die fel contrasteert met haar zilverwitte haren. Zij heeft haar leunstokje in de hand, alsof zij wilde opstaan, maar zij ontvangt zittend de begroeting van Treesje en Eli. De jonge de Fuentes stelt zijn bruid voor. Rebecca's reactie is vriendelijk; onderzoekend tasten haar ogen over Treesje. Zij nodigt haar gasten om te gaan zitten en Jozef is uitermate behulpzaam met het bijschikken van bergères rond de open haard. Dan trekt Rebecca aan het bellekoord dat terzijde van de schoorsteen en onder haar bereik is en slechts enige ogenblikken later brengt de oude Johanna, bijgestaan door het kamermeisje, de uitgebreide thee. Aanvankelijk is het gesprek gedwongen, veroorzaakt door de strenge donkere ogen van Rebecca, die steeds onderzoekend haar gasten monstereert. Doch langzamerhand wordt het gezelschap vrijer; er wordt zelfs gelachen. Na de thee staat Rebecca moeizaam op. Treesje wil haar helpen, maar met koel en kort gebaar weert Rebecca dit af. Zij gaat naar de grote kussenkast, die een groot deel van de lange kamerwand beslaat. Eli en Treesje volgen haar met de ogen, terwijl Jozef met een stijve glimlach achter Treesjes stoel is gaan staan. Uit de kast neemt Rebecca een cassette, keert langzaam naar haar plaats terug en voordat zij weer gaat zitten legt zij de doos op Treesjes schoot.

'Voor jullie huwelijk, Theresia.'

Verlegen kijkt Treesje naar Eli, die haar bemoedigend toeknikt. Dan opent zij de cassette. Er ligt een zilveren theeservies in. Het hoofd diep gebogen, kijkt Treesje naar het zilver, dat glanst in het overvloedige kaarslicht. Als zij opkijkt glanzen ook haar ogen. Zij wil bedanken, Rebecca weert af, geeft haar enige bemoedigende tikjes op de hand en zegt:

'Het is goed, mijn kind. Laat jullie leven met zilver beginnen en eindigen met goud en diamanten.'

Eli dankt met een buiging en een kort woord, neemt de cassette en zet haar terzijde op een tafeltje. Rebecca verbreekt de teruggekeerde stilte; zij begint te vertellen van haar bruidsdagen. Al pratende wendt zij het hoofd naar het vuur. Al vertellende wordt haar verhaal een monoloog en het komt haar gasten voor alsof zij herinneringen aan zichzelf vertelt en zich alleen in de kamer waant. Het is een verademing als de heldere belgalm in de gang,

nieuw bezoek aankondigt. Men hoort de vlugge stap van het tweede meisje, het openen van de buitendeur, het geschuifel van voeten en het gepraat van mannenstemmen. Het zijn Jozefs vrienden, die enige ogenblikken later de kamer binnenkomen. Onder hen is Willem Honing.

Treesje kleurt diep als zij opstaat om voorgesteld te worden. Luidruchtig leidt Jozef de ceremonie en met opzet laat hij Treesje en Willem Honing het laatst aan de beurt komen. De harde ogen in het slechte gezicht zien beurtelings naar Treesje en Honing. Treesje kijkt naar de grond, stamelt haar 'aangenaam'. Heel even heeft Willem Honing gearzeld, een fijne glimlach van herkenning was om zijn mond en de grijze ogen lachten. Maar het diepgebogen blozende gezichtje, haar stamelend woord en de blik van Eli de Fuentes, deden hem onmiddellijk reageren. Alsof hij haar nimmer had gezien, zo is zijn hoofse buiging en het korte begroetingswoord. Jozef aarzelt; de zelfbeheersing van beiden is volmaakt. Moeizaam staat Rebecca op en nodigt allen bij de grote mahonietafel aan te schikken, want het gezelschap is te groot geworden om bij het vuur te kunnen zitten. Er is vrolijk luidruchtig gedoe, Jozef biedt sigaren aan en Rebecca heeft weer aan het bellekoord getrokken. Flessen en wijnglazen worden gebracht, ook schalen met zandkoekjes, sandwiches met gerookte zalm en kaas. Even heerst er weer een plechtige stilte als Jozef de eerste fles ontkurkt en als gastheer zijn glas tot een derde vult. Maar terwijl hij de andere glazen nu volschenkt komt de stemming spoedig terug. Men drinkt elkander toe, neemt stil en plechtig de eerste slok. Nu staat Rebecca op, leunt met beide handen enigszins op de tafel, staart een ogenblik op het glanzend witte damast en richt dan het woord tot Treesje en Eli:

'Kinderen, nogmaals mijn hartelijke gelukwensen met je voorgenomen huwelijk. Ik ben er van overtuigd dat het gelukkig zal worden, omdat je elkander reeds zoveel jaren kent. Dat is een grote steun in het huwelijk, want hoeveel malen gebeurt het dat men eerst te laat inzicht krijgt in elanders karakter, opvattingen en vooral in de wederzijdse gedragingen. Eli krijgt aan Treesje een lieve vrolijke vrouw die een goede school heeft gehad en weet hoe een huishouden te besturen; die geleerd heeft gracieus gekleed te gaan en doordrongen is van het feit dat men bij brood alleen niet leven kan. En Eli heeft het voorbeeld gehad van twee reuzen in het zakenleven. Twee mannen, die zakendoen niet

slechts beschouwden als een middel om geld te verdienen, maar het zagen als een koninklijk spel. Een spel dat zij speelden volgens strenge regelen, maar met allure en menselijkheid. Zo zijn dan alle factoren aanwezig om als gezeten burgers aan te vangen en uit te bouwen en een traditie voort te zetten tot eigen en anderer welzijn. Wees de genoemde voorbeelden en mijn woorden gedachtig. Veel geluk en zegen, kinderen.'

Toen sprak Jozef. Hij wees op de nog jonge kennismaking en vriendschap, wenste hun veel geluk en voorspoed en hoopte in hun huis te mogen verkeren als een graag geziene vriend.

Ook Willem Honing stond op om te spreken. Treese keek met zachte ogen naar hem op. Zij zag het trotse gezicht met de lachende grijze ogen, het dikke golvende haar met de chevrons langs de wangen. Zij zag ook de mannelijke forse gestalte, de brede borst en schouders. Hij glimlachte, terwijl hij achteloos met zijn glas speelde. Hij zei:

'Mejuffrouw de Niet en heer de Fuentes, ik voeg mijn gelukwensen bij die van de vorige sprekers. Ik ken U nauwelijks één uur, maar reeds is de vonk van sympathie overgesprongen. Dat wijst er op dat jarenlange vriendschap het gevolg zal zijn. Wij kwamen in dit gastvrije huis om een vriend te bezoeken en wij wisten niets van Uw aanwezigheid, noch de reden daarvan. Echter, wij zijn direct betrokken geworden in Uw intieme leven en eerlijk gezegd, waarde vrienden, wij hebben er geen spijt van. De bruid is uiterst aantrekkelijk, de bruidegom een man die imponeert zonder het zelf te willen of te weten. Het is ons een grote eer en een genoegen dat U ons aanvaardt en wij hopen dat het Uw bedoeling is, ons voor de toekomst in Uw vriendenkring blijvend op te nemen. Wij zullen alles doen om dit waardig te zijn. Ik hef nu het glas om op Uw welzijn te drinken en vooral op Uw gelukkige toekomst.'

Eli staat op, drukt Willem Honing krachtig de hand. Ineens wordt hij warm, omdat hij voelt dat weer een stukje van zijn eenzaamheid zal kunnen verdwijnen, als hij deze man tot vriend zal hebben. Deze man, die onafhankelijk is en niets van hem wil ontvangen dan gezellige vriendschap, welke hij bekrachtigt door zijn harde handdruk.

Treese staat nu ook met nog heviger blos voor Willem Honing. Met zijn beide handen omvat hij de hare. Hij kijkt haar diep en glimlachend in de ogen, zegt:

‘Juffrouw de Niet, ik benijd Uw verloofde. Ik heb steeds gehoopt een meisje zoals U te mogen ontmoeten. Ik heb haar thans ontmoet, echter zij is niet vrij. Ik hoop dat ik toch nog een vrouw zoals U zal mogen vinden, een grote teleurstelling in mijn leven zal er mede worden uitgewist.’

Haastig heeft Treesje haar hand teruggetrokken en is stilletjes gaan zitten. Met gebogen hoofd en plukkend aan de ruches van haar crinoline. Een der vrienden zet een drinkliedje in. De stemming wordt steeds opgewekter, men vertelt elkaar geschiedenissen en belevenissen. Eli is voor zijn doen bijzonder opgewekt en verhaalt van zijn reizen, iets wat hij zelden doet. Ook Willem Honing vertelt veel, met zijn diepe stem en argeloze manlijke gebaren. Zijn wijn drinkend met forse teugen, de lippen drogend met een korte krachtige veeg van zijn pochette, de sigaar kloek in het midden tussen de lippen, krachtige wolken er langs heen blazend. Hij kijkt veel naar Treesje voor wie de avond een pijniging is geworden. Zij werpt steelse blikken naar de empire pendule; het is reeds halftwaalf en Eli denkt nog niet aan opstaan. Integendeel, hij zet een boom op over liefhebberijen en Willem Honing volgt hem in het gesprek. Hij vertelt dat hij amateur tekenaar is en veel van wandelen houdt. Deze liefhebberijen zijn ontstaan door zijn eenzaam leven ginds in West-Afrika, zijn werkterrein bij de aanleg van havens. Hij besluit met de woorden:

‘Ja, mijn waarde heer de Fuentes, zo maak ik tenminste tweemaal per week een lange wandeling. Tegen de middag begint mijn Odyssee, Dinsdags in de richting Gouda, over Hillegersberg, Vrijdags over de Maas naar Barendrecht of Beierland. Binnenkort vertrek ik weer naar Afrika en hoop dan weer eens echt uit te zwerven, naar links en naar rechts, naar voren en terug, naar onbekende streken. Zonder bepaald doel, alleen onder Gods geleide.’

Het angstzweet breekt bij Treesje uit. Hulpeloos kijkt zij rond. Slechts één is er die haar bedrongenheid ziet, met harde hete ogen en dat is Jozef Davidson. Reeds lang heeft hij haar geobserveerd en zijn vermoeden heeft zich bevestigd. Zij kende Willem Honing en beiden hebben hun rol consequent ten einde gespeeld. Een rol die hun oplegde elkander niet te kennen, opdat Eli niets zou merken. Hij heeft echter niet kunnen peilen of de woorden van Willem Honing oprecht waren en of deze met zijn

toespraak een streep zette onder een verlokkend avontuur. Hij wil het echter aannemen omdat hij Willem Honing als een recht-schapen mens heeft leren kennen. Honings laatste gesprek met Eli is hem ontgaan, zo was hij verdiept in Treesje en zijn eigen gedachten.

Plotseling staat Rebecca op volgens haar oude gewoonte. Zij verontschuldigt zich en groet allen. Dit is het sein tot opbreken. Men neemt afscheid met vele goede wensen. Willem Honing drukt Eli de hand en geeft Treesje een bijzonder kneepje, terwijl hij haar strak aankijkt met zijn lachende ogen. Zinnend en ernstig staarde hij Eli's wegratelend rijtuig na, dat zijn liefde meevoert, terwijl de vrienden en Jozef luidruchtig wuifden en zwaaiden met hun wandelstokken.

En op de eerste Vrijdag, die volgde op deze avond, ging Treesje op zoek naar Willem Honing. Zij vroeg een Joodse koopman, die met zijn hondenwagen door de polders trok, of hij soms een heer kende, die iedere week hier een wandeling maakte. De koopman was zeer vriendelijk en behulpzaam en liet haar op zijn wagen meerijden tot een herberg, waar hij wist dat de wandelaar iedere Vrijdagmiddag zijn koffie dronk.

Treesje de Niet sprak met Willem Honing.

Hij liefkoosde haar gezichtje met zijn harde hand. Hij kuste heur haar, het voorhoofd en de slapen.

En haar zachte, grijze ogen tastten zijn gezicht af, telkens weer. Want zij was ziek van liefde voor hem.

Ongeveer drie weken later trouwde Treesje met Eli de Fuentes. In grote stijl, zoals het paste bij zijn stand als reder en koopman. Een der rijksten van Rotterdam.

De ochtend van haar huwelijksdag vertrok Willem Honing naar West-Afrika om een haven te bouwen. Hij ging stil en ernstig naar zijn post in de grote eenzaamheid.

In de zomer van dat jaar 1858 ontving Jannetje Batelaan een bericht uit het Israëlietische oudeliedengesticht met het verzoek een bezoek te willen brengen aan de verpleegde, Bennie Alter. Jannetje kleepte zich in stemmig donker en tegen de middag kwam zij bij de oude man. Hij ligt stil in zijn bed, de wangen zijn nog meer ingevallen en de huid is nog doorschijnender ge-

worden dan anderhalf jaar geleden, toen hij gekomen was om haar te condoleren met de dood van Isaïc de Fuentes. Alleen de ogen zijn nog pienter, hoewel de glans aan het sterven is. Jannetje zet zich stil aan zijn bed, knikt hem vriendelijk toe. 'Dag mijnheer Alter, hier ben ik.'

'God zij geloofd, juffer Jannetje, ik doch dat U niet komme wou.' 'Waarom niet, Bennie?'

'Ach hoor toe. Het is al zoveel dage geleje, da'k het vroeg.'

'Ik hoorde het eerst vanmorgen, Bennie. Ik ben direct gekomen.'

'Niet jokke, niet jokke, meissie. Ik heb het verleje maand al gevraagd. Maar ik vergeef je want je hebt beter te doen.'

Jannetje zwijgt. Zij kijkt naar zijn ogen die hij nu gesloten heeft. Zij ziet de donkere schaduwen in de oogholten. Zij ziet de dood die zijn gruwelijk spel speelt van kat en muis. Zij ziet dat Bennie Alters geest niet meer in orde is. Daarom zwijgt zij, want zij wil niet redetwisten met een mens die sterven gaat.

'Antwoord nou, meissie.'

'Ja, Bennie, ik had het druk, daarom kon ik niet eerder komen.'

'Hij laat je veel te hard werken,' gromt Bennie.

'Wie?'

'Kom, meissie, ik weet alles. Voor mijn kan je niks verbergen. Voor wie? oi, voor Isaïc de Fuentes natuurlijk.'

Er springen tranen in Jannetjes ogen. Nerveus spelen haar vingers met haar reticule, terwijl zij het hoofd gebogen heeft. Als zij weer opkijkt, ziet zij in het gezicht van Bennie Alter. Hij neemt haar scherp op met koortsig grote ogen, waarvan de pupillen diep zwart zijn. En toch ziet hij haar niet.

'Mijnheer Van Sliedrecht was daarnet ook hier. Helemaal in het wit. Net een matzebakker. Hoe kan men met zoveel geld; hoe kan men zich niet een zwarte rok kopen, als men naar een stervende gaat.'

'Weet U het nu wel zeker, Bennie. Was het nu niet iemand die U bezoeken kwam?'

'Ja, iemand anders. Ja, Bennie vergist zich ooit. Hij was het... hij... met mijn vrouw. Ken je niet, Jannetje... mijn Judith. Een schoonheid... zwart haar... glimmend van de olijfolie, waarmee ze het borstelt. En jouw ogen, Jannetje, maar dan donker. Wat dee ze met Van Sliedrecht hier? Ik zal op d'r motte letten.'

'Bennie, mijnneer Van Sliedrecht was alleen.'

'Zwijg stil, jij ben ook al in de samenzwering. Ze wazze met z'n tweeën. Ze wachten op mijn dood, dan kenne ze trouwe. Ze wacht al jare op me dood. Maar ik gaan elke keer kijken om de hoek van de keukendeur of ze mekaar weer zoene. . . net als toen. Jannetje. . .'

'Bennie, dat mag ik niet weten. En ik geloof het ook niet van Judith. Je zult je zeker vergissen.'

Bennie Alter begint plotseling te huilen.

'Ik vergis me niet, nooit. Ze hebbe mekaar gezoend. . . in de keuken; Jannetje, waarom is dat nou. . . ben ik geen goeie man voor d'r, al ben ik niet zo knap als hij. Doe ik niet m'n best voor de kost?'

'Dat doe je, Bennie, maar je vergist je.'

'Zwijg stil, zwijg stil. Ze heb me bedroge. . . die Izebel. . . gezoend heb ze die zeeman. . . God weet wat ze nog meer heb gedaan. Maar ik gaan kijke. . . strakkies. . . as de kindere in bed ligge. Dan gaan ik d'r weer stiekem na, as ze naar hem toegaat. Strakkies as Jozef slaapt en Hester slaapt en Salomon slaapt en Nathan slaapt.'

'Stil toch, Bennie, Judith is een goede lieve moeder.'

'Dat is ze, Jannetje, dat is ze. . . maar ze is een. . .'

'Stil, stil, Bennie, de kinderen slapen.'

'Jannetje, ga naar boven, naar de kinderen. . . dek ze nog eens toe. Hester ligt in de kraam, ze haalt het nie as je d'r niet toedekt.'

'Straks wil ik haar gaan toedekken, Bennie.'

'Jij wacht alsmaar, veels te lang, Jannetje. Ik gaan een andere meid neme. Ja, dat gaan ik doen, want jij ben net zo slecht as Judith.'

'Ik zal direct gaan, Bennie. Doe je ogen maar dicht om te slapen.'

'Blijf nou maar. . . je ben toch te laat. Een verschil. . . jij. . . of Esther. . . die gong direk voor de jidden naar Ahasveros. . . direk toen Mordechai het vroeg. En jij zit maar, terwijl Jozef nou ligt te stikken in de rook.'

Ontzet kijkt Jannetje hem aan, dan zoeken haar ogen hulp in de zaal. De verpleger komt van zijn plaats bij de deur naar haar toe.

'Wenst U iets, dame?'

Jannetje staat op, fluistert hem in het oor dat Bennie zo verward is. Hij knikt wetend.

'Bij vlagen, mevrouw. Maar opeens is hij dan ook weer helder. Maakt U het bezoek kort, het vermoeit hem zeer.'

Bennie keert het hoofd naar Jannetje en de verpleger.

'Wat sta je te schmoezen? Je lijkt wel een meid van de Dijk. Ga naar Salomon, die leit met typhus, gaat hem verschone. Nebbisj die jongen. Ach, mijn Salomon... mot je dan zo lije, jonge. Toe nou Jannetje, toe nou... leg nou een natte doek op z'n hoofd. Ach, God, oh God, waarom mot ie nou sterve.'

De verpleger gaat naar zijn bed.

'Stil, stilwat, Alter. Ga nu slapen. Je maakt iedereen op de zaal overstuur.'

'Ga weg... rot Kees, mot je mijn ook nog hebbe. Is Nathan niet genug. Waar is Nathan?'

'Stil maar,' zegt Jannetje zacht, 'Nathan komt direct beneden.'

'Gijn, gijn, heb ie, meissie. Nathan komt beneje, uit de Hemel van God komt ie naar beneje. Van Smolensk naar beneje. Gijn heb ie. Zeg tege em, dat ie Napoleon rot slaat, Jannetje... zeg hem dat ie niet mee mot gaan voor z'n nummer. Judith, ik bezweer je, laat hem niet gaan... hij komp niet weerom. Nathan... doe je bloed weg... doe je bloed weg... Here, Here, hoor mij toch, neem mij toch bij U... Ik ben zo alleen.'

De tranen stromen Bennie over de wangen, hij snikt als een kind. Jannetje is weer gaan zitten. Ontzet. De verpleger staat aan het voeteneind van Bennies bed. Enige minuten is het stil, dan opent hij de ogen en zegt heel rustig:

'Bent U daar, juffrouw Batelaan?'

De verpleger knikt Jannetje bemoedigend toe en verwijderd zich.

'Ik ben er, mijnheer Alter.'

'Dank, juffrouw Batelaan. Ik wilde U goeie dag zegge voor ik naar het Opperwezen ga.'

'Kom, kom, Bennie, je zult nog jaren leven.'

'Heel vriendelijk van U, juffrouw Batelaan. Maar met vijf en negentig jaren heeft men geen illusies meer. Ik heb gevraagd om nou te komme, omdat ik nog niet vies ben om aan te zien. Ik ben niet ziek en lig nog niet weg te rotte.'

Jannetje zwijgt, er zijn nu tranen in haar ogen.

'Malle meid, waarom huile om een oud man die sterven gaat? Ben ik iets bijzonders? Wel nee, ik ben nommer zoveel, een nommer met een onnoemelijk aantal cijfers, dat antreje mot voor z'n beurt. En ik ben blij, ik heb veel geleje.'

'Dat weet ik, Bennie.'

'U weet niks, juffrouw Batelaan. U weet niks van mijn vijf en

negentig jaren. Want ik heb gezwezen en verslikt. Ik weet het zelf haast niet meer. Allenig weet ik dat U goed voor me was, zoas U goed was voor meheer Izak en de kinderen. En nou was U weer goed, om te komme afscheid neme van een eenzame Joodse man. Ik zal strakkies voor je bidden, ik zal God vrage, je te zegene en te bescherme. Omderwille van al het goeds dat je heb gedaan.'

Hij zwijgt even, vervolgt:

'Ga nou. Ik zal je niet weer lastig valle. Ga nou in de zon, in de frisse lucht, in het leve. Vaarwel, me kind, gezegend is je naam.' Bennie sloot de ogen, ademde langzaam, haast onhoorbaar. Jannetje streek hem zacht met de hand over het spierwitte haar. En zij kuste hem op het voorhoofd. Even trilde zijn witte baard toen hij fluisterde:

'Memme, moedertje.'

Als dronken liep Jannetje naar huis, geheel afwezig uit het heden en levend met de omgekomen kinderen van Bennie Alter. Totdat een diender haar ruw aan de arm trok, want zij zag het rijtuig niet waaronder zij haast gekomen was. Toen schrikte Jannetje in haar wereld terug, stamelde verlegen een dankwoord en verlangde naar Bas, haar jonge zoon.

1858. December van dat jaar is ten einde. Deze oudejaarsavond zullen Treesje en Eli hun vrienden ontvangen. Het zijn meest jonge mensen, die zij in de loop van het jaar hebben leren kennen. Want de oudere generatie komt zelden. Tante Jannetje gaat bijna uitsluitend op in haar taak om de nog thuis zijnde kinderen van Martha de Niet op te voeden en te leiden en steeds meer bindt zij zich aan haar zoon Bas. Bas, die naar het evenbeeld van zijn vader opgroeit, slank, knap en ernstig. Bas, die alle liefde die eens voor Eli en Isaäk de Fuentes was nu van zijn moeder ontvangt. Mevrouw Davidson gaat niet meer uit. Zij leeft teruggetrokken en degenen die haar willen zien moeten bij haar komen. Eli zit in zijn werkkamer. De oude kamer van tante Jannetje, die hij na het vertrek van Geesje Vlielanders heeft doen ontruimen en voor zichzelf laten inrichten. Treesje is beneden in de keuken om de dienst voor de avond te regelen en het porselein en tafelzilver uit te reiken. Eli staart in het licht van de petroleumlamp, die op zijn werktafel staat. Gedachten schieten door zijn vermoeide hoofd. Dit jaar van uiterlijke glorie was geen goed

jaar voor hem. Zijn beste medewerker Van Dalen is weg, er zijn grote verliezen op koopmansgoederen, teruglopende vrachten, fellere concurrentie van nieuwe ondernemingen. En dan zijn huwelijk. Treesje is zorgzaam voor hem. Alles loopt, tot in de uiterste finesses geregeld, want zij komt uit de school van tante Jannetje. Maar er ontbreekt iets. Of het zijn fout is of de hare, weet hij niet. Is hij te koel, te hoffelijk tegen haar, te veel vreemde zodat haar reactie steeds killer wordt? Verleden jaar, toen hij pas terug was kon Treesje nog zo onstuimig zijn. Nu wisselen zij nog slechts zelden een zoen. 's Avonds rolt Treesje zich in haar dekens op, zodat hij haar niet benaderen kan. Hij vond het eerst niet vreemd, dat zij twee stellen dekens nam voor hun brede franse bed, want zij houdt van warmte, terwijl hij liever dun bedekt ligt. Maar allengs die afweer, stukje bij beetje, doet hem haar handelwijze in een ander licht zien. Zwanger is Treesje niet, dat weet hij zeer beslist. Het moet dus wat anders zijn; een tegenzin in de liefkozing, een afkeer van zijn lichaam. Het bloed stijgt hem naar het hoofd en hij springt op. Hij ijsbeert door de kamer, een opkomende drift neervechtend. De gedachten, die hij zoëven had kwetsen deerlijk zijn ijdelheid. Langzaam komt zijn rust terug; hij gaat weer zitten, bij het kolenvuur van de open haard. Zijn ogen dwalen door de kamer en opeens ziet hij zichzelf weer staan als kleine jongen, toen Jannetje haar bezittingen te zamen pakte om het huis van zijn vader te verlaten. Een verlangen naar tante Jannetje komt in hem op. Hij zou het willen uitgillen dat hij haar zo nodig heeft, want hij voelt zich even eenzaam als toen. Even eenzaam als toen zijn moeder Ester stierf en de bonne in le Havre van hem wegging. Zijn gedachten snellen voort. Zoekend naar lichtpunten, naar de warmte die eens in zijn nabijheid was. En Geesje Vlielanders geest is dan opeens terug in de kamer om Eli's ziel te overheersen. Want hij denkt nu zondig aan de avond dat Geesjes hete bloed zich hem aangeboden heeft. Hij hoort de lichthijgende adem weer, ziet het koperkleurige, geurende haar; het matschemerende lichaam in de kierende mantel, de geheime holten, de hunkerende ogen. Hij peilt eerst nu het verlangen van Geesje Vlielanders en beseft dat Treesje reeds voor het huwelijk niet meer naar hem verlangde.

Jannetje ging naar het kantoor van Geert van der Toorn. De reder was niet aanwezig en de oudste klerk vertelde haar dat hij

zelden ten kantore kwam. Meestal was hij bij de havens of langs de rivier, te midden van zijn bootwerkers en zijn matrozen. Indien zij hem wilde vinden, dan deed zij het beste hem op de Boompjes te zoeken.

Jannetje zei hem dat zij de reder niet kende, waarop de klerk haar een beschrijving gaf, toen hij haar tot de buitendeur bracht.

‘Het is een kleine, zware ondersteek van een mens. Hij heb altijd een pet op z’n kop, daar gaat ie geloof ik mee naar bed. En dan pruimt ie altijd. Da’s niks besonders zal U zegge, maar zo as hij pruimt doet het niemand. Blijf maar een paar meter uit zijn vaarwater, het kost U anders een nieuwe japon.’

‘Maar hoe herken ik hem dan?’ vroeg Jannetje een beetje ongeduldig.

‘Dat zee ik ommers. Maar goed, as U nou een troep varengasten an de kaai ziet en d’r is er één tussen die het hoogste woord heb en midden in de flodders staat, nou dan heb ie Geert van der Toorn.’

‘Is het een kwaje?’

‘Nou, as ie het op z’n heupe heb. Maar voor een vrouw, nee, daar heb ie een zwak voor, tenminste later. Eerst mot ie wete of ze op z’n cente loeren en of ie d’r mee uit ken gaan allenig op een potje bier. Dan heb ie geen kind an em.’

‘Is hij een goede baas?’ vroeg Jannetje een beetje angstig.

‘Nou, betale doet ie niet slecht. En hij schuift ook wel wat af, as d’r es een in de rottigheid zit. Dat doet ie dan stiekem, maar voor mijn ken die toch niks verbergen. Maar werke motte we as paarde. En as ie het effe lappen ken, laat ie op Zondag uitvaren. Dat spaart weer een dag. Je krijgt geen hoogte van em. Dikwijls is ie een rotvent en soms lijkt ie de engel Gabriël. Nou, joffer, de zegen en spaar em niet.’

Toen draaide hij zich om, ging naar binnen en Jannetje sloeg de hoek om naar de Boompjes. Het was maar even zoeken. Ze vond de kleine, zware reder, druk pratend tussen een troep zeelieden. Dodelijk verlegen, maar uiterlijk resoluut en een beetje hautain ging Jannetje op hem af.

‘Bent U de reder Geert van der Toorn?’

Verbaasd hield de reder zijn mond, tikte aan zijn pet, zei toen:

‘Dat is ie, helegaar, juffrouw.’

‘Ik wilde U spreken.’

‘Dat ken, dat ken altijd. Kom U maar mee. Nou, manne, de groeten. Ik zien jullie strakkies nog wel.’

Jannetje liep stijfjes naast de reder, die zijn handen in zijn broekzakken gestoken had en heftig pruimend naast haar ging.

'Mot U me op kantoor spreke of ken 't in dat kroegie bij een pot bier?'

Jannetje dacht aan het donkere kantoor en de kletsende, oude klerk. En zij dacht aan de meesmuilende blikken van de andere klerken en commiezen. Neen, dan wilde zij liever de ruwe, eerlijke kroeg aan de Maas.

'Om het even, reder.'

'Dan gane me de kroeg in,' zei hij resoluut.

Binnen zette hij zich breed en zwaar neer bij het raam. Met een boog spooog hij zijn tabakspruim in de zandbak en dan met één teug, dronk hij zijn glas bier leeg, dat hij bij het binnenkomen en passant van de waardin had aangenomen. Zijn grote snor droogde hij behaaglijk met de rug van zijn hand. Toen stak hij zijn duimen in de armsgaten van zijn vest en leunde met zijn stoel achterover. Onderwijl keek hij met welgevallen naar Jannetje, die een dankwoord stamelde tegen de waardin, die haar een glaasje boerenjongens bracht.

'En nou, wat mot 't, juffrouw?'

'Reder, ik zal eerst zeggen wie ik ben. Jannetje Batelaan.'

Geert van der Toorn schiet naar voren.

'Jezus, meid, ben jij Jannetje van Bas Batelaan die verzopen is?'

Jannetje verschiet van kleur, buigt het hoofd en roert nerveus de rozijnen in haar glaasje, om en om.

'Godsamme,' gaat Van der Toorn verder, 'ik heb je geen pijn willen doen. Maar het is inenen nieuws waar je van schrikt. Zo gaat dat.'

'Het is al goed, reder. Ik heb het al verslikt,' glimlacht Jannetje. En wanneer Jannetje glimlacht is zij nog steeds zeer bekoorlijk ondanks haar negen en vijftig jaren. Het wordt Geert van der Toorn warm om het hart en gul zegt hij:

'Nou, meid, d'r uit met je rotzooi. Zeg het maar, benne je cente op?'

'Goddank niet, reder. Bas heeft zeer goed voor mij gezorgd en daarbij had ik nog wat.'

'Luister es, meissie. Nou mot je ophouwe met je gereder. Daar krijg ik 't heen en weer van. Zeg nou maar Geert en as je dat te innig is, Van der Toorn.'

'Goed,' lacht Jannetje, 'Van der Toorn dan.'

'Jammer, ik hoor liever Geert uit zo een bekkie.'

Jannetje kijkt hem ernstig aan, maar dan beginnen opeens de lichtjes in haar ogen te twinkelen.

‘Geert, er waren drie mannen in mijn leven en ik ben negen en vijftig jaar. Geloof je niet dat het tijd geworden is om doek te minderen?’

‘Godsamme, heb ik effe pech.’

Maar met een harde klap slaat hij met de rug van zijn rechterhand op tafel en vervolgt:

‘Leg in, meid. Je ken op Geertje rekenen, want zijn ziel en z’n cente vraag je nou toch niet meer.’

Jannetje legt haar mooie verzorgde hand in de zijne, die hard en eeltig is. Haar ogen schitteren van plezier, haar gave tanden blinken. Geert kijkt naar haar, terwijl hij zijn hand krachtig om de hare sluit.

‘Godsamme, Godsamme, wat een rotnummer van een pechvogel ben ik toch.’

En nijdig schudt hij zijn walrussenkop.

‘En nou, komp ’t nog?’

‘Geert, mijn zoon wil naar zee.’

‘Nou heb Batelaan rust. En wat mot ik?’

‘Jij moet hem een plaatsje geven,’ knikt Jannetje.

‘Voor de mast?’

‘Er is geen keus. Hij wil direct varen. Hij is zo resoluut als zijn vader zaliger.’

‘Jannetje Batelaan, stuur je zoon. Hij begint voor de mast, maar as tie verstajem heb, vaart ie voor mijn nog es as schipper.’

Jannetje kijkt hem dankbaar aan, maar dan is er iets in haar blik, dat hem doet vragen:

‘Mot ie ’s avonds toegedekt worde en ’s nachts op het potje?’

Snedig pareert Jannetje:

‘Dat wil ik zelf blijven doen. Zo tussen die korte reizen, als hij bij mij thuis is.’

‘Denemarken, Engeland, lijkt U dat, dame?’

‘Je kent het, Geert.’

‘Wat?’

‘Een vrouwenziel peilen,’ spot Jannetje zacht, ‘ik had zo een medeleven niet verwacht achter die zware snorren.’

Wantrouwend, maar gevlaid, kijkt Geert van der Toorn vanuit de hoeken van zijn ogen naar Jannetje, onderwijl met brede halen zijn snorren opdraaiend.

‘Meissie, belazer je me nou?’ vraagt hij zacht.

‘Ik vertrouw je mijn kind toe.’

‘Godsamme, godsamme, kom mee de lucht in, ik stik hier haast,’ gromt de reder.

Hij smijt geld op de toog voor de waardin en is met een paar korte driftige passen bij de deur. Met zijn voet stoot hij deze open, wenkt Jannetje om voor te gaan. Buiten gaan beiden nog enige stappen te zamen. Dan staat hij stil.

‘Wanneer stuur je dat jong?’

‘Morgenavond.’

‘En as ik em nou angemonsterd heb, dan ken ik zeker opdondere, niet.’

‘Van der Toorn, als je zo praat, kun je dat direct wel doen. Dan zoek ik een andere reder op.’

‘Waarom kwam ie dan bij mijn. Voor het gemak soms?’ vraagt hij kwaadaardig.

‘Luister, reder,’ zegt Jannetje tegen de ongeduldig op zijn zeebenen wiebelende Geert, ‘mijn zoon wilde bij jou varen om het schip dat zijn vader verspeelde voor je terug te verdienen. Ik heb hem verteld dat je verzekerd was. En nu wil hij varen voor zijn vaders reputatie. Want Bas was de beste schipper van de haven.’ Geert staart naar de grond.

‘Vergeet ’t maar. Ik ben soms een beetje heet gebakerd,’ zegt hij kleintjes.

‘Nu, Geert, voor vandaag neem ik afscheid van je. Maar Zondag zie ik je graag bij ons ten eten.’

Jannetje zei het met plagerig gezicht, Van der Toorn is er geheel door verward. Dan zegt hij braniachtig:

‘Je zei daarnet zoiets van doek minderen, meissie.’

‘Inderdaad, Geert. De zeilen liggen voorgoed gestreken. Maar een praatje op het dek in de neigende zon van de levensavond, dat past bij onze leeftijd. Tot Zondag. . . eenzame brulboci.’

Snel draaide Jannetje zich om en ging haar weg. Geert van der Toorn bleef sprakeloos achter, ontdaan, want Jannetje had met haar laatste twee woorden zijn levensgeheim geopenbaard. Een geheim dat hij dacht alleen met zichzelf te delen.

Het is midden zomer. Het jaar 1859 geeft vele mooie en warme dagen en het verlokt Rebecca Davidson om eens een wandeling te maken. Een rijtuig heeft haar naar het tolhuis, de Bonte Paal,

aan de Westzeedijk gebracht en zij heeft de koetsier opdracht gegeven daar te blijven wachten. Moeizaam lopend en op haar stokje leunend gaat Rebecca onder het hoge bomengewelf op de dijk. Het maakt op haar de indruk of zij de weg van haar leven ziet. Een schemerig koele hal, oneindig lang met hier en daar een zonnige flits, het einde onzichtbaar door een donkere kromming. Ondanks haar langzame gang gaat zij steeds verder en verder, want de eenzaamheid en het grootse der natuur doen deze stadsmens goed. Om de bocht van de dijk is een theetuin, beneden in de polder. Het gezicht van deze pleisterplaats doet haar opeens haar vermoeidheid voelen. Voorzichtig gaat zij het achterdijkse smalle pad naar beneden, haar stok stevig op de grond drukkend, zodat het tikt en tikt. Men ziet haar in de theetuin, is bevreesd dat iets niet goed zal gaan met deze oude dame. Daarom komen er kinderen aangesneld om haar te helpen. Maar Rebecca weert hen af, niet onvriendelijk, doch beslist. Het idee van hulpbehoevend te zijn is haar een gruwel. Toch gaan de kinderen niet weg, blijven naast en voor haar lopen, soms schuw naar haar kijkend, waakzaam. Zij schuiven haar stoel aan, als zij zich bij het uitverkoren tafeltje wil neerzetten en eerst dan keren zij terug naar hun spel. Met de schommels, de wippen en de draaimolens. En opeens staat Treesje de Fuentes voor Rebecca Davidson. Vanuit de diepte van de tuin heeft zij Rebecca zien aankomen, omringd door de kinderen.

‘Dag, mevrouw Davidson,’ zegt zij wat verlegen.

Rebecca kijkt naar haar door smalle oogspleten, want de zon is fel in deze licht beplante tuin.

‘Wie is dat ook weer?’

‘Treesje de Fuentes, weet U wel?’

‘Ja, ja, nu zie ik het. Ook eens naar buiten, zeker met de kleine.’

‘Nog niet mevrouw. Ik ben hier met een vriendin en haar kinderen. Wij zijn eens een gehele dag uit.’

‘Gaaf er eens zitten, Treesje. En vertel me eens, hoe Eli het maakt. En hoe jullie leven. Want ik zie jullie nooit. Sinds het avondje van mijn zoon Jozef zijn jullie niet meer geweest. Hoe komt dat zo?’

Treesje kijkt op haar handen.

‘Ik weet het niet, mevrouw.’

‘Was het niet prettig bij ons? Jozef heeft ook gezegd dat hij het niet begreep.’

Treesje kijkt naar de grond en zegt dan zacht:

'Misschien harmoniëren Jozef en Eli niet. Zij zijn zo verschillend van karakter.'

'Mogelijk,' zegt Rebecca kort, 'maar, waarom kwam jij niet eens bij een eenzame vrouw, die zo graag wat jeugd om zich heen heeft?'

'Ach, mevrouw, er is zoveel...'

Rebecca kijkt op. Haar donkere ogen peilen Treesjes gezicht, dat nu in de verte staart, terwijl haar vingers nerveus met de beugel van haar tasje spelen. Rebecca ziet wat donkere schaduwen onder de ogen, twee fijne rimpeltjes van de neusvleugels naar de mondhoeken. En de lippen zijn niet meer onbevangen en rood, doch flets. Rebecca blijft haar aanzien. Zij zegt:

'Mijn kind, de meeste huwelijken beginnen zonder illusies, zonder genegenheid. De partijen weten dat zelf niet of willen het niet weten, omdat zij zich schamen voor de wereld. Maar, Treesje, dan komen de jaren van alledag, met vallen en opstaan, met ziekte en zorg. Dan rijpt meestal een genegenheid die hecht is en niets te maken heeft met het strovuur van de hartstocht uit de eerste huwelijksmaanden. Stel je eisen niet te hoog; wat je krijgt zal in je ogen meer dan genoeg zijn. Het is te hopen, dat er spoedig een kindje zal komen.'

'Mevrouw, ik hou wel van Eli. Maar er is iets, ik weet niet wat, dat alles anders maakt dan ik gedacht heb.'

Er is lichte trilling in Treesjes stem, die Rebecca niet ontgaat. Zij vervolgt:

'Zijn zaak is zijn vrouw, zijn geld zijn maîtresse. Ik besta voor hem als een sieraad. Misschien het mooiste van zijn uitrusting, maar een sieraad. Ik voel mij zo eenzaam. Ik gruw van zijn geld.'

'Is dan alle schuld op Eli, Treesje. Heb je jouw ziel geheel doorzocht en heb je dan geen enkel foutje bij jezelf gevonden?'

'Neen, mevrouw, ik heb geen fout gemaakt. Want ik wilde er geen maken tegenover Eli. Ziet U, ik was een onbemiddeld meisje en hij heeft mij uitverkoren en is consequent zijn belofte nagekomen. Alles even correct, alles even correct.'

De laatste woorden heeft Treesje bitter gefluisterd.

'Welke fout had jij kunnen maken, mijn kind?'

Rebecca zag Treesje niet aan, toen zij dit vroeg, keek naar de hoge dijk met halfgenepen, zinnende ogen. Verward en ontdaan

staat Treesje plotseling op. Zij wil snel afscheid nemen, Rebecca is haar echter voor.

‘Breng mij naar mijn rijtuig terug, Treesje. Het pad is steil en je weet dat ik nog maar moeizaam loop.’

Zwijgend steunt Treesje bij het beklimmen van het achterdijkse pad Rebecca onder de arm. Boven gaat Rebecca nog langzamer dan gewoonlijk, een kwellig voor Treesje. Rebecca hervat het gesprek, niet meer gehinderd door de inspanning van het klimmen.

‘Vrouwje, luister eens. Ik ben oud. Naar het uiterlijk somber, stuurs en hard. Dat ben ik geworden in bijna zeventig jaren. Ik ben geweest zoals jij, jong, verlangend, verliefd. Ik kreeg een man, terwijl ik naar een ander verlangde. Ik heb de eerste jaren van mijn huwelijk doorgeworsteld, bij tijden bedroefd, bij tijden vrolijk, soms wat hartstochtelijk omdat ook mijn bloed jong was. En horig aan de natuur. Ik ben mijn man in de loop der jaren gaan waarderen om zijn levenshouding, zijn plichtsgevoel, zijn vader zijn. Ik ben van hem gaan houden, niet wild, niet waanzinnig. Zijn herinnering is mij dierbaar, mijn jeugd en mijn verlangen zijn vergeten. Maar toch, heel ver weg flikkert nog iets van toen, een halve eeuw geleden. Een herinnering aan iets dat mooi was, lief, innig, gelukkig. Misschien fantasie, goed, maar omdat ik mij dan verbeeld het nog even te zien glimmen, kan ik je doorzien. Kan ik je zeggen dat je de waarheid niet sprak!’

Zwijgend, zachtjes snikkend gaat Treesje naast haar.

‘Huil maar eens uit, kind. Bij mij, die harde, stugge, gesloten onzijdigheid ben je veilig. Tot mij kun je spreken, zoals de roomsen fluisteren tot hun beeltenis van Maria. Of liever nog, mijn kind, ik zal het je vertellen en jij zult alleen maar denken dat je tot mij sprak.’

Rebecca staat even stil, haar ogen kijken omhoog naar het bladergewelf alsof zij het Opperwezen tot getuige roept.

‘Er is een andere man in je leven gekomen. Een man die jij krankzinnig liefhebt en begeert. Je hebt je verlangen onderdrukt omdat je Eli niets wilde aandoen en je plicht niet verzaken. Je hebt je medelijden doen zegevieren over je verlangen. En deze man heeft zich geschikt naar je opvatting. Uit fatsoen. Het is in kracht van gewijsde, mijn kind, je zult de weg moeten gaan. Zoals duizenden vrouwen en ook ik gedaan zijn.’

'Is er dan niets anders? Moet ik dan dat hele lange leven boeten voor een fout. Tien, twintig, vijftig jaren misschien?'

'Het was geen fout, kind. Jullie kenden elkaar reeds jaren. Het is niet eerlijk om van een fout te spreken. Nee, er kwam later iets anders. Ik weet niet of het beter of slechter is, maar het is anders. En nu wil je dat andere, dat heel andere.'

'Dus zal ik mijn hele leven lang. . . .'

'Tenzij men met harde hand het net verscheurt en het lot in eigen handen neemt,' antwoordt Rebecca bitter.

'Ik durf niet, mevrouw.'

'Mijn kind, mijn kind, kon ik je helpen. Kon ik je helpen om mijn eigen leven. Om wraak op het noodlot, dat ook steeds naast mij ging met zijn grijnzende gezicht.'

Angstig loopt Treesje naast Rebecca. Zij kijkt links en rechts als een schichtige vogel. Rebecca slaat haar gade en let hierdoor niet op de weg. Pijnlijk stoot zij haar voet tegen een hobbelige steen. Haar schoenband springt los, kletterend valt haar stokje op de grond. Verschrikt grijpt zij Treesjes arm om niet te vallen. Snel heeft Treesje gebukt, geeft haar het krukkestokje in de hand en blijft op de knieën voor haar om de schoenband weer vast te maken. En Rebecca kijkt op haar neer. Zij ziet het volle zwaar golvende haar, dat achter opgekamd is. Ook ziet zij de blanke nek. Zij ziet het schokken van de schouders onder de dunne zomerjapon. Dat heftige schokken van verdriet terwijl haar nerveuze handen de schoenband trachten te knopen. Een groot medelijden overvalt Rebecca. Een hevig medegevoel voor dit kind, dat voor haar geknield ligt en rukt en worstelt met de boeien, die het zich in speelse jeugd heeft aangelegd. Boeien die door conventie en fatsoen met zwaar slot gesloten werden. Als Treesje gereed is blijft zij toch nog in haar gebogen houding voor Rebecca, op deze eenzame dijk met het bladergewelf als van een kerk en waar niemand passeert. Het bloed golft Rebecca naar het hoofd. Hier voor haar hurkt een mens, dat hulp zoekt, een verlossing vraagt aan haar. Aan haar van wie alle kinderen wegtrokken en zich verspreidden. Van wie géén haar nodig heeft, van wie haast nimmer een brief komt, die geen van allen een liefkozing bij haar zoeken. Noch raad vragen, noch steun.

'Is het zonde, als ik hem niet vergeet?' fluistert Treesje.

'Ja, mijn kind, maar velen leven in zonde.'

Angstig kijkt Treesje op.

‘Zou ik in zonde mogen leven en gelukkig zijn?’

Rebecca glimlacht bitter.

‘Sta op, meisje.’

Rebecca's linkerhand frommelt nerveus in haar hals, bij de keel. Haast hulpeloos kijkt zij over Treesje heen.

‘Je vraagt mijn ziel. En . . . ik geef hem jou . . . aan het einde van mijn leven . . . uit bitterheid, uit wraak . . . en uit miskenning. Uit liefde voor het jong verwachtende leven . . . in strijd met . . .’ Treesje slaat de handen voor de ogen.

‘Zwijg, mevrouw, zwijg. Ik wil dat offer niet, dat strijd met . . . met . . .’

Rebecca heft nogmaals het hoofd op naar de spitsboog der boomkruinen.

‘Ja, Treesje, dat strijdt met God. Nog eenmaal wil ik strijden met God, alle keren heb ik verloren. Jozef, Susanne, David, mijn eigen twintigjarige levensblijheid, mijn eigen jonge liefde voor Ezra Ladino, die de dood heeft gezocht en gevonden bij Waterloo. Nog eenmaal . . . voor jou . . . en voor mij.’

Zonder nog een woord liepen beiden tot het rijtuig bij de tolpaal.

‘Luister, mijn kind. Zijn brieven zijn veilig bij mij. Jouw brieven zullen hem bereiken door mij.’

Moeizaam bestijgt Rebecca haar rijtuig. Dodelijk beangst staart Treesje de weggrollende koets na, één hand aarzelend rustend op de tolboom.

Zoals hij nu reeds maanden gewend is te doen, gaat Geert van der Toorn voor zijn Zondagavond diner naar Jannetje Batelaan. Hij heeft als gebruikelijk zijn zwart laken pak aangedaan; zijn linnengoed is smetteloos, zijn hoge hoed glimt. Hij loopt langzaam in deze reeds koele herfst dag, soms nerveus met de schouders trekkend, want hij is zijn lange geklede jas niet gewend. Opzettelijk rekt hij zijn wandeling om het voorgenot van het verlangen naar deze Zondagavond zo lang mogelijk te genieten. Wat een verandering in zijn leven. Altijd een overvloedige en goede maaltijd, een frisse, mooie statige dame als gastvrouw, vrolijke jonge mensen en dikwijls ontwikkelde medegasten, die praten over dingen, waarvan hij nooit hoorde, doch die hem machtig interesseren. Steeds weer voelt hij het gemis van heel zijn leven, dat hij doorbracht tussen bootwerkers en matrozen, tussen schepen en pakhuizen, tussen lading en tuigage. Hij wil

het wel bekennen dat hij zijn best doet om zijn taal te kuisen, hoewel het hem niet lukt. Dat hij correcter gekleed tracht te gaan, ondanks het gegnuif van zijn volk en zijn maats. Dat hij stiekem boeken is gaan lezen, 's avonds wanneer hij alleen op zijn kamer zit of 's nachts in bed bij flakkerend kaarslicht. Op avonden wanneer het laat is geworden met laden of lossen. Hij weet heel diep in zijn binnenste een vonk van verliefdheid voor Jannetje Batelaan. Een vonk die tot gloeiend vuur wordt als Jannetje naar hem lacht met haar gave tanden en glinsterende grijsblauwe ogen. Maar hij weet ook dat hij haar nimmer zal vragen, omdat hij zich minder voelt en oud. En omdat hij zich gebonden acht tegenover de ziel van Bas Batelaan, die een schip van hem verspeelde. Maar de jonge Bas geeft hij zijn genegenheid, groot en overvloedig, omdat hij heel zijn leven nog niets geven kon. Één ding heeft zijn ontwakende beschaving nog niet bereikt en uitgeroeid. Dat is het pruimen. Ondanks zijn uiterlijk van goed gekleed heer, woelt de tabaksknobbel langs zijn wang, schiet bij tijden van links naar rechts. En hij spuwt nog steeds met virtuositeit, hoewel hij thans met gespreide hand zijn zijden wikkeldas beschermt. Maar altijd voor hij bij Jannetje de klopper op de deur laat vallen, heeft hij de pruim verwijderd en in een kroegje om de hoek met één glaasje jenever de mond gespoeld. Machtig mooi vindt hij dit gebaar om daarna met zijn zakdoek, zacht bettend, mond en snorren af te vegen. Hij heeft dat eens bij een gast van Jannetje gezien.

Langzaam valt de klopper op Jannetjes deur. Terwijl hij wacht schikt hij nog even iets aan zijn das, kijkt schichtig naar de punten van zijn schoenen. Jannetjes meisje doet open; zij lacht zeer vriendelijk, te vriendelijk, maar dat is om haar pret te verbergen om de brede zwaai waarmee Geert zijn hoed voor haar licht. Zij helpt hem vlug uit zijn jas en ook is zij rap met het openen van de huiskamerdeur, om dan snel haar jongemeisjesproestbui in de keuken te kunnen gaan uitgieren. Jannetje komt vlug naar hem toe, geeft hem een stevige hand en de verlegen Geert gaat naar zijn vaste Zondagplaats bij het venster. Jannetje schenkt hem zijn gebruikelijke borrel en als Geert omslachtig, haast plechtig, zijn sigarenkoker uit zijn achterpand heeft opgediept en er uit opgestoken heeft, eerst dan is zijn schroom voorbij en voelt hij zich thuis. Er zijn deze avond geen gasten. Ook de kinderen van Martha de Niet zijn niet aanwezig, omdat zij ten

eten zijn bij Klaas die jarig is. Nog steeds komt Jannetje niet over zijn drempel, want Klaas heeft Treesje nog geen verontschuldiging aangeboden. Geert van der Toorn is bijzonder goed geluimd, omdat hij nu alleen met zijn stille liefde aan tafel zit. Alle aandacht van Jannetje is nu uitsluitend voor hem en het geeft hem het gevoel de man in huis te zijn. Jannetjes menu omvat zijn lievelingskostjes, groentesoep, sterk gekruide stooflapjes met zware vette jus, bloemige aardappelen, worteltjes, als nagerecht pudding met bessensap. En daarbij enige glazen koel donker bier. Als Zondagavond extraatje serveert Jannetje beschuit met kaas en koffie. Wat een verschil met het menu van zijn hospita, die geen waar geeft voor het vele geld dat hij betaalt. Na het eten zitten beiden nog aan tafel, de tafellamp tussen hen in. Geert houdt niet van bergères bij de haard, waarin op deze avond reeds een vuur is aangelegd. Hij zit liever aan tafel, zo nu en dan kan hij dan achterover wippen en de rookkringetjes nakijken die hij naar het plafond blaast. Jannetje zit tegenover hem en achter haar theeblad. Zij speelt al babbelend met de suikerlepel, graaft kuiltjes in de suiker en werpt ze weer dicht. Opeens vraagt zij:

‘Hoe gaan de zaken, Geert?’

Verwonderd kijkt hij op. Het is ongewoon dat Jannetje naar zijn bedrijf vraagt.

‘Niet slecht. Ik verdien veel meer dan ik nodig heb. Ieder jaar kan ik opzij leggen. Ik zou kunnen ophouden en rustig gaan leven, heel goed leven zelfs.’

Bij de laatste woorden heeft hij haar opmerkzaam aangekeken. ‘Geert, ik vraag dit niet uit ongepaste nieuwsgierigheid. Ik heb er een reden voor. Ik maak mij ongerust over het bedrijf van Eli de Fuentes.’

Geert knikt nadenkend, terwijl hij zijn thee drinkt. Jannetje vervolgt:

‘Ik kan niet begrijpen, hoe Eli zo een staat kan voeren uit een bedrijf dat niet meer groeit. Vroeger kwamen er geregeld nieuwe schepen in de vaart, factorijen werden geopend. Nog steeds is het de oude vloot en ik hoor dat men verschillende kantoren gaat sluiten. Ik heb geen verstand van zaken, daarom vraag ik het jou.’

‘Meissie, luister. Ik zal eerlijk tegen je zijn. Het gaat niet goed met dat bedrijf. Waarom niet? De Fuentes is te jong en heeft er geen verstand van. Had hij Van Dalen maar gehouden.’

‘Van Dalen heeft geknoeid, Geert.’

‘Dat dondert niet. Al gapte hij ieder jaar tienduizenden, dan verdiende hij het met zijn vakkennis driedubbeldik terug. Meid, as tie zo doorgaat, ligt ie in vijf jaar munt.’

‘Wat is er aan te doen, Geert?’

Van der Toorn haalt de schouders op.

‘Ken ik niet zegge. Daarvoor mot ik alles wete. Eerst zien hoe het precies reilt en zeilt.’

‘Zou je niet eens willen kijken?’

‘Ik? Nooit, meissie, nooit.’

Jannetje roert nog steeds in de suiker. Om en om. Met gebogen hoofd.

‘Waarom niet, Geert?’

‘Wat gaat het mijn an. Ik ken de jongen nauwelijks en ik heb geen zin van hem een afblaffer te krijge in stadhuistaal, waar ik niet tege op ken.’

‘Ik zou het heel erg vinden, als het mis ging,’ zegt Jannetje zacht. Geert kijkt haar doordringend aan. Hij wacht even met zijn antwoord:

‘Denk ie nog steeds aan Isaäc de Fuentes?’

Jannetje zwijgt, staart op het theeblad met ogen die vochtig worden. Ineens ziet zij op.

‘Ja, Geert, ja, nog steeds. Ook aan Piet van Sliedrecht. Ik wilde hun levenswerk zo graag bewaard zien.’

Geert kijkt haar van onderuit aan. Zijn rug is wat gebogen, de handen houdt hij gebald in de broekzakken.

‘Jannetje, ik ken d’r geen pest voor voelen. Zij hebbe tege me geconcurrereerd, alsof ze mijn kop onder water wilden houen. Nou benne de rollen omgekeerd, as ik leve blijf vloc. ik de erfenis van Piet van Sliedrecht en zijn maat.’

‘Waarom?’

‘Dat zei ik ommers. Luister, Jannetje, al ben ik een onbehoue bonk, ik ben een mens. Een mens dat gejaagd is geworde en nou zijn voldoening zoekt.’

‘Geert, ik mag je graag, al trouw ik niet met je. Ik geloof dat ik jou ook niet onverschillig ben.’

‘Dat weet je meid. Alles wil ik je geven, as ik allenig maar bij je kan zijn. Maar dat wat je nou vraagt is van mijn ziel.’

Jannetje staat op. Zij gaat naast hem staan. Haar nabijheid verwart hem, het zachte parfum, de gave huid van haar armen, het

dikke volle haar, de lijnen van haar nog jeugdig lichaam. Onrustig schuifelt hij op zijn stoel. Jannetje heft langzaam haar hand op en strijkt hem over zijn warrig haar.

'Luister, Geert. Ik zal een zaak met je doen. Neen, kijk niet zo verschrikt. Misschien is het geen zaak, maar een ruil. Geert. . . , wanneer je doet, wat ik je vroeg, dat je Eli spaart en probeert hem te helpen, dan. . . '

Jannetje houdt even in, Geert ademt zwaar, wacht. Jannetje strijkt nog steeds zijn haar.

'Geert, wat je verwacht komt niet. Op onze leeftijd. . . naar onze begrippen en opvattingen mag dat ook niet komen. Ik heb jaren terug onder mijn hartstocht een streep gezet. Een dikke streep. Maar ik mag je, Geert. Om jezelf, om de hulp voor mijn jongen, om de sfeer van de haven en de schepen, die om je is en waarmee ook ik vergroeid ben vanaf mijn wieg. Toch, Geert is er een weg. En die zal ik graag gaan en jij wellicht ook. Kom bij mij inwonen. Nu Bas en Treesje weg zijn heb ik twee kamers vrij. Dat is de zaak, die ik met je wil doen in ruil voor wat ik je vroeg.'

Geert staart op het witte tafelkleed, lang. Dan grijpt hij haar hand en wrijft de rug zacht langs zijn ruwe wang. Hij kucht en gromt en antwoordt:

'Die zaak is gedaan, meissielief. Je krijgt een kerel an me, al blijft je slaapkamer voor me dicht; as d'r nog eens één vent om je heendraait, dan slaan ik hem tot puin.'

Jannetje glimlacht vreemd. Haar tanden schitteren tussen de half open lippen, haar ogen schieten kleine lichtjes. Dan buigt zij zich langzaam over hem heen en zoent hem op beide wangen.

'Dit is mijn Godspenning, Geert.'

En Van der Toorn schudde als een driftig beest zijn kop en mompelde alleen:

'Godsamme. . . Godsamme.'

Het is weer December. 1859. De brieven van Willem Honing kwamen bij Rebecca Davidson. Treesje de Fuentes las ze, zittend bij Rebecca's haardvuur. Ze schreef haar antwoorden aan Rebecca's secretaire en mevrouw Davidson zorgde ervoor dat zij megingen met de uitgaande post.

Treesje leefde op, was vrolijk, maar haar verhouding tot Eli werd killer en killer. Op een dag kwam te zamen met een brief van

Willem Honing een schrijven uit Parijs. Van Susanne voor haar moeder. Zij berichtte dat tante Josephine haar laatste strijd uitvocht en indien Rebecca haar nog eenmaal wilde zien, dan was het nu de hoogste tijd. Rebecca bedacht zich niet en ondanks haar slecht ter been zijn, ging zij naar Parijs. De oude Johanna en een jonge levenslustige reiscommies van het huis Davidson vergezelden haar. Want zonder hulp kon zij niet meer. En in de dagen dat zij weg was, gebeurde het dat er een extra-brief van Willem Honing kwam en in handen viel van Jozef Davidson. Hij was zeer verwonderd, draaide de brief in zijn handen om en om. Toen ging hij zitten, staarde in het vuur en zijn hartstocht en jaloezie brandden even hevig als de knetterende vlammen. Het duurde lang voor zijn strijd gestreden was om deze brief niet te openen. Maar toen hij opstond en het schrijven in de secretaire deponeerde, was het of hij de inhoud kende.

De volgende dag zond hij een klerk van zijn kantoor met een mondelinge boodschap naar Treesje de Fuentes. Hij liet haar verzoeken hem 's middags te willen ontvangen.

Onbevangen trad Treesje hem tegemoet in de hall van haar grote huis. Haar gezicht stond vragend, maar Jozef praatte over algemeenheden totdat de thee geserveerd was. Terloops vroeg hij naar Eli, waarop Treesje hem mededeelde dat hij voor enige dagen naar Engeland gereisd was.

Er ging een glimp van vreugde over Jozefs gezicht en dadelijk daarop zei hij, haast ruw:

'Er is een brief voor U gekomen, mevrouw de Fuentes.'

'Een brief voor mij?' was de angstige vraag.

'Inderdaad. Voor U. Uit West-Afrika als ik het wel heb.'

'Dat zal wel een vergissing zijn,' zei zij luchtigjes.

'Ik geloof het niet, mevrouw. Bovendien meen ik het handschrift te kennen.'

'Hebt U die brief?' vroeg zij begerig.

'Thuis, mevrouw, thuis. Ik dacht dat het voor U niet aangenaam was hem hier te brengen.'

Treesje is doodsbleek geworden. Jozef kijkt haar met een sardonisch lachje aan en vervolgt beheerst:

'Wat zou Willem Honing U wel te schrijven hebben sinds U mevrouw de Fuentes is?'

Treesje kijkt naar de grond. Jozef gaat verder:

'Misschien een zakelijke propositie voor Uw maar. Havens en

reders gaan altijd samen. Zou het ook mogelijk kunnen zijn dat Willem Honing zich vergist heeft en dat de brief voor de heer de Fuentes bestemd is. Althans aan hem moet worden ter hand gesteld?’

‘Nee, in Godsnaam, nee,’ gilt Treesje.

Jozef neemt haar lang op met zijn brandende ogen.

‘Waarom is de een zoveel gelukkiger dan de ander, Treesje?’

‘Waarom zeg je dat, Jozef Davidson. Wat bedoel je daarmee?’

Jozef staat op, begint door de kamer te ijsberen. Treesje staart op haar handen, tot het uiterste gespannen.

‘Kijk eens, Treesje. In de dagen dat Willem Honing jou het hof maakte en je nog niet getrouwd was, heb ik je hevig begeerd. En dat doe ik nog. Je hebt mij koel bejegend, bij elke gelegenheid dat ik je zag. Dacht je dat ik er geen pijn van had? Al dat en mijn verlangen heb ik neergevochten omdat je met Eli trouwde, die recht op je had van kindsbeen af. Nu merk ik dat je een ander wel voorkeur hebt gegeven, boven Eli, boven mij.’

Wild is Treesje opgestaan. Zij stampvoet terwijl zij schreeuwt:

‘Wat gaat het jou aan? Wat durf je je in mijn leven te mengen?

Verwachte je dat ik ooit aan je gedacht heb? Twijfel je er soms

aan of Eli mans genoeg is zijn eigen zaken en de mijne te regelen?

Geef onmiddellijk die brief en verdwijn uit mijn ogen, voor altijd.’

‘Rustig, Treesje, rustig. Wanneer het maal niet alléén voor Eli de Fuentes is, maar gedeeld wordt, welnu dan deel ik mee. De brief ligt bij mij en je kunt hem komen halen. Maar vooruit een berichtje of het mij past je te ontvangen.’

Bevend over al haar leden zoeken Treesjes ogen in waanzinnige drift door de kamer, zoals toen bij Klaas, haar broer. Maar Jozef Davidson wachtte niet. Snel verliet hij de kamer. Alsof hij vluchtte.

Vreselijk waren voor Treesje de dagen die volgden. Zij zond geen boodschap naar Jozef Davidson; echter onmiddellijk een brief naar Willem Honing, waarin zij het gebeurde mededeelde en hem bezwoer voorlopig niet te schrijven. Voor Eli die enige dagen later weer thuiskwam deed zij haar uiterste best, zodat hij er geheel verward door werd na die lange kille tijd tussen hen. Maar het knaagde en vrat aan Treesje. Het verlangen naar de brief, de vrees voor Jozef Davidsons dreigement. De angst voor zijn hete begeerte. Zij hunkerde naar de terugkeer van mevrouw

Davidson, die haar reis steeds uitstelde omdat het leven in Parijs haar gepakt had en een lichtstraal geworden was in haar bestaan. De dagen verstreken en het gebeurde vervaagde. Reeds hoopte Treesje dat haar brief aan Willem Honing afdoende zou zijn en dat hij voorlopig niet schrijven zou. En dat Jozef toch niet zou durven spreken, ook al uit angst voor zijn moeder.

Maar Treesjes lot was anders. Nog eens kwam er een brief van Willem Honing, die reeds onderweg was vóór het gebeurde. En nog steeds was Rebecca niet terug op haar post. Weer kwam de klerk van Jozef Davidson. Nu met een geschreven boodschap, luidende:

‘Treesje,

Weer is er een brief van de uitverkorene. Ik heb hem naast die andere gelegd in afwachting dat je komen zult om hen te halen. Mocht je dat niet willen, dan zal ik ze opsturen naar mijn vriend Eli de Fuentes met het verzoek ze zijn vrouw ter hand te willen stellen. Ik veronderstel echter dat je een onderhoud met mij prefereert. Ik wil je gaarne de gang naar ons huis besparen, nu moeder er nog steeds niet is. Daarom verwacht ik je overmorgen om drie uur in de namiddag, op mijn vrijgezellenkamer in de Hoofdsteeg. Het juiste adres staat op de papiersnipper hierbij ingesloten.

Jozef.’

Treesje wierp het briefje onmiddellijk in het vuur. Zij was vastbesloten het uit te vechten tot het bittere einde. Zij was die dag zo zorgzaam voor Eli, dat hij haar argwanend aankeek en ’s middags onrustig naar zijn kantoor ging. De volgende dag leefde Treesje in hevige twijfel. Soms op het punt naar Eli te gaan en hem alles te vertellen. Die avond was Eli bijzonder tegemoetkomend voor haar. Hij praatte veel, deed zijn uiterste best te helpen het plantje, dat hij voor hernieuwde genegenheid aanzag, te doen gedijen. En dat was juist wat Treesje verlamde en in dodelijke angst deed zwijgen.

En op de gestelde tijd kwam Treesje de Fuentes op de kamer van Jozef Davidson. Zij wist wat haar wachtte. Terwille van Eli de Fuentes, terwille van Willem Honing.

En toen het verziekte lichaam van Jozef Davidson de prijs voor

de brieven eiste, toen gilde zij een naam. Een naam die zij al die tijd vergeten was. Tante Jannetje.

Geert van der Toorn, die sinds vorige herfst bij Jannetje woont, hield zijn woord. Zoals hij gewend was te doen. Op zijn eigen manier onderzocht hij de zaken van Eli de Fuentes. Hij doolde langs de rivier, slenterde langs de kaden, klom aan boord van schepen. Hij praatte met kapiteins, met cargadoors en stuwadoors. Hij drentelde kroeg in, kroeg uit. Dronk een borrel met die, nam een pruim tabak van gene, drukte hier en daar een scharrelaar of een parlevinker een paar rijksdaalders in de hand. En na enige maanden wist hij hoe de zaken van de firma Piet van Sliedrecht & Cie er voorstonden. Maar tegen Jannetje zei hij niets. Ook zij vroeg niets. Zij voelde dat hij bezig was, vooral als hij sommige avonden op zijn kamer bleef en zwijgend bij zijn haardvuur zat te roken. Op een morgen van Februari 1860 wist zij dat hij naar Eli toe zou gaan, want hij kwam op zijn Zondags gekleed de trap af om te komen ontbijten.

'Ik gaan dan maar es kletsen bij de Fuentes,' zegt hij met volle mond, terwijl hij omslachtig zijn snorren met zijn servet afveegt. 'Hoe staan de zaken, Geert?' vraagt Jannetje angstig.

Geert neemt een slok thee en zegt:

'Belazerd.'

'Is het zo erg, Geert?'

'Het is nou ruim vier jaar geleje, dat Isaac de Fuentes zijn ogen sloot. In die vier jaar is de zaak zowat naar de haaien. Ik weet nou nog niet wat ik d'r uit bouwen mot, meissie, maar ik heb een zaak met je gedaan en jij heb je deel al ruimschoots geleverd. Het wordt nou tijd, dat ik ga remiteren.'

Jannetje weet niets te antwoorden. Zij schenkt hem nog 'n kop thee. 'Geert... spaar hem.'

'Dat staat in het contract. Maar nou genoeg over Eli de Fuentes. Nou es effe over Bas, je zoon.'

Jannetje kijkt hem verschrikt aan.

'Hou je spuigaten maar dicht. D'r gebeurt niks met hem. Hij heb nou een jaar voor de mast gevare en dit vin ik genoeg. Ik wil em nou in de opleiding voor stuurman doen. Ken 't weze dat U accoord ken gaan, Dame?'

'Natuurlijk vind ik het goed, Geert. Maar zou er niet eens een kans zijn om hem van dat varen af te krijgen?'

‘Jannetje, luister. Laat hem nou nog een jaar of vier zwalken. Dan heb tie wel genog. En as er dan een meid voor zijn bramstaglopers komp, grijp ik hem bij zijn nek en plant hem op kantoor. Jammer voor de borst, maar je zal zien dat ik em geheid vastnagel in een goeie bedoening. Accoord?’

Jannetje knikt lachend en zegt:

‘Geert, waaraan heb ik al die goede zorgen voor mijn jongen te danken?’

‘Dat zal ik je d’r es haarfijn vertelle, Jannegie lief. Dat leit an je bekkie, an je hart en an de verschoning met een lavendelluchie, die elke Zaterdagavond op me kamer leit te wachte. Meid, je heb van een rijke schooier een stukkje van een meheer gemaakt. Ja, Jannetje, een schooier die leefde in kroegen en tussen teertouw en lading. En die met al z’n cente niet wist dat het leve zo jofel ken zijn. Daarvoor, meissie, ken je alles van me krijgje en jij hoeft niet meer te geve dan nou.’

Jannetje is vuurrood geworden. Zij, die altijd beheerst weet te antwoorden kan slechts stamelen:

‘Geert, je laat me blozen. Zeg dat nu niet meer, want het zou het schone beeld aantasten van de mannen, die in mijn leven zijn geweest.’

‘Daar ken ik inkomme. Je heb altijd met hande vol gegeve en zij hebbe feitelijk verrekke weinig terug gedaan. Maar affijn, ik ben de gelijkmaker. Droog nou je ruitjes maar af. Ik gaan.’

Omstandig stond hij op, kuchte, draaide zijn snorren op en met vaste stap koerste zijn korte, zware en onverzettelijke figuur naar de Wijnhaven.

Het gaf nogal wat consternatie op de kantoren van Piet van Sliedrecht & Cie toen de felle concurrent Geert van der Toorn zich aandiende. Aller ogen waren op hem gericht toen de eerste commies hem voorging naar het kantoor van Eli de Fuentes. Maar de zware Geert bekeek hen niet, al kookte en borrelde het in hem, al had hij lust hen op zijn Rotterdams op hun nummer te zetten. Eli kwam hem allerhoeffelijkst tegemoet, vroeg of hij hoed en jas wilde afleggen.

‘Nee,’ zei Geert, ‘ik blijf liever in mijn rusting.’

Eli vroeg of hij wilde gaan zitten. Geert zei:

‘Derekt niet. Dat leit d’r an of we same kenne prate en mekaar verstaan.’

‘Ik wacht af, mijnheer Van der Toorn.’

'Luister es, Eli de Fuentes, ik kom met U prate, niet uit plezier, niet uit weelde en niet uit arremoei. Allenig omdat ik verplichting op me genome heb tegenover een dame die je heel goed kent en nogal wat om je geeft. Maar dat mot zij voor zich wete.'

'Wie is die dame?'

'Je tante Jannetje.'

'Zo, zo, komt U namens tante Jannetje. Ik ben benieuwd.'

'Ik kom niet namens Jannetje Batelaan, maar op d'r verzoek. Let wel, jongeman. En nou gaan ik je effe op haar verzoek vrage om mijn te vertelle hoe je dit zakie draaiende gaat houden.'

'Kan tante Jannetje mij dat zelf niet vragen? Sinds wanneer bedient zij zich van gezanten?'

'Natuurlijk ken ze je dat direct vrage, jongeman. Maar al is ze heel d'r leve met het water verbonde geweest, ken jij d'r toch belazeren. En dat kan je mijn as vakman niet.'

'Ik vind Uw opmerking hoogst ongepast, nog afgezien van het feit dat ik tante Jannetje ook geen tekst en uitleg schuldig ben. Ik geloof dat wij het onderhoud beter kunnen beëindigen.'

'Luister es, jonchie. Je ken me natuurlijk met academische taal op m'n nummer zette. Maar dat benne toch maar woorden. De feiten ken je me niet verdoezelen. Laat ik je nou zegge, dat je aan de rand staat.'

'U weet heel veel meer dan ik.'

'Dat is 't nou juist. Je weet 't niet omdat je aan alle kanten te graze wordt genomen zonder dat je d'r een pest van merkt. Nou is 't zo dat je tante Jannetje dat ook voelt. Zoas een vrouw altijd iets voelt, op mijlen afstand. Allcen wete ze niet waar de wolf zit en wat voor een maskeradepakkie die heb angetrokke. Omdat ze mijn kent en me toevallig een beetje vertrouwt heb ze mijn gestuurd om je een emmer water over je koppie te gooien. Om bij te komme. Misschien blijft er dan van die grote erfenis nog een tikkeltje over.'

'Is het dat waarover tante Jannetje en U zich zo druk maken? De erfenis. Ik meen dat ik die volledig mijn eigendom kan noemen.'

Eli zegt het hooghartig. Van der Toorn kijkt hem scherp aan, draait heftig zijn snorren op.

'Jannetje Batelaan leeft onbezorgd van wat zij d'r eige ken noeme. En as dat d'r niet meer is, dan leeft zij verder van de cente van Geert van der Toorn. Al de cente van Geert van der Toorn. En

nou ik en die erfenis. As Jannetje Batelaan er niet geweest was, had ik je al gevloerd. En graag, niet om jou, zeun, en niet om je vader, want dat was een aristocraat waar ik tege op keek. Ik weet niet waarom, maar ik had ontzag voor hem al was 't dan niet as vakman. Maar ik zou het gedaan hebbe om Piet van Sliedrecht en z'n vader. Die hebbe m'n ouwe en mijn gejaagd; alsof we roofdieren ware hebbe ze ons gejaagd, aan ons die toch allenig naar een boterham wilden verdienen. Nou heb ie geluk, dat er een vrouw is waarom ik 't opgeef.'

'Gaaf U trouwen met Jannetje Batelaan?,' vraagt Eli sarcastisch. Van der Toorn kijkt hem terzijde aan.

'Nee. Genog daarover. Waarom? dat gaat mijn allenig aan. Maar nou mot je me gauw vertelle of dat ik ie d'r door zal slepe of dat ik tante Jannetje zal gaan zegge dat je reddeloos ben.'

Eli is achter zijn antieke schrijftafel gaan zitten, staart naar buiten. Geert ijsbeert door het kantoor, de handen op de rug, met zware regelmatige pas en krakende schoenen. Eli hervat het gesprek:

'Mijnheer Van der Toorn. Ik kan het niet begriipen. Hoe weet U dat mijn zaken momenteel minder floreren, terwijl ik het nog nauwelijks vermoed. Hoe weet U dat ik aan de rand zou staan, terwijl mijn boekhouders mij zoiets zelfs nog niet hebben aangestipt.'

'Aha, aha, nou kennen me gaan prate. Nou leg ik m'n rusting af.' Omstandig ontdeed Van der Toorn zich van zijn jas en halsdoek en deponeerde ze samen met zijn hoed op een stoel. Toen diepte hij uit zijn achterzak zijn sigarendoos op en bood Eli aan. Behaaglijk stak hij de brand in zijn sigaar, zette zich breed in een stoel tegenover Eli en vervolgde:

'Kijk nou eris, beste jongen. Je hebt een stelletje gauwdieven om je heen. Beginne we eerst met Van Dalen.'

'Die is toch ontslagen?,' protesteerde Eli.

Van der Toorn wuift met de hand.

'Goed, goed. Hij is weg, maar die vrijer kostte je toch een ton gouds.'

'Kon ik anders doen? Op zijn advies tekende ik de order voor dat nieuwe schip. Daarna bezwoer hij mij niet te bouwen en schadevergoeding te betalen Per slot van rekening was ik dat toch minstens schuldig.'

'Allemaal heel netjes, allemaal heel mooi. Uit een keurige school.

Maar nou de werkelijkheid van de kaai, van de haven. Die werf probeert je te scheppen door Van Dalen te kopen. En in plaats dat je naar de officier van Justitie holt om dat tuig te late oppakke, betaal je honderdduizend gulden schadevergoeding. Honderdduizend gulden. Jonchie weet je wel wat dat is? Een ton gouds. Nee, je ken 't niet wete, want je heb ze nooit zellef uit de stene motte hale, zoas ik.'

Eli kijkt stil voor zich uit. Geert vervolgt:

'Me gaan verder. Die vent in Nieuw York is een dief, die in Charleston is een dief, die in Boston is een dief, die in Bahia is een dubbele dief. De zoon van je eerste klerk in le Havre is een falsaris, je volk in Lagos handelt in slaven en laat je boel verrotten. Dan heb je verder hier in je pakhuizen een stel hogeschool bandieten en op je kantoor een ploegie pennelikkers, die d'r met de zweep uitgeranseld motte worde omdat ze zitte te suffice en te lui zijn om te stinke.'

'Here God, hoe weet U dat allemaal,' vraagt Eli verschrikt.

'Ik ken me vak en ik ken de mense, Eli de Fuentes. Ik ken d'r in me ouwe werkpakkie zo es doorheen banjeren. En d'r es een drinke met Jan Rap. Ook d'r es staan flodderen met een andere borrelvent die ook floddert. Dan komp er wel wat los. Snap ie. En dat doe jij nou niet. Dat heb je niet geleerd in die kast op 't Haringvliet.'

'Mijnheer, ik kan zo niet verder praten. U beledigt mij en zet mij neer als een kleine jongen. Als er werkelijk fouten zijn, die U mij op verzoek van tante Jannetje wilt mededelen, doet het dan op een andere manier. Mijn gehele wezen verzet zich tegen Uw ruwe methoden.'

Geert kijkt hem lang aan. Opeens voelt hij weer het gemis aan beschaving, waarnaar hij vooral de laatste tijd zo hunkerde. Het maakt hem onzeker en wat kleintjes zegt hij:

'Ik ken niet anders. Ik ken het je niet anders zegge.'

Dan herwint hij zijn zelfvertrouwen, vervolgt:

'Kijk ereis, misschien ken 't anders gezeid, maar dat kost me te veel inspanning. De hoofdzaak is dat je geholpe mot worde en dan make zachte meesters stinkende wonden. Vertel me nou maar eerst, nou je in grote trekke toch alles weet, of ie geholpe wil worde of naar de verdommenis gaan. Ik zal je de dampe niet meer andoen, maar d'r benne nog een paar andere knapies die op je loere. Een paar van die gorilla's die ik d'r oogies al es heb dich geslage, toen ze tege mijn te aanhalig wieren.'

Eli zit nu met het hoofd in de handen en staart op zijn schrijftafel. Naar de papieren welke voor hem liggen en die hij niet ziet. 'Ik geloof dat ik er slecht voor sta. Kijk, mijnheer Van der Toorn, het is te groot. Ik kan het niet overzien en heb te veel vreemde ogen en handen nodig om te zien en te handelen. Wat is Uw bedoeling?'

'Dat zei ik ommers. Ik zal je niks doen; onderwille van Jannetje Batelaan wil ik je zelfs helpen. Hoe? Dat weet ik nog niet, daarvoor mot eerst de hele tent ope.'

Geert wachtte enige ogenblikken, vroeg:

'Nou, wat kies je? Neer? Of zal ik je schoren?'

'Help me.'

Toen stond Geert van der Toorn zwijgend op van zijn stoel, nam hoed en jas en halsdoek, kleeedde zich omstandig. Hij keek op de zittende Eli neer, die het hoofd gebogen hield, zei alleen nog:

'Morrege stuur ik m'n volk. Dan beginne ze je stalletje uit te meste. Kop op, meester, want ik sleep je d'r door.'

Zonder groet ging Van der Toorn heen en in het grote klerkenkantoor keek hij niet op of om. De bezetting was lucht voor hem.

De oude dokter de Blécourt keek ernstig met zijn ervaren blik in Treesjes gezicht. Zijn strenge, blauwe ogen fonkelden meedogenloos door de glazen van zijn bril, de mond trok ietwat nerveus onder zware, witte snorren. Hij stond op. Zijn lange, slanke, aristocratengestalte ijsbeerde wat door de karnier. Dan staat hij voor Treesje de Fuentes, die stil en onbeweeglijk op haar handen staart, die in haar schoot liggen. Hij kucht, tikt met zijn potlood op tafel, zegt onvriendelijk:

'Mevrouw, ik zou U moeten feliciteren. Helaas, ik kan het niet. God sta U bij.'

Treesje blijft nog even muisstil. Maar opeens is er de gierende huilbui, het van smart schuddend hoofd, dat steeds dieper zinkt.

'Here, Here, is er dan geen uitweg?'

'Neen, die is er niet. U zult het pad moeten gaan, mevrouw. Het kind zal komen en ik zal U te zijner tijd helpen, zo U er prijs op stelt. Verder dienen wij te hopen dat de natuur zeer genadig is en het kindje de ziekte van U en de vader bespaart.'

'Dokter... oh... mijn God!'

'Het zijn harde woorden, die ik tot U spreek, mevrouw. Het is

beter de straf voor een misstap te kennen. Het zal Uw zielerust ten goede komen.'

'Mijn leven is ten einde, dokter.'

'Inderdaad, het leven dat U toegedacht was, is ten einde. Een ander vangt aan met een zware taak, zonder vreugde in het begin. Laten wij hopen met berusting en vrede in een later stadium.' Treesje staat op. Moeizaam trekt zij haar handschoenen aan, huiverend doet zij haar mantel dicht, wacht minutenlang.

'Dag, dokter,' zegt zij eindelijk.

De oude man verspert haar de weg naar de deur. Nog even vecht de strenge Hugtenotenzoon met zijn levensopvatting, voordat hij met de rechterhand haar kinnetje naar zijn gezicht opheft. Nog kijken de ogen streng want zij kunnen niet anders. Maar de stem is anders:

'Mijn kind, mijn kind. Hoe kon je dat doen, hoe dacht je toch?'

Treesje slaat de handen voor de ogen en fluistert:

'Dokter, ik wilde dat ik U alles zeggen kon, alles. Het was geen liefde of hartstocht. Mijn God, dokter, U zult het niet kunnen begrijpen, zo vreemd is het en ik kan het U niet uitleggen. Was er maar iemand wie ik het vertellen kon.'

'Mijn kind, wanneer ik je zo hoor, is er dan wel iemand die het zal begrijpen? Praat eens met je tante.'

'Ik durf niet.'

'Daar moet je overheen, mijn kind. De schroom moet weg. Wanneer je uitgepraat hebt, zal alles veel lichter schijnen.'

Treesje antwoordt niet. Dokter de Blécourt laat de weg naar de deur vrij. Met gebogen hoofd gaat Treesje langs hem heen, hoort zijn bezorgd:

'Geen dwaasheden, mevrouwtje. Volgende week verwacht ik U weer hier.'

Zij stapte werktuiglijk voort in die grauwe Februaridag; hui-verig en teugelloos. Zo doolde zij maar wat, door winkelstraten, langs binnenhavens. Totdat zij aan de Maas stond. En zij staarde naar het grauwe, schuimkoppende water, de bron van haar brood en haar dak, op hetzelfde uur dat haar man vluchtte achter de stoere, vechtlustige en betrouwbare Geert van der Toorn.

Toen, na twee dagen, Treesje de Fuentes nog niet in haar woning was teruggekeerd ging de radeloze Eli naar het huis op de Leuvehaven. Naar tante Jannetje, bij wie hij in geen tijden was geweest.

En Jannetje Batelaan hoorde met stijgende ontzetting zijn verhaal, dat Treesje eergistermorgen was uitgegaan en niet teruggekeerd. Of hij nu de politie zou waarschuwen of nog even wachten. Met gebogen hoofd zit hij bij Jannetjes vuur en wacht op antwoord. Maar Jannetje Batelaan heeft geen woorden. Sprakeloos gaat zij in haar kamer op en neer, bijtend op de knokkels van haar gebalde handen, bij tijden haar ogen drogend met haar schort. Zij zoekt en zoekt een aanknopingspunt, een gedachte, wat Treesje bewogen kan hebben niet thuis te komen. Alle personen in haar omgeving rent zij in gedachten af, of iemand van hen de eerste houvast zou kunnen geven. En als haar hoofd zo vol is van verdriet en ellende, dat al het denken haar begeeft, dan flitst opeens als een heldere straal het beeld voor haar ogen van die avond, toen zij met haar rug naar Treesjes bed gekeerd het verhaal vernam van het bal in het Nut en van Willem Honing. Die naam doet haar stilstaan en voor zich staren. Vragend kijkt Eli haar aan, maar juist die vragende blik geeft haar de bezinning weer. Zij klemt de handen vast opeen, om die naam niet te laten glippen. Want heel haar vrouwzijn vecht opeens voor Treesje en tegen Eli de Fuentes, de man. Werktuiglijk en zonder overtuiging praat zij tegen hem; dat hij naar huis moet gaan en wachten. Dat Treesje zeker spoedig zal thuiskomen of schrijven. Dat het niet zo somber is en vrouwen wel eens meer de zenuwen verliezen en gauw weer terugkeren. En Eli bezweert haar, dat er niets geweest is, geen ruzie. Niets. Alleen de laatste tijden wat koel. Maar wanneer hij de woorden 'laatste tijden' en 'koel' zegt, dan schiet het door zijn brein dat die laatste tijd al zo lang duurt, dat hij zich de aanvang niet meer herinneren kan. Wanneer hij dan tenslotte even radeloos weer is weggegaan, als toen hij bij tante Jannetje aankwam, heeft zij direct na hem het huis verlaten en vliegt als een fladderende vogel langs al haar kennissen of zij Willem Honing kennen en waar hij woont. Doch niemand kent hem of zijn huis. Die avond laat, kwam de verwaaide en verkleumde Jannetje thuis. Met afwezige gedachten en slierten haar langs het hoofd. Zij zakte neer op de rand van haar stoel. Starend in de vlammen, de handen warmend aan de dampende kop thee die Geert haar gereikt had. Zij keek naar hem, naar Geert die allengs werkelijkheid voor haar werd. Geert van der Toorn, de sigaar mannelijk tussen de snorren, zijn stoere figuur een sfeer van vertrouwen en geborgen-zijn verspreidend, die rust gaf aan haar

vermoeide geest. Weer keek zij naar hem en hij knikte haar be-
minnelijk toe. En opeens beseftte zij, alsof het aan de wand ge-
schreven stond, dat zij haar eigen leven leefde en Treesje, haar
pleegkind van haar was weggedwaald en nimmer weer zou
keren.

Drie dagen later, tegen het vallen van de avond, haalde een schuwe
huisknecht Jannetje Batelaan af. Of zij direct wilde medegaan
naar het Haringvliet. Want het lijk van mevrouw de Fuentes was
zoëven opgehaald. Uit de Maas, ter hoogte van het middenvenster
van Isaïc de Fuentes' kamer.

Jannetjes klare ogen achter de zwarte voile van de rouwhoep
zochten. Haar blik dwaalde voortdurend over de menigte die ge-
komen was om de rijke mevrouw de Fuentes te begraven. En die
menigte was groot. Zij zag vele bekende gezichten en door de
volte kon zij zich niet realiseren, wie zij miste. Maar des avonds,
toen zij de dag nogmaals aan zich voorbij liet gaan en de ge-
stalten op de begraafplaats weer opdoemden, wist zij het heel
zeker, dat geen mens van het huis Davidson er geweest was. En
zij wist ook heel zeker, dat er geen man geweest was, die Willem
Honing had kunnen zijn. Geen enkel begin had zij kunnen vinden
om het raadsel van Treesjes dood te kunnen ontwarren. Want
Jannetjes intuïtie bedroog haar niet. Zij wist dat het geen ongeluk
geweest was, dat Treesje was overkomen en zoals Eli de Fuentes
vast geloofde.

De andere dag schreef zij Rebecca Davidson. Een lange brief
waarin zij het ongeluk mededeelde en haar leedwezen uitsprak
dat niemand van de Davidsons aanwezig had kunnen zijn om de
schoondochter van Isaïc de Fuentes de laatste eer te bewijzen.
En haar brief was zo gesteld dat Rebecca de hevige twijfel aan
een ongeluk zo intens voelde, dat het bloed uit haar gezicht weg-
vloeide.

Er kwam geen antwoord van Rebecca maar acht dagen later was
zij terug in Rotterdam, begeleid door haar dochter Susanne. Zij
vond haar firma gedegen en rustig werkend onder leiding van de
oude beproefde Salomon van Loen. Haar huis, schoon en ver-
zorgd door de oude Johanna en haar meisjes.

Salomon van Loen vertelde mevrouw Davidson, dat mijnheer

Jozef vorige week op reis was gegaan met de mededeling dat hij nog nader zou berichten wanneer hij terugkwam. Wel moest men rekenen op geruime tijd, weshalve hij, Salomon, uitgebreide volmacht had gekregen.

Rebecca knikte stil. Toen vroeg zij de boeken en opgave van het banksaldo. Argwanend bracht de oude Salomon het gevraagde en wachtte op instructies. Het duurde lang voordat Rebecca met haar verdofte ogen en langzame gebaren inzicht in de toestand van haar firma had verkregen. Door haar hoornen bril keek zij Van Loen somber aan.

‘Alles is in orde, Salomon, nog in orde. Maar je moet terstond naar de bank gaan en ons saldo blokkeren.’

Verschrikt keek hij op.

‘Mevrouw,’ was het enige wat hij zeggen kon.

‘Ja, Salomon, onmiddellijk. Want ik vrees ten derden male dat ons huis moeilijke tijden tegemoet gaat.’

Hij ging direct. Op zijn oude benen struikelend en stotend tegen de straatkeien, in ademnood aankomend op het bankierskantoor. Ontzet zat hij neer toen de bankman hem mededeelde dat juist gisteren een grote zichtwissel ten laste der rekening was betaald, een appoint dat Jozef Davidson door een Londens huis, op zijn eigen firma had getrokken.

Teruggaande naar het kantoor becijferde Salomon onderweg dat Jozef zijn eigen geld en zijn toekomstig erfdeel in baar had opgenomen. Geheel van streek deed Salomon zijn mededeling. Rebecca was zeer kalm.

‘Ik heb dit verwacht, Salomon. Het betekent het einde van de firma Davidson. Aan jou is de eer de liquidatie te leiden. Je oude dag zal verzorgd worden, het spijt mij dat jij slechts de enige kunt zijn.’

Toen Salomon stuntelig afwezig haar kantoor verlaten had, sloeg Rebecca de handen voor de ogen. En sprak zacht gefluisterde woorden:

‘Here, Here, ik heb gezondigd. Ik ben op Uw weg getreden en ik heb mij verzet tegen Uw wil. Here, ik buig mij voor Uw Almacht, wees mij genadig, Amen.’

Zij zat daarna doodstil in haar kantoor, uren. Totdat Susanne, die door een dodelijk verschrikte Salomon was gewaarschuwd haar kwam halen.

Die avond besloot zij. Zij deelde Susanne mede, dat zij de firma zou liquideren, haar huis en inboedel doen veilen en met Susanne terug zou keren naar Parijs. Zij wilde weg uit deze sombere omgeving, weg van haar herinneringen; op nog enige jaren hopen in deze wereldse, levendige stad. Susanne knikte slechts; wat zij had willen zeggen, verslikte zij. Maar zij beloofde haar moeder alle steun.

Toen die nacht allen in het huis Davidson sliepen, stond Rebecca op. Met de linkerhand voor steun langs de muur tastend, in de rechter de blaker met kaars, gaat zij schuifelend naar Jozefs kamer. Het is er koud en donker, want Johanna sluit iedere avond overal de gordijnen, ook in de niet gebruikte kamers. Rebecca plaatst de blaker op Jozefs schrijfbureau, klapt het deksel op. Even zit zij stil, alsof iets haar weerhoudt, maar dan opent zij lade na lade en snuffelt tussen papieren. Het is niet veel bijzonders wat zij vindt. Rekeningen, verzoeken om steun, briefjes van meisjes. Het ergste is het huurcontract voor zijn vrijgezellenkamer; het papier trilt in haar handen, terwijl zij leest. Maar wat zij zoekt vindt zij niet, een aanwijzing waarom Jozef zo plotseling is weggegaan en waarom hij zijn geld en erfdeel zo haastig heeft opgenomen. Verkild staat zij op en schuifelt weg uit de naargeestige omgeving. Op dezelfde gang is de kleine werkkamer van haar man zaliger. Even staat zij voor de deur stil, dan gaat zij binnen; de naargeestigheid van Jozefs kamer is hier niet. Langs de wanden staan Jacobs boekenrekken, tot borsthoogte. Zij staan vol; de kleurige lederen banden met gouden letters glanzen zacht in het licht. Op de rekken staan nog steeds zijn kleine antiquiteiten, een negenarmige luchter, zijn blauwe tabakspot met koperen deksel. En zijn pijpenrek, Meissner poppetjes, klein zilver speelgoed. Een der rekken is wat lager en staat recht tegenover zijn schrijftafel. En hierop ligt in fluwelen geborduurde zak zijn gebedsdoek met zilveren kraag, te zamen met de gebedenboeken, die hij bij de laatste kerkgang gebruikt heeft. Stil zit Rebecca in zijn stoel en laat haar ogen dwalen door de kleine rustige kamer. Iedere week kwam zij hier om te zien of de kamer goed was gestoft en de meubelen geboenwast; het was een gewoonte geworden zonder aandacht voor de sfeer der omgeving. Nu let zij niet op stof of glans, de geest van deze kamer heeft haar gepakt. Hier zocht haar Jacob na zijn werk voor het gezin, rust

en steun; in moeilijke tijden of wanneer hij twijfelde. Hier studeerde hij in de oude boeken of discussieerde met mannen zoals hij. En hij leefde er met God, zijn Alles, Die hij stelde boven vrouw en kinderen, boven huis en hof. Al weet Rebecca niet wat Jacobs boekenschat bevat, in grote lijnen weet zij de groepen te staan. Hier de Thora, daar de Talmud, weer verder commentaren, naar links de Joodse denkers uit vele eeuwen. En rechtuit voor haar in het lage boekenrek waarop het gebedskleed ligt, staan de familiegebedenboeken. Exemplaren die eeuwen oud zijn staan erbij, nog uit Polen en de Duitse landen. Deze boeken kent Rebecca allen, want telkens weer vertelde Jacob hun geschiedenis. Het boek waarover hij sprak lag dan voor hem op tafel en steeds weer wilde hij het tonen. Rebecca kijkt naar die rij boeken en telt in gedachten af. Het gebedenboek van Rebbe Jacob die in Warschau woonde, driehonderd jaar geleden; de Hagadah van Rebbe David, die tweehonderd jaar geleden leefde en de eerste Davidson was in de gemeente Amsterdam. In al die boeken staan namen, van kinderen, broers of zusters, neven en nichten. Ook jaartallen staan erin, opeenvolgend, van alle Seideravonden dat zij werden gebruikt. En het jaar dat het overgaat op een ander omdat zijn bezitter gestorven is. Een klein rood boekje staat er tussen, in marokkijn leder gebonden en met gouden letters op de rug. Rebecca staat op. Zij kent dat boekje niet, misschien heeft zij het toch wel eens gezien en er geen aandacht aan geschonken. Jacob heeft nooit de geschiedenis van dat boekje verteld, dat weet zij zeker. Opeens bedenkt zij dat het er nooit heeft gestaan, zeker niet in de jaren toen Jacob veel in zijn werkkamer was. In de laatste maanden van zijn leven is zij er weinig gekomen, buiten de wekelijkse contrôle-gang. Rebecca heeft het boekje genomen en is weer moeizaam achter Jacobs tafel teruggekeerd. Zij trekt de blaker wat naar zich toe. En bladert. Zij vindt een naam. Abisag, dochter van Juda Oppenheim, gehuwd met Jozef Davidson in het jaar 1751. Rebecca ziet dat het een vrouwengebedenboek is voor het dagelijkse gebruik. Achterin op de schutbladen staan Hebreeuwse schrijffletters, aaneengerijd in dichte regels. En Rebecca leest, eerst moeizaam, omdat zij in jaren geen Joodse schrijffletters onder de ogen heeft gehad, de klacht van Abisag Davidson, wonende in de gemeente Amsterdam in het jaar 1760.

‘Jozef Davidson, de vader van mijn kinderen, de man waarmee mijn vader, Juda Oppenheim, mij liet trouwen, ik verafschuw hem. Want hij, een man Gods, rabbijn in deze gemeente van Amsterdam, hij is een godloochenaar.

Hij lacht om de woorden, welke hij leest, hij bespot de ritus waarin hij nauwgezet voorgaat, hij ontkent het bestaan van de Almachtige. Ik walg van deze man, die de vader mijner kinderen is en waarmee ik geen gemeenschap meer heb.

Want hij is een dief en een heler.

Een dief van kerksieraden, een heler van gestolen goed, goud en zilver dat men hem brengt bij nacht en ontij.

Ik haat deze man, zo hevig, dat ik zondig ben door deze haat. Want hij geeft zich af met matrozenmeiden en sletten, langs de weg. En hij bezoekt hen en slaapt met hen nadat hij zich bedwelmd heeft met drank.

En ik weet, dat hij Tamar, de dochter van Nathan Rosenfeld geweld heeft aangedaan omdat zij liefde kende voor een Christen. Zo is mij bericht.

Zijn kleren heb ik geweigerd te wassen en hij heeft erin berust. Zo weet ik dat hij schuldig is.

Hoort, Eeuwige, mijn klacht en neem deze mens tot U, opdat mijn kinderen niet meer besmet worden.

Here, Here, toornt niet tegen mijn vrucht. Amen.’

Ontzet staart Rebecca in de kaarsvlam. Het is of zij er het beeld in ziet van Jozef, haar zoon. Groot en knap en begerig en slecht. Jozef Davidson van honderd jaar geleden, de man van Abisag Oppenheim, herleefde in haar zoon. Kwam terug op de aarde door haar lichaam. Angstig kijkt Rebecca om zich heen, de stilte en de schemerdonkere kamer benauwen haar. Zij wil opstaan, maar kan het niet, haar benen zijn als verlamd. Tranen springen in haar ogen, om zoveel leed dat haar trof en ook ... Abisag. Nog eenmaal leest zij de laatste regels:

‘Here, Here, toornt niet tegen mijn vrucht. Amen.’

Dan slaat zij het blad om en in beverig handschrift heeft Jacob, haar man geschreven:

‘De Almachtige heeft het mij gezegd. Toen Jozef gevlucht is naar Amerika, toen heeft Hij zich aan mij geopenbaard en ik hoorde Zijn stem, Die zeide:

‘Ik ben de Here Uw God, een ijverig God Die de misdaad der

vaderen bezoekt aan de kinderen, aan het derde, aan het vierde lid dergenen die Mij haten; en doe barmhartigheid aan duizenden dergenen, die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden.' Rebecca's dodelijk angstige ogen staren naar Jacobs gebedsdoek. Hij heeft het dus geweten en heeft gezwegen. En ook zijn zoon niet vervloekt. En is gestorven. Met zware last.

Ineens gilt Rebecca, in ontzettende angst, met gespreide armen, over al het leed in haar leven, de ogen door tranen verblind: 'Shaddai.'

Dan staat Susanne naast haar en drukt haar moeders hoofd zacht tegen de borst en strijkt teder over de zilverwitte haren, het voorhoofd en de wangen.

'Stil maar, moedertje, stil maar,' zegt zij telkens weer.

En moeizaam brachten zij en Johanna, Rebecca naar bed. Als een kind.

Iedere avond wacht Jannetje Batelaan met zware zorg de thuiskomst van Geert van der Toorn. Zoals hij heeft gezegd, zond hij daags na het onderhoud met Eli zijn boekhouders om de zaken van Piet van Sliedrecht & Cie van begin tot eind te controleren. Die dag was ook de eerste dat Treesje de Fuentes werd vermist en daardoor waren Eli's inlichtingen kort en mat. Sinds Treesjes dood is Eli geheel overstuur. 's Nachts gaat hij rusteloos door het grote huis, met een brandende kaars van kamer tot kamer. Het beangstigde personeel hoort hem snikken en steunen, soms vloeken en gillen van innerlijke opstand en het Opperwezen rekenschap vragend, waarom zijn moeder en zijn vrouw beiden weggenomen werden door het water. Overdag ligt hij op bed, half gekleed en ongeschoren, bij tijden soezend, nauwelijks het eten aanroerend dat de bezorgde keukenmeid telkens weer vers naast zijn bed plaatst. Iedere dag gaat de trouwe Geert naar hem toe om te trachten hem op te beuren, weer belangstelling voor zijn zaken te wekken. Maar Eli geeft nauwelijks antwoord en staart in de verte. Ook houdt Geert toezicht op Eli's zaken. De eerste tijd was er felle oppositie van de klerken en commiezen en het scheelde niet veel of men had Van der Toorn van het kantoor gedrongen. Maar Geert liet die eerste dagen zijn walbazen veel en onnodig om instructies komen en stevast hadden zij een koevoet onder de arm, als zij met langzame, dreigende, banjerende gang door het klerkenkantoor naar hem toe-

gingen. En zo heeft Jannetje iedere avond honderd uit te vragen. Over Eli en de zaken, want slechts eenmaal heeft zij getracht Eli te zien en te spreken. Maar hij wilde haar niet ontvangen, van verdriet en schaamte.

Zo was er veertien dagen na Treesjes dood verlopen, toen Geert op een avond tot Jannetje zei:

‘Hoor es, meissie, dat gaat zo niet met die jonge. As tie niet op-houdt met blèren en zuchten en ’s nachts rond te dwalen met een baard als een apostel gaat ie d’r onderdoor en naar ’t dolhuis.’ ‘Wat moeten wij doen, Geert?’

‘We motte em bij zijn donder pakke en op een schuit zette. En dan de frisse lucht in, met zo nou en dan een stuk water over z’n bast. Dan komp tie allicht gezond weerom.’

‘Maar Geert, je kunt hem toch niet tegen zijn wil oppakken en op een schip zetten? En zijn zaken dan?’

‘Maak je daarover geen zorgen. Dat heb je Geertje goed voor mekaar. Weet je, meid, de dag datte me begonne uit te meste, is tie naar de notaris gegaan en heb me volledige procuratie gegeve. Net op tijd, want je weet, effe later. . .’

‘Zwijg stil, Geert.’

Jannetje slaat de handen voor de ogen; het beeld van verdronken Treesje op haar doodsbed was plotseling voor haar.

‘Goed, goed,’ zegt Geert haastig, ‘ik wou je niet van streek maken. Maar nou mot ie weg en gauw ook.’

‘Zal ik met hem praten?’

‘Probeer het. Maar ga nou met mijn mee, morrege. Jou laat ie d’r niet in, maar je schuifelt achter me an mee naar binne en azze me binne benne, nou, dan klare we het wel.’

‘Hoe is het met de zaken, Geert?’

Van der Toorn haalt de schouders op en zegt:

‘Een rotzooi, meid, daar heb ie geen begrip van. Gegapt datte ze hebbe! Nou, maar ze gane voor de bijl, stuk voor stuk en zonder pardon. Het ergste is dat z’n kas zo belazerd leeg is. Alles zit vast. Ik heb van me eige een halve ton an em geleend, dan kenne we effe vooruit. D’r benne een paar beleggings en een paar voorschotte, die ik los ga make. D’r is ook nog een kleine ton gouds te vorderen van de Davidsons. Die gaan ik nou ook hale.’

‘Geert, dat kan niet,’ roept Jannetje verschrikt, ‘je bedoelt dat geld dat Isaïc gegeven heeft om die wever in Rijssel te betalen? Hij heeft mij gezegd, dat hij die nooit terug zou vragen.’

‘Dat ken hij nou wel gezegd hebbe, maar nou heb ik ze nodig voor z’n zoon,’ bitst Geert.

‘Nee, Geert, nee, dat mag niet. Doe wat anders om aan geld te komen, maar niet dat. Nooit dat, want hij heeft het bedoeld als een geschenk.’

‘Nou, meid, prakkizeer jij dan maar hoe het mot. Maar ik gaen toch es een balletje opgooie bij de Davidsons. En wanneer ga je nou mee om ein het huis uit te krijge?’

‘Morgen,’ zegt Jannetje dof.

Die avond zei ze niet veel meer tegen Geert en keek hem soms verholten vijandig aan. Geert zag het wel, was er eerst van ontdaan, maar later draaide hij geamuseerd met brede halen zijn zware snorren op en zei:

‘As ze an d’r Isaäc komme, dan krijgt ze een dikke staart en blaast. Maar ik heb maling aan kwaje poezen, weet je wat ik met kwaje poezen doe?’

‘Nee,’ zegt Jannetje onnozel.

‘Nou, die neem ik op me schoot en aai ze.’

Jannetje bloosde tot diep in de hals, stond haastig op en bij de deur stak zij haar tong tegen hem uit. Geert lachte, sloeg zich op de dijen en stak met veel behagen een verse sigaar op.

De volgende dag ging Jannetje met Geert mee naar Eli de Fuentes. De list gelukte en toen Jannetje eenmaal in Eli’s kamer was, had zij weinig moeite met hem. Geert zag met verbazing dat Jannetje hem behandelde als een kleine jongen en precies gedaan kreeg wat zij wilde. Zij stond erop dat hij zich onmiddellijk ging scheren en behoorlijk kleden. Daarna moest hij eten van de maaltijd die zij op haar oude bevelende toon bij Miebetje besteld had. Nu deed de oude keukenmeid geen poging meer om zich te verzetten. Zij voelde dat de tijden weer veranderd waren en de oude huishoudster Jannetje met ijzeren hand het bestier van dit huis had overgenomen. Eerst heeft Eli nog tegengestribbeld maar ten langen leste stemde hij toe in een grote verfrissende zeereis. Geert zei hem de factorijen weer eens te gaan controleren en al het overtollige daarginds op te heffen. Voor het technische gedeelte zouden enige commiezen meereizen. Argwanend keek Eli naar Geert, toen knikte hij stil, berustend. Maar in Geert begon iets te woelen en te koken en bruusk zei hij:

‘Ik zal je d’r es wat vertellen, Eli de Fuentes, as je soms denkt dat

ik je een loer wil draaie, dan heb ie me in deze minuut voor 't laatst gezien. Dan kenne tante Jannetjes mooie lampies d'r ook geen pest meer an doen. Jij ken nog terug en ik ook.'

'Van der Toorn, ik vertrouw je, dat heb ik getoond met m'n volmacht. Wees nu een beetje geduldig. Ik heb veel geleden.' Geert zweeg eerst, klopte hem dan op de schouder.

'Kop op, je leve begint pas.'

'Of het is ten einde. Mijn vrouw dood, mijn zaak onder toezicht, wellicht niet meer te redden.'

'Hoe oud ben je, knapie?'

'Zes en twintig,' zegt Eli dof.

'Zes en twintig en dan denke dat men an 't einde is. Jonchie, jonchie, was ik nog maar zes en twintig. Toen ik zo oud was as jij voer ik voor de mast, knokte met me blote knuiste of op 't mes. Ik zoop as een ketter en kneep de meiden in d'r billen.'

'Geert,' roept Jannetje scherp.

'Ai, ik was je haast vergete, meissie. Maar, de Fuentes, buite dat heb ik gewerkt, waar ik kon, eerlijk en zonder gappen. Nou, op 't eind kan ik niet klage.'

Eli kijkt naar Jannetje, vragend en met twijfel in zijn ogen. Geert ziet het, bijt hem toe:

'Kijk niet zo, knapie. Toch ben ik tevree, al heb ik dan geen wijf en geen kinders.'

Maar hij stond plotseling op en zonder een woord van afscheid, verliet hij de kamer en het huis op het Haringvliet. Jannetje volgde eerst uren later, glimlachte vreemd in zichzelf op haar weg naar huis.

Rebecca Davidson ligt nu reeds een week te bed en er is geen verbetering in de verlamming van haar benen. De oude dokter zegt niet veel, geeft geen medicijn, raadt slechts rust te houden. Wellicht zal de tijd heling brengen. Rebecca hoort hem nauwelijks. Zij ligt maar stil te staren en wil liefst zo weinig mogelijk bezoeken. Susanne en de oude Johanna verplegen haar zo goed mogelijk, haar lethargie begint invloed op de beide vrouwen te krijgen. Op een morgen, in het begin van Maart 1860, wordt Susanne heel vroeg wakker. Zij is geheel uitgeslapen en haar gedachten zijn zeer helder. Kristalzuiver ziet zij ineens dingen in haar leven, in dat van haar moeder en haar omgeving. Zij vraagt zich af, waarom na Jozefs vertrek haar moeder besloten heeft om de

zaak, waaruit zij leeft, te liquideren. Waarom haar moeder die avond in vaders kamer zo plotseling begon te gillen. Waarom zij gisteren een brief kreeg van de reder Geert van der Toorn waarin hij om een onderhoud verzocht. Susanne staat op, steekt de kaars op haar bedkastje aan. Ook de kaarsen in de luchters op de commode en die aan de wanden. De kamer is vol zacht kaarslicht. Zij gaat voor de spiegel staan en bezieet zichzelf. Een forse donkere vrouw van even veertig jaren. Het zeer mooie gezicht is in de loop der jaren enigszins gevuld geworden. De amandelvormige ogen, haast zwart, zijn niet meer fel zoals in haar jeugd. De wenkbrauwen fraai getekend als bij een Egyptische, de wimpers lang en zwart, de neus smal en licht gebogen. Haar mond rood en hartvormig, de kin vrouwelijk en toch energiek, de huid gaaf en glanzend, wat bleek afstekend tegen het zware glanzend donkere haar dat tot haar middel reikt. Zij ziet haar figuur onder het strakke nachtkak en de dunne batisten rok. Felle stevige borsten, een smalle taille overgaand in brede heupen.

Zij fluistert:

‘Mijn God, veertig jaar. En niets van mijzelf. Geen man, geen kind.’

Plotseling slaat zij de handen voor de ogen, draait zich om. Zij gaat weer te bed, het laken trekt zij op tot de kin. Zij tuurt naar het kaarslicht aan de wand en zij ziet dat het schemert door de volle tranen die in haar ogen gekomen zijn. En in haar gedachten springt klaar het beeld naar voren van de zestigjarige Joodse bankier uit Marseille, die al meer dan tien jaar haar genegenheid zoekt. Zij is schuw voor zijn leeftijd en hij wacht nog steeds, zoals aristocraten wachten kunnen. Zo nu en dan bezoekt hij de vergaderingen waarop zij spreekt. Dan zit hij daar als een oude gepolijste rots in een schuimende branding. Zijn ervaren ogen bekijken koel het opgewonden gezelschap, onopgemerkt wist hij met zijn zijden doek het voorhoofd dat verhit is door de broeiende atmosfeer. En na afloop laat hij zich meevoeren door de mensenstroom, die hem duwt en soms vijandig hoont. Maar hij gaat er kaarsrecht in zijn stemmige, verfijnde kleding, alleen oog hebbend voor haar die nu in haar rijtuig stapt. Met de bloemen die hij haar liet brengen. Susanne doezelt weg, om met schrik wakker te worden, door de zachte klopp op de deur en de stem van Johanna, die zegt:

‘Het is zeven uur. En ochtend, juffrouw Susanne.’

Snel is zij opgestaan, wast zich overvloedig met koud water. Zorgvuldig kiest zij haar japon voor die dag en eindelijk gaat zij statig en vol gratie naar beneden. Met toewijding stelt zij het ontbijt voor haar moeder samen, telkens weer peinzend naar het dienblad kijkend of zij niets vergeten heeft. Dan belt zij het tweede meisje. Zij gaat voor de trap op. Gevolgd door het meisje met het blad. In moeders kamer laat zij het op tafel zetten en dankt met een korte hoofdknik.

Nu wast zij haar moeders gezicht en handen, schudt de kussens op en helpt haar recht zitten, opdat zij eten kan. Dankbaar kijkt Rebecca naar haar dochter, die nu voor het raam staat en naar buiten tuurt in de grauwe beginnende dag. Rebecca eet langzaam, vraagt tussen twee hapjes door:

‘Waarom denk je, mijn kind?’

‘Aan niets, moeder.’

‘Dat kan niet, mijn dochter. Zoals wij er nu voorstaan, kun je niet aan niets denken.’

Susanne zwijgt even, plotseling komt het fel:

‘Ik denk aan mijn leven, moeder. Aan de jaren die ik verknoeid heb. Aan de woorden die ik gesproken heb op vergaderingen en bijeenkomsten. Aan de zinnen welke ik gezegd heb, voor anderen. Aan de moeiten die ik gedaan heb om anderen te helpen.’

‘En wat is het resultaat van al dat denken, Susanne lief.’

‘Dat ik anderen niet heb kunnen helpen, omdat zij niet geholpen willen zijn. Dat zij voortleven in hun egoïsme, in hun sleur, in hun voordeeltjes, in hun vuil.’

‘Is al je werken voor niets geweest, dochter?’

‘Ja, moeder.’

‘Neen, mijn kind. Je bent ongeduldig. Je wilt het zien tijdens je leven. Maar dat zul je niet, want onze profeten mochten het ook niet tijdens hun leven zien. Later, later komt het, langzaam, eeuwen-langzaam. Totdat God de wereld weer verandert.’

Susanne zwijgt. Rebecca vervolgt:

‘Wat nu, meisjeslief?’

‘Nu? Moeder, nu komt het afscheid van de gemeenschap. Nu komt de zorg voor de eigen kring. Want ik zie dat, wanneer een ieder in zijn naaste omgeving doet wat goed en practisch is, zijn optreden in groot verband onnodig wordt. Luister, moeder. Van nu af blijf ik bij U, want U hebt mij meer nodig dan een onbekende in Frankrijk. Een vreemde, die mij aanstaart alsof ik een dwaas

uit een ander land ben. U hebt gevochten voor vaders gedachtenis, voor Uw huis. Er zal geen liquidatie zijn, noch verkoop van Uw huisraad, noch een armetierig leven.'

Susanne heeft zich omgedraaid. Ondanks dat zij met het gezicht van het licht gekeerd staat, ziet Rebecca de felle kleur op de wangen en de onheilspellende ogen. En zij ziet ook de sterke forse figuur van Susanne in de kracht van haar leven. Dan sluit Rebecca de ogen, prevelt:

'En Gij hebt aangezien onzer vaderen ellende in Egypte en Gij hebt hun geroep gehoord aan de Schelfzee.'

Toen sliep zij in. Susanne dekte haar toe, verliet zacht, beheerst en sterk de kamer.

De onrust zat diep in Susannes hart, diezelfde avond. Zij zit alleen bij het haardvuur, een boek ligt doelloos op haar schoot, zij staart maar in de vlammen. Zij denkt weer aan die morgen, enkele dagen terug toen zij zich afvroeg waarom Jozef zo plotseeling is vertrokken, met nagenoeg al het geld van de firma Davidson. En waarom moeder gilde in de kamer van vader zaliger. Zij staat ineens voor haar stoel, huiverig ondanks het blokkenvuur in de haard. Er trekt haar iets, er dringt haar iets om naar boven te gaan. Naar haar vaders kamer. De kaarsenluchter die zij medevoert verlicht hel het vertrek. Het is er stil en opgeruimd, want Johanna kent haar dienst. Vaders stoel staat aangeschoven tegen de schrijftafel, waarop een perzisch kleedje ligt. En daarop is, rechtgelegd en dichtgeslagen, het rode lederen boekje, dat Johanna niet verplaatsen durfde. Susanne schuift vaders stoel achteruit, gaat langzaam zitten. Haar slanke vingers bladeren in het boekje, tot de achterste schutbladen. Zij ziet de vreemde Hebreeuwse schrijffletters. Jaren vallen voor Susanne weg, de jaren toen zij op de Joodse school te leren ging zijn weer terug. Moeizaam leest zij, ontcijfert zij het Jiddisch Duits, geschreven met Hebreeuwse karakters.

En ook Susanne verneemt met ontzetting de klacht van Abisag, die haar voormoeder is en in haar leeft. Zoals een bliksemstraal een donker landschap in helder licht zet en alles doet zien, zo kent Susanne opeens de geschiedenis van Jozef en Treesje de Fuentes. Want Jozef is Jozef, de man van Abisag Oppenheim en Theresia de Fuentes heeft betaald met haar lichaam, zoals Tamar deed, de dochter van Nathan Rosenfeld.

Doodsbleek en koud rijst Susanne op uit haar vaders stoel. Zij neemt de lichter met de kaarsen en het boekje, dat klemt zij tegen de borst. En zij dwaalt als een geest door het huis, door dit huis dat gevloekt is, dat verdelgd zal worden met zijn inhoud. Waarvan de leden getekend zijn door God zelf, omdat zij zijn het derde en vierde lid van hem, die Hem haatte. Nu is zij in haar kamer, de kristallen lichter op de schoorsteen werpt grote schaduwen rondom en vreemd gekleurde spiegelingen tegen het witte plafond. Weer staat zij voor haar spiegel, die tot de grond reikt. Weer ziet zij zichzelf. Haar ogen, haar neus, haar mond, haar donkere haar. Lang staart zij naar de verandering die zich op haar gezicht voltrekt. Want de trekken verstarren, verharderen, verscherpen.

En daar staat Sarai, de vrouw van Abram, daar staat Rachel, de vrouw van Jacob, daar staat Ester, de vrouw van Ahasveros, die pleitte voor haar volk.

Zij doet een stap terug, in koorts. Met een korte ruk heeft zij het witte beddekleed in de hand. Nu slaat zij het om, houdt het bijeen onder het kleed, vlak aan de keel. En het reikt tot aan de grond, als een doodskleed bedekt het haar geheel, alleen het donkere Hebreeuwse vrouwenhoofd leeft. Zij wendt zich langzaam van de spiegel af, naar het Oosten. En zij spreekt met God. Zij pleit voor haar vader, voor haar moeder, voor haar broer Jozef, voor allen uit het huis Davidson. Zij smeekt om genade. Zij vraagt vergiffenis voor Jozef, de man van Abisag. Dat God zijn ziel niet meer zal uitzenden vraagt zij, opdat geen kind van dit huis meer gevloekt zal zijn. Zij wijst op het goede dat zij getracht heeft te doen en waarvoor zij haar jeugd heeft geofferd.

Toen zonk Susanne Davidson op de knieën, het hoofd diep gebogen. En zij fluisterde, tussen haar vingers, die nerveus voor haar mond bewogen en nat van tranen waren. En haar fluistering was een gebed voor de zielerust van Treesje de Fuentes.

Nog bleef zij in haar gebogen houding, op haar knieën voor God en wachtte. Maar de Almachtige antwoordde nog niet aan dit kind van Israël, deze dochter van Zion.

David Viool had een grote partij goederen gekocht. In de etalage van zijn winkel op de Schiedamse Dijk lag alles in stapels getast. Zeemansbroeken en jassen, laarzen en petten, plunjezakken en ondergoed. Met grote cijfers had hij op witte cartons de zeer

lage prijzen geschreven en steeds bleef er iemand staan om te kijken. Ook Geert van der Toorn keek toen hij voorbijging, overlegde bij zichzelf en ging naar binnen. Hij vroeg de winkelknecht naar de patroon en vernam dat deze voor de verkoop de polder in was.

'Zeg em dan, dat ie bij me komp. Ik wil wat van dat goed kope.' De bediende knikte, vroeg naar de naam en beloofde dat zijn baas de andere morgen vroeg zou komen.

Zo ging David Viool de volgende dag naar Geert van der Toorn, een pak met stalen nam hij mee.

'Ik ben Viool van de Dijk,' zegt David, 'ik heb gehoord dat U handel zocht.'

'Ik zoek geen handel, maar hemde en broeke voor m'n volk. Wat heb ie?'

David noemt zijn waar en de prijzen.

Geert schudt het hoofd en zegt:

'Nee, vader, je grijpt me. De prijzen in je etalage benne lager.'

David wordt rood in het gezicht. Kwaad antwoordt hij:

'Luister es, reder, as je één prijs in me etalage vindt die lager is, dan heb ie de hele handel. Cadeau. Je hebt met een rechtschapen koopman te doen. Of denk ie soms dat ik je neem omdat ik een Jood ben. Allenig daarom?'

'Ik denk zover niet, koopman. Of ie Jood of Christen ben interesseert me niet. Ik heb daar nog nooit bij stilgestaan en as je op je Jodendom wijst, dan doe jij dat en niet ik. En nou de zake. Ik dacht dat ik lagere prijzen had gezien.'

'Ah,' zegt David, 'U dacht. U mot niet denke, U mot bewijze. Ik wil vooruit en dat bereik ik niet met iemand te scheppe. En al wou ik niet vooruit in de wereld, dan dee ik het nog niet want ik ben uit een goeie school.'

Van der Toorn kijkt hem misprijzend en argwanend aan.

'Dat zegge jullie allemaal. Waar kom ie vandaan?'

'Van de firma Davidson.'

Geïnteresseerd ziet Van der Toorn hem nu aan.

'Die hebbe een goeie naam. Waarom gong ie daar weg?'

'Ik heb last gehad met de jonge baas. Meheer Jozep. Meheer Jacob en mevrouw heb ik twintig jaar gediend, van kleine jonge af. Nooit een woord en van de morrege tot de nacht gesappeld.'

Geert antwoordt even niet, zegt dan:

'Hoe stane ze of weet je 't niet?'

David haalt de schouders op:

'Sinds meheer Jozep plotseling weg is, wordt er nou gemompeld. Ze zegge datte ze motte ophoue. En dat ken wel nou de ouwe mevrouw is komme te legge.'

'Wat heb ze?'

'Verlamde bene. Me Lea zegt van de schrik toen Jozep weg was.'

'Ik heb gehoord dat de dochter nou de boel waarneemp. Wat is dat voor een vrouw?'

'Een koningin,' antwoordt David vol eerbeid en trots.

Geertschiet in de lach en meteen is het stugge tussen hen gebroken.

'Hoor es, koopman. Ik mot tweehonderd hemde en broeke. Vierhonderd stel wolle ondergoed en honderd paar hoge laarzen en wat d'r zo bijkomp. Ken je dat goed en goedkoop levere?'

'Dat ken,' zegt David vol vreugde. Want dit is de eerste grote zaak met de haven die hij gaat doen. Hij voelt bij intuïtie dat dit de poort opent tot een toekomst, waarover hij wel eens gemijmerd heeft, maar waaraan hij nooit echt heeft durven geloven.

'Heb U een stukkie papier, dan zal ik rekene.'

Geert grijpt een stukje van tussen de stapels papieren, die op zijn schrijftafel rondslingeren. Hij is nu eenmaal geen kantoorman. Geamuseerd kijkt Geert naar de rekenende David, die zijn hoed achterop het hoofd heeft geschoven. Viool bebijt zijn potlood, krabbelt eens aan zijn slapen, kijkt onnozel op en noemt zijn prijzen. Langzaam knikt Geert bij iedere prijs die hij hoort, onderwijl met krachtige halen zijn snorren opdraaiend, zoals zijn gewoonte is. Dan zegt hij:

'Nou, stuur me de rotzooi maar. Cente ken je d'r bij krijge.'

'Zal ik opschrijve, wat ik lever?'

'Viool, je ken me maar eenmaal belazere. En je loopt de kans, dat ik je pote onder je lijf vandaan schop.'

'Je zal tevree zijn, reder. Ook zonder je dreigement. Ik ben een orthodoxe en onze wetten benne heel streng.'

'Welke wette?'

'De Jiddische.'

'Wist ik niet. Maar d'r benne dan wel een paar geheide overtreders onder jouw volk.'

David wordt weer rood:

'Ken 't weze, dat d'r onder de Christenmense een paar doorheen lope die de geboje niet zo nauw neme? Weet je zo, Gij zult niet doden, niet echtbreken?' vraagt David sarcastisch.

‘Verrek jij met je smoesies,’ zegt Geert geërgerd.

‘Luister es, reder. D’r benne goeie en d’r benne kwaje van beide partijen. Ik ben van de goeie en jij, reder?’

‘Barst jij met je geleerdheid. Lever de spullen maar goed, dan heb ie geen kind an me en nog een vriend d’r bij verdiend ook,’ Van der Toorn zegt het goedmoedig.

‘En ik lever bij de hempies en broekies al een vriend d’r bij,’ antwoordt David snedig.

Terwijl David omstandig de stalen oprott en in het zeil verpakt waarin hij ze heeft meegebracht, vraagt opeens Van der Toorn welwillend:

‘Koop ie wel handel?’

‘As ik ’t krijge ken en as ’t niet bove me mesomme gaat, dan graag.’

‘Nou, ik heb een partij katoen legge aan de overkant. ’t Heb lichte waterschade en ik wil ’t kwijt. Mot jij ’t?’

‘Weet ik niet, as ’t veel is ken ik ’t niet direct betale en as ’t slecht is en ik weiger worrie misschien kwaad. Hoeveel geld taxeer U?’

‘As je ’t koopt mag ie me betale as je ’t doorverkocht heb. Mot je ’t zien?’

‘Graag,’ antwoordt David opgelucht, ‘maar nou zal ik je bewijze wat ik daarnet zei. As je mijn crediet geeft, doen ik wat terug. Me neme de partij voor gezamenlijke winst.’

‘Wat klets je nou, ik heb toch al verlies. Ken ik soms an me eige verlies verdiene?’

‘Dat ken,’ zegt David trots, ‘alles wat ik meer maak boven de prijs, die ik mot betale, dele we same. Nou, verdien je dan an je verlies, ja of nee?’

‘Ik ken van je lere,’ zegt Van der Toorn, ‘kom nou maar mee, dan zal ik je de partij late zien.’

Samen gingen zij druk pratend naar de Leuvehaven. Geert floot op zijn vingers en tussen de talrijke schepen maakte zich een roeiboot los. Toen deze gemeerd lag, sprong Geert ondanks zijn zware lichaam lenig naar beneden. David volgde omslachtig. Eerst ging hij op de kaderand zitten, draaide zich langzaam om, liet zich op de bootrand zakken en stapte heel voorzichtig in de boot.

‘Je stapt haast op me lip, admiraal,’ zegt een van de roeiers.

‘Kop houe,’ commandeert de reder, ‘een beetje fatsoen tegen de klant van de rederij ken geen kwaad, Barend.’

Barend en zijn maat, de twee roeiers, mopperen nog wat na, trekken dan met forse halen de boot de Leuvehaven uit en de Maas op. Zwijgend zitten de vier mannen in de boot, turen over de kleine schuimende golven van de rivier, want er staat een frisse wind op deze 16de Maart 1860. Schuins halen de roeiers de boot over de Maas, de boegman bij tijden eens omkijkend. David kijkt links en rechts, het is voor hem altijd een sensatie om op het water te zijn, hoewel hij er diep in zijn hart een hekel aan heeft. Plotseling zegt hij tegen Geert van der Toorn:

‘Daar drijft wat, reder.’

‘Op de Maas drijft d’r altijd wat, koopman; hout, vodden, lijken’. antwoordt Geert schamper. ‘De grote reiniger van de samenleving, dat is de rivier. Alles wat ze kwijt willen donderen ze maar in het water, voor de zee, de grote zwijger.’

David buigt zich wat overboord, grijpt het drijvende voorwerp, dat hij gezien heeft en slingert het in de boot.

‘Wat heb tie, maat?, verbreekt Barend het opgelegde zwijgen. ‘Een damestassie,’ schampert deze.

Met een snelle beweging heeft Geert van der Toorn de tas van de bodem gepakt, opent haar voorzichtig met zijn dikke sterke vingers.

‘Zit d’r poen in, baas?’ vraagt Barend.

Geert antwoordt niet. Hij bekijkt de inhoud. Een zakdoekje, een klein gedichtenbundeltje in blauw lederen band, een reukflesje, een klein ivoren naaigarnituur, een lederen geldbuideltje en een brief. David kijkt, voorover gebogen, nieuwsgierig toe. Van der Toorn neemt de doorweekte brief, houdt hem dicht voor de ogen, want het adres is haast onleesbaar geworden door het water. Maar toch kan hij nog ontcijferen. Madame Theresia de Fuentes, Haringvliet te Rotterdam, la Hollande. Met een ruk laat hij de brief zakken, tuurt over het water. Nog eens bekijkt hij het adres, tuurt weer over de golven, onderwijl nerveus zijn snorren opstrijkend. Zijn reisgenoten zijn uiterst nieuwsgierig, David verstout zich te vragen:

‘Van wie is die tas, Van der Toorn?’

Geert kijkt hem zinnend aan, antwoordt:

‘Dat mot de politie uitmake.’

‘Die tas is van ons viere,’ moppert Barend, ‘zatte d’r nou cente in, baas?’

‘Je houdt je muil nou over die cente, meester. Die tas gaat naar

de politie. En van wie die is ken ik niet zien en gaat je ook geen pest an. Optrekke, ik heb haast en nog wat anders te doen.'

Dan wendt hij zich tot David:

'Daar ben je het zeker wel mee eens, koopman. Dat die tas wordt ingeleverd.'

David knikte stil toen hij in dit andere gelaat van Geert van der Toorn keek. Want het was het gezicht van een zeventiende eeuwse schout, zoals hij het eens op een schilderij had gezien.

Die avond was Jannetje Batelaan een ogenblik verwonderd over haar huisgenoot Geert. Bij zijn thuiskomst was hij snel naar boven gegaan met een klein pakje; anders kwam hij altijd eerst bij haar binnen voor een borrel, een sigaar en een praatje. Aan tafel was hij stil. Hij deed wel zijn best om gewoon te doen, maar de scherpziende Jannetje bemerkte het krampachtige. Zij praatte daarom zo min mogelijk. Na de maaltijd ging hij direct weer naar zijn kamer. Hij sloot de deur af, ging aan tafel zitten en legde de inhoud van de opgeviste tas voor zich op het tafelkleed. Hij nam de brief uit het couvert, stond op en hield hem bij de vlammen van het vuur om sneller te doen drogen. Toen hij weer zat, begon hij te lezen:

'Mijn liefste Treesje,

Je laatste brief kwam hedenmorgen met een Spaanse vrachtboot in mijn eenzaam oord. Wat heb ik genoten van je lieve woorden. Maar wat ben ik ontzet van wat je me ook schrijven moest.

Treesje lief, zo kan het niet langer. Je kent mijn opvattingen omtrent moraal en ik ken de jouwe. Daarom zit ik hier en leidt jij een leven van tweespalt en moesten onze brieven langs een omweg gaan. Brieven die ons beiden nimmer onteerd hebben.

Ik heb er lang over gedacht en ben nu tot klaarheid gekomen. Het leven en het verlangen zijn sterker dan de moraal, eerbied en vriendschap. Nu zijn er twee levens stuk, het jouwe en het mijne. Dat ga ik nu beëindigen, ik ga nu twee gelukkige levens stellen tegenover één verwoest. Hard zul je zeggen. Wellicht zul je er mij nu minder om achten.

Mijn liefste, het leven hier maakt mij zo. Ruige natuur, hard, vermoeiend werk, woeste, tomeloze mensen. Ook dat wil ik gaan

ontvluchten, om niet te veranderen, om te blijven, die ik in jouw ogen nog ben. Om dit alles kom ik terug. Met het eerste schip het beste wat ik te pakken kan krijgen ga ik naar Holland. Ik verlaat mijn werk, ken de consequenties; geen beloning, wellicht lange tijd geen werk, misschien een proces. Maar jouw nabijheid is voor mij alles, gaat boven broodwinning en arbeidseer. Als ik daar weer ben, zal alles om jou veranderen. Want mijn eerste daad zal zijn met je echtgenoot te praten en hem trachten te bewegen in een echtscheiding toe te stemmen. Ik weet dat alles heel moeilijk zal zijn, maar wij zijn jong en het hele leven ligt nog voor ons.

Mijn lieveling, houdt goede moed. Wanneer je deze brief ontvangt, zal ik onderweg zijn om voor altijd bij je te kunnen blijven. Veel liefs van je

Willem Honing.'

Nog eens leest Geert de brief. Dan leunt hij achterover, wipt met zijn stoel, starend naar het zacht verlichte plafond. Nog eens tuurt hij naar de brief, die enige klaarheid bracht over het lot van Theresia de Fuentes. Hij speelt achteloos met de voorwerpen uit het tasje, die nog voor hem liggen. Het gedichtenbundeltje in de blauwlederen band met het gouden woord 'Poëzie' neemt hij ter hand, bladert doelloos in het nauwelijks gedroogde boekje. Dan valt zijn blik op het achterste schutblad en ziet door een vrouwenhand geschreven regels, in inkt die door het water vervloeid is. Het is slechts weinig, wat er staat, maar het doet zijn hart bonzen.

'Oh, God, help mij. Help mij, die U zo slecht gediend heeft. Die zo gezondigd heeft tegen Uw eerste geboden.

Here, verlos mij van de Satan, die mij vervolgt met zijn hete blik, steeds en steeds, ondanks dat ik hem met de hoogste prijs betaald heb voor zijn zwijgen.

Here, sta mij bij, want ik heb toch veel meer gegeven dan ik verschuldigd was voor mijn overspelige liefde.

Geef mij de rust terug, die ik als jong meisje zo rijk genoten heb en straf hem, vloek hem, hem . . . hem, Jozef Davidson.

Here, Here, steun mij omderwille van Eli, omderwille van hem, in den vreemde.

Onderwille van mij, Uw hulpeloos kind.'

Toen Geert van der Toorn dit gelezen had, vouwde hij zijn brede, sterke, korte handen te zamen en kneep tot zijn vingers kraakten, de knokkels wit werden onder de gespannen huid. Hij beet op zijn onderlip en zijn hoofd dat hij tussen zijn schouders trok, schudde hij zo heftig, dat de aderen aan zijn slapen klopten. Zo zat hij lange tijd, totdat zijn drift verebde en een stille, sterke rust over hem kwam.

Die avond nog ging Geert naar beneden en klopte aan Jannetjes huiskamerdeur.

‘Ik kom nog effe, Jannetje.’

‘Ik heb je verwacht, Geert.’

Zij staat op, gaat naar de commode en maakt een kop koffie voor hem gereed.

‘Jannetje, je zal wel gedacht hebbe, dat ik vreemd dee vanavond. Maar ik most ’t eerst verwerke.’

‘Ik begrijp het, Geert. Want je hebt nieuws over Treesje.’

Verbaasd kijkt Geert haar aan.

‘Ja, Geert, misschien ben ik met de helm geboren. De gehele dag heb ik het gevoeld. Is het juist?’

‘Ja. Vanmorgen hebben wij Treesjes tas uit het water gevestig.’ Jannetje staart hem aan terwijl haar ogen vollopen met tranen. Geert wendt het hoofd af, haalt omstandig het tasje uit de zak van zijn geklede jas. Dan opent hij het en legt de inhoud behoedzaam voor Jannetje op tafel. Alleen het verzenbundeltje ontbreekt. Jannetje neemt voorwerp na voorwerp ter hand, vraagt: ‘Wat nu?’

‘De wet gebiedt inlevering bij de politie.’

‘Wat hebben de dienders te doen met Treesjes bezittingen. Wie heeft er iets mee te maken, behalve Eli?’

Geert wacht even met antwoorden, dan zegt hij:

‘De oorzaak van haar dood is niet opgehelderd. De samenleving vraagt een antwoord en dat mot de justitie zien te klaren uit deze dingen.’

‘Uit een tasje, een zakdoekje, een reukflesje, een beetje geld?’

‘En uit een brief, Jannetje.’

Argwanend en angstig kijkt Jannetje naar Geert. Aarzelend neemt zij de brief uit het couvert. En leest.

En bonkt gierend van verdriet het hoofd op tafel. Geert wacht. Zij heft het hoofd langzaam op.

‘Ik wist dit, Geert. Maar het is niet meer in mijn gedachten ge-

weest sinds Eli van zijn reis was teruggekeerd. Op een avond heeft zij mij verteld van Willem Honing. Onschuldig. Ik heb haar gezegd dat het niet mocht en gedacht dat het daarmee uit was. Wat ben ik dom geweest, Geert.'

'Al was je zo wijs geweest als de profeten, dan nog had je geen invloed gehad. De liefde van jonge mensen kent geen barrières. Je hebt je niks te verwijten.'

'Moet het nu werkelijk naar de politie, naar de openbaarheid, naar mensen die er niets mee te maken hebben en alleen opwinding zoeken?' vraagt Jannetje zacht.

'Het mot voor de wet, maar de wet ken overtreje worde,' glimlacht Geert, 'wat wil je dat er gebeurt, meissie?'

Jannetje denkt even na, zegt:

'Geef alles aan Eli. Maar zonder de brief, Geert. Hoor je Geert, zonder de brief. Laat dat tussen ons zijn, voor altijd.'

De rederzwijgt, staat op en ijsbeert door de kamer, antwoordt dan: 'Jannetje lief, ook Eli mot dit niet meer zien. Laat 't an mijn over, laat mijn nog es denke. Maar ik beloof, niet an de politie of de openbaarheid komp 't. De brief krijgt Eli nooit te zien.'

Toen ging hij naar Jannetje toe, kuste haar heel zacht op het welige haar. En Jannetje verroerde zich niet.

De volgende morgen ging Van der Toorn naar David Viool in zijn winkel op de Dijk. Hij zegt:

'Viool, de tas die je uit het water heb opgevist was van mevrouw de Fuentes. Wat wil je dat er mee gebeurt?'

Ontdaan kijkt David hem aan, stamelt:

'Oi, oi.'

Geert wacht, herhaalt:

'Wat wil je, Viool?'

'Wat zal ik wille? Wat zal d'r motte gebeure, wat zal d'r motte gebeure? Geef ie het an de politie, staat heel de stad overend, geef ie het an meheer de Fuentes, begint z'n leed opnieuw.'

'Juist, Viool. Maar 't benne herinneringsstukke van z'n vrouw.'

'Ach wat! Die heb ie genog. Kasten vol. Nee, reder, dat niet. Maar kenne we 't verzwijge? Die twee bootslui ware getuige.'

'Die twee roeiers neem ik op mijn. Toe, wat mot er volgens jou?'

David Viool strijkt nerveus langs zijn wangen, terwijl hij met gesloten ogen tegen de toonbank geleund staat.

'Alles is nou sholem, alles is nou rust,' mompelt hij, 'laat het zo

blijve. Waarom weer openscheure, voor wie, voor wat? Is de gedachtenis niet mooi? Niet oneindig veel mooier dan een tassie met inhoud? Waarom zal men staren op een voorwerp om aan iemand te denke? Even maar ziet men de verlore mens, dan steeds meer de stof van het ding. Nee, de herinnering, as men de ogen sluit en men ziet het gezicht van degeen, die je dierbaar was. Hoor toe, dat is goed, dat is van 't Opperwezen. As ik m'n oge sluit en ik roep d'r voor me, dan zien ik d'r weer, dat gave gezichie van toen op me wage. Toen ze met me meeree naar Rotterdam. Altijd zal ik d'r zo kenne terug roepe voor me oge en dan heb ik en niemand geen behoefte an iets, dat je ken aanrake om te herinneren. Nee, Van der Toorn, geef het tassie an niemand, as aan haar zelf. Het hoort bij d'r, in het graf.'

Nadenkend knikt de reder en antwoordt:

'Maar hoe? 't Graf is dicht.'

David kijkt hem aan, haast olijk. Hij grijpt naar de geldbuidel in zijn broekzak en wil die te voorschijn halen. Geert is eerst verbaasd, dan lacht hij wrang:

'Inderdaad, koopman, het graf ken ope. Maar laat die eer an mijn.'

Toen schudde hij David lang de hand, iets dat hij in jaren niemand had gedaan en ging weg, met een diep gevoel van vriendschap. Geert ging die dag nog verder op de weg die hij zich had uitgestippeld. Hij riep aan de Leuvehaven zijn twee roeiers aan de wal en zei:

'Manne, dat tassie van gisteren, dat heb een dame verlore. Ze heb 't overboord late valle, toen ze an 't spelevare waren met een boeier. Wat doet zulk volk op 't water. Wat jullie?'

'Nou,' gromden de roeiers.

'Enne,' loog Geert verder, 'enne toen ik net bij de politie binne wou gaan, kwam een meheer naast me en die zee, dat tassie wat U daar in je hand heb, nou da's van me vrouw. Ik wou het net gaan angeve. Toen zee ik, man, dat treft en dat spaart een hoop gedonder. Toen hebbe me same een borrel gepakt en ik zee dat jullie recht hadde op vindersloon. En hij heb royaal gegeve, vijftig gulde de man, omdat 't een aandenke was.'

Omstandig haalde Geert de zilveren rijksdaalders te voorschijn en telde ze de mannen in de hand. Toen hij klaar was, zei Barend: 'Da's vijftig gulden voor dat vertelseltje, baas. Nou krijge we nog vijftig saampies voor de waarheid.'

'Godsamme,' zei Geert, 'Godsamme.'

Maar hij grabbelt weer in zijn zak naar geld. Voor hij uittelde zei hij met gebogen hoofd:

‘Hoe dikkels komme jullie nog voor de waarheid?’

‘Me benne patsers, baas, omdatte me de cente zo goed kenne gebruike. Maar me benne geen zuigers en afleggers. As U heb uitgeteld, benne me ’t voor altijd vergete.’

Zwijgend telde Geert de rijksdaalders uit, keek toen op in de harde gezichten van zijn roeiers. Maar hij zag dat zij arm en gegroefd waren. En niet slecht.

Het was elf uur in de morgen toen hij bij het kantoor van het huis Davidson aankwam en juffrouw Davidson te spreken vroeg. Salomon van Loen hielp hem omstandig bij het ontdoen van hoed en jas en bracht hem ongerust naar het privé-kantoor. De oude Salomon was de laatste tijd niet veel goeds meer gewend van resolute bezoekers. Susanne rijst op van de stoel achter haar moeders schrijfbureau. Geert begint direct met zijn aanval:

‘Ik ben Geert van der Toorn, de gemachtigde van de Heer Eli de Fuentes.’

‘Ik ben Susanne Davidson. Ik ben niet gemachtigd, mijn moeder mist daartoe de kracht. Nochtans treed ik op voor haar en haar firma.’

Met een kort gebaar nodigt Susanne hem uit plaats te nemen op een stoel tegenover haar.

‘Ik kom met geen prettige boodschap, juffer.’

‘Die komt hier niemand meer brengen. Hoeveel geld heeft U te vorderen?’

Enigszins verbaasd kijkt Geert haar aan.

‘U schijnt dit soort gesprekken meer te voeren.’

‘Helaas, heel veel. Hoe groot is Uw vordering?’

‘Tja, ik vorder voor mijnheer de Fuentes het bedrag, dat zijn vader jaren terug voor Uw moeder, in Rijsel heeft betaald.’

‘Is dat bedrag toen geboekt?’

‘Het is geboekt, natuurlijk. Het geld was van de firma Piet van Sliedrecht en Cie Er werd een aantekening gemaakt ‘niet innen’. Maar ik wou nou es proberen het wel te innen, want de zaken van Eli de Fuentes hebbe zulke bedrage hard nodig.’

‘Mijnheer Isaac de Fuentes is dus altijd de gentleman gebleven die hij in onze ogen was. Niet innen, dat is een bevel, mijnheer Van der Toorn.’

‘Juffer, bevel of niet, Eli de Fuentes heb dat geld hard nodig.’
‘Ik kan het U niet betalen. Moeder is dodelijk ziek, de zaken zijn in de war, onze credieten opgezegd. Wilt U nog meer?’

‘Dan zal ik Uw faillissement motte vrage,’ zegt de reder grimmig.
‘Uw vordering staat niet vast. Is kwijtscholden.’

‘Heb U daarvan een bewijs?’

‘Uw boeken,’ pareert Susanne, ‘ik zal opening van Uw boeken vragen. Ik zal verder de rechter verzoeken U de eed op te leggen, dat heer Isaac de Fuentes U opdroeg de vordering te stellen en te innen.’

Geert kijkt fel van onder zijn borstelige wenkbrauwen naar Susanne. Hij heeft niet verwacht op zulk een tegenstandster te stuiten. Hij zegt weinig overtuigend:

‘Kletspraat; vrouwenconstructies die niet bestaan in de rechtspraak.’

Hij zoekt naar een oplossing. Het hele wezen van Susanne, waaruit felle en forse afweer spreekt, houdt hem dermate bezig, dat hij niet denken kan zoals anders. Bovendien rookt hij niet, een behoefte die hij direct bij enige spanning heeft.

‘Mag ik roken, juffer?’

‘Nee, ons onderhoud is direct afgelopen en U kunt dan buiten Uw gang gaan.’

Geert wordt nijdig. In sommige dingen is hij klein; dat hij niet roken mag hindert hem meer, dan haar gepraat over boeken en eed.

‘En U denkt zeker, dat de hele zaak dan afgelopen is. Nee, dame, ’t begint pas en wel direk as ik buite me sigaar opgestoke heb.’

‘Ik ben niet bang. Denkt U er wel aan, dat ik besloten ben de zaak te houden voor moeder, zodat zij rustig en onbezorgd kan sterven. Daarna kan de firma geliquideerd worden. Er is dan verder niemand meer, die er belang in stelt.’

‘En hoe denkt U deze zaak te houe, jonge dame? Voor een ouwe rot as ik, is dat wel es aardig om te hore.’

‘Dat zult U te zijner tijd wel merken. Ik geloof niet dat het gebruikelijk is aan tegenstanders plannen bekend te maken. Ik heb mijn reserves, laat U dat voldoende zijn.’

Geert staat op. Langzaam gaat hij naar de deur, draait zich om: ‘Het is me bekend dat Uw moeder niet alleen firmant is. Ook Uw broer Jozef. Wilt U mijn z’n adres geve?’

‘Mijn broer is uitgetreden. Hij is op reis gegaan. Waarheen is onbekend.’

‘Waarom trad Uw broer uit?’

‘Dat gaat U niet aan.’

‘Inderdaad gaat ’t mijn niet an. Maar ik heb op me genome om de zake van de Fuentes te regele. En ik zal ze regele. Wanneer Uw moeder niet in staat is me te woord te staan, mot ik me wende tot de tweede firmant, die voortvluchtig is. Gegroet, juffrouw Davidson. Ik zal em zoeken.’

Geert opent de deur, maar dan zegt Susanne:

‘Waarom vroeg U mij, hetgeen U reeds wist?’

Geert draait zich om. Hij kijkt in een paar angstige ogen, in vreemd contrast tot een beheerst gezicht.

‘Wat wist ik, juffrouw Davidson?’

‘U weet waarom Jozef op reis is gegaan. Want U sprak van voortvluchtig. U weet ook dat hij nooit zal terugkeren.’

‘Hoe zou ik dat wete?’

‘Waarom legt U een doodzieke vrouw en een in zaken onervaren dochter het vuur zo na aan de schenen? Zijn wij in Uw ogen dan geen rijpe vruchten?’

Een golf stijgt op in Geert van der Toorn. Als een hevige rilling snelt de drift omhoog, van de hielen tot in het achterhoofd. De reder omvat met zijn sterke handen de leuning van de stoel, waarachter hij nu weer staat. Tegenover Susanne. Dan bonken zijn vuisten hevig de bovenkant en de pijn brengt hem weer enigszins tot zichzelf.

‘Goed dan, goed dan, dan zult U weten waarom Uw broer is uitgeknepen. Dan zult U hore waarom ik em zal jage as schadelijk roofwild.’

In zijn opwinding heeft hij ’t kleine gedichtenboekje uit zijn binnenzak gegrabbeld. Maar nu hij het in zijn handen voelt, verebt zijn drift. Haast meewarig schudt hij het gebogen hoofd en wil het boekje ongemerkt en stuntelig weer weg stoppen. ‘Lees, mijnheer. Uw woorden zult U waarmaken. Lees. Lees.’ Zij stampvoet nu en Geert kijkt haar aan, somber, dreigend. Dan bladert hij met nerveuze vingers tot de achterste bladzijde en zonder nog één woord overhandigt hij Treesjes verzenbundeltje. En wacht, met felle ogen en zenuwtrekken om de mond. Susanne Davidson leest. Onbewogen.

Recht op, met vastgesloten, mooie mond. Zij klapt het boekje dicht, geeft het zwijgend terug. Dan bukt zij zich over de schrijftafel, drukt op een verborgen veer en de verbaasde Geert ziet een

geheime lade openspringen. Zij grijpt er een klein roodlederen boekje uit met Hebreeuwse letters in goud op de rug. Het laatste blad slaat zij erin op.

‘Luister nu naar mij, mijnheer Van der Toorn. Luister goed en vergeef mij bij voorbaat dat ik langzaam moet lezen, want ik moet andere karakters ontcijferen.’

En toen hoorde Geert haar zachte, beheerste stem, die de klacht en de vloek voorlas van Abisag, de vrouw van Jozef Davidson. Uit het jaar 1751.

Bedremmeld en stil keek hij naar Susanne, die hem met koele geringschatting monsterde.

‘Welnu, mijnheer. U heeft het volle pond genoten. Uw drift en Uw wraak zullen thans wel geluwd zijn. U kunt thans buiten Uw sigaar opsteken, het proces tegen moeder openen, de geschiedenis van Jozef Davidson en zijn reïncarnatie rondvertellen.’ Geert is weer gaan zitten. Op de rand van zijn stoel. Met het hoofd gebogen, de armen steunend op de dijen, de handen doel-loos neerhangend. Susanne staat nog steeds rechtop, staart op het tafelblad, de vingertoppen achteloos erover strijkend.

‘Godsamme,’ mompelt Geert, ‘Godsamme, wat spijt me dat.’ ‘Wat?’

‘Nou, dat ik me daarnet vergat en dat boekje liet zien.’

‘Ik ben blij dat U zich tegenover mij hebt laten gaan en dat het moeder bespaard is gebleven.’

‘t Zal d’r bespaard blijven, altijd,’ zegt Geert kleintjes.

‘Wat gaat U nu doen?’ vraagt Susanne, in spanning.

Geert haalt de schouders op.

‘Ik ben hier gekomen, terwijl ik d’r eigenlijk geen pest mee te maken had. Maar dat gaat zo in ’t leve. Nou mot ik maar zien, da’k d’r op een fatsoenlijke manier weer uitkom. Hoe? Daar mot ik nog es over slape.’

Er heerst nu enige minuten stilte. Susanne hervat het gesprek, nog steeds staande achter de schrijftafel.

‘U bent hier gekomen om geld te incasseren. Was dat boekje een middel?’

Van der Toorn staat op. Hij is bleek geworden, kijkt naar haar. Ziet haar staan als een felle kat. Tot het uiterste gespannen, zeker van haar overwinning.

‘Godsamme, juffer, Godsamme. Het is goed dat U een vrouw is, want anders lei je al in die hoek.’

Zijn vinger waarmede hij de plek aanwijst, beeft.

'Ik neem nu oprecht aan dat U het boekje bij U droeg omdat U het niemand tonen wilde en nog niet weet hoe het verdwijnen moet.'

Geert wil onderbreken, Susanne vervolgt onverstoorbaar:

'Want het moet verdwijnen. Voor drie mensen. Voor haar man Eli, voor de man waarvoor Theresia de Fuentes haar losgeld betaalde. Voor moeder.'

'Voor nog één moet het verdwijnen, juffer, voor nog één, die misschien het meest getroffen zou zijn. Een die ik dit bespare wil.'

'Ik weet het. Jannetje Batelaan, haar tante.'

Susanne neemt hem scherp op.

'Dat blijft dus voor altijd tussen ons. Tussen een man die een dierbare vrouw iets vreselijks wil besparen en een vrouw, die haar moeder beschermt. En de schande van haar familie dragen zal.'

Geert knikt wat moedeloos.

'Zo zal het zijn. Het boekje zal verdwijnen.'

Susanne reikt hem de hand. Geert aarzelt een moment, dan pakt zijn zware, brede werkhand de slanke, elegante van Susanne.

'Voor dit, mijnheer, zal ik het mijne terug doen. Ik zal het mogelijk maken dat Eli de Fuentes gered wordt. Terwille van zijn vrouw zaliger, van Jannetje Batelaan, die het zo verwacht van U, haar beschermer. En ook om de nagedachtenis van Isaác de Fuentes, die ons huis geholpen heeft.'

Hun handen laten elkaar los. Snel draait Susanne zich om naar het raam, op haar lippen bijtend, de vuisten tegen de slapen drukkend.

En Geert van der Toorn verliet het kantoor, zonder verder nog een woord of groet. Vergat jas en hoed en was, eerst bij de Maas, weer de oude, sterke Geert.

Die avond, bij het licht van de kristallen kaarsenluchter schreef Susanne haar brief aan de bankier in Marseille. Zij vertelde hem wat er sinds haar aankomst was gebeurd, haar beslissing om zich uit de socialistenbeweging terug te trekken. Zij verzweg niets, noch de geschiedenis van Jozef, noch het bezoek en de belofte aan Geert van der Toorn. De oude geldman begreep, ook hetgeen zij niet geschreven had.

Hij antwoordde op zijn manier. Hij zond onmiddellijk zijn secre-

taris, een lange, elegante jongeman, die vijf dagen aaneen moest reizen om Susanne zijn groot gelakt couvert te brengen.

Susanne ontvouwde een wissel tot een zeer hoog bedrag op een Amsterdams bankiershuis. En een brief waarin hij formeel zijn aanzoek voor een huwelijk herhaalde. Mocht zij het onverhoopt niet aannemen, verzocht hij haar hem als vriend te willen blijven beschouwen en al het geld te willen aanwenden als deelneming in het huis Davidson. Even kwam de zakenman boven. Hij gelastte haar al de schulden, zowel de kortiopende, de ereschulden en die op lange termijn te delgen en indien zij het geld niet voldoende achtte, wilde zij dit wel aan zijn secretaris mededelen.

Tot diep in de nacht zat Susanne haast bewegingloos in de kamer van haar overleden vader. Voor haar lag het roodlederene gebedenboek van Abisag. Zij staarde naar de gebedsdoek, de boeken en de negenarmige Chanoekaluchter. Heel haar leven, dat van haar ouders, broers en zusters gingen aan haar geest voorbij.

En toen zij terugdacht aan haar broer Jozef, aan de klacht van Abisag, aan de doodskreet van Treesje de Fuentes, was het of een ijzige kilte door de kamer trok. En zij voelde pijn in haar beide schouderbladen, zacht en koud.

En haar armen werden opgeheven.

En zij nam de ganzeveer en schreef. Een kort briefje, dat zij het als een eer beschouwde het huwelijksaanzoek te mogen aannemen. En toen zij ophield was de kilte verdwenen, rust en geborgenheid waren in de kamer. Toen sliep zij in, met het hoofd op haar vaders tafel. Zij droomde niet en de volgende morgen zag zij het schutblad met de klacht van Abisag. Het was gevlekt, het schrift gedeeltelijk vervloeid door de tranen, die zij in haar slaap vergoten had en door haar haren die het gewist hadden. Want het boekje was haar een hoofdkussen geweest.

Het werd de eerste dag in Mei, voordat Geert van der Toorn zijn besluit genomen had. Hij ging, toen het reeds schemerde, naar de begraafplaats en belde de doodgraver uit zijn huis. Verwonderd keek de oude, tanige man zijn bezoeker aan, wiens gezicht hij met de opgeheven lantaarn belichtte.

‘Ik ben Geert van der Toorn, de reder.’

‘Ken ik niet,’ zei de oude man.

‘Des te beter, denk dan maar da’k een dooie ben.’

'Niet spotte, meester,' antwoordde de doodgraver, 'de dode benne niet dood.'

'Daarom kom ik juist,' zei Geert kortaf. Weer hief de doodgraver zijn lantaarn op, om argwanend Geerts gezicht te bespieden.

'Ik ben geen gek,' zei Geert weer.

'Dat zeggen de gekken allemaal.'

Geert antwoordde niet direct. Hij tastte in zijn zak, haalde vijf gouden tientjes te voorschijn en drukte deze de doodgraver in de hand.

'Doet dat een gek?' vroeg Geert.

'Dat doet d'r een die stapel is,' glimlachte de doodgraver, 'maar gek of niet, wat wil je?'

'Luister. Voor enige maanden geleje...'

De doodgraver onderbrak hem:

'Wach effe, ik gaan mee naar buite.'

Zij gingen naar de kleine kapel, die de oude man ontsloot. In het portaal stond de houten draagbaar als een vreemdpotig dier, luguber belicht door de lantaarn, waarmede de doodgraver zwaaide. Hij zette het licht op de baar en noodde Geert plaats te nemen. Toen beiden terweerszijden van de lamp zaten, keken zij elkaar eens aan, hun gezichten waren vreemd door de zware schaduwen van hun oogholten en hun snorren.

'Nou,' zei de doodgraver, 'wat was d'r voor enige maanden?'

'Toen is mevrouw de Fuentes hier begrave.'

'Die vrouw die verdronke is en zo'n grote stoet heb gehad?'

'Ja, die. Nou, 't is zo, dat ze zich verdaan heb, maar de familie denkt dat ze verongelukt is.'

'Zo, da's niet zo mooi.'

'Nee, da's niet zo mooi. En nou heb ik het ongeluk gehad te wete te komme, waarom ze zich verdronk. En van die wetenschap mot ik af.'

De doodgraver kijkt hem scherp aan. Er is weer twijfel in zijn ogen.

'Kijk nou niet of ie denk dat ik echt niet bij me positieve ben. Wat ik weet staat in een boekie. Hier in dit boekie en dat mot nou weg.'

'Had je toch kenne verbrande?'

'Nee, zoiets ken men niet verbrande. Dat voel ik nou as een zonde. Een herinnering verbrande. Nooit.'

'Begrave, meester, is dat niet 't zelfde?'

'Ik verbrand niet en ik begraaf niet. Ik geef het terug, omdat er niemand is die het ontvangt'.

'Ken ik inkomme. Mag ik lezen wat er in dat boekje staat?'

'As je d'r op staat, mot ik buige. Maar ik zou het verschrikkelijk vinde as je 't dee.'

'Luister, reder Van der Toorn. Ik ben een oud man met een hoop rottigheid in me leve, achter me. Eentje die nou leeft met de dooie. Je zal 't niet gelove, al die dooie leve voor me, want ik ken je haast allemaal d'r geschiedenis vertelle. Die heb ik zo gehoord van de familie en de kennisse, die bijtijde hier es wat bloeme brenge. En bij stukkies en beetjes ben ik zo de hele verhalen te wete gekomme. Je ken an mijn wel zegge, wat er gebeurd is, name hoef je niet te noeme. Name bestaan d'r hier niet meer. Of ze eigenlijk ooit van betekenis zijn geweest.'

Vreemd kijkt Geert op, onderzoekt het gezicht van de oude wijsgeer.

'Goed, ik zal je vertelle. Zonder naam.'

Hij vertelde de geschiedenis van Treesje en Eli en Willem en Jozef. De doodgraver keek onafgebroken naar Geert, nauwlettend luisterend.

'En nou wil jij dat boekje meegeve in d'r graf?'

'Ja,' zegt Geert zacht, 'ja, en dat tassie mot je geve an de eerste man die an d'r graf zal komme.'

'Tja,' zei de doodgraver, 'as ik 't doe ben ik strafbaar. Dat van dat boekje bedoel ik.'

'Het blijft tussen ons.'

'Weet ik, weet ik. Ik heb met d'r te doen. D'r ligge hier niet zoveel met zo een leed. Je heb d'r goed angedaan mijn alles te vertelle. Nou ken ik eens met d'r prate as ik mijn ronde doe en d'r es trooste en d'r vertelle hoe 't met d'r man gaat. Of met die andere man as die ooit komme zou. Ze zal 't goed bij me hebbe, dat kind.'

Nu keek Geert vreemd naar de ogen van de doodgraver. Die glimlachte:

'Me benne gelijk, meester. Twee gekke. Maar luister. Je heb geluk, het graf heb nog geen steen. Geef mijn dat boekje, 't komt d'r in.'

Geert gaf het boekje.

'Je kijkt d'r niet in?'

'Ik heb je ommers gezegd, name bestaan d'r niet voor me en ik ben geen doodgraver van m'n gewete.'

Toen stonden zij op. Geert grabbelde opnieuw in zijn zak naar geld. Maar de doodgraver liet de vijf gouden tientjes in de offerbus voor de armen glijden en zei:

'Het is genoeg voor die arme slobbers. Dat krijsen ze niet iedere dag. Ik zal je nou naar de weg brengen, want 't is hartstikke donker geworden.'

Zij namen afscheid met een stille handdruk. En wat Geert in tijden niet had gedaan, deed hij nu. Toen hij weer in de stad was, nam hij twee borrels en een glas bier in een zeemanskroeg op de Dijk. Waar gelachen werd en muziek werd gemaakt.

Enige dagen later kwam Geert terug op de begraafplaats. Het was een zonnige dag, uitbundig van voorjaarsvreugde. In de verte ontwaarde hij de doodgraver, half uit de grond oprijzend, dan weer verdwijnend, met doffe plompen zijn scheppen zand rondom een vers graf strooiend. Even tuurde de man van onder de hand, waarmede hij zijn ogen tegen het zonlicht beschermde, naar Geert en groette met een korte, vriendschappelijke armzwaai.

Toen keek Geert in de richting van Treesjes graf. Er stond een man, groot en slank, het hoofd gebogen. Langzaam slenterde Geert in zijn richting, ging stil achter hem langs, keek schichtig naar het graf. Met snelle blik zag hij dat het met vers zand bedekt was en dat er bloemen op lagen. En hij zag ook dat de onbewegelijke mannenfiguur bad, met de handen voor de ogen. En dat aan zijn linkerpols het tasje hing, dat David Viool uit het water had opgevist. Geert zuchtte diep en bevredigd, verwijderde zich langzaam en voorzichtig van tussen de graven. Nog even keek hij naar de onbekende, hij wist dat het Willem Honing was.

Toen verliet Geert van der Toorn de begraafplaats, heftig zijn snorren opdraaiend, zo nu en dan kuchend.

Bij de uitgang staarde hij over het zonnige, verre polderland. Hij zag de wilgen en de molens, de dorpsstorens in de verte, het rustig grazende vee, de solide hofsteden te midden van hoog gebouwde boomte.

En hij dacht aan het eeuwig-zich-vernieuwend leven en aan Jannetje Batelaan, de late zon in zijn leven.

En die dag was het ook dat de Joodse aristocraat uit Marseille kwam, met reiskoets en personeel, om zijn bruid Susanne.

En die dag was het ook dat Susanne Davidson zond om de Joodse vrouwen, om te waken bij haar stervende moeder.

En die dag was het ook, dat Eli de Fuentes, op zijn schip in de Caraïbische zee, voor het eerst glimlachte tegen de zon en de golven.

En die dag was het ook dat Jannetje Batelaan aan de kade stond.

En opkeek, terwijl de vreugde haar keel dichtsnoerde, naar het schip dat binnenviel en haar zoon Bas thuisvoer.

En die dag was ook twintig jaren nadat Isaïc de Fuentes het huis van Jacob Davidson betreden had.

EINDE

ISAAC DE FUENTES

MAURITS WERTHEIM werd op 11 maart 1904 te Eindhoven geboren. Na in Rotterdam de lagere school en de HBS te hebben doorlopen werd hij leerling van de Rijswijkse kunstschilder Otto Kries, maar toen zijn vader in 1922 plotseling overleed, moest hij de gedachte aan een kunstenaarsloopbaan vaarwel zeggen. Samen met zijn broer nam hij de leiding van de handelszaken van zijn vader over en werd koopman. Hij begon te schrijven tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen hij — evenals zovele andere Joodse landgenoten — was ondergedoken.

ISAAC DE FUENTES werd in 1952 gepubliceerd, in 1954 gevolgd door **Vorst van de ballingschap**. Later verschenen de verhalenbundel **Prenten aan de galg** en de romans **De soete bazinne** en **De laatste Levano**.

De liefde voor zijn volk en het opmerkelijk psychologisch inzicht van de schrijver komen in deze eerste roman sterk tot uiting. Het is de kroniek van enkele generaties van een Joods geslacht in Holland, Wertheims eigen geslacht, getekend tegen de achtergrond van de havenstad Rotterdam. De kooplieden en vrouwen, de matrozen en de rabbijnen worden beschreven met een kracht en een zuiverheid die de lezer boeien en ontroeren. In al zijn ogenschijnlijke eenvoud is ISAAC DE FUENTES een waarlijk grote roman.

ELSEVIER PAPERBACKS